TRITONIC

CONSTANTIN SĂLĂVĂSTRU

discursul puterii

COMUNICARE MEDIA

CONSTANTIN SĂLĂVĂSTRU
DISCURSUL PUTERII

Copyright © Institutul European, 1999
Copyright © TRITONIC 2009 pentru prezenta ediție

TRITONIC Grup Editorial
Str. Coacăzelor nr. 5, București
e-mail: editura@tritonic.ro
tel./fax.: +40 21 242 73 77

www.tritonic.ro
www.tritonic.ro/blog

Colecția: COLECȚIA COMUNICARE
Coordonator: BOGDAN HRIB

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SĂLĂVĂSTRU, CONSTANTIN
Discursul puterii / Constantin Sălăvăstru.
- București : Tritonic, 2009
ISBN: 978-973-733-371-1

321.01

Coperta: ALEXANDRA BARDAN
Bun de tipar: IUNIE 2009
Tehnoredactor: IONUȚ TUDORACHE
Tipărit în România

Constantin Sălăvăstru

Discursul puterii

– încercare de retorică aplicată –

TRITONIC

Constantin Sălăvăstru (n. 1956) este profesor de logică, teoria argumentării şi retorică la Departamentul de Ştiinţe ale Comunicării al Universităţii „Al.I.Cuza" din Iaşi. Stagii de specializare în străinătate: Université des Sciences et Technologies de Lille (Franţa,1996), Université de Neuchâtel (Elveţia, 1996-1997, 2004), Université Paris X-Nanterre (Franţa, 2006). Prezent în *The Philosopher's Index* (Ohio, USA, vol. 34, nr. 4, p. 226). Director al Seminarului de Logică discursivă, Teoria argumentării şi Retorică de la Universitatea „Al.I.Cuza" şi al revistei *Argumentum*.

De acelaşi autor:

1. *Logică şi limbaj educaţional,* Colecţia „Idei pedagogice contemporane", Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1995, 312 p. (Premiul „Ion Petrovici" al Academiei Române pe anul 1995);
2. *Modele argumentative în discursul educaţional*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1996, 246 p.;
3. *Raţionalitate şi discurs – perspective logico-semiotice asupra retoricii*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996, 346 p.;
4. *Antinomiile receptivităţii - încercare de pragmatică logică*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1997, 295 p.;
5. *Identité et alterité : les avatars de la rhétorique contemporaine*, CdRS, Université de Neuchâtel (Suisse), 1998. 90 p.;
6. *Discursul puterii – încercare de retorică aplicată*, Editura Institutul European, Iaşi, 1999, 358 p.;
7. *Critica raţionalităţii discursive. O interpretare problematologică a discursului filosofic,* Editura Polirom, Iaşi, 2001, 213 p.;
8. *Teoria şi practica argumentării,* Editura Polirom, Iaşi, 2003, 416 p.;
9. *Rhétorique et politique -- le pouvoir du discours et le discours du pouvoir*, Collection «Psychologie politique», L'Harmattan, Paris, 2004, 217 p.;
10. *Mic tratat de oratorie*, Editura Universităţii „Al.I.Cuza" Iaşi, 2006, 419 p.;
11. *Logique, argumentation, interprétation*, Collection «Epistémologie et philosophie des sciences», Editions L'Harmattan, Paris, 2007, 238 p.;
12. *Arta dezbaterilor publice*, Editura Tritonic, Bucureşti, 2009, 430 p.

„....presupun că în orice societate, producerea discursului este deopotrivă controlată, selecționată, organizată și redistribuită prin intermediul unui anumit număr de proceduri care au rolul de a-i conjura puterile și pericolele, de a-i stăpâni evenimentul aleator, de a evita copleșitoarea, redutabila ei materialitate. [...]. Deși discursul nu pare a fi mare lucru, totuși interdicțiile care-l afectează arată foarte curând, foarte repede legăturile sale cu dorința și cu puterea. Și nu e nimic de mirare în această privință: pentru că discursul – psihanaliza ne-a arătat-o – nu este doar ceea ce manifestă (sau ascunde) dorința; el este de asemenea obiectul dorinței; și pentru că discursul – despre aceasta istoria ne învață mereu – nu este doar cel ce traduce luptele și sistemele de dominație ci este acel ceva pentru care și prin care se duce lupta: este chiar puterea care trebuie cucerită“

(Michel Foucault, *Ordinea discursului*)

Table of Contents

Introduction
Phenomenology of Power.....11

Chapter I
Political Discourse and the Legitimacy of Power 31

Chapter II
Framework of Action for Political Discourse..... 95

Chapter III
Rationality of Power: a Logical Investigation..... 153

Chapter IV
Logical Construction of Political Discourse..... 198

Chapter V
Rhetorical Order of Political Discourse 258

Abstract..... 309

Resume 315

Table de matières

Introduction
La phénoménologie du pouvoir 11

Chapitre I
Le discours politique et la légitimité du pouvoir 31

Chapitre II:
Cadres d'action du discours politique 95

Chapitre III
La rationalité du pouvoir: une modélisation logique 153

Chapitre IV
La construction logique du discours politique 198

Chapitre V
L'ordre rhétorique du discours politique 258

Abstract 309

Résumé 315

Table of Contents

Introduction
Phenomenology of Power.....11

Chapter I
Political Discourse and the Legitimacy of Power 31

Chapter II
Framework of Action for Political Discourse..... 95

Chapter III
Rationality of Power: a Logical Investigation..... 153

Chapter IV
Logical Construction of Political Discourse..... 198

Chapter V
Rhetorical Order of Political Discourse 258

Abstract..... 309

Résumé 315

Table de matières

Introduction
La phénoménologie du pouvoir 11

Chapitre I
Le discours politique et la légitimité du pouvoir 31

Chapitre II:
Cadres d'action du discours politique 95

Chapitre III
La rationalité du pouvoir: une modélisation logique 153

Chapitre IV
La construction logique du discours politique 198

Chapitre V
L'ordre rhétorique du discours politique 258

Abstract 309

Résumé 315

INTRODUCERE

FENOMENOLOGIA PUTERII

Este la îndemâna simțului comun să constate că modernitatea târzie – și cu atât mai mult ultimele sale decenii – stau sub semnul limbajului și al discursivității. Factori diferiți, contexte benefice, previziuni îmbietoare au contribuit – fiecare în parte si toate la un loc – la acordarea unui spațiu distinct analizei generale a limbajului, manifestării sale privilegiate, anume discursivitatea, investigării rolului și funcțiilor – uneori chiar de putere – pe care un discurs construit după regulile artei, dar și în acord eu cerințele contextualizării, le poate avea în relațiile cu alteritatea. Se dovedește tot mai mult și parcă mai insistent în ultimul timp că „marile bătălii" nu se mai pot câștiga pe câmpul de luptă – sau exclusiv pe câmpul de luptă – ci pe terenul unor negocieri eficiente și productive – spațiul de acțiune al discursiv-polemicului – care să pună de acord, prin câștiguri și cedări reciproce, părțile aflate în dispută, în conflict, în divergență de opinii. Nu este fără temei discuția tot mai insistentă în ultimul timp în domeniul teoriei argumentării privind înfiriparea unei *metode pragma-dialectice* în măsură să determine anumite cadre teoretice și operaționale ale soluționării conflictelor de opinii.

Chestiunea aceasta nu este proprie, așa cum poate am fi înclinați să credem, doar domeniului politic și domeniilor contingente cu acesta, deși trebuie să fim de acord că aici conflictele de opinii și necesitatea soluționării lor „negociate" au toată evidența și se manifestă cu întreaga forță de care sunt capabile. Acoperirea discursivă a disputelor este cvasiuniversal prezentă. S-a vorbit și se vorbește tot mai mult în timpul din urmă că demersul filosofic al modernității târzii – și poate nu numai al ei – este o chestiune de limbaj. Fără a merge prea departe în timp, să subliniem că preocuparea centrală a

neopozitivismului ține de ceea ce, de la Cercul vienez încoace, s-a numit *cotitura lingvistică* („the linguistic turn") în domeniul filosofiei, iar metoda după care trebuie să „meargă" orice investigație serioasă în domeniul metafizicului este, după aceiași gânditori, *metodei analizei logice a limbajului.* Opțiunea postmodernistă – în special aceea promovată de Lyotard – ne atrage atenția că nici domeniul științei nu este și nu poate fi prea îndepărtat de discursivitate. Mai mult chiar, pentru postmodernism, știința este o formă de discurs, iar dacă vrem să analizăm cunoașterea științifică, atunci trebuie să recurgem la o metodă adecvată care, pentru Lyotard de exemplu, este *metoda jocurilor de limbaj.* Domeniul juridic este unul dintre terenurile cele mai prielnice confruntărilor de opinii și așa a fost considerat încă din antichitatea greacă, pentru care acuzarea și apărarea rămâneau semnele evidente ale unei dispute purtate în scopul descoperirii adevărului. De altfel, Olivier Reboul, referindu-se la „cele trei surse ale retoricii în Grecia antică", constată că una dintre ele este tocmai cea juridică. Să mai subliniem că relația inefabilă dintre discipol și maestru, care trasează, la nivelul general al termenului, contururile domeniului educațional, este în primul rând o relație de ordinul discursivității, iar scopurile fundamentale ale unei asemenea relații se obțin tot prin intermediul limbajului.

II

Omniprezența limbajului, diversificarea tot mai accentuată a formelor discursive pe care le adoptăm în raport cu alteritatea, opțiunea pentru un canal sau altul al „propagării" discursului, conturarea tot mai evidentă a unor forme discursive care parcă „agresează" prin îmbinarea de proceduri multiple cu care își întâmpină receptorul (propaganda, publicitatea) nu sunt acte gratuite ale aceluia sau acelora care produc astfel de intervenții discursive, ci sunt de-a dreptul „calculate", astfel încât să se obțină efectul maxim asupra receptorului sau auditorilor. E vorba aici de eficientizarea actelor discursive pe care le producem, eficientizare care poate fi „măsurată" ca relație între mijloacele discursive utilizate și rezultatul obținut asupra auditoriului prin intermediul discursului. Pentru orice utilizator al acestui instrument atât de profitabil dar și de imprevizibil care e

discursivitatea, intenția ultimă este ca performanța obținută în urma unei intervenții discursive să fie maximală. Or, în momentul în care discursivitatea este privită prin prisma performanțelor de care ea este capabilă în contexte și situații diferite, ne situăm în domeniul investigațiilor care țin de *sfera retoricii*.

În general vorbind și simplificând în mare măsură situațiile atât de diversificate întâlnite în practica discursivă, două categorii de factori pot interveni pe linia influențării performanței discursive, fie amplificând-o (dacă discursul respectă cerințele induse de acești factori), fie diminuând-o (dacă discursul nu ține cont de anumite exigențe marcate pe linia factorilor invocați). O primă categorie de factori are în vedere *imaginea generală a discursivității*. Sunt factori care influențează performanța discursivă în toate situațiile, la nivelul tuturor domeniilor și au cu aproximație același impact asupra tuturor categoriilor de auditoriu. Investigarea lor ține de *retorica generală*, de nucleul dur al unei analize privind discursivitatea performativă. Asupra unora dintre acești factori cu valabilitate cvasiuniversală s-au oprit tratatele clasice de retorică, le-au analizat conținutul și au evidențiat ilustrații semnificative. Ne dăm seama că respectarea legilor raționalității, imperativul clarității si distincției în construcțiile discursive, utilizarea eficientă a figurilor retorice constituie exigențe pe care trebuie să le respecte – în proporții diferite firește – toate intervențiile discursive pentru a exista un temei al performanței discursive. O a doua categorie de factori vizează *imaginile sectoriale ale discursivității*. Aici se includ acei factori care țin de specificul domeniului în care se manifestă intervenția discursivă. Fără îndoială că, alături de cerințele generale ale performanței discursive, fiecare domeniu are anumite exigențe care decurg din individualitatea sa. Ele se asociază unor *retorici aplicate* la diferite domenii ale cogniției umane (filosofic, politic, educațional, juridic, religios etc.), unor *retorici speciale* tot mai insistente astăzi: retorica discursului publicitar, retorica discursului propagandistic etc.

Certamente, între cele două categorii de factori care influențează performanța discursivă nu există un hiatus. Ele se intercondiționează reciproc, atât în privința mecanismelor discursivității, cât și în privința coroborării efectelor de care sunt capabile. Exigențele generale ale discursivității performative creează cadrul adecvat de manifestare profitabilă a unei intervenții discursive și pun în evidența „nota dominantă" a discursului care se propune auditoriului. Exigentele

speciale au menirea de a amplifica efectele pe care exigențele generale le prefigurează, acționând tocmai prin ceea ce un anumit tip de discurs are specific în raport cu altele. Într-un anume sens, am putea să sugerăm că raportul dintre exigențele generale și exigențele speciale ale performanței discursive s-ar putea înscrie pe linia dialecticii necesar-suficient. Exigențele generale constituie cadrul necesar al obținerii performanțelor discursive, în timp ce exigențele speciale ar putea fi imaginate drept condițiile suficiente ale producerii unor asemenea performanțe.

III

Analiza *demersului retoric* din perspectiva unei imagini globale a discursivității a constituit o preocupare constantă pe care ne-am asumat-o. Ea s-a concretizat în câteva lucrări: *Raționalitate și discurs: perspective logico-semiotice asupra retoricii* (Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996), *Identité et altérité: les avatars de la rhétorique contemporaine* (CdRS, Université de Neuchâtel, Elveția, 1998), *Mic tratat de oratorie* (Editura Universității „Al.I.Cuza", Iași, 2006). Câteva observații asupra analizei conceptului de retorică, a principalelor aliniamente pe care le asumăm pentru înțelegerea discursivității la cumpăna dintre milenii dominate de semn și supuse unei adevărate tiranii a logos-ului sunt necesare.

Înțelegem conceptul *retoricității* în amplitudinea sa cea mai largă, care acoperă tot ceea ce ar însemna *discursivitate performativă* și care se manifestă sub o diversificare neîncetată de forme, care angajează proceduri și mecanisme dintre cele mai diferite în vederea îndeplinirii unuia și aceluiași scop: influențarea auditoriului prin intermediul intervenției discursive. Această expansiune a conceptului de *retorică,* pe care o propunem și o argumentăm în analizele noastre, are consecințe atât din punct de vedere teoretic-conceptual, cât și din punct de vedere metodologic-operațional.

Din punct de vedere *teoretic-conceptual,* asistăm la o îmbogățire semnificativă cu sensuri noi a conceptului de retorică, îmbogățire care îl detașează de interpretările clasice pe linia unei *ars bene dicendi.* În asumpția pe care o propunem, retorica este înțeleasă ca fiind *teoria discursivității performative.* Ea înglobează – ca obiect de investigație – atât *oralitatea,* pe care retorica tradițională o considera ca singurul

tip de discursivitate ce ar putea constitui obiect de studiu al retoricii (a se vedea poziția lui Platon din *Phaidros*), cât și *scriitura*, pe care a valorificat-o mai mult timpurile moderne. Astăzi ea devine obiect predilect de investigație al retoricii, fie că e vorba de perspectiva filosofică de abordare (la Derrida), fie că e vorba de perspectiva logico-juridică (la Perelman).

Ni se pare esențial în analiza retoricii contemporane conceptul de *performanță discursivă*. Departe de a sta sub semnul gratuității, actele umane sunt dominate de *intenționalitate*. Cu atât mai mult acelea care sunt rezultatul unei elaborări minuțioase, dacă nu al spontaneității unui geniu creator. Conceptul de performanță constituie punctul unei echilibrări fericite a „faptelor" umane pe traiectul care ne duce de la intenționalitate la act. *Performanța discursivă* dă seama de ceea ce se întâmplă pe acest drum atunci când mijlocul de acțiune este unul cu totul special și care este semnul libertății de spirit și de opțiune ale individului: cuvântul. Prin urmare, subliniem că, din punct de vedere conceptual, o extensie a termenului de retorică și o asumare a lui din perspectiva performativității constituie ordinea de înțelegere a demersului retoric.

Din punct de vedere *metodologic-operațional*, consecințele ne apar și mai profitabile. Asumarea ideii de performanță discursivă drept cadru ordonator și sistematizator al retoricității pune problema analizei *mecanismelor performanței discursive*. Dacă performanța discursivă este marca unui discurs de natura retoricului, atunci se pune cu destul temei problema analizei mecanismelor prin care se poate obține această performanță în raport cu receptorul unui discurs. Acesta este un imperativ *practic-operațional* al demersului retoric: dacă vom cunoaște mecanismele prin care putem să obținem performanța discursivă în raport cu auditoriul, atunci vom putea să le utilizăm eficient în funcție de context, de public, obținând astfel mai lesne rezultatele dezirabile!

IV

Analitica de tip conceptual la nivelul imaginii globale a discursivității performative ne-a permis să distingem între ceea ce am numit

retorică de tip cognitiv în raport cu o *retorică de tip estetic*. Conceptul de *performanță discursivă* este prezent în ambele dimensiuni ale retoricității, numai că maniera în care performanța discursivă se instalează la auditor (receptor) este total diferită. O intervenție discursivă poate produce schimbări în personalitatea receptorului (la nivel intelectiv, afectiv, acțional, depinde de intenționalitatea intervenției discursive) în mod necesar. Este un deziderat la care aspiră probabil toate discursurile care se țin în fața auditoriului, dar la care puține pot să ajungă. Dacă se regăsesc în situația fericită în care reușesc acest lucru, atunci astfel de discursuri instalează *convingerea* auditoriului în raport cu asumpția propusă.

Nu este simplu, nu este la îndemâna oricui. Kant a arătat că pentru a determina o convingere ne trebuiesc mecanisme de ordinul raționalității care să depășească zona subiectivității și să se instaleze în sfera obiectivității. Dar de câte ori suntem în posesia unor astfel de mecanisme, astfel încât să-l putem constrânge, din punct de vedere rațional firește, pe receptor să accepte teza propusă? Perelman este mai îngăduitor: nu ne trebuie, pentru convingere, chiar mecanismele obiective ale raționalității, ci putem să ne mulțumim și cu mai puțin: acordul – pe temeiuri raționale – al unui *auditoriu universal*. Ca în asumarea probabilului de către Aristotel: voința celor mulți sau a celor mai de seamă! Problema cardinală e – nu pentru Aristotel ci pentru noi cei de azi – cum îi determinăm pe cei mai de seamă!

O intervenție discursivă poate determina performanța discursivă în raport cu auditoriul în mod accidental. Pot fi impresionat de o anumită figură de stil utilizată în intervenția discursivă în timp ce colegul meu poate rămâne insensibil la un astfel de ornament discursiv. Mecanismul de impresionare este aici de ordinul subiectivității, el constituie un accident al performanței discursive (în raport cu mine care am suferit influența unui astfel de discurs), pentru că nu există temeiul ca un astfel de mijloc discursiv să se manifeste cu același efect în raport cu toți receptorii posibili. Este un asemenea gen de performanță discursivă mai puțin dezirabilă în raport cu cea care stă pe fundamentele necesarului? Nicidecum. Mai mult, ea este cea mai des utilizată tocmai pentru că a găsi temeiurile necesare pentru orice schimbare ce se vrea produsă în spectrul auditoriului este o iluzie.

Analitica metodologic-operațională la nivelul imaginii globale asupra discursivității s-a concretizat în schițarea unei sistematici privind

diversificarea mecanismelor performanței discursive și a tipurilor de retorică ce s-au constituit prin investigarea acestora. Ni s-a părut că putem explica cu succes performanța obținută prin intervenții discursive în diferite domenii ale cunoașterii din perspectiva unei împătrite delimitări a mecanismelor prin care se poate obține performanța discursivă: mecanisme de ordinul raționalității (care au generat o retorică argumentativă), mecanisme de ordinul ideației (care au generat o retorică metafizică), mecanisme de ordinul textualității (care au generat o retorică textualistă) și mecanisme de ordin stilistic (care au generat o retorică poetică).

Suntem în fața unei extensii considerabile a câmpului de acțiune al retoricii contemporane în raport cu limitările la care era supusă retorica tradițională. Aceasta din urmă era preocupată cu deosebire de ceea ce dădea frumusețe unei anumite înscenări discursive produse cu scopul declarat de a impresiona auditoriul. Chiar anumite proceduri logice erau utilizate – în retorica sofiștilor, de exemplu – pentru frumusețea și ineditul utilizării lor și pentru starea de perplexitate pe care o determinau în spiritul receptorului, tocmai în virtutea unei „estetici a paradoxalității" de care s-a uzat atât. De altfel, criticile care s-au adus retoricii clasice pentru reducerea preocupărilor ei la o așa numită „tropologie" sancționează tocmai supradimensionarea dimensiunii estetice a discursivității în defavoarea altor dimensiuni care pot la fel de bine să asigure o anumită performanță la auditoriu.

Noul înțeles cu care lucrăm și care încearcă să traseze contururile retoricii zilelor noastre urmărește evitarea limitărilor mecanismelor performativității unor intervenții discursive sau unor tipuri diferite de discurs. O intervenție discursivă poate să influențeze auditoriul prin ordinea ei logică bine articulată, prin temeiurile pe care le aduce în sprijinul tezei susținute. Mecanismele acestea sunt de ordinul *rațio-nalității* și ele sunt acelea care asigură convingerea auditoriului. O retorică ce pune accent în investigațiile sale pe astfel de mecanisme poate fi numită *retorica argumentativă*. Există tipuri de discurs și domenii ale cogniției unde influențarea interlocutorului sau a receptorului se realizează prin intermediul fascinației ideii sau a ineditului în care ea este plasată. Mecanismele acestea sunt de ordinul *ideației* și analiza lor se asociază unei *retorici metafizice*. În anumite contexte discursive, influența cea mai semnificativă asupra auditoriului poate să o aibă modalitatea construcției discursive. Performanța discursivă

este generată aici de mecanisme de ordinul *textualității,* iar studiul acestora ține de o *retorică textualistă.* În sfârșit, influența stilului unei intervenții discursive nu poate fi tăgăduită. Analiza mijloacelor de *ordin expresiv-stilistic* prin care se obține performanța discursivă constituie obiectul de investigație al unei *retorici poetice.*

Avem aici de-a face cu dimensiunea practic-operațională a analizei demersului retoric ca imagine globală asupra discursivității. Trebuie să subliniem că există o *echilibrare pozitivă* a acestor mecanisme, a manifestării lor în practica discursivă. Ideea de *tonalitate dominantă* a mecanismelor unei intervenții discursive dă seama de imperativul acestei echilibrări, dar și de manifestarea ei în fapt. Orice discurs produs în fața auditoriului este o integralitate unde se regăsesc ingredientele cele mai diferite, iar „plăcerea textului" vine – atunci când vine – din această artă a echilibrării fericite și profitabile a mecanismelor de influențare a auditoriului.

V

Asupra analizei retoricii ca imagine sectorială a discursivității ne propunem să dăm seamă în lucrarea de față. Ea este o încercare de *retorică aplicată* la un tip de discurs care ni s-a părut a fi mai bine individualizat, mai ademenitor pentru publicul receptor, mai semnificativ pentru relevanța și noutatea propunerilor interpretative, constructive și sistematizatoare: *discursul politic.* În ce ar consta această încercare de retorică aplicată? În *suprapunerea modelului de retorică schițat anterior* (și dezvoltat în extensiune în lucrările de care am amintit) *ca grilă de interpretare a tipului de discurs evidențiat.* Ne interesează, așadar, să dezvăluim modalitățile de concretizare a cadrelor generale ale retoricii, înțeleasă drept analitică a discursivității performative, la nivelul instanțierilor discursive considerate revelatorii pentru demersul aplicativ la care ne-am angajat.

Câteva observații sunt necesare. Operăm în această alegere a tipurilor de discurs cu *criteriul domeniului* în care se manifestă discursul. Pornim de la presupoziția că fiecare domeniu al cunoașterii umane (politic, filosofic, religios, științific, juridic, educațional) are o anumită specificitate care își pune amprenta asupra discursivității. De altfel, aspectul acesta este semnalat pe spații chiar mai largi decât acela al discursivității. Logicianul Petre Botezatu a vorbit de tipuri

de raționamente fundate pe structura obiectelor și a delimitat diferite forme științifice ale logicii în funcție de domeniul de construcție și nivelul de abstractizare. Modul în care domeniul cognitiv influențează configurația discursivității rămâne o temă de cercetare aplicativă și un răspuns care să fie valabil în general ar sta în permanență sub semnul criticii. Vom încerca să răspundem la această provocare a retoricii aplicate doar pentru domeniul acțiunii politice.

Pentru această propunere aplicativă se vor încerca răspunsuri la o îndoită interogație: Cum se manifestă exigențele generale ale discursivității performative la nivelul discursului politic? Care ar fi exigențele de ordinul retoricității ce ar rezulta din specificitatea discursului politic și ar putea influența în mod semnificativ performanța discursivă? În conformitate cu modelul de retoricitate pe care l-am schițat, vom încerca să determinăm ponderea, modalitățile de funcționare și amplitudinea efectelor celor două tipuri de retorică – delimitate după imperativul necesității sau al probabilității (respectiv retorica de tip cognitiv și retorica de tip estetic) – la nivelul discursului politic. Ne interesează cât este convingere și cât este persuasiune în acest tip de discurs și care sunt mecanismele (de ordin logic-rațional, estetic-emoțional etc.) pe care ele le utilizează cu preponderență pentru a-și atinge scopurile explicite sau implicite și dacă nu cumva asistăm în permanență la ceea ce am putea numi un *echilibru dinamic* între cele două instanțieri performative, între mecanismele lor, ținute în frâu de o multitudine de factori: domeniu, temă, enciclopedismul locutorului și al interlocutorului, natura auditoriului, specificitatea rezultatelor urmărite prin intervenția discursivă. Ca încercare de răspuns la prima dintre interogațiile enunțate, ne interesează să determinăm cadrele generale ale tipului de retorică căruia discursul politic se subsumează: Aparține unei retorici argumentative? Se simte mai în siguranță în intimitatea unei retorici metafizice? Ar putea fi încadrat unei retorici textualiste? În ce măsură și cu ce efecte utilizează elemente ale performanței discursive ce țin de o retorică poetică?

Răspunsurile încercate pentru cea de-a doua interogație trasează contururile unor *retorici speciale* ce țin de natura domeniului în care se manifestă discursul. Există un domeniu care s-a ocupat aproape obsesiv de analitica discursului care îi este propriu: domeniul literar. Facem cunoștință aici cu analize dintre cele mai diverse care pun scot în relief specificitatea discursului literar și fără

nici o îndoială că s-a constituit o retorică specială a acestui tip de discurs, indiferent de formele şi denumirile pe care ea le-a luat (teoria literaturii, stilistică, poetică). Rezultatele sunt semnificative, aproape imposibil de ordonat sub acelaşi acoperiş sistematizator. Ele dau seama de diversitatea procedurilor care se pun în mişcare pentru ca un text literar să impresioneze cititorul. În rest, cel puţin din perspectiva retoricităţii, doar încercări timide şi rezultate şovăitoare (în legătură cu discursul juridic, de exemplu) sau retrageri în analize ce vizează conţinuturile (în domeniul discursului religios, de exemplu).

VI

Analiza retorică a discursului politic îşi are sursele de inspiraţie în aceste considerente. Conceptul central al analizelor noastre este cel de *putere*. Este la îndemâna simţului comun să constate că discursul politic este modul de manifestare simbolică a relaţiei de putere. De altfel, nu o dată, discursul politic a fost asociat cu un „discurs al puterii". Din acest punct de vedere, discursul politic se deosebeşte radical de cel filosofic: primul este dominat de o funcţionalitate practică şi stă sub semnul unui pragmatism nedisimulat: este un instrument prin care se urmăreşte cucerirea puterii de către grupul care îl pune în acţiune, cel de-al doilea se complace în intimitatea unor funcţiuni teoretice care nu o dată îşi caută un public adecvat şi ales, în măsură să preţuiască mai mult spontaneitatea de gând şi profunzimea de idei decât obţinerea unui iluzoriu şi efemer succes.

În viziunea pe care o propunem în această analiză a discursului politic din perspectiva performanţei acţionale, pornim de la adevărul că relaţia de putere este atotstăpânitoare în acest domeniu, că fiecare individ sau grup angajat în relaţiile de putere ce funcţionează într-un cadru organizat urmăreşte să ajungă în situaţia de *purtător al puterii*, dar nu oricum şi prin orice mijloace, ci numai prin acelea care asigură *legitimitatea puterii*. Or, în viziunea noastră, fundamentul legitimităţii puterii este unul de ordinul discursivităţii. De aici importanţa – ce poate părea uneori exagerată – pe care grupurile de putere o acordă formelor proprii de manifestare discursivă în

raport cu alte grupuri de putere sau în raport cu aceia care au capacitatea de a acorda legitimitate. Nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de aparenţe. Legitimitatea puterii nu este dată de calculul cantitativ al opţiunilor (aşa cum se iluzionează unii), acesta este doar punctul final al unei activităţi mult mai cuprinzătoare în care se angajează grupurile de putere, activităţi unde rolul discursivităţii (sub diversitatea formelor sale) este primordial. Legitimitatea înseamnă o încercare de explicaţie în faţa electoratului, o dispută dialogal-polemică purtată cu contracandidatul, un răspuns documentat la o interpelare, o negociere profitabilă cu partenerii sociali. Toate se înscriu în zona manifestării discursive a acţiunilor puterii.

Ne dăm seama de rolul imens al discursivităţii în zona politicului şi de enorma responsabilitate care apasă pe umerii unui asemenea tip de discurs. El ar putea să aducă la putere tiranii, să înlăture de la putere personalităţi ademenitoare, să orienteze opţiuni şi strategii, într-un cuvânt să influenţeze în mod constant întreaga existenţă şi funcţionalitate a comunităţii! Şi istoria este martora fidelă că fiecare dintre aceste posibilităţi şi-a făcut loc în realitate. Dacă, metaforic vorbind, din pricina discursului filosofic n-a murit nimeni, din pricina discursului politic s-au năruit destine, s-au curmat speranţe, au dispărut comunităţi întregi!

De unde acest imperativ al legitimării puterii prin intermediul discursivităţii? Din faptul că orice relaţie de putere se manifestă în perimetrul *intereselor* grupurilor şi indivizilor şi influenţează dinamica satisfacerii acestor interese în funcţie de structura relaţiilor de putere instaurate. De aici rezultă şi *natura ideologică* a discursului politic, concretizată în situaţia că un astfel de discurs este purtătorul intereselor, aspiraţiilor, opţiunilor grupurilor de .putere care îl pun în circulaţie şi care reprezintă (sau ar trebui să reprezinte, sau au iluzia că reprezintă) anumite segmente de mai mare sau mai mică amplitudine ale societăţii. Cum interesele constituie *domeniul predilect de manifestare a conflictelor de opinii,* ne dăm seama de angajamentul pragmatic semnificativ al unui discurs care ţinteşte puterea, preluarea şi gestionarea ei. Natura ideologică a discursului politic, legarea sa parcă prea directă de interes, pun o problemă cardinală pentru acest tip de discursivitate: raporturile discursului politic cu *adevărul* (se poate accepta ideea unui adevăr specific domeniului politic?), raporturile discursului politic cu *valorile*

BIBLIOTECA METROPOLITANĂ BUCUREŞTI
Serviciul INFORMARE COMUNITARĂ
Filiala LIVIU REBREANU
Nr. Inventar

(există o *minima moralia* care trebuie să domine discursul şi acţiunea politică sau aici se regăseşte un machiavelism dus până în ultimele lui consecinţe?).

Din relaţiile sale privilegiate cu puterea, din natura ideologică pe care nu a disimulat-o niciodată, din contingenţele specifice cu adevărul şi cu valorile – şi nu numai din ele – rezultă o fizionomie aparte pentru acest gen de discurs, fizionomie care este dată de o serie de caracteristici ce-l individualizează în diversitatea formelor discursivităţii: *ambiguitatea intenţionată* (este unul dintre puţinele discursuri căruia ambiguitatea îi măreşte şansele de a-şi atinge scopurile, de a influenţa şi determina la acţiunea legitimării o plajă cât mai amplă de receptori), *caracterul disimulat al mesajului* (este unul dintre puţinele discursuri – dacă nu chiar singurul – în care suntem siguri că ceea ce se spune nu coincide niciodată cu intenţiile adevărate, cu ceea ce se face, întotdeauna va rămâne ceva ascuns judecăţii receptorului, micile sau marile secrete ale politicii!), *tonalitatea imperativă* în relaţia sa specială cu publicul receptor (este unul dintre puţinele discursuri care nu se mulţumeşte cu înţelegerea mesajului, nu este satisfăcut nici chiar de convingerea auditoriului în legătură cu opţiunile grupului de putere pe care-l reprezintă, ci cere mai mult: acţiunea receptorului în vederea legitimării), *substratul explicit polemic* care dă şi forţa unui asemenea discurs (exponent al intereselor şi aspiraţiilor unui grup de putere, discursul politic intră în confruntare cu discursurile altor grupuri de putere care reprezintă interese divergente, şi de aici tenta lui evident polemică).

VII

Dacă pe umerii discursului politic apasă o atât de mare responsabilitate, atunci este necesar să determinăm cât din această responsabilitate revine într-adevăr acestui gen al discursivităţii şi cât revine conjuncturilor, presiunilor, intercondiţionărilor, oricum unor factori care nu ţin propriu-zis de natura intrinsecă a discursului politic. Ne interesează să determinăm care sunt *libertăţile* în care se manifestă şi acţionează discursul politic, dar şi *constrângerile* pe care le suportă în actul manifestării şi în îndeplinirea scopurilor pentru care a fost pus în mişcare. Numai astfel vom putea determina cu oarecare exactitate

ceea ce ține de forța discursului politic în actul legitimării și ceea ce ține de contextul acțional al discursivității.

În privința *libertăților de acțiune,* trebuie să recunoaștem că discursul politic beneficiază de o *amplitudine problematică* fără precedent în perimetrul discursivității, ceea ce-i conferă posibilități sporite de influențare a auditoriului. Când poți vorbi despre orice problemă pentru a influența opțiunea și acțiunea receptorului, atunci alegerea problematicii ține doar de capacitatea ei de a influența mai puternic un anumit auditoriu, când poți schimba după voie registrul tematic în funcție de contextul discursiv și posibilitățile sporite de manipulare a publicului, atunci ai cu adevărat la îndemână un instrument fermecat de acțiune asupra alterității. Alte tipuri de discurs nu au acest avantaj: discursul științific nu poate vorbi despre orice, el se mărginește la o anumită temă (în funcție de ceea ce vrea să „demonstreze" locutorul), discursul religios nu poate vorbi despre orice (mai mult, el e chiar destul de limitat din punctul de vedere al problematicii) și chiar discursul filosofic, pe care-l credem de maximă amplitudine problematică, are anumite teme preferate pe care le urmărește cu obstinație. Discursul politic beneficiază, pe de altă parte, de avantajele unei *deschideri procedurale maximale.* Pentru a aduce în fața auditoriului o anumită temă, pentru a determina înțelegerea și convingerea acestuia din urmă în legătură cu justețea tezei și oportunitatea acțiunii în favoarea ei, orice procedură discursivă e asumată dacă poate contribui în mod eficient la îndeplinirea scopului: descripții de situații și contexte politice se îmbină cu argumentări de opțiuni și decizii, explicații ale fenomenelor și acțiunilor politice stau în intimitatea analogiilor relevante, proceduri deductive vin să fundamenteze desfășurări de fapte și acțiuni, în timp ce enumerări de situații încearcă să justifice generalizări la care puterea recurge adesea în actele sale. Libertatea discursului politic se manifestă și prin aceea că acestui tip de discurs îi este permis ceea ce nu-i este permis nici unei alte forme a discursivității: *posibilitatea manipulării.* Trasăm, în investigația noastră, un înțeles special pentru conceptul de *manipulare,* înțeles care să treacă dincolo de sensul peiorativ cu care acest concept este adesea asociat și care urmărește să asume și „partea bună" a procesului de manipulare prin intermediul discursivității. Până la urmă se poate vorbi, totuși, de o *raționalitate a manipulării* care, în anumite limite, este benefică acțiunii de gestionare a puterii.

Cu asemenea atuuri la îndemână, ar însemna că discursul politic este „arma mortală" pe care o deținem în lupta pentru preluarea, menținerea sau gestionarea puterii. Realitatea însă ne contrazice cu toată puterea de care numai ea însăși este capabilă. Avem, într-adevăr, multiple posibilități de influențare a publicului prin intermediul discursului politic. Dar nu înseamnă că putem obține orice cu ajutorul lui. Și nu putem pentru că un astfel de discurs suportă și constrângeri semnificative care mai temperează ceva din elanul provocator al libertăților. În primul rând, orice discurs politic se manifestă în cadrele – uneori destul de strâmte – ale unor *constrângeri doctrinare*. Dacă discursul politic pronunțat reprezintă punctul de vedere și opțiunile unui grup de putere ce se situează la stânga eșicherului politic al unei comunități, atunci el nu poate să se dezvolte decât în limitele unei doctrine de stânga. De aici constrângerile: nu poți vorbi de pe pozițiile unei doctrine de stânga de limitarea drepturilor maselor (te îndepărtezi, astfel, de electoratul format din proprietarii mari sau mijlocii), nu poți vorbi de libera concurență și eliminarea totală a dirijismului statal (de aici îndepărtarea față de alte categorii de electorat). Dacă discursul politic este exponentul unor grupuri de putere liberale, atunci limitările doctrinare sunt altele: vorbești de libera concurență și inițiativă (și-ți îndepărtezi marea masă a muncitorilor), de eliminarea dirijismului etc.

O altă zonă a constrângerilor discursului politic vine din relația sa specială cu auditoriul. Rațiunea de a fi a discursului politic este, în ultimă instanță, determinarea unei acțiuni favorabile din partea auditoriului. Aici intervine însă actul constrângerii din partea receptorului: *credibilitatea discursului* în raport cu publicul căruia i se adresează este un factor care structurează și restructurează construcția unui discurs politic. Nimic nu se impune dacă nu beneficiază de un minimum de credibilitate. Or, atenția unui discurs care urmărește accesul grupului la putere trebuie să fie îndreptată și spre satisfacerea acestei exigențe minimale a credibilității. Sunt multiple cauzele care afectează credibilitatea unei intervenții discursive, de la eludarea unor norme elementare ale raționalității și până la discreditarea faptelor concrete ale realității politice.

În sfârșit, aliniamente ale constrângerii se manifestă și din perspectiva *intereselor dominante* pe care un discurs politic urmărește să le propage și să le transpună în fapt. Anumite idei care sunt în dezacord cu interesele urmărite nu pot fi aduse în fața

auditoriului prin intermediul intervenției discursive (pentru că, astfel, îndeplinirea scopurilor ar fi afectată), anumite fapte și situații care sunt în concordanță și susțin interesele urmărite sunt aduse cu obstinație în atenția receptorului (pentru că, astfel, există șanse mai mari de îndeplinire a scopurilor). Fără îndoială, în anumite limite, interesul este acela care „ordonează" construcția discursivă, atât din punctul de vedere al conținutului vehiculat, cât și din punctul de vedere al mecanismelor de construcție discursivă.

VIII

În analiza mecanismelor performative ale discursului politic – la care ne-am angajat în această încercare de retorică aplicată – ni s-a părut esențial să determinăm *fundamentele relației de putere,* ca relație esențială pe care o pune în practică discursul politic. Propunem un *model logic de analiză a relației de putere* din perspectiva principalelor proprietăți ale logicii relațiilor, un sistem de logică relativ bine constituit în perimetrul științei gândirii corecte, dar care, din păcate, are în vedere, de obicei, relații considerate „ortodoxe" din punctul de vedere al manifestării standard a proprietăților unei relații (reflexivitate, simetrie, tranzitivitate, conexitate).

Puterea este o relație. În această calitate, ea se manifestă între două elemente: cineva care este *purtătorul puterii* și cineva care este *destinatarul* ei, ambele delimitându-se în raport cu un anumit *domeniu* în care se manifestă relația de putere. Conceptul de putere și relația pe care el o subsumează nu pot fi înțelese, în opinia noastră și în domeniul pe care îl vizăm cu deosebire în această analiză logică a puterii, în afara relaționării cu conceptul de *autoritate.* Vom descoperi situații inedite în care se poate manifesta relația dintre putere și autoritate: *putere cu autoritate*, *putere fără autoritate*, *autoritate fără putere*, *nici putere și nici autoritate*. Să reținem că numai două dintre aceste forme ale relației dintre putere și autoritate intră sub jurisdicția normalității: putere cu autoritate și nici putere, nici autoritate. Celelalte sunt surse de conflict și de disfuncționalitate în manifestarea relațiilor din societate.

O analiză sumară a principalelor proprietăți investigate în logica relațiilor (reflexivitate, simetrie, tranzitivitate, conexitate) creează premisele pentru analiza modului în care relația de putere răspunde exigențelor acestor proprietăți. Analizele și interpretările sânt prezentate în detaliu în secțiunea dedicată interpretării logice a relației de putere. Aici vrem doar să subliniem că exista o *funcționare standard* a relației de putere din punctul de vedere al reflexivității, simetriei, tranzitivității și conexității și că această funcționare standard reflectă *situația de normalitate a relației de putere* în dinamica și manifestările ei concrete din perimetrul sistemului politico-social. Ceea ce ni se pare de maximă importanță în acest cadru este un răspuns la întrebarea: Ce se întâmplă atunci când relația de putere iese din manifestarea standard pentru fiecare dintre proprietățile enunțate? Evident, se produc dizarmoniile cunoscute în manifestarea relației de putere, care se reflectă la nivelul întregii organizări a organismului social-politic

Analizele pe care le-am asumat în legătură cu logica relației de putere ne-au condus la concluzii semnificative. Relația de putere este *ireflexivă:* purtătorul puterii este întotdeauna o entitate diferită în raport cu destinatarul puterii. Aceasta este manifestarea standard a relației de putere din punctul de vedere al reflexivității. Relația de putere este *asimetrică:* raportul dintre purtătorul puterii și destinatarul puterii este unidirecțional, de la primul către cel de-al doilea și această regulă acoperă manifestarea standard a relației de putere din punctul de vedere al simetriei. Relația de putere este *tranzitivă*: purtătorul purtătorului puterii în raport cu un destinatar oarecare este purtător al puterii în raport cu acel destinatar! Acest fapt, care exprimă manifestarea standard a relației de putere în raport cu proprietatea tranzitivității, constituie fundamentul transferului („delegării") unor prerogative ale puterii de la un individ la altul. Relația de putere este *neconexă:* relația de putere este selectivă atât în ceea ce privește purtătorii puterii, cât și în ceea ce privește destinatarii puterii.

Fiecare dintre proprietățile invocate, aplicate la analiza relației de putere, ne dezvăluie o anumită dimensiune a acestei relații. Proprietatea reflexivității pune în evidență *relația puterii cu sine*, proprietatea simetriei dă seama de *relația puterii cu alteritatea,*

proprietatea tranzitivității spune ceva despre *relația puterii cu mai mulți* și constituie fundamentul rațional al *ordinii ierarhice a puterii,* în timp ce proprietatea conexității dezvăluie *relația puterii cu toți* și constituie temeiul explicativ al *naturii relației de putere.* Această logică a relației de putere, pe care încercăm s-o schițăm în contextul analizelor asupra discursului politic, ne arată destul de clar că „faptele" vieții politice, dinamismul și tumultuozitatea lor, imprevizibilul de care ne mirăm adesea nu sunt chiar atât de „nevinovate", nu stau la mâna provizoratului și a întâmplării, ci sunt bine determinate de anumite fundamente logice are relației de putere care, mai devreme sau mai târziu, mai greu sau mai ușor, impun ceea ce trebuie sa se impună în viața politică în virtutea ancadramentelor logice ale relației de putere. Excepțiile confirmă regula pentru că – se poate constata destul de ușor – atunci când relația de putere a ieșit pentru un timp din cadrele manifestării standard și întrezărim posibilitatea unor abateri de la regulile logicii puterii, tendințele și acțiunile se manifestă tot mai intens pentru înlăturarea situației „anormale" în logica relației de putere (dictaturile, chiar dacă durează un timp, cad în cele din urmă, anarhismul duce la degradarea organismului social și este repede înlocuit).

IX

O preocupare specială în analiza performativă a discursului politic ține de *investigarea mecanismelor performativității.* Două tipuri de ordine ne interesează cu deosebire: *ordinea logică* a construcției discursive în domeniul politic și *ordinea retorică* a unei astfel de intervenții discursive. Sunt și rămân ele concordante în realizarea efectelor discursive, sau se „deranjează" reciproc? Sau, în limbajul praxiologic, există o „cooperare pozitivă" a lor în îndeplinirea scopului?

Investigarea *ordinii logice* a discursului politic are ca punct de plecare delimitarea „materiei" unui asemenea tip de discurs: *tipurile de argumente* utilizate și particularitățile pe care ele le iau atunci când sunt distribuite în perimetrul unei argumentări în domeniul politic. O „reducție fenomenologică" ne permite să reținem doar

ceea ce poate constitui, cu adevărat, tip de argument pentru probarea unei teze, eliminând proceduri şi raţionamente care sunt aduse de obicei în marginea unei tipologii a argumentelor, dar care, la o analiză serioasă, nu rezistă nici unui criteriu.

Încercăm să determinăm rolul *faptului* într-o argumentare politică, ştiut fiind că discursul politic recurge cu destulă uşurinţă la aducerea în atenţie a faptelor pentru probarea unor concluzii susţinute, să stabilim distincţia dintre *fapt* şi *exemplu* (care se confundă adesea şi sunt invocate ca şi când ar avea acelaşi efect), să valorificăm posibilităţile „convingătoare" ale acestuia din urmă. De asemenea, încercăm să surprindem rolul şi funcţiunile *autorităţii* în construcţia unui discurs în sfera politicului, fiindcă un astfel de discurs recurge adesea la argumente bazate pe autoritate, să conturăm rolul *analogiei* în impactul discursului politic asupra auditoriului, deoarece aici, în general vorbind, nimic nu începe cu acţiunea individului ci a mai fost încercat cândva, iar analogiile în privinţa metodelor, procedurilor, rezultatelor pot înclina balanţa opţiunii fie într-un sens, fie în altul.

O a doua dimensiune a ordinii logice a discursului politic ţine de investigarea *tipurilor de raţionament* pe care le utilizăm şi a gradului lor de eficienţă într-un asemenea discurs. În sfârşit, o a treia dimensiune a ordinii logice are în vedere analiza utilizării *sofismelor într-un discurs politic*. Este, în opinia noastră, o propunere de noutate, fiindcă, dacă raţionamentele corecte au fost destul de mult invocate şi analizate, prezenţa sofisticii a fost mai puţin avută în vedere, cercetătorii ferindu-se ca de un stigmat de care nu e bine nici să vorbeşti. Or, fără nici un dubiu, prezenţa ei în discursul politic nu poate fi sub nici un chip ciudată sau negată. Pornind de la modelul unei *pragma-dialectici conversaţionale*, propus de Frans van Eemeren şi Rob Grootendorst ca modalitate de soluţionare a conflictelor de opinie, încercăm să determinăm aliniamentele argumentărilor sofistice, având ca punct de plecare cele zece reguli ale dezbaterii critice în vederea soluţionării conflictelor de opinie. Avem în vedere aplicaţii directe şi ilustraţii pertinente în perimetrul discursului politic, unde material probator pentru sofistică este din belşug!

Impactul ordinii logice a discursului politic este amplificat prin intermediul *ordinii retorice* pe care un astfel de discurs o propune.

Spre deosebire de alte discursuri, discursul politic recurge adesea la artificii retorice pentru că, dincolo de faptul că un astfel de discurs ar trebui să convingă, este neîndoielnic că el ar trebui să şi placă publicului receptor. Desigur, discursul politic nu e şi nici nu poate fi literatură, dar nici nu se poate manifesta profitabil în afara satisfacerii unor minime exigenţe de ordin stilistic sau expresiv. Analiza retorică pe care o propunem vizează rolul sloganului în discursul politic, funcţiile interogaţiilor retorice în astfel de discursuri şi impactul pe care-l poate avea prezenţa figurilor retorice asupra auditoriului. Exemplificări si ilustraţii clasice sau moderne vin să întregească şi să întărească imaginea retorică a acestui tip de discurs.

Pentru noi, aşa cum am subliniat şi cu alte prilejuri, discursul în general – şi în acest caz discursul politic – îşi asigură performanţa asupra receptorului numai ca integralitate, numai ca un tot care acţionează prin diversitatea mijloacelor sale de convingere şi persuasiune. Din acest motiv, ceea ce poate să facă un discurs politic se realizează prin punerea în valoare a trăsăturilor sale, prin fructificarea libertăţilor de care beneficiază, prin evitarea sau contracararea efectelor disfuncţionale ale constrângerilor cărora trebuie să le facă faţă, prin acţiunea în consens cu exigenţele unei logici a relaţiei de putere, prin îmbinarea profitabilă a ordinii logice cu ordinea retorică.

X

La capătul acestei expuneri sumare a ceea ce ne propunem în această investigaţie rămân, pentru autor, două stări pe care trebuie să le înfrunte cu speranţă şi cu teamă: speranţa că a spus suficient pentru a mulţumi spiritul exigent al cititorului atent şi teama de a nu fi spus suficient pentru a-l atrage şi pe cititorul mai puţin ancorat la astfel de probleme. Şi într-un caz, şi în celălalt apăsătoarea povară cade pe umerii autorului. Rămâne însă un gând salvator: „părerile pe care le avem despre alţii nu sunt niciodată atât de temeinice încât să ne putem îngădui să osândim“ (Alain).

Capitolul I

DISCURSUL POLITIC ŞI LEGITIMAREA PUTERII

[1] Imperativele discursului politic: putere şi legitimare; [2] Bazele discursive ale legitimării puterii; [3] Natura ideologică a discursului politic; [4] Caracteristicile discursului politic

1. Imperativele discursului politic: putere şi legitimare

Este un truism a afirma că manifestarea individului sub semnul umanului nu se poate imagina decât în cadrele unor forme de comunitate. Robinsonismul este de neconceput ca mod de fiinţare a individului cu toate tarele umanităţii. În colectivitate individul găseşte raţiunea manifestării sale dincolo de biologic. Aici intră în acţiune o relaţie pe care nici una dintre celelalte fiinţări nu o posedă: *relaţia cu alteritatea.* Şansele umanizării sunt date de socializare ca o condiţie necesară (nu şi suficientă însă) pentru tot ceea ce există şi se manifestă ca angrenaj uman. Spre deosebire de alte colectivităţi care, deşi funcţionează după reguli bine determinate, nu pot depăşi stadiul fiinţării sub semnul biologicului, colectivităţile umane asumă *relaţia cu alteritatea* ca determinantă. Ea funcţionează sub o diversitate de forme, dincolo de cea biologică: relaţii de ordin politic, cultural, economic, moral, juridic şi încă multe altele[1].

1. În *Discours sur la première décade* de Tite Live, Machiavelli afirmă: „primii locuitori au fost puţin numeroşi şi au trăit un timp izolaţi,

Structura şi relaţiile colectivităţilor umane sunt, din acest punct de vedere, mult mai diverse şi mai complicate. Dacă la nivelul primar (biologic) relaţiile sunt, în general, concordante şi au ca scop suprem fiinţarea sub forma biologicului (în esenţă perpetuarea speciei), la nivel uman – nivel mult mai complex, mai diversificat şi mai plin de contradicţii – multiplicarea formelor relaţionale aduce cu sine *diversificarea intereselor*, uneori chiar manifestarea antagonică a lor. Pericolul este iminent în astfel de situaţii (câte colectivităţi n-au dispărut datorită luptelor interne de interese dintre membrii lor?) şi, de cele mai multe ori, el este conştientizat – la scara istoriei firește – de membrii comunităţii.

Care este soluţia salvatoare ? Evident, *instaurarea unei autorităţi* care să prescrie normele după care colectivitatea să funcţioneze şi din respectarea cărora să rezulte atenuarea conflictului de interese dintre membrii comunităţii. Este, într-un fel, „contractul social" de care vorbea Rousseau şi nu numai el: indivizii „cedează" anumite drepturi şi libertăţi în favoarea autorităţii, iar acest sacrificiu (fiindcă nimeni, niciodată, nu cedează cu prea mult entuziasm din drepturile sale !) este făcut cu condiţia ca toate celelalte drepturi să le fie asigurate în baza recunoaşterii acestei autorităţi. În *Republica* lui Platon (358 e - 359 a) găsim următorul pasaj: „... după ce oamenii îşi fac unii altora nedreptăţi, după ce le îndură şi gustă din săvârşirea cât şi din suportarea lor, li se pare folositor celor ce nu pot nici să scape de a le îndura, dar nici să le facă, să convină între ei, ca nici să nu-şi facă nedreptăţi, nici să nu le aibă de îndurat. De aici se trage aşezarea legilor şi a convenţiilor între oameni".

„Maşinăria" ideală ar funcţiona în acest fel: indivizii respectă regulile comunităţii pe care autoritatea le-a stabilit şi comunitatea poate, astfel, să asigure cadrele normale de manifestare a individului. Dar – şi acest *dar* este sursă de nenorociri pentru umanitate – comunitatea umană nu este o „maşinărie" ideală, ci un mecanism cu funcţionare concretă. Consecinţa? Unii indivizi pot să încalce regulile stabilite de autoritate şi, prin aceasta, lezează drepturile

---

ca fiarele. Genul omenesc mărindu-se, s-a simţit nevoia de a fi reunit, de a se apăra" (N. Machiavelli, *Discours sur la première décade de Tite Live*, I, Gallimard, Paris, 1952, p. 325).

şi afectează activitatea celorlalţi membri ai comunităţii[2]. Cum se acţionează în această situaţie ?

Intervine, prin mecanismele ei, *relaţia de putere* dintre autoritatea înscăunată şi unul dintre membrii comunităţii care a nesocotit regulile stabilite de autoritate. În aceleaşi pagini din *Republica* (859 a,b,c) putem urmări şi conştiinţa necesităţii acestei relaţii de putere: „Aceasta este – se zice – naşterea şi firea dreptăţii care pare a se găsi între două extreme – cea bună: a face nedreptăţi nepedepsit – şi cea rea: a fi nedreptăţit fără putinţă de răzbunare. Iar dreptatea, aflându-se între aceste două extreme, este cinstită nu ca un bine, ci din pricina slăbiciunii de a făptui nedreptăţi. Fiindcă cel în stare să le făptuiască, bărbatul adevărat, n-ar conveni cu nimeni, nici că nu le va face, nici că nu le va îndura.(...). Să dăm şi dreptului şi celui nedrept îngăduinţa să facă ce vor şi apoi să-i urmărim privind încotro îi va duce pofta fiecăruia. Ei bine, îl vom prinde pe omul cel drept în flagrant delict, îndreptându-se spre aceeaşi ţintă ca omul nedrept datorită poftei de a avea mai mult, pe care orice fire o urmăreşte ca pe un bine – doar legea şi forţa o conduc spre preţuirea egalităţii".

Relaţia de putere între autoritate şi membrii colectivităţii poate avea consecinţe diferite. În această relaţie există posibilitatea ca autoritatea, prin mijloacele de care dispune şi care sunt rezultatul consensului membrilor comunităţii în privinţa gestionării puterii (în afara cazului de uzurpare a autorităţii care, fiind atipic, – deşi nu

2. Sistemul de reguli care reglează funcţionarea normală a unei comunităţi umane trebuie să fie, în liniile sale generale, necontradictoriu (adică să nu conţină drept prescripţii şi o regulă şi negaţia ei pentru că, astfel, individul pus în situaţia să respecte sistemul de norme va fi în imposibilitatea de a acţiona). Dacă sistemul de norme este necontradictoriu iar un individ acţionează nerespectând o normă (sau mai multe), înseamnă că el se conduce după regula contradictorie regulii prescrise. În acest caz, el va veni în contradicţie cu toţi aceia care acţionează după regula proprie sistemului. Venind în contradicţie şi acţionând astfel, el va leza drepturile acestora din urmă şi va stânjeni acţiunile lor. De aici şi imperativul conform căruia cine nu respectă regula general admisă lezează drepturile celor care o respectă. Dacă sistemul de reguli conţine regula „să nu furi", iar individul o nesocoteşte (adică fură), el fură de la cineva (care respectă legea) şi încalcă, astfel, dreptul de proprietate al acestuia din urmă.

nereal – nu intră în atenţia noastră), să-şi impună voinţa şi să facă să fie respectată legea, norma, convenienţa. Este asigurată, în baza contractului iniţial, funcţionarea normală a comunităţii[3]. Există, fără nici un dubiu, şi situaţii în care autoritatea este neputincioasă în a face respectată ordinea de drept. Asistăm, în acest caz, la o disoluţie a autorităţii, cu consecinţe nefavorabile asupra funcţionării normale a colectivităţii. Consecinţele disoluţiei autorităţii pot fi diferite. Cele mai grave vizează chiar schimbarea autorităţii: dacă o autoritate nu poate asigura ordinea stabilită, ea trebuie să lase locul alteia.

Chestiunea nu este aici de voinţă. Nimeni nu cedează puterea (adică această capacitate de a se manifesta ca autoritate şi de a beneficia de toate mecanismele autorităţii instituite) de bunăvoie. Fiecare individ, fiecare grup, fiecare organizaţie care se află în posesia puterii are dorinţa şi face eforturi de a o menţine cât mai mult. De ce ? Pentru că puterea asigură şi numeroase avantaje. Puterea stabileşte, în majoritatea cazurilor, regulile jocului în comunitate. Or, este preferabil întotdeauna să stabileşti regulile jocului decât să te supui regulilor stabilite de ceilalţi. Pe de altă parte, puterea stabileşte regulile jocului în aşa fel încât profiturile ei (nu neapărat cele de ordin material, deşi nici acestea nu sunt de neglijat, ci mai cu seamă cele de imagine, de organizare etc.) să fie cât mai mari în urma funcţionării acestor reguli.

Certamente, stabilirea regulilor jocului nu este în exclusivitate o chestiune de voinţă şi conştiinţă a puterii – aici nu este posibil să asistăm la o dominaţie cvasicompletă a arbitrariului sau bunului plac ale puterii – dar nici nu trebuie să avem naivitatea de a crede că cineva ar putea stabili regulile jocului în defavoarea sa ! Între alte avantaje, puterea are posibilitatea de a influenţa – prin mecanismele de care dispune – toate componentele structurale ale colectivităţii, ceea ce constituie un mijloc dintre cele mai abile dar şi eficiente de

3. Iată ce spune Hugo Grotius în acest sens: „Cât despre dreapta raţiune şi despre natura societăţii (...), ele nu interzic orice violenţă, ci numai pe aceea care este potrivnică societăţii, adică pe aceea care aduce atingere dreptului altuia. Căci, dimpotrivă, societatea are drept scop ca, prin forţele reunite ale tuturor, fiecare persoană să se bucure în siguranţă de ceea ce este al ei"(Hugo Grotius, *Despre dreptul războiului şi al păcii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 108).

creare a cadrelor adecvate pentru perpetuarea puterii. N-ar trebui să uităm nici dimensiunea psihologică pe care se sprijină relația de putere. Puterea atrage. Cu cât este mai mare, cu atât eforturile sunt mai consistente pentru amplificarea ei. Puterea este un triumf al personalității, este încununarea geniului individului sau grupului. O analiză a mecanismelor psihologice ale relației de putere ne-ar putea dezvălui semnificativele roluri ale admirației, prestigiului sau gloriei în această obsesivă sforțare a individului sau grupurilor de a accede la putere.

Iată suficiente motive pentru a putea explica de ce atracția puterii este uneori diabolică. Indivizi, grupuri, fracțiuni care formează colectivitățile fac, toate, eforturi deosebite pentru a-și asigura accesul la putere, pentru a intra în rolul autorității în relația cu ceilalți membri ai comunității și, mai ales, pentru a beneficia de pârghiile autorității instituite. Cum toți o doresc, dar, cum nu poate fi autoritate decât unul (fie individ, fie grup), se pune problema cea mai delicată a oricărei colectivități cât de cât structurate: *problema mecanismelor instituirii și schimbării puterii*. Mecanismele instituirii și schimbării puterii sunt diferite. În funcție de natura lor se asigură *legitimitatea puterii* [4]. Dacă schimbarea puterii se face în urma voinței colectivității (care poate fi testată în modalități diferite), atunci suntem în fața unei *puteri legitime* (putere care-și are temeiul, rațiunea de a fi într-un act de voință liberă). Dacă schimbarea puterii se realizează împotriva voinței colectivității, atunci suntem în fața unei *puteri lipsite de legitimitate*. Să fim de acord asupra unui lucru care ar putea surprinde bunul simț: și puterea legitimă și cea lipsită de legitimitate pot funcționa nestingherite perioade mai mari sau mai mici de timp !

Asupra problemei *legitimității* am vrea să stăruim, fiindcă ni se pare că ea este esențială pentru analiza rolului *discursului politic*

4. În analiza și determinarea legitimității puterii se disting trei dimensiuni: (a) norme procedurale ce trebuie utilizate pentru accederea la putere; (b) proceduri general acceptate ce trebuie să fie urmate în exercitarea puterii; (c) rațiunea pentru care guvernul și sistemul politic ar trebui să funcționeze pentru ca să atingă scopurile pe care cetățenii le așteaptă de la el" (Herbert R.Winter, Thomas J. Bellows, *Conflict and Compromise. An Introduction to Politics*, HarperCollins Publishers, New York, 1992, pp. 45 - 46).

ca modalitate de legitimare a puterii[5]. Şi, în al doilea rând, pentru că ea este cvasiuniversală: ea este aceea care dă şi *puterea ştiinţei* dar şi *ştiinţa puterii*, deşi mecanismele sunt diferite în cele două ipostaze. Pe de altă parte, nu ar trebui să uităm nici un moment că *dinamica puterii* nu poate fi explicată nicicum altfel decât ca fiind determinată de obsesia legitimităţii.

Deşi problema legitimităţii este veche, ea constituie o temă centrală a postmodernismului actual. Acesta este, probabil, unul dintre motivele cele mai tari pentru care un Nietzsche sau un Heidegger sunt consideraţi precursori ai postmodernismului: primul pentru că a încercat o *legitimare a valorilor* în jocul atât de complicat şi de imprevizibil al impunerii lor, cel de-al doilea pentru că a încercat o *legitimare a metafizicii*, gen de discurs în care gândirea postmodernă îşi pune speranţele cele mai mari.

Să urmărim cele două idei pentru care credem că problema legitimării este esenţială în analiza relaţiei dintre putere şi discursul politic: *universalitatea actului de legitimare* şi *temeiul discursiv al legitimării*. Un prim aliniament al intrării: universalitatea actului de legitimare (adică prezenţa imperativă a legitimării în spaţii cognitive dintre cele mai diferite) este dată de faptul că, în viziunea postmodernistă cel puţin, nimic nu poate fi acceptat fără un temei, în nici un domeniu al cunoaşterii. Această „răfuială" cu clasicitatea se regăseşte peste tot: în filosofie, în literatură, în pictură, în muzică, în teologie, în politică, în ştiinţă şi în câte alte domenii. De altfel, am putea spune că „analizele sectoriale" au dat naştere, până la urmă, articulaţiilor şi trăsăturilor conceptului de postmodernitate. „Este postmodernitatea – se întreabă David Lyon – o idee, o experienţă culturală, o condiţie socială – sau poate toate acestea la

5. Semnalăm aici interesanta propunere în marginea discursului politic aparţinând lui Patrick Charaudeau (*Le discours politique. Les masques du pouvoir*, Librairie Vuibert, Paris, 2005), ce abordează „chestiunea discursului politic din punctul de vedere al limbajului". Ea atacă cu toată încrederea problema legitimării şi relaţia acesteia cu puterea. Lăsăm cititorului interesat curiozitatea şi plăcerea paralelismelor dintre abordarea pe care o propunem şi cea a autorului pe care tocmai l-am invocat, chiar şi numai pentru a descoperi posibilităţile multiple de investigare a unuia şi aceluiaşi subiect.

un loc ? Fără îndoială, postmodernitatea există ca idee sau ca formă de critică în mintea intelectualilor sau în mass-media. Din anii '80 încoace ea a dat naştere unor uriaşe dispute, uneori violente, alteori neliniştitoare, în cadrul multor discipline, de la geografie la teologie şi de la filosofie la ştiinţele politice. Controversa similară asupra «postmodernismului» în artă, arhitectură, critica literară şi cea de film este mai veche"[6].

Dincolo de universalitate, orice creaţie trebuie să se legitimeze. Care e mecanismul legitimării ? Fără nici un dubiu, spun postmoderniştii, unul de natură discursivă. Cunoaşterea umană, de la formele cele mai perfecţionate şi perfecţioniste (ştiinţa) şi până la cele mai diluate din punctul de vedere al mijloacelor de legitimare (estetica, metafizica) nu înseamnă nicidecum travaliul descoperirii, ci acela al justificării (întemeierii) pentru alteritate. Or, din această perspectivă, importanţa cardinală o au teoriile (ştiinţifice, estetice, morale) care nu sunt nimic altceva decât specii de discurs. Aceste teorii (discursuri) întemeiază, justifică – adică *legitimează* – tipurile de cunoaştere aferente. Iată ce scrie Jean-Francois Lyotard în acest sens: „Ştiinţa este încă de la apariţie în conflict cu povestirile. Conform propriilor sale criterii, majoritatea acestor povestiri se dovedesc a fi fabule. Dar în măsura în care ştiinţa nu se reduce la cunoaşterea unor regularităţi şi cercetează adevărul, ea trebuie să-şi legitimeze propriile reguli de joc. Atunci ea ţine un discurs de legitimare asupra propriului statut, discurs numit filosofie"[7].

Revenind mai aproape de domeniul pe care îl analizăm şi pentru care ne interesează în mod special problema legitimării, vom conchide că discursul politic, prin formele sale de manifestare (doctrina politică, propaganda politică, ideologia politică, publicitatea politică) *legitimează* cunoaşterea politică şi, prin aceasta, puterea politică. Fiindcă, spre deosebire de alte forme ale cunoaşterii, cunoaşterea politică este cel mai puţin o cunoaştere în sine. Ea este, în cel mai înalt şi mai vizibil grad poate, o cunoaştere pentru un scop: cucerirea puterii politice. Discursul doctrinar

6. David Lyon, *Postmodernitatea*, Editura Du Style, Bucureşti, 1998, p. 37.

7. Jean-Francois Lyotard, *La Condition postmoderne. Rapport sur le savoir*, Les Editions de Minuit, Paris 1979; tr.rom., *Condiţia postmodernă. Raport asupra cunoaşterii*, Editura Babel, Bucureşti, 1993, p. 15.

legitimează *temeiul* accesului la puterea politică (arată colectivității calea, mijloacele și soluțiile de care va beneficia în cazul în care asigură accesul la putere aceluia care propune doctrina politică), discursul propagandistic (propaganda politică) legitimează *raționalitatea* accesului la puterea politică (propaganda are drept scop de a face cunoscută doctrina politică în cadrul comunității, astfel încât decizia acesteia să aibă o bază rațională), discursul publicitar (publicitatea politică) legitimează *mijlocul* prin care se accede la puterea politică (forme diferite de publicitate au efecte diferite asupra maselor) în timp ce discursul ideologic legitimează *destinatarul* care va beneficia de accesul la puterea politică („actorii politici" care urmăresc puterea reprezintă, în bătălia politică, diferite grupuri de interese; chiar dacă nu pot să nu țină seama, fiind la putere, de celelalte categorii de interese, ei vor încerca să satisfacă, cu prioritate, interesele grupurilor care i-au susținut: or, ideologia pune pe tapet tocmai sfera intereselor de grup).

O întrebare se pune aici: Este imperativă această legitimare a puterii? Răspunsul nu poate fi decât afirmativ[8]. Și în situațiile în care puterea este nelegitimă, și în situațiile în care puterea este legitimă, nevoia legitimității este resimțită până în ultimele ei consecințe. Indiferent de metode și mijloace, indiferent de realități și conjuncturi, orice putere vrea să beneficieze de binefacerile legitimității. Chiar cu prețul minciunii, manipulării, fraudei. Adică chiar dacă avem de-a face, în fapt, cu o iluzie a legitimării, cu o falsă legitimitate. E poate singura iluzie cu care puterea ar dori să se însoțească. De ce ? Pentru că puterea dobândită pe o cale care nu asigură legitimitate este resimțită ca o negativitate, ca un premiu nemeritat, ca o insatisfacție de ordin psihologic. E o povară pe care puterea o poartă în spate și de care ar vrea să se debaraseze cât mai repede cu putință. Care putere poate funcționa liniștită sub amenințarea permanentă a contestării ? Fiindcă lipsa legitimității

8. „Consider nelegiuită și detestabilă – spune Alexis de Tocqueville – maxima care susține că în materie de guvernare (deci de exercitare a puterii politice, n.n. C.S.) majoritatea unui popor are toate drepturile și totuși plasez în voința majorității originea tuturor puterilor. Sunt oare în contradicție cu mine însumi ?" (Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, I, Editura Humanitas, București, 1995, p. 326).

atrage după sine, întotdeauna, reacția de contestare. Se poate ieși din această situație pe două căi: fie prin obținerea legitimității, fie prin suprimarea contestării. Ambele au fost (și sunt) utilizate, numai că a doua este în vecinătatea imoralității. Cum nimeni n-ar vrea să-și atragă oprobiul imoralității, se acționează, de obicei, pe prima dintre căile invocate: obținerea legitimității.

Câteva exemple ar putea fi edificatoare pentru discuțiile noastre. Să urmărim secvența discursivă din *Proclamation aux peuples de l'Egypte*:

> „De mult timp, beii care guvernează Egiptul insultă națiunea franceză și acoperă de injurii negustorii săi: ora pedepsei lor a sosit. De prea mult timp, această adunătură de sclavi cumpărați din Georgia și Caucaz tiranizează cea mai frumoasă parte a lumii; dar Dumnezeu, de care depinde totul, a decis că dominația lor a luat sfârșit. Popoare ale Egiptului, vi se spune că vin să distrug religia voastră; nu o credeți ! Răspundeți că vin să vă restitui drepturile, să pedepsesc uzurpatorii și că respect, mai mult decât Mamelucii, pe Dumnezeu, Profetul său și Coranul. Spuneți-le că toți oamenii sunt egali în fața lui Dumnezeu; înțelepciunea, talentul, virtuțile și numai ele fac diferența între ei. Or, ce înțelepciune, ce talente, care virtuți îi disting pe Mameluci pentru ca ei să aibă în mod exclusiv tot ceea ce asigură viața îndestulătoare și bună ? Există un pământ roditor ? el aparține Mamelucilor. Există o frumoasă sclavă, un cal frumos, o casă frumoasă ? acestea aparțin Mamelucilor" (Napoleon, *Messages et discours politiques*, Ernest Flammarion, Paris, s.a., pp. 31 - 32).

Acest discurs politic al lui Napoleon, adresat poporului din Egipt după ocupație, este un *discurs de legitimare a puterii*. Un act de putere politică desfășurat pe calea războiului – deci nelegitimat pe căile general admise – se încearcă a se legitima „post-factum" prin intermediul discursului adresat acelora care au autoritatea de a legitima (poporul). Legitimarea puterii (sau a actului de exercitare a puterii) se realizează pe mai multe căi. Este prezentat întâi temeiul actului de putere, găsit în jignirea unei autorități (puteri) legitime („beii care guvernează Egiptul insultă națiunea franceză

şi acoperă de injurii negustorii săi"), în lipsa de legitimitate şi de noblețe a conducătorilor Egiptului („această adunătură de sclavi cumpărați din Georgia şi Caucaz"), în actele de nedreptate pe care acești conducători le săvârşesc („tiranizează cea mai frumoasă parte a lumii"). Jignirea adusă națiunii franceze, originea lor nedemnă, tirania pe care o instaurează sunt tot atâtea temeiuri care pot *legitima* şi justifica actul de putere concretizat în înlăturarea puterii existente în Egipt la acea dată. Faptul e subliniat, de altfel, în discurs („ora pedepsei lor a sosit"; „dar Dumnezeu, de care depinde totul, a decis că dominația lor a luat sfârşit").

Avem, până aici, o legitimare a actului de putere prin faptele trecutului. Dar e nevoie şi de o legitimare prin faptele viitorului. Fiindcă nici o putere nu se legitimează dacă nu există temeiul – şi speranța bazată pe el – că „faptele" sale vor fi mai bune (pentru cel care legitimează cel puțin) decât „faptele" puterii înlocuite. Altfel nu s-ar justifica legitimarea înlocuirii unei puteri cu alta. Or, în discursul său, Napoleon este atent şi cu viitorul poporului din Egipt: o legitimare prin augmentarea drepturilor sociale („vin să vă restitui drepturile voastre"), prin întronarea dreptății, a justiției („să pedepsesc pe uzurpatori"), prin respectarea drepturilor religioase („respect, mai mult decât mamelucii, pe Dumnezeu, Profetul său şi Coranul"), prin asigurarea şanselor egale de manifestare a oamenilor („Spuneți-le că toți oamenii sunt egali în fața lui Dumnezeu; înțelepciunea, talentul, virtuțile şi numai ele fac diferența între ei"). Constatăm că o putere instalată pe căi nelegitime (prin forță) şi care putea, firește, să se manifeste ca atare în virtutea „dreptului forței", încearcă să-şi găsească o legitimare de ordinul „forței dreptului".

Şi o a doua secvență discursivă care-l are la origine tot pe Napoleon dar, de această dată, într-o situație în care preluarea puterii beneficiază de legitimitate:

> „La reîntoarcerea la Paris, am găsit o divizare a tuturor autorităților şi acordul stabilit asupra acestui adevăr conform căruia Constituția, pe jumătate distrusă, nu putea să salveze libertatea. Toate partidele au venit la mine, mi-au dezvăluit intențiile lor, mi-au dezvăluit secretele lor şi mi-au cerut sprijinul: am refuzat să fiu omul unui partid. Consiliul Bătrânilor m-a numit:

am răspuns apelului său. Un plan de restructurare a fost conceput de oameni în care națiunea este obișnuită a vedea pe apărătorii libertății, egalității, prosperității. Acest plan cere un examen calm, liber de orice influență și de orice teamă. În consecință, Consiliul Bătrânilor a rezolvat mutarea Corpului legislativ la Saint-Cloud; el mi-a pus la dispoziție forța necesară independenței sale. Am crezut ca o datorie față de concetățenii mei, față de soldații armatei, față de gloria națională obținută cu prețul sângelui lor, să accept comandamentul" (Napoleon, *Messages et discours politiques*, Ernest Flammarion, Paris, s.a., pp. 61 - 62).

Legitimitatea puterii pe care este gata să o preia Napoleon este asigurată prin acceptul instituțiilor capabile să o dea, în anumite situații bine determinate (partide, Consiliu etc.). Totuși, Napoleon simte nevoia să se adreseze instanței supreme care poate asigura legitimitatea puterii (poporul). Or, în fața acestei autorități în materie de legitimitate sunt desfășurate toate temeiurile pentru actul de preluare a puterii: situația deplorabilă a autorității existente („am găsit o divizare a tuturor autorităților", „Constituția era pe jumătate distrusă"), actul de voință liber exprimată al instanțelor care pot asigura legitimitatea („toate partidele au venit la mine...", „Consiliul m-a numit..."), temeiurile unei activități viitoare care să scoată țara din impas („un plan de restructurare generală a fost conceput..."). În baza acestor temeiuri s-a făcut, lasă să se înțeleagă Napoleon, preluarea puterii.

Să mai reținem încă un amănunt care ni se pare interesant în cadrul unei discuții privind raportul dintre *legitimitate* și *putere*. Mecanismele de schimbare a puterii care sunt rezultatul acordului membrilor comunității sunt considerate mecanisme *democratice*. Ele constituie, de fapt, cazurile standard ale investigației noastre, pentru că cele autoritare sunt atipice (sau tipice pentru sublinierea excepțiilor). Mecanismele democratice asigură, prin consensul în legătură cu ele și funcționarea normală a lor, *legitimitatea puterii*. Periodic, în cadre bine stabilite, legitimitatea puterii se reînnoiește, asigurându-se fie continuitatea puterii (același grup sau aceeași persoană rămân la putere), fie înlocuirea (schimbarea) puterii (puterea este preluată de alte grupuri sau persoane).

Numai că, uneori, mecanismul se dovedeşte a nu fi suficient de relevant sau a-şi pierde din relevanţă pe parcursul manifestării puterii. Trebuie să existe în permanenţă şi *conştiinţa psihologică* că baza legitimităţii care a adus o persoană sau un grup la putere se menţine – cu aproximaţie la acelaşi nivel – pe tot parcursul exercitării puterii. Altfel legitimitatea este pusă în discuţie. Poate rămâne această conştiinţă psihologică a menţinerii legitimităţii în totalitate la îndemâna subiectivităţii ? Evident că nu. Dacă ar rămâne, atunci am avea la fiecare pas încercări de contestare a legitimităţii puterii. Intră în joc *opinia publică*, adică tendinţele dominante ale colectivităţii în privinţa legitimităţii puterii. Există metode relativ bine conturate prin intermediul cărora se poate măsura cu oarecare precizie spectrul opiniei publice în legătură cu o anumită problemă (în cazul nostru: legitimitatea puterii).

Dacă discrepanţele nu sunt semnificative în raport cu baza de raportare care a dat legitimitate puterii existente, atunci necesitatea unei noi legitimări nu este întemeiată. Dacă însă discrepanţele sunt evidente, atunci imperativul unei noi legitimări este luat în discuţie. Ea este benefică şi pentru cei care sunt la putere (dispare actul contestării), dar şi pentru cei care aspiră la putere (se mai atenuează ceva din manifestarea zgomotoasă a poftei de putere sub iluzia unei posibile legitimări). Există proceduri multiple care pot asigura o nouă legitimitate puterii, dincolo de cele standard (şi care au o anumită periodicitate): referendum, alegeri anticipate, vot de încredere, moţiune de cenzură.

2. Bazele discursive ale legitimării puterii

Situaţia de legitimitate este esenţială pentru funcţionarea puterii. În afara ei, puterea nu se poate exercita în amplitudinea rolului, funcţiilor şi dimensiunilor sale. Din importanţa actului de legitimare rezultă şi preocuparea permanentă, obsesivă aproape, a celor care deţin puterea dar şi a celor care aspiră la ea, pentru diversificarea formelor şi mecanismelor de legitimare. Poate că ar trebui aici să atragem atenţia asupra riscului de a rămâne cu înţelegerea la suprafaţa lucrurilor. Legitimitatea puterii nu se reduce la rezultatul, cantitativ în general, pe care un pol de putere

(individ, grup) îl obține în urma punerii în mișcare a unor forme de testare a opțiunii indivizilor. Dacă ar fi așa, atunci singura activitate rațională a celor care aspiră la putere ar fi aceea de... numărare a voturilor ! Numai că realitatea ne contrazice cu toată forța de care numai ea este în stare. O multitudine de activități, o multitudine de persoane, o diversitate de mijloace[9] sunt puse în mișcare – uneori în modalitățile cele mai eficiente, alteori destul de stângaci – pentru ca acest rezultat final să asigure accesul la putere. Dar acest rezultat final este, el însuși, consecința tuturor activităților și eforturilor depuse de acela care urmărește accesul la putere pe linia *legitimării* pretenției sale. Rezultatele nu fac decât să consemneze reușita sau nereușita acestui efort de legitimare[10].

În majoritatea cazurilor, activitățile, procedurile, angajamentele sunt de *ordinul discursivității.* Nu există altă cale mai eficientă de a intra în legătură cu aceia care pot să acorde legitimitatea accesului la putere decât *discursul* sub diversitatea formelor sale de manifestare[11]. Fie că e vorba de o relație discursivă dialogală (dezbaterea platformei

9. Adam Jaworski, Dariusz Galasinski, „Vocative Address Forms and Ideological Legitimization in Political Debates", *Discourse Studies*, Vol. 2(1), pp. 35-53, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA, New Delhi, 2000; http://www.sagepublications.com

10. Tamir Sheafer, „Charismatic Skill and Media Legitimacy: An Actor-Centered Approach to Understanding the Political Communication Competition", *Communication Research*, Vol. 28, No. 6, December 2001, pp. 711-736; http://www.sagepublications.com

11. Să reținem aici concluzia, poate prea apăsată, a lui Bernard-Henri Levy: „Există un raport manifest între forma puterii și figura limbii, între decretul Principelui și tropul frazei. A fost făcută vreodată analiza a tot ceea ce latina lui Cicero datora acestor mari manevre de putere pe care le pun în evidență bătăliile romane ? (...). Discursul nu poate să fie, cum voia Aristotel, acel loc neutru și pacificat unde se produc înfruntările; ba mai mult, cum voiau marxiștii, un instrument al politicii pe care opresori și oprimați îl pun, rând pe rând, în serviciul lor; ba nu numai pentru atât, cum o spun foucauldienii, o *miză*, chiar decisivă, în lupta pentru putere. Este frumosul și binele puterii, forma însăși a puterii, tot ce este compoziția puterii până la formele cele mai discrete ale ocolurilor retoricii sale" (Bernard-Henry Levy, *La barbarie à visage humain*, Grasset, Paris, 1977, pp. 48 - 49).

electorale a candidatului cu alegătorii săi, răspunsurile guvernului la interpelările parlamentare, dezbaterile televizate între candidați la președinție), fie că e vorba de intervenții discursive monologale (discursul președintelui privind starea națiunii, cuvântarea candidatului la un miting electoral, prezentarea în Parlament a programului de guvernare), ambele urmăresc să legitimeze o aspirație, o măsură, o situație, într-un cuvânt un act al puterii (existente sau în devenire). Indiferent că e vorba de o cuvântare politică, de un afiș publicitar, de un clip de televiziune, toate sunt de ordinul discursivului și au aceeași intenționalitate a legitimării[12].

E momentul poate să facem apel la autoritatea istorică. La începuturile ei, știința (sau arta) care avea în vedere analiza discursurilor și punerea la dispoziția celor interesați a regulilor ce trebuiau respectate pentru a se asigura succesul oratorului, anume retorica, era într-un mod poate prea direct legată de domeniul politicului. Dar nu fără temei, cel puțin pentru perioada începuturilor. Nu fără temei pentru că discursurile (care erau obiect de studiu al retoricii) se refereau, de cele mai multe ori, la probleme de ordin politic. În legătură cu aceste probleme oratorul trebuia să se adreseze poporului, să aibă o forță de convingere deosebită și să determine o acțiune în consecință din partea unei mase mari de oameni. Celelalte aspecte care puteau face obiectul producerii discursurilor aveau o mai restrânsă arie de adresabilitate (discursul care privea chestiuni de drept se adresa judecătorilor, acela care privea chestiuni de ordin militar viza pe cei ce puteau să ia decizii în acest domeniu).

Din acest motiv, discursul politic a părut ca fiind unul dintre puținele tipuri de discurs asupra căruia retorica se poate exersa în toată amplitudinea ei și poate găsi aici aproape tot ce îi este necesar pentru ca un discurs să convingă masele: un mod de organizare bine determinat pentru actul discursiv, un ansamblu de raționamente și argumente convingătoare, un corpus de proceduri care să dea

12. O interesantă propunere asupra rolului discursivității în actul de legitimare, înțeles de o manieră ce depășește în mod evident legitimarea politică, la: Theo van Leeuwen, „Legitimation in discourse and communication", *Discourse & Communication*, vol. 1, SAGE Publications, London, Los Angeles, New Delhi, Singapore, 2007, pp. 91–112; www.sagepublications.com

frumusețe și expresivitate discursului. În *Institutio Oratoria*[13] , încercând să răspundă la întrebarea „Ce este retorica și care este scopul retoricii ?", Quintilian se oprește la încercările de conturare a unei definiții pentru arta cuvântului bine rostit și constată că, printre acestea, există și aceea care consideră retorica drept arta care se ocupă cu discursurile ce au în vedere chestiuni politice. Așa procedează, constată Quintilian, Ariston (pentru care retorica este „știința de a înțelege și de a trata chestiunile politice prin discursuri care conving poporul"), așa procedează Teodor din Gadara (pentru care retorica este „arta de a aduna, alege și enunța cu înfrumusețarea cuvenită, conform importanței, tot ce poate servi să convingă, în materie de politică"), așa procedează Cornelius Celsus (pentru care scopul retoricii este acela „de a vorbi convingător în probleme îndoielnice și de natură politică"). Rudimente ale unui asemenea înțeles se regăsesc și la Platon, deși, în *Phaidros* și *Gorgias*, filosoful grec pare a se atașa mai mult unei analize a relației dintre adevăr și moralitate în funcționarea discursului retoric.

Cum se explică această asociere între teoria discursivității (retorica) și domeniul politic, care rămâne, până la urmă, doar unul dintre domeniile – foarte importante desigur – în care se manifestă discursivitatea ? Fără îndoială, după opinia noastră, tot prin prisma relației dintre putere și nevoia de legitimitate a puterii. Puterea – și puterea politică cu deosebire – își pune amprenta asupra funcționării și „repartiției" tuturor celorlalte forme de putere: economică, juridică, culturală. Chiar dacă în forme și în grade diferite, nu putem să nu recunoaștem influența politicului în distribuția puterii la toate nivelurile și în toate domeniile[14]. Or, datorită acestei importanțe, tentația obținerii puterii politice este acaparatoare.

Dar dacă, în situații bine determinate, celelalte forme de putere pot fi „distribuite" fără acordul întregii mase de membri ai comunității (poți ocupa o funcție de putere în domeniul economic

13. Marcus Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, I, Editura Minerva, București, 1974 pp. 180 – 191.

14. Francis L.F. Lee, „The Impact of Political Discussion in a Democratizing Society. The Moderating Role of Disagreement and Support for Democracy", *Communication Research*, Volume XX, Number X, pp. 1-21, 2009, SAGE Publications; http://www.sagepublications.com

sau cultural „legitimându-te" ca specialist doar pentru un anumit grup care decide), în cazul distribuirii puterii politice lucrul este imposibil. Nu poți obține puterea politică (la nivelul asumării autorității în raport cu colectivitatea) decât prin voința colectivității (a poporului), fie că ea se exprimă direct (prin consultarea tuturor membrilor comunității care au dreptul de a decide în legătură cu legitimitatea puterii politice), fie mediat (prin numirea de către un individ sau un organism ales în mod direct și care are în „fișa postului"și această capacitate de numire).

Or, discursul politic vine să legitimeze tocmai puterea politică. El se adresează maselor și urmărește să le convingă de temeiurile pentru care acela care urmărește accederea la putere este și îndreptățit să acceadă și poate primi această legitimitate. Cum relațiile de putere erau dominante în antichitate (și cum au rămas la fel și astăzi în mare parte), prezența intempestivă a discursurilor politice era ceva obișnuit în aceste societăți. De aici, imperativul cu care el a fost luat în studiu de o artă a discursivității care avea la îndemână și altceva: discursul juridic, discursul moral etc.

Dacă legitimarea puterii este un imperativ și pentru puterea preluată pe căi nelegitime, mecanismele discursive sunt atotstăpânitoare în actul legitimării. Am ilustrat aceasta cu relația de dependență directă între arta retoricii (ca teorie a discursivității persuasive) și domeniul politic (acela în care se legitimează puterea). Dar mecanismele discursive ale legitimării puterii pot fi evocate și pe alte coordonate, chiar dacă originile lor par a se regăsi tot în istoria trecută a retoricii.

O propunere explicativă interesantă ce privește avatarurile retoricii se regăsește la Tzvetan Todorov. Într-un capitol al lucrării sale *Théories du symbole*[15], capitol cu un titlu care-l temperează pentru totdeauna pe împătimitul de retorică, intitulat *Splendoarea și mizeria retoricii*, Todorov încearcă să răspundă la întrebarea: Care este temeiul și care sunt factorii ce au făcut ca retorica să penduleze între momente de necontestată glorie și altele în care aproape nimeni nu-și aducea aminte că mai există o asemenea artă?

Răspunsul, crede Todorov, este sugerat de cunoscutul *Dialog al oratorilor* al lui Tacitus, care, făcând o evaluare a artei retoricii,

15. Tzvetan Todorov, *Théories du symbole*, Editions du Seuil, Paris, 1977, tr.rom., *Teorii ale simbolului*, Editura Univers, București, 1983.

constată că dacă în secolele precedente numele oratorilor erau cele mai cunoscute şi respectate, dacă ele erau cele mai prezente şi mai de folos cetăţii, în timpul din urmă „utilitatea" acestora a părut îndoielnică. S-a uitat destul de repede şi de arta aceasta, dar chiar şi de numele de orator. Explicaţia unei atari stări de lucruri nu poate fi găsită, în opinia lui Todorov, decât în analiza unui lucru esenţial în arta oratorică, dar care adesea a fost trecut cu vederea, fie interesat, fie din ignoranţă: rezultatul intervenţiilor oratorice ca mijloc de acţiune socială şi nu numai. Cum obţinem ceea ce obţinem în acţiunile pe care le întreprindem în societate ? Dacă obţinem ceea ce obţinem numai prin eforturile, capacităţile şi inteligenţa noastră (care sunt puse în valoare prin intermediul discursului), atunci discursul poate face minuni şi, în aceste condiţii, teoria discursivităţii este la cel mai mare preţ. Dacă ceea ce vrem să obţinem se poate obţine şi pe alte căi decât cele invocate (bani, şantaj, forţă etc.), atunci desigur arta discursului intră în concurenţă cu aceste noi căi şi, din această concurenţă, iese mai totdeauna cu blazonul şifonat.

Arta oratorică, dialectica erau la cel mai mare preţ în „secolul lui Pericle" datorită faptului că în democraţia ateniană de atunci singurul mijloc de a te impune în viaţa publică a cetăţii era convingerea atenienilor, mijloc care depinde numai de orator şi de capacităţile sale. Puterea politică era rezultatul acestui act de convingere prin cuvânt, iar deciziile politice erau consecinţa puterii de convingere printr-un discurs bine articulat. Exemplele lui Demostene, ale lui Cicero sunt ilustrative pentru a depune mărturie privind forţa cuvântului şi impunerea personalităţii printr-un asemenea mijloc. Arta oratorică a înflorit în timpul lui Cicero pentru că discursul era singurul mijloc de a te impune în for, de a fi ascultat şi de a fi urmat dacă erai convingător. Câte răsturnări de situaţii nu s-au petrecut în senatul roman tocmai datorită extraordinarei forţe de convingere, datorită argumentelor irefutabile pe care discursurile lui Cicero le-au pus în evidenţă. Cuvântul puterii ascultă de puterea cuvântului!

Evident, dacă puterea (sub forma concretizată a deciziei, a organizării, a respingerii) se poate lua şi pe alte căi decât aceea a discursului bine argumentat, atunci autoritatea cuvântului scade. Aşa s-a întâmplat în regimurile dictatoriale sau în cele care au luat puterea prin forţă. În Grecia antică, prima grijă a regimului tiranilor a fost aceea de a-i alunga pe retori şi dialecticieni, ba şi pe filosofi, tocmai

pentru că libertatea de spirit reflectată în libertatea cuvântului era periculoasă pentru o putere care nu s-a legitimat cu ajutorul cuvântului, prin argumente, prin fapte aduse la cunoştinţa poporului.

Din toate aceste ilustrări, care fac apel mai mult la argumente ale autorităţii, dar care sunt interesante şi performative cel puţin pentru discursul politic, ne dăm seama că legitimitatea are un larg fundament discursiv. Chiar dacă ar putea fi descoperite şi alte mecanisme de fundare a legitimităţii puterii, rămânem cu convingerea că mecanismele de ordin discursiv sunt cele mai răspândite, cele mai diversificate şi asigură penetrarea cea mai largă a ideilor la masele de indivizi. Desigur că actul final al legitimării puterii politice (votul în majoritatea cazurilor) ar putea fi şi rezultatul altor factori, dincolo de cei discursivi: realizările notabile ale unei puteri în funcţiune, „faptele" ademenitoare pe care le propun grupurile de putere etc.

Numai că suntem aici în faţa unei iluzii. Nu „faptele" comandă votul. Numai cunoaşterea faptelor determină această legitimare. Iar cunoaşterea faptelor e rezultatul diversificării actelor discursive prin care aducem la cunoştinţa publicului o anumită realitate[16]. Faptele, proiectele, intenţiile – excepţionale uneori – pot rămâne cunoscute doar la nivelul unui grup restrâns care nu poate până la urmă decide soarta legitimităţii preluării sau continuităţii puterii. Astfel câştigă (se legitimează) acela care a făcut o propagandă mai amplă şi mai adecvată, o publicitate mai în spiritul grupurilor pe care le vizează. Dincolo de situaţia – nedreaptă fireşte dar perfect îndreptăţită – că „faptele" lucrează în favoarea legitimării acelora care sunt deja la putere (deci, în favoarea menţinerii puterii) – atunci când sunt în acord cu interesele majorităţii şi sunt apreciate de aceasta – în timp ce aspiranţii la putere nu pot beneficia de un asemenea mijloc (pentru că, nefiind la putere, „faptele" lor nu se pot produce).

Dacă în privinţa fundamentului discursiv al legitimării puterii politice am adus suficiente argumente, mai rămâne să răspundem la următoarea întrebare: Care sunt mecanismele prin intermediul

16. R.Lance Holbert, Heather L. LaMarre, Kristen D. Landreville, „Fanning the Flames of a Partisan Divide: Debate Viewing, Vote Choice, and Perceptions of Vote Count Accuracy", *Communication Research*, Volume 36, Number 2, April 2009, pp. 155-177; http://www.sagepublications.com

cărora discursul politic legitimează puterea ? Intrăm, cu încercarea unui răspuns la această întrebare, într-o zonă destul de necirculată, fie şi numai pentru faptul că răspunsul presupune competenţe diferite în analiza discursivităţii: logică discursivă, retorică, lingvistică, teoria semnificaţiei. În opinia noastră, există cel puţin o triplă întemeiere a legitimităţii puterii politice prin intermediul discursului politic. Aceasta pentru că temeiul unei asumpţii vine pe canale diferite care ţin de *modul în care e adusă la cunoştinţă o anumită problematică* (doctrina politică), de *coerenţa internă a acestei problematici* şi de *expresivitatea formei discursive*.

Să analizăm cele trei categorii de mecanisme prin care se asigură legitimitatea deţinerii sau aspiraţiei la putere. Problema fundării pentru alteritate a unei doctrine politice are un scop precis determinat şi cât se poate de direct: cunoaşterea doctrinei politice şi a fundamentelor ei asigură opţiuni şi decizii privind acordarea legitimităţii luate în cunoştinţă de cauză. Această fundare pentru alteritate ţine de modalitatea în care o anumită problematică (cea care articulează doctrina politică) este adusă la cunoştinţa celui capabil să decidă în legătură cu acordarea legitimităţii puterii. Regăsim aici, după opinia noastră, rolul, particularităţile şi funcţiile conceptului de *schematizare discursivă* aplicat la discursul politic[17].

Schematizarea discursivă este imaginea sumară dar esenţială pe care un orator (în cazul discursului politic este vorba de aspirantul la cucerirea puterii politice) o propune auditoriului (un auditoriu special de această dată, caracterizat prin mărime considerabilă, prin eterogenitate, prin interese diferite) cu privire la o anumită temă, la o anumită problematică (ce aparţine doctrinei politice şi pe care ar trebui – în viziunea oratorului – s-o cunoască auditoriul) cu intenţia

17. Paternitatea conceptului aparţine lui Jean-Blaise Grize (*Essai de logique naturelle*, Peter Lang, Berne, New York..., 1983; *Logique naturelle et communications*, PUF, Paris, 1996), care l-a propus pentru conturarea unui înţeles al logicii naturale ca logică discursivă, pornind de la conceptul de „schemă mentală" al lui Piaget. Asupra determinării acestui concept, particularităţilor şi funcţiilor pe care le poate îndeplini într-o intervenţie discursivă ne-am pronunţat în: Constantin Sălăvăstru, *Raţionalitate şi discurs. Perspective logico-semiotice asupra retoricii*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996, pp. 131-166; *Mic tratat de oratorie*, Editura Universităţii „Al.I.Cuza", Iaşi, 2006, pp. 179-207.

de a-l convinge să adere la această imagine şi, în consecinţă, la apărarea şi perpetuarea ei (intenţionalitatea ia forme dintre cele mai evidente în discursul politic).

Este de la sine înţeles că propunerea unei schematizări discursive prin intermediul discursului politic nu este un act gratuit. Gratuitatea în politică este, nu o dată, un gest de sinucidere politică ! Intenţia aducerii schematizării discursive la cunoştinţa auditoriului ţine de *încercarea de legitimare* pe cel puţin următoarele direcţii: (a) o *legitimare cognitivă* a aspiraţiilor celui care propune schematizarea discursivă (auditoriul trebuie să cunoască temeiul pretenţiei de a accede la putere, iar acest temei stă în doctrina politică pe care aspirantul la putere se situează şi a cărei imagine sumară dar esenţială o propune prin intermediul schematizării discursive); (b) o *legitimare ideologică* (auditoriul trebuie să vadă dacă doctrina ai cărei reprezentanţi reclamă legitimarea puterii corespunde intereselor, aspiraţiilor, sentimentelor proprii, pentru că decizia sa este în concordanţă cu aceste interese); (c) o *legitimare pragmatică* (din expunerea sumară a elementelor doctrinei politice, a mijloacelor de acţiune şi a obiectivelor urmărite în cazul preluării puterii – aduse la cunoştinţa auditoriului prin intermediul schematizării discursive – acesta din urmă ar trebui să fie convins că, prin legitimarea pe care o dă, consecinţele de ordin practic asupra sa vor fi favorabile).

Să ilustrăm modalităţile de legitimare evidenţiate pornind de la următoarea secvenţă de discurs politic:

> „Nimic nu ar fi putut fi îndeplinit fără voi; fără voi care aţi susţinut redresarea prin disciplina şi eforturile voastre. Aceste rezultate, dificil obţinute, pot fi repuse în cauză în acest moment ? Nu ar fi mai bine să urmăm efortul de a favoriza o situaţie asanată asupra unei economii restabilite, asupra condiţiilor favorabile de viaţă ? Gândiţi-vă la situaţia unei persoane căzute în mare şi care înoată, înoată contra curentului pentru a ajunge la mal. Curentul este puternic dar, înotând cu toată forţa, ea se apropie de ţărm. Este aproape, îl va atinge, dar o voce vine şi îi spune la ureche: «De ce atâta osteneală ? Începi să fii obosit. Nu ai decât să te laşi purtat de curent» . Persoana ezită. E tentant. De ce nu s-a lăsat în voia curentului ? Dar când s-a lăsat luată de apă, se îneacă ! Da ! Aplauze. Da! Trebuie să desăvârşim redresarea economiei..." (Valéry Giscard d'Estaing, *Discours prononcé aux*

élections législatives du 27 janvier 1978, citat după: O. Reboul, *La Rhétorique*, PUF, Paris, 1990, p. 83).

Textul acesta reprezintă o încercare de *legitimare a continuității puterii*. Președintele în funcție al Franței, Valéry Giscard d'Estaing, urmărește să pună în evidență *temeiurile* unei „bune alegeri" pentru francezi aflați în fața ocaziei de a legitima o nouă putere legislativă. Care sunt aceste temeiuri ? Cele care merg pe linia tipurilor de legitimare de care am vorbit. Avem, în primul rând, o legitimare cognitivă a continuității puterii (alegătorii sunt puși în prezența atuurilor puterii în funcțiune: redresarea economiei prin efortul și disciplina lor, condițiile mai bune de viață etc.). Avem, în al doilea rând, o legitimare de ordin ideologic (eforturile, disciplina, asanarea economică, toate sunt spre binele poporului, în interesul acestuia, motiv pentru care el ar trebui să acționeze în spiritul perpetuării puterii existente). Avem, în al treilea rând, o legitimare de ordin pragmatic (dacă toate acestea vor fi îndeplinite, atunci, fără nici un dubiu, viața va fi mai bună etc.).

Prin urmare, printr-o schematizare discursivă care privește doar o secvență a doctrinei politice a grupului de putere pe care-l reprezintă autorul discursului (ceea ce am putea numi partea economică a unei doctrine politice), se reușește o triplă legitimare a actului puterii, cu consecințe bine determinate pentru decizia finală a alegătorilor. Nu punem în discuție, în toate detaliile, modalitățile discursive în care este produsă schematizarea discursivă, dar nu putem să nu observăm – într-un discurs ce aparține celui mai puternic om în stat – proceduri retorice care au un impact deosebit la masele de alegători: identificarea individului receptor cu creatorul bunăstării economice („nimic nu ar fi fost îndeplinit fără voi..."), crearea iluziei că e cel mai important și că fără el nu se poate („... fără voi care ați susținut redresarea..."), dezvoltarea alegorică a discursului (alegoria între naufragiatul pe mare care înoată spre țărm și care e sfătuit să renunțe și grupul care contribuie la prosperitatea economică și e sfătuit – de adversari – să... voteze cu altcineva !). Consecința discursului e de ordin pragmatic, e un imperativ: dați-ne votul !

Schematizarea discursivă asigură o triplă legitimare: cognitivă, ideologică, pragmatică. Trebuie să mai remarcăm – și aceasta este una dintre trăsăturile care individualizează manifestarea schematizării discursive în discursul politic – că această triplă

legitimare se dispersează sectorial şi că, în fiecare sector în parte, ea funcţionează ca integralitate. Orice doctrină politică – ca încercare de legitimare a aspiraţiei la putere – trebuie să fie (dar nu este întotdeauna) o viziune coerentă, articulată asupra direcţiilor pe care va merge puterea politică instalată (în caz că va fi legitimată) în dezvoltarea principalelor domenii ale funcţionării organismului social (domeniile politic, economic, cultural, instituţional etc.). În *Programele* care concretizează doctrina politică a unui grup de putere, în general vorbind, concepţia asupra acestor sectoare este prezentată în mod coerent şi unitar, exhaustiv şi punctiform. În faţa alegătorilor însă, acest lucru, de foarte multe ori, nu este posibil. Se recurge, în acest caz, la *schematizări discursive parţiale (sectoriale)* care sunt părţi componente ale *schematizării discursive generale (globale)*. Alegătorii vor avea în faţă schematizări discursive care vizează doctrina economică, doctrina instituţională, doctrina socială ale grupului de putere.

Fără îndoială, dacă schematizările discursive astfel construite sunt sectoriale, atunci şi *legitimarea va fi parţială*. Dar pentru fiecare subdomeniu în parte (deci, pentru fiecare schematizare discursivă parţială) este necesară aceeaşi triplă legitimare: cognitivă (auditoriul trebuie să cunoască doctrina economică a grupului de putere), ideologică (auditoriul vrea să vadă dacă doctrina economică este în acord cu interesele sale), pragmatică (auditoriul vrea să se convingă dacă prin legitimarea doctrinei economice a grupului de putere poate spera în mai bine). Legitimitatea doctrinei politice în ansamblul său (şi, prin aceasta, legitimitatea puterii) rezultă din *echilibrul şi concordanţa legitimărilor parţiale*. Secvenţa discursivă din Valéry Giscard d'Estaing a adus în atenţie o schematizare discursivă sectorială ce viza domeniul economic. Altele pot să vizeze domeniul politic:

> „Amendamentele prezentate, care tind a dezaproba starea de asediu, se bazează în argumentele lor pe voinţa şi dorinţa poporului. Ele au fost susţinute de oratorul preopinent parte prin deducţiuni ce mi-au impus mai mult prin lungimea decât prin temeinicia lor, parte prin obişnuita floare de retorică despre tunuri şi baionete. Mie mi se pare că se dă afacerii o importanţă mai mare decât merită. În acest moment în care toţi deputaţii ţării sunt adunaţi ca să discute

> bazele reorganizării noastre sociale şi politice mi se pare că n-are nici o însemnătate faptul că berlinezii pot ori nu să citească gazete ca «Zeitungshalle» sau «Evige Lampe» sau că se pot întruni ori nu în cluburi. Aceste trebuinţe locale ale unor berlinezi sunt pe al doilea plan faţă cu trebuinţele generale ale ţării... Nu cred că starea de asediu poate fi o piedică a libertăţii discuţiunilor, afară numai dacă unele fracţiuni nu vor să-şi susţie părerile lor prin demonstraţiuni de stradă... Neînfrânata libertate a presei şi dreptul de întrunire fără control sunt premergătoarele unei stări de lucruri în care guvernul ar fi silit să fie continuu în poziţie de război contra revoltei, dacă nu le-ar împiedica prin măsuri represive. Vara trecută, când s-a aţâţat focul politicii de stradă în Berlin prin pamflete şi prin cluburi, am văzut scene care vor fi cele mai ruşinoase în istoria Prusiei şi faţă de care legea s-a arătat neputincioasă..." (Bismark, *Discurs contra democraţiei,* în: Gh.Adamescu, *Elocuenţa străină. Discursuri celebre din antichitate şi din timpurile moderne,* Editura Carol Müler, Bucureşti, 1896, pp. 201 - 202).

Câteva date care să faciliteze integrarea discursului în contextul epocii. Discursul a fost rostit de Bismark (cancelar) în Camera prusacă (21 martie 1849) în timpul unor ample mişcări revoluţionare în Prusia. El urmăreşte să legitimeze un act de putere (instaurarea stării de asediu) care atinge domeniile politic şi social. Schematizarea discursivă indusă Camerei (instituţia de la care se cere legitimarea actului de putere în acest caz) vizează aceste domenii. Avem de-a face cu aceeaşi triplă legitimare: cognitivă (camera trebuie să fie informată că argumentele împotriva stării de asediu nu sunt temeinice – „obişnuita floare de retorică" –, că între aşa zisele drepturi locale ale unor berlinezi şi trebuinţele generale ale ţării este o discrepanţă flagrantă, că aceste libertăţi sunt cauza „poziţiei de război contra revoltei"), ideologică (aceeaşi cameră trebuie să ştie că interesele vitale ale Prusiei sunt în discordanţă cu aceste manifestări „neînfrânate"), pragmatică (i se aduce la cunoştinţă camerei consecinţele unei atari stări de lucruri: „vara trecută, când s-a aţâţat focul politicei de stradă la Berlin prin pamflete şi prin cluburi, am văzut scene care vor fi cele mai ruşinoase în istoria Prusiei şi faţă de care legea s-a arătat neputincioasă").

Care sunt fundamentele întemeierii acestor forme de legitimare ca efecte ale schematizărilor discursive propuse auditoriului în funcţie

de o anumită problematică ? Să reținem, pentru început, că există *trepte diferite ale legitimării* cu ajutorul schematizărilor discursive, fie ele generale sau parțiale. O primă treaptă ar fi aceea a *înțelegerii* problematicii induse auditoriului prin intermediul schematizării discursive. Dacă, în exemplul anterior, Giscard d'Estaing a propus o schematizare discursivă parțială cu privire la politica economică a grupului său de putere, pentru a putea fi legitimată, această schematizare discursivă trebuie să fie înțeleasă de auditoriu. Și trebuie să fie înțeleasă în tripla sa intenție de legitimare: cognitivă, ideologică, pragmatică. Camera prusacă trebuie să înțeleagă tripla întemeiere a unui act de putere într-un moment dat și într-o situație dată: instaurarea stării de asediu.

În afara înțelegerii, schematizarea discursivă nu-și poate realiza intențiile pentru care a fost propusă: legitimarea puterii sau aspirației la putere. Două lucruri sunt de subliniat aici și ele sunt importante pentru practica discursivă de obținere a legitimității puterii. Primul este acela că *înțelegerea este condiția necesară* a legitimării, nu însă și condiția suficientă. Dacă nu e și suficientă înseamnă că, ea singură, nu poate acorda legitimitate puterii. Dar dacă e necesară înseamnă că fără ea nu se poate acorda legitimitate puterii. O poziție interesantă, ocupată de actul înțelegerii, de care de multe ori nu se ține seama. Acesta e motivul pentru care, uneori, avem doar iluzia unei legitimități. A doilea este acela că *înțelegerea este neutră* din punctul de vedere al compatibilității cu schematizările discursive care se propun pentru a fi înțelese anumite doctrine. Aceasta înseamnă că auditoriul poate să înțeleagă (chiar este necesar să înțeleagă) schematizări discursive opuse asupra uneia și aceleiași problematici fără ca prin aceasta capacitatea lui judicativă să fie pusă la îndoială. Dimpotrivă, *înțelegerea* schematizărilor discursive opuse constituie *temeiul unei opțiuni raționale*, rezultat al valorizărilor proprii bazate pe cunoaștere.

O a doua treaptă a actului legitimării prin discurs este *convingerea.* Nu putem să acordăm legitimitate unei puteri dacă nu suntem convinși că această putere merită legitimitatea. Baza convingerii este înțelegerea. Suntem convinși dacă înțelegem fundamentele doctrinei politice care ni se propune și dacă această înțelegere pune în lumină suficiente argumente care ne-ar determina s-o considerăm ca mai adecvată decât alta. Convingerea este *condiția necesară* a legitimității. Fără ea nu putem obține

legitimarea. Ea este, în acelaşi timp, şi *condiţia suficientă* pentru acordarea legitimităţii (este suficient să fii convins că o doctrină a unui grup de putere este mai adecvată în raport cu altele pentru ca aceasta să primească semnul individual al legitimităţii). Fiind condiţie şi suficientă şi necesară, înseamnă că ea poate să acorde legitimitate, dar fără ea nu se poate acorda legitimitate.

Pe de altă parte, spre deosebire de înţelegere, convingerea nu poate să rămână neutră, indiferentă în raport cu schematizările discursive propuse. Am subliniat cu alt prilej[18] relaţiile dintre modalităţile opinabile (între care se integrează şi convingerea), constatând că modalitatea opinabilă *convingere* se aşează într-o structură de pătrat logic astfel:

unde avem următoarele notaţii: C(p) = Sunt convins că propoziţia (p) este adevărată; C(–p) = Sunt convins că propoziţia (–p) este adevărată; NC(p) = Nu sunt convins că propoziţia (p) este adevărată; NC(–p) = Nu sunt convins că propoziţia (–p) este adevărată. Din analiza relaţiilor ce se stabilesc între propoziţiile care ordonează structura de pătrat logic rezultă că: (a) nu este posibil ca un locutor să fie convins şi de adevărul unei propoziţii (p) şi de adevărul negaţiei sale (–p) (relaţia de contrarietate între modalităţile opinabile); (b) nu este posibil ca un locutor să fie convins şi să nu fie convins de una şi aceeaşi propoziţie (relaţia de contradicţie dintre modalităţile opinabile).

Este exact ceea ce susţinem în legătură cu incapacitatea convingerii de a rămâne neutră în privinţa schematizărilor discursive propuse. Nu putem să fim convinşi de două schematizări discursive opuse. Trebuie să optăm. Legitimitatea nu se poate acorda decât

18. A se vedea în acest sens: Constantin Sălăvăstru, *Modele argumentative în discursul educaţional*, Editura Academiei, Bucureşti, 1996, pp. 58 - 67; *Teoria şi practica argumentării*, Editura Polirom, Iaşi, 2003, pp. 137-141.

uneia şi grupului de putere care o susţine. Normal, în dezbaterea politică grupurile de putere duc lupta cea mai înverşunată pentru convingerea auditoriului şi, poate, mai puţin pentru înţelegere. Greşeala aceasta este însă, de multe ori, fatală. Nu se poate obţine convingere fără înţelegere. Dacă totuşi există situaţii în care legitimitatea se acordă în afara înţelegerii, aceasta nu vine din convingere. Ceea ce nu e moral. Dar să nu stăruim prea mult în marginea moralităţii în politică ! Strategia însă, dacă este adoptată, rămâne până la urmă nimicitoare pentru cel care o practică. De ce ? Pentru că ea nu e biruitoare decât arareori şi asupra unor grupuri insignifiante. Poţi să păcăleşti o dată. Dar răzbunarea va fi cruntă pentru că decidenţii asupra legitimităţii suportă cu greu înşelăciunea. Nu uită şi, mai ales, nu iartă niciodată !

Să recunoaştem că acela pus în situaţia de a acorda legitimitate puterii se întâlneşte frecvent cu cele două situaţii paradoxale invocate. Ele nu sunt doar situaţii ideale în care se poate afla convingerea ca treaptă a legitimării, ci situaţii reale, uneori destul de complicate, în privinţa opţiunii. În primul caz, decidentul este pus în faţa a două situaţii de schematizare discursivă care se află în relaţie de contrarietate (puterea propune o schematizare discursivă asupra imaginii sale privind devenirea societăţii, opoziţia propune o altă imagine care este opusă celei anterioare). Aici decidentul este pus să aleagă pentru că *nu poate să fie convins că amândouă sunt la fel de întemeiate*. Dar decidentul este pus şi în situaţia în care i se cere *să fie convins şi să nu fie convins* de una şi aceeaşi schematizare discursivă. Când ? Să zicem că un grup de putere propune o schematizare discursivă. Evident, se cere convingerea în legătură cu ea. Un alt grup de putere propune o schematizare discursivă opusă celei dintâi. Şi în legătură cu aceasta i se cere decidentului convingerea. Dar, prin aceasta, i se cere implicit să nu fie convins în legătură cu prima dintre schematizările discursive. Aici acţionează relaţia de contradicţie.

A treia treaptă a legitimării puterii este *acţiunea*. Nu este suficient să înţelegi, ci trebuie să fii şi convins. Dar dacă eşti convins, atunci, în virtutea acestui fapt, trebuie să acţionezi[19]. Iar acţiunea

19. Iată o scurtă dar sugestivă remarcă a lui Bertrand de Jouvenel: „comunicăm prin cuvinte cu conţinut nesigur; vedem lucrurile prin intermediul ideilor, sau, cu alte cuvinte, potrivit ideilor de care dispunem;

este singura la vedere în privința legitimității. Și singura care poate fi cuantificată. Prin acțiune decidentul își manifestă, în conformitate cu convingerile sale, *autoritatea în legătură cu legitimarea puterii*. Așa cum de la înțelegere la convingere nu este o determinare absolută (din motive pe care nu le analizăm aici), nici trecerea de la convingere la acțiune nu stă sub semnul imperativului categoric. Convingerea este *temeiul rațional* al legitimării puterii, acțiunea este *temeiul practic* al legitimării puterii.

Sunt destule situații în care, deși există convingere, ea nu este urmată de acțiune. Temeiul rațional nu este urmat de temeiul practic al legitimării. În această situație, o serie dintre aceia care au dreptul de a acorda legitimitate puterii nu uzează de acest drept. Consecințele pot fi concretizate, uneori, în imposibilitatea legitimării puterii politice. Fiindcă legitimarea acționează pe principiul majorității. Unele societăți au instrumente bine determinate prin care cei care decid asupra legitimității puterii sunt obligați să-și exercite acest drept. Altele nu au asemenea instrumente.

Să mai stăruim puțin asupra rolului schematizărilor discursive în actul legitimării puterii. Constatăm că discursul politic și schematizările discursive prin care el ajunge la conștiința receptorului iau forme diferite în funcție de *poziția față de putere* a grupului care propune un asemenea discurs în fața auditoriului. Dacă grupul de putere se situează pe poziția puterii (este deținătorul puterii) atunci când se află în fața pretenției unei noi legitimări, în mod normal discursul său va milita pentru conservarea puterii, pentru păstrarea „statu-quo"-ului de putere existent (ca în cazul discursului lui Valéry Giscard d'Estaing). Schematizările discursive propuse vor pune la îndemână temeiurile cognitive, ideologice și pragmatice ale unei noi legitimări a puterii existente, ale continuității puterii. Avem de-a face cu așa numitul *discurs oficial*, după o tipologie a lui Reboul[20].

Discursul politic oficial, acela care promovează „statu-quo"-ul existent în distribuirea puterii, are o serie de trăsături: este un discurs optimist (optimism în legătură cu starea de lucruri existentă

---

antrenăm (și suntem antrenați) la acțiune prin discursuri în care intră diferite genuri de idei" (Bertrand de Jouvenel, *Progresul în om*, Editura Politică, București, 1983, pp. 334 - 335).

20. Olivier Reboul, *Le langage de l'éducation. Analyse du discours pédagogique*, PUF, Paris, 1984, pp. 15 – 54.

şi pe care ar dori să-l inducă şi auditoriului), este un discurs deschis la noutate (orice propunere de noutate care ar putea să-i atragă pe receptori este binevenită şi imediat încorporată) şi, fără îndoială, lasă loc unui pluralism de idei (intră în dialog cu alte tipuri de discursuri) [20:43-49]. Un astfel de discurs este o propunere pe linia continuităţii şi caută să aducă cât mai multe temeiuri pentru a determina o asemenea opţiune din partea celor care decid asupra legitimităţii. Când nu le găseşte, acţionează pe cel puţin două căi: le inventează (în sensul că exagerează realizări de importanţă minoră) sau le eludează (în sensul că ascunde elementele care sunt argumente împotriva perpetuării puterii).

În situaţia în care grupul de putere care propune discursul şi schematizările discursive aferente nu este deţinătorul puterii dar aspiră la ea, discursul politic are drept ţintă contestarea continuităţii puterii. Discursul politic devine, după aceeaşi tipologie, un *discurs contestatar*. Schematizările sale discursive vor avea menirea de a arăta că puterea, întrucât a încălcat normele legitimităţii, trebuie înlocuită. Şi aici mijloacele sunt diferite, de la o globalizare a contestării, până la subtile lovituri care de multe ori se dovedesc fatale. În funcţie de importanţa şi amplitudinea poziţiilor de putere urmărite, nu este nesocotit nici un mijloc care ar putea contribui la căderea puterii existente. Fapte de mult uitate, metode ce pun în discuţie moralitatea actelor, declaraţii contextuale, toate sunt scoase la lumină şi puse să lucreze în defavoarea puterii. Şi, de multe ori, se reuşeşte. După un timp jocul se reia din acelaşi punct şi cu aceiaşi actori dar în roluri opuse !

Am analizat, pe o amplitudine apreciabilă, unul dintre mecanismele discursive ale legitimării puterii: conceptul de schematizare discursivă. El nu este singurul. Un al doilea mecanism ţine de *coerenţa internă a discursului politic*. Actul de legitimare a puterii, succesul său, depind de coerenţa componentelor problematice aduse la cunoştinţa auditoriului prin intermediul schematizării discursive. Problema cea mai complicată e aceea că, de fapt, această coerenţă internă a discursului politic (relaţiile de determinare dintre fenomene puse în evidenţă prin discurs, dintre situaţii etc.) asigură convingerea auditoriului. Nu faptele ca atare conving, ci legătura dintre ele şi legătura cu interesul receptorului. Or, convingerea este presupoziţia explicită a legitimităţii.

Coerența internă a discursului politic este asigurată, pe de o parte, de *respectarea normelor generale ale raționalității.* Dacă luăm, spre exemplu, norma care izbește cel mai mult, anume cerința necontradicției, vom putea să spunem că ea are un statut aparte în perimetrul discursului politic. Dacă, în uzajul logic ordinar, este puțin probabil ca cerința să fie încălcată, în discursul politic posibilitatea aceasta este mai mare decât oriunde în altă parte. Fiindcă discursul politic se referă la o realitate (domeniul politic) într-o continuă dinamică în raport cu alte tipuri de realități.

Domeniul politic este, prin excelență, un *domeniu de manifestare a conflictului,* unde contradicția este rațiunea de a fi a domeniului. În acest spațiu, persoane, grupuri, organizații susțin cu aceeași tărie idei contradictorii, fără ca actul în sine să fie perceput ca un atentat la normalitate. „Viața psihologică și viața socială – subliniază Pierre Oléron – sunt marcate de *conflicte.* Ele există între grupuri, în interiorul acestora, în interiorul indivizilor. Interesele și determinantele care conduc la acțiune sunt antagoniste la escroc și victima sa, la combatanții de fiecare parte a liniei frontului, la oamenii politici în competiție pentru conducerea statului"[21]. Așadar, contradicția este un lucru normal în domeniul politic.

Cerința care asigură coerența discursivă este că *ea nu trebuie să existe în discursurile noastre.* Nu putem să propunem o schematizare discursivă în fața auditoriului de la care așteptăm legitimarea puterii dacă ne contrazicem în afirmațiile pe care le facem. Aceasta pentru că prezența contradicției în discurs reduce până la anulare *înțelegerea* schematizării discursive. Ce să înțeleagă auditoriul dacă o dată afirmi ceva și apoi negi ceea ce ai afirmat ? Anularea înțelegerii înseamnă *imposibilitatea convingerii* interlocutorului. Or, aceasta din urmă este, cum am arătat, și condiția suficientă și condiția necesară pentru acordarea legitimității puterii politice.

În *La nouvelle rhétorique – Traité de l'argumentation*[22], analizând categoria argumentelor cvasilogice, Perelman și Olbrechts-Tyteca se opresc și la rolul contradicției în argumentare, evidențiind că prezența unei contradicții într-un discurs argumentativ descalifică argumentarea dar și pe cel care o propune. Iar Pierre Oléron subli-

21. Pierre Oléron, *L'argumentation*, PUF, Paris, 1983, p. 59.

22. Ch.Perelman, L.Olbrechts-Tyteca, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, PUF, Paris, 1958, pp. 262 – 270.

niază: „contradicția apare ca un viciu sau o slăbiciune. A o denunța la adversar este o modalitate de a-l disprețui, chiar de a-l descalifica. Ea devine un mijloc de luptă. În numele eficacității, acuzația de contradicție poate fi avansată în baza unei presupuneri, chiar a unei aparențe mai mult decât pe baza unei analize pe care ar putea merge un logician"[21:53]. Constatăm că prezența contradicției este semnul incoerenței unei schematizări discursive, a discursului politic în general, cu efecte imprevizibile asupra acordării legitimității.

Unul dintre indicatorii cei mai eficienți ai coerenței discursive ține de ceea ce tradiția logică ne-a lăsat sub numele de *ignoratio elenchi* (ignorarea temei), eroare dintre cele mai impardonabile în orice construcție discursivă. Dar de prea multe ori parcă nu se ține seama de această regulă elementară a discursivității, de bun simț aproape: a vorbi pe tot parcursul intervenției discursive despre aceeași temă. Iar discursul politic pare a fi campion la încălcarea acestei reguli elementare. Spectatori, de multe ori indiferenți, la dezbaterile politice care ne-au invadat în ultimul timp, nu putem să nu constatăm un fapt de-a dreptul revoltător pentru acela care ține cât de cât la normele discursivității: orice întrebare i se pune politicianului român, el începe, invariabil, cu același stereotip: „Aș vrea să fac mai întâi o precizare..." și vorbește minute în șir vrute și nevrute care n-au nimic comun cu întrebarea pusă ! Uită și cel care a pus întrebarea ce întrebare a pus, uită și politicianul să revină „la chestiune", iar receptorul nu mai înțelege, desigur, nimic dintr-un asemenea discurs. Încât se așteaptă ca, în eventualitatea că se va pune întrebarea „Cum vă numiți ?", să audă năucitorul refren: „Mai întâi aș vrea să fac o precizare" !

Eroarea aceasta discursivă – căci eroare este chiar dacă mulți o trec în contul abilității – e cvasiuniversală. Ea înseamnă o *lipsă de coerență problematică* în discursul propus, cu impact negativ asupra înțelegerii, asupra convingerii și, în final, asupra legitimității. Numai că nu este singurul neajuns care afectează coerența discursului politic. I se adaugă *necesitatea menținerii aceleiași referințe tematice* pe parcursul întregului discurs politic. Regăsim aici, într-un fel, cerința principiului identității. Dacă trecem, în discursul politic, de la o temă la alta e un neajuns semnificativ. Dacă ne menținem în cadrul aceleiași teme, asigurăm coerența problematică. Dar trebuie să acordăm în permanență același sens problemelor pe care

le discutăm. Altfel, vorbim ceva şi receptorul înţelege altceva. Este vorba, în acest caz, de *asigurarea coerenţei referenţiale* a discursului politic. Şi ea este o condiţie importantă în obţinerea legitimităţii puterii prin intermediul discursului politic.

Fără a avea pretenţia că facem o enumerare exhaustivă, considerăm că un factor important în asigurarea coerenţei discursului politic este *natura relaţiilor de întemeiere*. Convingem mai uşor auditoriul dacă aducem temeiuri evidente în sprijinul afirmaţiilor pe care le facem în discurs. Şi mai ales dacă aceste temeiuri sunt evidente pentru acela care trebuie convins în legătură cu acordarea legitimităţii. Discursul politic, spre deosebire de alte tipuri de discurs, uzează de o gamă variată de întemeieri. Puţine sunt acelea în care relaţia de la temei la afirmaţie are un caracter necesar, mai multe acelea în care relaţia are un caracter de probabilitate. Este un joc al dialecticului aici, pe care uneori discursul politic îl exploatează la maximum: există situaţii în care un exemplu este suficient pentru a întemeia o aserţiune, după cum există situaţii în care zeci de exemple nu pot schimba o opinie înrădăcinată. Sunt cazuri în care o analogie bine plasată este suficientă pentru a înclina balanţa în favoarea discursului care o propune, după cum sunt altele în care relaţia de deducţie necesară nu poate zdruncina o convingere. Totul este o chestiune de *echilibru al întemeierilor*, iar discursul politic eficient este acela care realizează această echilibrare fericită. Dacă reuşeşte, şansele legitimării puterii pe care o reprezintă sunt maxime, dacă nu, situaţia de învins nu este departe. Fiindcă în discursul politic exagerarea în întemeiere este la fel de păguboasă ca şi lipsa de întemeiere !

În sfârşit, al treilea mecanism al legitimării discursive a puterii ţine de *forma discursului politic*. Opţiunea individului poate fi modificată pe căi multiple. Am descris două dintre ele: natura problematicii (concretizată în schematizările discursive) şi coerenţa discursului (concretizată în respectarea normelor de raţionalitate). Dar discursul influenţează receptorul şi prin forma în care el se prezintă. Ea se poate concretiza în elemente multiple: organizarea discursului (forma monologală, forma dialogală), tipurile de argumente invocate (fapte, valori, presupoziţii), ordinea cea mai profitabilă a argumentelor (ordinea probatorie, ordinea afectivă), expresivitatea discursului (utilizarea procedurilor retorice, a figurilor). Să reţinem că, în funcţie de natura receptorului pe care îl vizează, *forma*

discursivă va acționa prin mijloace diferite: uneori capătă o importanță mai mare organizarea discursivă, alteori tipurile de argumente invocate, de multe ori procedurile retorice. O secțiune specială a investigației discursului politic vizează forma discursivă.

3. Natura ideologică a discursului politic

Reținând că, în asumpțiile pe care le-am conturat, discursul politic este un *discurs de legitimare a puterii* și că puterea reprezintă, întotdeauna, o arie mai largă sau mai restrânsă de interese, nu putem ocoli problema spinoasă a raportului discursului politic cu ideologia. Prin urmare, este sau nu este discursul politic un discurs ideologic ? Recunoscând tenta retorică a unei asemenea interogații, subliniem că primul impuls în punerea și analiza raportului dintre discursul politic și ideologie a fost determinat de încercarea lui Olivier Reboul asupra *discursului ideologic*[23] .

Pentru Reboul, termenul de *ideologie* are trei sensuri: (a) sensul «cezarian», introdus se pare de Napoleon, care „vede în «ideologi» doctrinari abstracți, nebuloși, idealiști și periculoși (pentru putere) din cauza necunoașterii problemelor concrete"; acest sens trimite la o doctrină sectară care constituie un pericol pentru ordinea stabilită; ideologiei i se opune, în această perspectivă, realismul sau pragmatismul în politică; (b) sensul marxist, care conduce la o viziune peiorativă asupra ideologiei, prin care înțelegem „expresia și justificarea teoretică a ceea ce Marx va numi mai târziu suprastructură"; (c) sensul sociologic, care consideră că ideologia este constituită din „orice reprezentare pe care o putem studia din afară" și care, evident, se concretizează într-un complex de idei și credințe"[23:17;18;20].

Orice ideologie are, în viziunea lui Reboul, o serie de trăsături: (a) exprimă o *gândire partizană*, adică o gândire dominată de interese de grup și care se luptă pentru satisfacerea intereselor de grup; din acest motiv, ideologia este într-un permanent conflict cu alte ideologii, conflict în care sunt asumate arme diferite: dacă în știință se urmărește adevărul și orice probare poate stinge conflictul, în domeniul ideologiei conflictul este rațiunea de a fi; (b) este expresia

23. Olivier Reboul, *Langage et ideologie*, PUF, Paris, 1980.

unei *gândiri colective*: chiar dacă la originea lor ideologiile s-au structurat prin contribuția unor autori bine determinați, ele își intră în rolul discursiv ca niște opere anonime; există o motivație ce ține, probabil, de tentația performanței în relațiile conflictuale: orice autor, oricât de mare ar fi, poate fi contestat, o operă comună e mai greu de contestat; (c) este expresia unei *gândiri disimulate*: ideologia nu este o știință, motiv pentru care ea nu poate promova adevărul pur, ci interesele grupului de putere pe care-l reprezintă; or, de multe ori, interesele intră în contradicție cu adevărul și de aici rolul ideologiei de a disimula: spui ceva și faci altceva !; (d) este expresia unei *gândiri rațională*: cel puțin aceasta este pretenția oricărei ideologii care se prezintă auditoriului: grupul de putere care pune în circulație o ideologie consideră că aceasta este cea mai rațională posibilă dintre toate cele care îi pot servi interesele; (e) este expresia unei *gândiri pusă în serviciul puterii*: ideologia se constituie ca rațiune de a lua puterea; altfel, ea nu are cum să servească interesele pe care le reprezintă; numai prin aspirația la putere se deschid căile pentru punerea în practică a ideilor, strategiilor și pentru îndeplinirea obiectivelor vizate [23:21-25].

O ancorare a acestor câtorva aspecte ale ideologiei la tema discursului politic ne duce la concluzii pe care le întrezărim interesante. Dacă un discurs este ideologic în măsura în care el apără și promovează interese de grup, în măsura în care aspirația la putere pe care o legitimează ține de aceste interese, atunci ne dăm seama că *discursul politic are un profund caracter ideologic*. Câteva semnalări și câteva observații pe marginea lor sunt necesare. Prima: *nu orice discurs este ideologic*. Excepția cea mai la îndemână pe care o putem da ca ilustrație este *discursul științific*. Știința nu are un caracter de clasă, ea este în afara intereselor de grup și nu servește astfel de interese. Mai mult decât atât, de multe ori, interesele de grup sunt în discordanță cu obiectivele științei.

Nu judecăm modalitățile și scopurile în care au fost utilizate rezultatele științei, ci numai demersul științific în sine și constituirea lui ca o teorie științifică, adică în calitate de instanțiere discursivă. Discursul științific este cel care urmărește adevărul: metode și mijloace dintre cele mai diversificate sunt puse în slujba descoperirii adevărului. Discursul științific nu vizează *domeniul opinabilului*, în care starea de conflict să fie suportabilă și să poată fi permanentizată, așa cum se întâmplă în domeniul discursului politic. Dacă

există contradicții, elemente de dispută în interiorul discursului științific, ele sunt rezolvabile prin mijloace științifice care pot decide unde este adevărul mai bine fundamentat, care este teoria cea mai adecvată. Karl Popper a propus, în *Logik der Forschung*, criterii de testabilitate a teoriilor științifice, care sunt formele cele mai reușite ale discursului științific. Principiul falsificabilității ocupă aici un loc central[24]. Este una dintre metodele prin care diferite tipuri de discurs din interiorul științei se schimbă unele cu altele pentru a asigura o imagine cât mai adecvată a lumii. Temeiul acestei schimbări este imperativul adevărului.

Nici discursul filosofic (speculativ), cel puțin în accepția dură a acestui termen, nu are un caracter ideologic. Fie că este de natură justificativă (demonstrativ-argumentativă), fie că e de natură constructivă (speculativ-abstractă), discursul filosofic își propune să aducă în fața receptorului o „ordine a lumii", fie o ordine reală a lumii, pe care o justifică și o întemeiază, fie o ordine posibilă a lumii, pe care o construiește. Ordinea lumii are prea puține tangențe cu interesele de grup pentru ca să poată determina caracterul ideologic al acestui tip de discurs. Este adevărat că dacă se propune o „ordine politică a lumii" sau o „ordine socială a lumii", atunci ne situăm în mod cert mai aproape de interese și idealuri. Dar nu trebuie să uităm că, o dată cu aceste propuneri de ordine, ieșim din sfera discursului filosofic pur și intrăm în sfera altora mai apropiate de domeniul ideologiei (filosofie socială, filosofie politică). Conflictul – prezent în discursul filosofic – este unul de natură ideatică și nu unul de interese.

Or, în comparație cu astfel de construcții discursive, discursul politic are o situație aparte care îi dă o înfățișare ideologică. Natura ideologică a discursului politic vine, în primul rând, din *scopul* pe care el îl urmărește cu obstinație: *legitimarea puterii*. A legitima puterea sau aspirația la putere înseamnă a te situa pe pozițiile puterii, a le promova și a le apăra. Pe de altă parte, natura ideologică a discursului politic vine din rezultatul pe care un asemenea discurs îl urmărește și pentru care este pus în circulație: *preluarea puterii*. Orice discurs politic nu numai că încearcă să legitimeze puterea, dar pune la îndemână și căile cele mai eficiente prin care se poate accede

24. A se vedea în acest sens: Karl R.Popper, *Logica cercetării*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 138 – 155.

la putere. Nu sunt puține cazurile în care discursul politic evidențiază căile de acces la putere deși acestea nu au (și nu dau) legitimitate puterii. Adesea loviturile de stat (căi nelegitime de preluare a puterii) sunt precedate, însoțite, urmate de o intensă „bătălie discursivă" pusă în slujba preluării puterii. Fără îndoială, natura ideologică a discursului politic este dată și de *utilizarea puterii* din moment ce ea a fost preluată. E greu de legitimat puterea, dar ea se poate legitima, e greu de obținut puterea, dar ea se poate obține, însă problema cea mai importantă pentru orice grup este utilizarea puterii.

Aici se manifestă, poate în gradul cel mai înalt, caracterul ideologic al discursului politic. În mod cert, se poate vorbi cu mult temei de o *artă a utilizării puterii*, astfel încât să se asigure perpetuarea ei ! Fiindcă preluarea puterii este o sarcină dificilă cu siguranță, dar menținerea ei este și mai dificilă. Aceasta pentru că, în funcție de modul cum este utilizată puterea, aceia care au capacitatea de a acorda legitimitate se vor pronunța fie pentru continuitatea puterii existente, fie pentru înlocuirea ei. Discursul politic reflectă (sau ar trebui să reflecte) acest echilibru fragil în distribuirea rezultatelor (efectelor) puterii în așa fel încât *majoritatea* să fie beneficiară a utilizării puterii (sau să aibă iluzia acestui fapt). În mod sigur puterea trebuie să satisfacă interesele de grup (în afara acestui lucru nu se mai justifică bătălia discursivă pentru preluarea puterii), dar nu trebuie să neglijeze interesele fundamentale ale majorității acelora care decid asupra legitimității puterii.

Natura ideologică a discursului politic – ca reflex și cadru de manifestare a luptelor politice – este evidentă din faptul și din modalitățile *cedării puterii*. Atunci când se pune problema legitimării puterii sau aspirației la putere, lupta discursivă se manifestă ca o confruntare de programe, platforme, propagandă, publicitate, în general ca luptă de interese. Fiecare discurs pronunțat, fiecare dezbatere organizată, fiecare formă de propagandă pusă în mișcare, fiecare mijloc de publicitate încearcă să încline balanța în favoarea unuia sau altuia dintre grupurile de putere. Lupta este dintre cele mai dure. Energiile cele mai clocotitoare se pun în mișcare pentru a câștiga bunăvoința alegătorilor. Compromisurile cele mai regretabile și impardonabile se pun la cale pentru a asigura accesul la putere. Dar cum puterea nu poate aparține decât unuia, va câștiga unul dintre combatanți. Puterea va fi cedată în numele sacrificiului de interese a celui care a fost la putere și nu mai este. Discursul său

politic, care nu va înceta, firește, nici după înfrângere, va merge pe acest act al cedării puterii și sacrificării unor categorii de interese în favoarea altora.

Cea de-a doua semnalare: *dacă orice discurs politic are un caracter ideologic, nu orice discurs ideologic aparține sferei politicului.* Sfera ideologicului este mult mai largă decât cea a politicului. Există o multitudine de interese care pot fi apărate prin intermediul discursivității și care sunt tot mai îndepărtate de sfera politicului: interese de ordin cultural, interese de ordin juridic, interese de ordin științific. O remarcă trebuie făcută aici pentru a elimina eventuale neînțelegeri. Este adevărat – și lucrul a fost deja subliniat – că puterea politică își pune amprenta asupra tuturor componentelor organismului social și, din acest punct de vedere, ea ar putea influența (și influențează) sfera tuturor categoriilor de interese. Dar tot atât de adevărat e și faptul că influența ei merge doar până la nivel de direcționare a intereselor generale ale acestor domenii. Așa încât, în interiorul acestor domenii, interesele sunt promovate prin alte tipuri de discursuri.

Discursul ideologic nu se rezumă la discursul politic. Reboul include în categoria discursurilor ideologice chiar *discursul pedagogic*: „discursul pedagogic este cel mai ideologic dintre toate. El este chiar mai ideologic decât discursul politic, cel puțin în epoca noastră. Afirmație paradoxală, în mod cert, căci discursul ideologic este acela care are drept scop să legitimeze o putere. Or, ce putere poate să servească discursul pedagogic: nu se vrea el în totalitate în serviciul elevului ? Totuși, disputele, pasiunile pe care el le suscită sau care îl suscită, justificările raționale sau pseudoraționale pe care le invocă, amestecul exploziv de logică și emotivitate care îl constituie, totul lasă să se înțeleagă că el este profund ideologic“[25]. Iată, așadar, un tip de discurs (discursul pedagogic) cu un puternic caracter ideologic care nu e în nici un fel legat de discursul politic.

Care ar fi consecințele caracterului ideologic al discursului politic și cum l-ar individualiza acesta în raport cu alte tipuri de discursuri ? Răspunsul la această întrebare angajează o analiză a relațiilor discursului politic cu *adevărul*, cu *valorile* și cu *justiția*. Desigur că aria consecințelor naturii ideologice a discursului politic poate fi

25. Olivier Reboul, *Le langage de l'éducation. Analyse du discours pédagogique*, P.U.F., Paris, 1984, p. 9.

extinsă, însă acestea ni se par relațiile cele mai relevante în care s-ar putea regăsi aceste consecințe. Care sunt, deci, relațiile discursului politic cu *adevărul* ? Discursul politic, în calitatea sa de reflexiune asupra unui domeniu special al cunoașterii umane (cunoașterea politică), nu poate face abstracție de problema adevărului. Orice cunoaștere umană este (sau ar trebui să fie) dominată de descoperirea adevărului. Cunoașterea domeniului politic nu poate face excepție. Un întreg arsenal de metode (observația, analiza comparativă, analiza istorică etc.), un întreg ansamblu conceptual sunt puse în mișcare pentru a determina cu cât mai multă exactitate esența domeniului politic, legile sale de funcționare, formele de manifestare, mijloacele de influențare a dezvoltării domeniului. Conchidem că problema adevărului este fundamentală în cercetarea politicului, iar discursul politic, ca rezultat al acestei cercetări, ar trebui să reflecte adevărul domeniului.

Problema cea mai grea este aceea că, spre deosebire de alte tipuri de discurs, discursul politic are o situație specială: o multitudine de factori influențează și afectează tocmai această relație de adecvare dintre ceea ce spune discursul politic (și de care ar vrea să convingă auditoriul) și imaginea realității despre care un asemenea discurs vorbește. Există de multe ori o discrepanță evidentă între ceea ce se spune prin intermediul discursului politic și ceea ce este în realitatea politică. Ceea ce înseamnă că adevărul unui asemenea discurs este serios afectat. Care ar fi cauzele unei atari situații ce, într-un fel, singularizează discursul politic în ansamblul formelor discursivității ? Putem determina două categorii de cauze care afectează relația discursului politic cu adevărul: cauze ce țin de *natura domeniului politic* și cauze ce țin de *caracterul ideologic* al unui asemenea discurs.

Să luăm în stăpânire prima dintre categoriile de cauze invocate. Domeniul politic, în calitatea sa de domeniu al cunoașterii umane, este *unul dintre cele mai dinamice* domenii ale funcționării organismului social. Din acest motiv, a determina regularități, a viza esențialitatea, a încerca să urmărești ceea ce este constantă a domeniului (scopuri primordiale pentru constituirea cunoașterii de tip științific în oricare domeniu) devin activități de-a dreptul chinuitoare (chiar sisifice) pentru cercetător. În permanență, domeniul politic nu se prezintă ca un *dat* – care ar putea fi scos din context și supus unei analize structurale pentru a i se determina componentele și relațiile

dintre ele – ci ca un proces în care condiționările sunt atât de diversificate şi de schimbătoare încât e destul de dificil de determinat regularitățile. Motiv pentru care, cunoaşterea în domeniul politic este aproximativă, stă în permanență sub semnul provizoratului, fapte, conjuncturi şi relații pot, la un moment dat şi într-un anumit context, să pună în cauză o anumită teorie, o explicație pentru care s-a depus un efort considerabil de cercetare.

Toate aceste elemente marchează discursul politic. Conceptele cu care va lucra şi pe care le va înfățişa auditoriului vor fi lipsite de acea precizie şi acea exactitate proprii discursului ştiințific, legitățile vor fi exprimate doar ca tendințe cu şanse mai mari sau mai mici de înfăptuire, relaționările conceptuale nu vor avea acea întemeiere pe care o regăsim în alte tipuri de discurs. Glisajul conceptual este permanent, parcursurile în care întemeierea se lasă aşteptată ne întâmpină la fiecare pas, ipotezele şi afirmațiile probabile ne însoțesc mereu. Ceea ce e de natură să afecteze relația cu adevărul.

Dar, dacă această dinamică a domeniului care afectează relația cu adevărul poate fi regăsită, la niveluri diferite desigur, şi în alte domenii (domeniul educațional, domeniul cultural), există ceva care pare a afecta doar domeniul politic şi discursurile ce se propun în spațiul său: deşi domeniul politic este într-o dinamică permanentă, *intențiile discursului politic sunt acelea de a-l schimba*, cel puțin la nivelul formelor sale cele mai active (puterea politică). Discursul politic, prin natura şi intențiile sale, participă, el însuşi, la denaturarea relației cu adevărul, fiindcă, depunând eforturi pentru schimbarea puterii politice, determină un dinamism şi mai accentuat al domeniului.

Desigur că, cel puțin ca intenție, fiecare grup de putere urmăreşte perfecționarea domeniului politic (sau a unora dintre componentele sale). În acest sens, pune în mişcare o gamă variată de discursuri politice pentru a obține legitimitatea accesului la putere şi a-şi pune în aplicare proiectele în domeniul politic ca şi în alte domenii. Dar chiar prin acest fapt, discursul politic contribuie la schimbarea domeniului politic. Iar prin aceasta, cunoaşterea „clară şi distinctă", de care vorbea Descartes, este serios afectată. Nu înseamnă că eforturile permanente pentru adevăr nu sunt reluate. Dar ele nu pot trece peste aceste „obstacole epistemologice"(Bachelard) ce vin tocmai din natura specială a discursului politic.

Cea de-a doua categorie de cauze care afectează relațiile discursului politic cu adevărul țin de *natura ideologică a discursului politic*. Oricât ar fi dominat de convingerea pe bază de adevăr, oricât ar fi de preocupat de a aduce în fața auditoriului argumente dintre cele mai puternice, oricât ar încerca să arate că susținerile grupului de putere pe care-l reprezintă vin dintr-o analiză atentă și adecvată a realității politice, discursul politic nu poate evita faptul că el exprimă (și este pus să exprime) anumite categorii de interese. În lupta discursivă pentru legitimitate el trebuie să susțină astfel de interese. Dar există destule situații în care interesele afectează relația cu adevărul. Adevărul, în politică, poate fi, uneori, în contradicție cu interesele unui grup de putere. Cine este sacrificat în acest caz ? De cele mai multe ori (dar nu întotdeauna) adevărul. Interesele sunt atât de puternice în domeniul politic încât pot „comanda" conținutul discursului politic. Fără îndoială, sunt modalități „elegante" de a sacrifica adevărul în favoarea interesului. Și există o preocupare accentuată pentru acest lucru, fiindcă auditoriul nu trebuie să vadă în toată goliciunea și nimicnicia lui acest act de sacrificiu impardonabil.

Uneori discursul politic lasă auditoriului impresia că sacrificiul făcut este „răul cel mai mic" ce s-a putut face pentru realizarea intereselor pe care le promovează[26]. Auditoriul ar trebui să înțeleagă că, pentru „funcționarea în cooperare" a organismului politic și social, sacrificiul merita să fie făcut. Alteori se eludează complet relația discursului cu realitatea a ceea ce se spune, afirmându-se că adevărul coincide cu interesele care sunt promovate prin discurs. Sunt multe aspecte care favorizează acest truc în fața auditoriului. Numai că trucul nu ține întotdeauna. Și, mai ales, nu ține în legătură cu orice categorie de auditoriu. În acest din urmă caz, discursul nu mai are credibilitate. Nu suntem încă departe de momentele în care se puneau în circulație discursuri politice ale căror conținuturi nu le credea nimeni !

În sfârșit – dar nu în ultimul rând – sunt situații în care – zice-se – sacrificarea adevărului se realizează în numele unei cauze nobile. Și discursul politic e plin de asemenea exemple. Câteva întrebări

26. O introducere în filosofia politică prezintă politica drept „arta răului cel mai mic" (Mihail-Radu Solcan, *Arta răului cel mai mic. O introducere în filosofia politică*, Editura All, București, 1998). Chiar dacă a „răului cel mai mic", ea rămâne, totuși, o artă a răului !

se pun însă. De când cauzele nobile se fundează pe neadevăruri? Cauze nobile pentru cine ? Pentru cei de la putere? Pentru cei ce vor să vină la putere? A analizat cineva, vreodată, dacă aceste cauze nobile ale puterii coincid, măcar în parte, cu cauzele nobile ale maselor ? Există cazuri, şi nu puţine, în care sacrificarea adevărului în discursul politic este mai elegantă: se vehiculează jumătăţi de adevăruri. Situaţia este des întâlnită şi ea este una dintre cele mai perverse manifestări ale relaţiei dintre discursul politic şi adevăr, deoarece introduce în discuţie conceptul de *adevăr convenabil*. Convenabil cui ? Evident, grupului de putere. Convenabil în legătură cu ce ? Evident, cu interesele. Dar o problemă se pune aici: *adevărul convenabil unui grup de putere este adevăr neconvenabil altui grup de putere*. Contradicţia este la vedere ! *Calculemus*, ar putea spune Leibniz. Numai că, în domeniul politic, lucrul nu este posibil. Deoarece calculul fiecăruia dă alte rezultate !

Există, fără nici un dubiu, şi situaţii în care, în relaţia dintre adevăr şi interese, sunt sacrificate *interesele*. Suntem aici, din punctul de vedere al spiritului ştiinţific, în marginea normalităţii. Sacrificarea intereselor înseamnă, în politică, un *compromis*. Compromisul se realizează, se instalează numai atunci când se sacrifică interese. Când se sacrifică adevărul avem de-a face cu o falsificare a cunoaşterii. Există o *raţionalitate a compromisului politic*, fără de care nici un regim politic nu ar putea funcţiona. Şi nu ar putea funcţiona pentru că nicicând şi niciunde nu s-a putut şi nu s-ar putea satisface toate interesele (care, o dată satisfăcute, generează alte categorii de interese). Există o limită până la care putem întinde sacrificiul adevărului dar şi sacrificiul intereselor celorlalte grupuri în favoarea grupurilor pe care puterea le reprezintă. A depăşi această limită înseamnă a pune sub semnul întrebării funcţionarea normală a puterii. Or, nimeni dintre cei care sunt la putere nu are interesul de a pune sub semnul întrebării funcţionarea puterii. În aceste condiţii se instalează compromisul politic. Evident, compromisul stă sub semnul temporalităţii. Contexte noi atrag noi compromisuri şi renunţarea la cele existente.

Natura ideologică a discursului politic şi consecinţele ei asupra relaţiei cu adevărul constituie *temeiurile discursurilor politice contradictorii* cu privire la aceleaşi aspecte ale realităţii. Nicăieri mai mult ca în discursul politic nu se poate vedea mai bine denaturarea

realității sub greutatea apăsătoare a interesului. Să urmărim această secvență din Caragiale:

> „Dar iată că soseşte un băiat cu gazetele. Lumea i le smulge. Iau şi eu două. Una guvernamentală şi una opozantă. Sunt om care iubesc adevărul şi fiindcă-l iubesc ştiu să-l caut. De exemplu, Gazeta opoziției zice : «... la această întrunire a noastră, alergaseră peste 6000 de cetățeni, tot ce are Capitala mai distins ca profesiuni libere, comercianți, proprietari ş.c.l...». Gazeta guvernului zice : «... la această întrunire a lor, de-abia se putuseră aduna în silă vreo 300 de destrăbălați, derbedei, haimanale...». Atunci, zic eu, au fost la acea întrunire 3000 şi ceva de oameni, fel de fel, şi mai aşa şi mai aşa" (Caragiale, *Atmosferă încărcată,* în : *Momente şi schițe,* Editura Ion Creangă, București, 1972, pp. 96 - 97) .

Cu ironia ce caracterizează scrisul său, Caragiale surprinde aici într-un mod cum nu se poate mai elocvent relația discursului politic cu adevărul şi rolul intereselor în denaturarea ei. El pune față în față două secvențe minimale din două discursuri politice contradictorii (unul al puterii, celălalt al opoziției). Deşi „faptul" care intră în atenția discursului e unul de toată banalitatea şi care poate fi determinat fără dificultăți, pentru a se aduce în fața cititorului adevărul dacă se doreşte acest lucru, el este tratat cu toată gravitatea marilor evenimente (fiindcă, pentru puterea politică, o manifestație e întotdeauna semnul unui eveniment).

Faptul adus în atenție este unul (o întrunire a opoziției), dar discursurile îl descriu nu prin prisma adevărului, ci prin prisma interesului. Opoziția are interesul să arate nemulțumirile față de putere (motiv pentru care, mai mult ca sigur, exagerează), puterea are interesul să arate că nu sunt nemulțumiri față de ea şi că manifestările opoziției fac parte din raționalitatea luptei pentru putere (motiv pentru care diminuează până la anulare rolul acestei manifestații). Procedurile, şi de o parte şi de cealaltă, sunt aceleaşi: afirmații greu de controlat („...tot ce are Capitala mai distins..."; „...se putuseră aduna în silă..."; „...destrăbălați, derbedei, haimanale") care pot fi oricând susținute sau respinse devenind obiectul polemicii politice. Cu destulă generozitate, Caragiale ne dă şi metoda prin care am putea să cunoaştem adevărul: citim ambele discursuri şi facem... media !

Şi dacă am fi tentaţi să vedem aici înclinaţia spre ficţiune, exagerare sau chiar fabulaţie a scriitorului, să urmărim două discursuri ţinute de maeştri în domeniul oratoriei politice. Prima secvenţă aparţine lui Spiru Haret şi e luată dintr-un discurs prezentat în Adunarea Deputaţilor la 9 februarie 1898 cu ocazia discuţiilor privitoare la proiectul de lege asupra învăţământului secundar şi superior:

> „Mai întâi vreau să stabilesc un lucru, anume: că nu este atât vorba de «reforma» învăţământului secundar şi superior, cât de «reclădirea» lui pe de-a întregul. Negreşit, legalmente vorbind, proiectul ce se discută trebuie numit «proiect de reformă a învăţământului secundar şi superior». Dar pe cât timp din legea din 1864 nu mai subzistă nimic, lucrul se reduce, în realitate, la a face o lege cu totul din nou, căci din sfărâmăturile legii vechi puţin lucru va putea fi utilizat" (Spiru Haret, *Discurs în Adunarea Deputaţilor,* în: Vistian Goia, *Oratori şi elocinţă românească,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 190) ;

iar cea de-a doua lui Barbu Ştefănescu Delavrancea, preluată dintr-un discurs rostit în cameră (la 4 februarie 1898) privitor la acelaşi subiect:

> „D-lor, de la 1864 şi până astăzi toţi am crescut sub imperiul aceleiaşi legi, modificată puţin, neaplicată în parte. Acestei legi datorăm cultura, conştiinţa, demnitatea şi onoarea de a vorbi în Parlament.(...). Şi dacă socotiţi că a sosit ceasul ca să înmormântăm această mare lege, să ne despărţim de ea cu solemnitatea cuvenită, cu onorurile meritate de puterea ei de odinioară, cu pietatea unei generaţiuni care găseşte în sufletul ei noblеţea recunoştinţei şi concepţia deplină a unei înalte justiţii.(...). Dar – o primă îndoială – nu vi se pare dvs. că trecerea de la legea din '64 la o alta aşa de deosebită este o trecere bruscă, revoluţionară ? (...). Mi se pare că trecerea de la legea din '64 la cea de astăzi este violentă, revoluţionară, mi se pare că azvârliţi puterea intelectuală a unei ţări dintr-o cale într-alta cu altă direcţiune, mi se pare că rupeţi firul unei culturi pentru a începe altul, fără motive de ordine prea superioară" (Delavrancea, *Discursuri,* Editura Minerva, Bucureşti, 1977, pp. 119 - 121).

Două discursuri cu susțineri opuse în marginea aceleiași probleme. Ceea ce pare a fi interesant în legătură cu discursurile domeniului politic e faptul că discursurile contradictorii nu au ca intenție descoperirea și promovarea adevărului, ci justificarea, legitimarea unui act de voință politică prezentă sau viitoare. Trebuie să fim de acord că ceea ce spun gazeta opoziției și gazeta puterii în textul lui Caragiale ține de o anumită legitimare: legitimarea înlocuirii puterii, respectiv legitimarea continuității puterii. La alte coordonate, firește, la fel stau lucrurile și în cele două secvențe discursive aparținând lui Haret și Delavrancea.

O a doua consecință ce rezultă din natura ideologică a discursului politic vizează *raportul discursului politic cu valorile*. Un asemenea discurs promovează un sistem de valori. Dar el trebuie și să se supună exigențelor unui anumit sistem de valori. Din acest motiv, relațiile cu valorile sunt esențiale. Ca încercare de legitimare a puterii existente sau a aceleia ce vrea să vină, discursul politic militează pentru anumite categorii de relații ce trebuie instituite între membrii societății. Aceste relații se fundează pe valori. Nici o relație de putere nu se poate institui și manifesta în afara respectării unor minime cerințe valorice. Domeniul politic beneficiază de valori proprii, rezultate din natura și specificitatea acestui domeniu, și care sunt puse la dispoziția auditoriului cu ajutorul discursului. Valori precum „democrația", „statul de drept", „justiția", „drepturile omului", „egalitatea" și altele de acest fel sunt invocate cel mai des în discursul politic. Ele se subordonează valorilor general umane și constituie modalitățile în care politicul participă la satisfacerea valorilor general umane.

Să remarcăm că aspectele acestea nu constituie specificități ale domeniului politic și ale discursului politic. Și alte domenii, ca și discursurile lor, beneficiază de valori proprii: domeniul științific (adevărul, validitatea, probarea), domeniul juridic (dreptatea, pedeapsa), domeniul moral (binele, umanismul). Discursurile constituite în astfel de domenii vor gravita în jurul unor astfel de valori și le vor mediatiza pentru un auditoriu oarecare. Specific pentru discursul politic este *raportul dintre proclamarea valorilor și instaurarea conduitei practice concordantă cu ele*. Din acest punct de vedere, discursul politic are destule puncte criticabile. Sunt situații în care, direct și fără menajamente, discursul politic încearcă să legitimeze, să justifice acte de putere îndreptate împotriva valorilor

general umane. Să urmărim un fragment din discursul rostit de Frederic cel Mare în fața generalilor înaintea bătăliei de la Leuthen, în urma căreia Silezia a trecut de la Austria la Prusia:

> „Vă este cunoscut, domnilor, că principele Carol de Lotaringia a reușit să cucerească Schweidnitz, să bată ducele de Bavaria, să se facă stăpân pe Breslau, pe când eu eram nevoit să țin piept progreselor făcute de Francezi și de popoarele imperiului. O parte din Silezia, capitala mea și toate trebuincioasele războiului ce se găseau acolo, s-ar fi nimicit și peste fire s-ar fi îngrămădit nevoile dacă n-aș fi avut încredere nemărginită în iubirea d-voastră de patrie, în curajul, în energia de care mi-ați dat dovadă în așa de multe ocaziuni. Recunosc din tot sufletul aceste servicii aduse patriei și mie. Nu e aproape nici unul dintre d-voastră care să nu se fi distins printr-o faptă vrednică și mă măgulesc cu credința că la vreun alt prilej nici unul nu s-ar da în lături de la ceea ce statul are drept să ceară de la bravura d-voastră. Acest moment este aproape. Aș crede că n-am făcut nimic dacă aș lăsa Silezia în posesiunea Austriecilor. Acest lucru să se știe: fie și împotriva obiceiurilor militărești, voi ataca armata prințului Carol, care este de trei ori mai puternică, oriunde o voi găsi. (...). Trebuie să fac acest pas îndrăzneț, căci altfel totul e pierdut; trebuie să batem pe inamic sau să fim toți îngropați de bateriile lui" (Frederic cel Mare, *Discurs înaintea bătăliei de la Leuthen,* în: Gh. Adamescu, *Elocuența străină. Discursuri celebre din antichitate și din timpurile moderne,* Editura Carol Müler, București, 1896, pp. 155-156).

Acest discurs urmărește să legitimeze un act de putere în relațiile politice internaționale. El face apel la anumite valori pe care le aduce în fața auditoriului (patriotism: „recunosc din tot sufletul aceste servicii aduse patriei și mie"; curaj: „încrederea nemărginită în iubirea d-voastră de patrie, în curajul, în energia de care mi-ați dat dovadă"; apărarea statului de drept: „nici unul nu s-ar da în lături de la ceea ce statul are drept să ceară de la bravura d-voastră..."), dar nesocotește alte valori de primă importanță în relațiile internaționale: forța dreptului (înlocuită cu dreptul forței), nimicirea semenilor etc.

Această contradicție care poate apărea de multe ori între ideile pe care le susține un discurs politic și valorile care pot fi nesocotite

prin punerea în aplicare a acestor idei este determinată de *interese*. Din nou constatăm că natura ideologică a discursului politic este răspunzătoare de atacul său la valori. Cum este destul de dificil a susține direct această discrepanță dintre discurs și valori, se recurge adesea la asumarea unor distanțe apreciabile între „ceea ce se spune" și „ceea ce se face" în acest domeniu. Sunt regimuri dictatoriale ce vorbesc fără nici o reținere de drepturile omului, care, în realitate, sunt amplu amendate.

Se pot instala contradicții între discursul politic și *valorile morale*. Propăvăduiești prin discurs binele societății și al membrilor ei, dar faci, când menținerea la putere îți este asigurată, mai mult rău. Sau utilizezi căile răului în manifestarea autorității. Este adevărat că atunci când se vorbește de imperativul moralității, asocierea cu politica este de-a dreptul stânjenitoare. O „minima moralia" trebuie să existe și aici. Altfel, exercitarea puterii intră în zona arbitrarietății. Am fi imorali (și nerealiști, firește) să pretindem o moralitate absolută în politică, dar la fel de imorali am fi dacă am putea gândi că funcționarea unui regim politic este posibilă fără o minimă moralitate[27].

Se pot instala disfuncțiuni între discursul politic și *valorile juridice* (dreptate, echitate etc.). În această luptă continuă pentru satisfacerea intereselor unor categorii de indivizi se pot încălca interesele celorlalte. Lucrul este injust și mecanismele societății ar trebui să lupte pentru reîntronarea valorilor justiției. În legătură cu astfel de valori, exigențele sunt mai strânse. Nu se poate admite că putem funcționa cu o „minimă justiție". Fiindcă, în această situație, ne-am putea întreba pe ce bază decretăm excepțiile. Orice sistem de putere este cu atât mai puternic cu cât funcționează pe deziderатul unei „maxime justiții". Valorile acestea sunt imperative și nimeni nu este dispus să cedeze din ele fără luptă.

Ar părea curios, dar am putea să descoperim anumite distorsiuni și în privința raportării discursului politic la *valorile estetice*. Lupta discursivă trebuie să se poarte în cadrele a ceea ce dă o anumită demnitate, o anumită eleganță. Ea trebuie să aibă "stil". Aici

27. Este poate interesant să subliniem proiectul unei „politici moraliste" ca angajament ce ar putea să asigure o relație „rațională" între politică și valorile morale (A se vedea: Henri Hude, *Politique des valeurs ou politique moraliste*, în: Henri Hude, *Ethique et politique*, Editions Universitaires, Paris, 1992, pp. 49 - 68).

valorile estetice pot fi regăsite din abundență. Atunci când mijloacele sunt nedemne în raport cu scopul, când scopul nu este pe măsura mijloacelor, evident că se instalează discrepanța dintre discursul politic și valorile estetice.

4. Caracteristicile discursului politic

Ne propunem să determinăm acele particularități ale discursului politic care l-ar putea individualiza în spectrul atât de colorat al discursivității și în relațiile cu alte tipuri de discurs. Prin aceasta vrem să punem la îndemână și câteva elemente de recunoaștere a discursului politic atunci când el se manifestă în practica discursivă. Faptul este cu atât mai necesar cu cât, la nivelul unor construcții discursive de mai mare amplitudine, nu există alte modalități de identificare a construcției, așa cum este definiția la nivelul unităților discursive minimale, spre exemplu.

(a) Ambiguitatea intenționată a discursului politic. Analizând puterea de semnificare a cuvintelor, Augustin se oprește, în *De Dialectica*, și asupra obstacolelor care stau în fața intervențiilor discursive. Între aceste obstacole, un loc aparte ocupă *ambiguitatea cuvintelor*. Făcând distincția între obscuritate și ambiguitate, considerate piedici importante în calea puterii de semnificare a cuvintelor, Augustin subliniază că „diferența dintre obscur și ambiguu constă în faptul că în [exprimarea] ambiguă apar mai multe sensuri, dintre care nu știm pe care să-l preferăm, pe când în cea obscură nu apare nimic sau foarte puțin din ceea ce ne așteptăm să apară"[28]. Ambiguitatea rezultă deci din *suprasaturația de sens* a unui discurs sau a unei secvențe discursive datorită căreia receptorul este pus în fața unei alegeri neinspirate.

În general, în cunoașterea științifică și în discursurile care o însoțesc se urmărește diminuarea și, dacă este posibil, chiar eliminarea ambiguității discursului. Nu este posibil în totalitate, dar efortul este vizibil. Pe această cale a efortului de eliminare a ambiguității pot fi înscrise încercările lui Leibniz de a da o „characteristica universalis", ale lui Frege de a pune la îndemână o „scriere conceptuală" sau ale tuturor acelora care au construit limbaje speciale, de cele mai multe ori formalizate, pentru exprimarea precisă

28. Augustin, *De Dialectica*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 89.

a ideilor. Oricum, chiar dacă ambiguitatea nu poate fi eliminată din diferite tipuri de discurs, a o lăsa intenționat să populeze un discurs e o atitudine de-a dreptul condamnabilă.

Cu o singură excepție: discursul politic. De ce ? Fiindcă discursul politic, interesat cu deosebire de legitimarea puterii şi de convingerea auditoriului în vederea acestei legitimări, de promovarea şi propagarea intereselor de grup, *găseşte în ambiguitate un instrument eficient al persuadării*, pe care îl utilizează din plin şi cu folos în acțiunea asupra auditoriului şi în interesul propriu al grupului. Există bine dezvoltată o „retorică a ambiguității", care fructifică resursele unui asemenea instrument pornind de la ideea că un discurs suprasaturat de sens oferă auditoriului o amplitudine opțională mult mai diversificată decât un discurs precis pentru care opțiunile auditoriului sunt fie pentru, fie contra.

Prin aceasta, aria de acoperire a unui discurs bazat pe o retorică a ambiguității se amplifică în mod considerabil şi sporeşte şansele ca tot mai mulți dintre receptori să adere la ideile expuse şi să acționeze în consecință. Pe de altă parte, un discurs fundat pe o retorică a ambiguității lasă receptorului impresia că îl consideră dintr-o dată coparticipant la instaurarea de sensuri, ceea ce face bine, orgoliului cel puțin. În special atunci când discursurile politice se țin în fața unor mase largi de auditori, ele recurg din plin, abuzează aproape, de această retorică a ambiguității. Să-l ascultăm pe Mirabeau într-un celebru discurs rostit în Adunarea Constituantă, într-o situație dintre cele mai disperate pentru Franța:

> „O ! dacă declarațiuni mai puțin solemne n-ar garanta respectul nostru pentru încrederea publică, groaza noastră de infamul cuvânt *faliment*, atunci aş căuta să scormonesc motivele ascunse şi poate necunoscute chiar de noi înşine, care ne fac să ne dăm înapoi cu atâta imprudență când trebuie să proclamăm un act de mare devotament, care însă nu va fi de nici un folos dacă nu se va face cât mai repede. (...). Alegeți pe cei mai bogați ca să jertfiți mai puțini cetățeni. Haide ! Alegeți! Nu se poate să piară un mic număr ca să scape poporul ? Şi aceşti două mii ar putea să acopere deficitul.(...). Loviți, înjunghiați fără milă aceste triste victime, azvârliți-le în prăpastie şi ea se va umple. Cum ! Vă dați înapoi de frică ! Ce oameni neconsecvenți, ce oameni mici la suflet ! Cum ! Nu vedeți că dacă decretați falimentul sau îl lăsați să se ivească fără a-l decreta,

vă murdăriți cu o faptă de o mie de ori mai criminală și încă criminală fără folos..." (Mirabeau, *Discurs despre impozitul pe sfertul venitului,* în: Gh. Adamescu, *Elocuența străină. Discursuri celebre din antichitate și din timpurile moderne,* Editura Carol Müler, București, 1896, pp. 115 - 116).

Despre discursul acesta al lui Mirabeau, Lamartine spunea: „sunt discursuri care fac epocă, poate mai mult decât bătăliile și transmit veacurilor viitoare, împreună cu numele oratorului, nu numai gloria unei armate sau a unui popor, dar gloria neamului omenesc. Acest discurs despre faliment și două sau trei altele ale lui Mirabeau au un caracter de inspirațiune, de perfecțiune, de forță și de frumusețe, care fac din ele niște monumente ale naturii, iar nu ale artei sau ale politicii... Din ziua aceea talentul lui căpătă atâta recunoaștere incât toate slăbiciunile și greșelile vieții lui trecute fură șterse". El este rostit în unul dintre momentele cele mai grele ale Franței: secătuită de resurse, se propune, de către primul ministru Necker, un impozit de un sfert din venituri.

Evident, discursul ar trebui să fie cât mai exact cu putință fiindcă și tema suportă o asemenea exactitate. Putea Mirabeau influența decizia în favoarea votării legii prin argumente exacte ? Greu de spus care ar fi fost șansele. De aceea, el adoptă o altă cale, una bazată pe ambiguitate: aduce argumente diverse, apelează la sentimente, la conștiința datoriei, recurge la insinuări, astfel încât fiecare dintre cei care vor vota se va regăsi undeva în acest hățiș discursiv și va fi influențat de ceva. Interogații retorice („Nu se cade să piară un mic număr ca să scape poporul ?") care lasă libertate de opțiune, afirmații cu tentă contradictorie („Nu vedeți că dacă decretați falimentul sau îl lăsați să se ivească fără a-l decreta...") care pun în încurcătură semantică auditoriul sunt numai câteva dintre procedurile retorice utilizate pentru a beneficia de atuurile acestei retorici a ambiguității.

Un discurs exact, mai ales într-un domeniu precum acela al politicului, poate fi contracarat mai ușor, argumentele contra pot fi mai lesne formulate tocmai pentru că raportarea la sens este clară. Un discurs ce-și plasează auditoriul în ambiguitate este mai dificil de supus respingerii pentru că întotdeauna el se poate refugia strategic în unul sau altul dintre sensurile care nu sunt vizate prin atac. Este o cale de eludare a respingerii brutale care, chiar dacă nu e întotdeauna onorabilă, poate fi utilizată cu rezultate bune. Ambiguitatea

este utilizată adesea pentru a face neobservat un adevăr care nu este convenabil grupului de putere care propune discursul, un interes pe care grupul vrea să-l satisfacă dar n-ar vrea ca publicul să știe.

(b) Caracterul disimulat al discursului politic. Discursul politic are un *caracter disimulat.* Această disimulare este imperativă. El trebuie înțeles, de către auditoriul căruia i se adresează, nu în litera lui, ci mai degrabă în spiritul pe care îl degajă. Caracterul disimulat al discursului politic este acela care ne invită, în calitate de receptori, la a vedea și altceva, dincolo de ceea ce se spune în mod direct, într-un astfel de discurs. Se poate ajunge chiar până la situația extremă ce rezultă din acest caracter disimulat, anume aceea în care una spune și alta lasă să se înțeleagă.

Regăsim ca o determinare a unui astfel de caracter al discursului politic *natura sa ideologică.* Apărând interese ale puterii actuale sau viitoare, un astfel de discurs nu poate să spună întotdeauna cu toată francheța o anumită realitate, o anumită situație. Considerații aluzive, situații discursive ce țin de eufemism, formule aruncate în lupta discursivă și care mai mult ascund decât dezvăluie („cuvinte-șoc", „clișee", „sloganuri") sunt tot atâtea mijloace prin intermediul cărora discursul politic sugerează și altceva decât ceea ce spune în mod direct. Interesul urmărit, dacă nu e prea ortodox, dacă vine în contradicție cu multe alte interese sau valori, dacă este prea insistent în raport cu altele, trebuie învăluit într-o aură de mister. Iar discursul politic are asemenea instrumente și modalități de a lăsa neobservat ceea ce nu place și de a sugera ceea ce se așteaptă. Să urmărim acest fragment din Cicero:

> „Trebuie așadar să ne păstrăm atitudinea statornică, seriozitatea și perseverența și să redobândim acea severitate de altădată, dacă autoritatea statului ne impune într-adevăr prestigiu, onorabilitate, stimă și demnitate, calități de care această adunare duce de mult lipsă. (...). Se părea că am scăpat de stăpânirea unui rege: am fost după aceea și mai greu apăsați de forțe armate din interiorul țării. Le-am respins, e adevărat; trebuie să le smulgem din mâna lui Antoniu. Iar dacă nu putem face aceasta (voi rosti un cuvânt demn de un senator și de un roman), să murim. Într-adevăr, ce mare va fi rușinea statului, cât de mare dezonoarea, cât de mare ticăloșia, când Antoniu își va da cu părerea în acest senat în calitate de fost consul ! (...). Într-adevăr, mă tem ca nu cumva, dacă vom

> fi greşit în judecata noastră, aceia să nu ne pară în scurtă vreme foarte mulţi. Nu înseamnă că nu doresc pacea, dar mă tem de războiul care se ascunde sub numele de pace. De aceea, dacă vrem să avem parte de pace, trebuie să purtăm război; dacă renunţăm la război, nu ne vom bucura niciodată de pace" (Cicero, *Filipica a-VII-a*, în: Cicero, *Opere alese*, III, Editura Univers, Bucureşti, 1973, pp. 171 - 173).

Deşi avem în Cicero exemplul unuia dintre cei mai meticuloşi oratori romani în arta argumentelor, nu putem să nu semnalăm caracterul disimulat al discursului său. Nu în grade atât de înalte ca la alţi oratori, dar totuşi prezent. Tonul discursului, ca şi substanţa sa, se centrează pe apărarea unor valori de cea mai mare însemnătate pentru cetate, pentru cetăţenii săi, pentru relaţiile dintre ei. Aceste valori se situează în domenii diferite: politic („apărarea senatului", „dreptatea în cetate"), moral („voinţa", „virtutea", „noblețea sufletească"), juridice („dreptatea", „pedepsirea fărădelegilor"). Asemenea valori sunt greu de combătut, fiindcă există un consens aproape unanim în legătură cu apărarea lor. Cu ele Cicero vrea să-şi atragă de partea sa senatorii pentru un scop care e numai tangenţial evidenţiat: alungarea lui Antonius din cetate, pedepsirea lui. Formule diferite, unele dintre ele de o mare forţă de sugestie şi persuasiune („mă tem de războiul care se ascunde sub numele de pace", „dacă vrem să avem parte de pace, trebuie să purtăm război; dacă renunţăm la război nu ne vom bucura niciodată de pace") sunt puse în mişcare pentru a ascunde ceva din duritatea scopului urmărit.

Caracterul disimulat al discursului politic este determinat de *relaţia sa specială cu auditoriul*. Este clar din tot ceea ce am spus până acum că discursul politic nu este şi nu va fi niciodată imun la reacţiile auditoriului. Dimpotrivă, în raport cu alte tipuri de discurs, legătura sa cu auditoriul este una dintre cele mai strânse. Raţiunea de a fi a discursului politic este convingerea şi, dacă aceasta nu este posibilă, persuadarea auditoriului. Ca demers de legitimare a puterii, discursul politic nu va putea fi niciodată într-o stare de neutralitate, ci va fi întotdeauna un *discurs partizan*. Partizanatul său se concretizează în efortul de a forţa auditoriul să acorde semnul legitimităţii grupului de putere pe care discursul îl reprezintă. Din acest punct de vedere, discursul politic trebuie să ţină în cel mai

înalt grad seama de *auditoriul* căruia îi este adresat. În acest context apare disimularea determinată de relația specială a discursului politic cu auditoriul.

Pe mai multe căi, desigur. Uneori discursul politic este nevoit să pună la dispoziția auditoriului *ceea ce acesta din urmă ar vrea să audă* în legătură cu anumite aspecte ale domeniului politic. Dar nu o dată, între ceea ce se dorește a fi și ceea ce este se instituie o discrepanță flagrantă. A da prin discursul politic auditoriului ceea ce el vrea să audă nu este o chestiune de voință, ci una de *pragmatism politic*. O chestiune în strânsă legătură cu raționalitatea atingerii scopului pentru care discursul politic este pus în mișcare: legitimarea puterii. Atâtea discursuri electorale (care sunt formele cele mai agresive de discurs politic) ne-au trecut prin fața ochilor, dar în nici unul nu am întâlnit suflându-se măcar o vorbă despre faptul că s-ar putea ca nivelul de trai să scadă, chiar dacă grupul va prelua puterea. De ce ? Pentru că electoratul (care dă legitimitate puterii) nu vrea să audă așa ceva ! Iar dacă aude, va înclina balanța puterii în favoarea grupului de putere opus. Disimularea este comandată de auditoriu !

Intervine aici o problemă de care orice grup de putere trebuie să țină seama: *limitele disimulării*. Până unde poate merge discursul politic cu această discrepanță între ceea ce spune și adevăratele intenții ? Dacă un anumit echilibru este oricând benefic pentru discursul politic (fiindcă am da dovadă de o mare naivitate dacă am crede că, chiar în cele mai democratice și pline de bunăstare societăți, ceea ce se spune se și face în totalitate) și pentru impactul său asupra auditoriului, spargerea acestui echilibru are efectul de bumerang asupra îndeplinirii scopurilor discursului politic. A minți cu seninătate prin intermediul discursului (și lucrul se întâmplă adesea în politică !) înseamnă lipsă de minim respect pentru auditoriu (ceea ce acesta sancționează fără reținere). Și înseamnă, de asemenea, lipsă de credibilitate pentru un asemenea discurs. Disimularea reclamată de auditoriu poate fi utilizată, dar în anumite limite, cu anumite precauții. Să urmărim secvența discursivă :

> „Astăzi s-a împlinit un an, zi cu zi, de când, punându-mă hotărât de-a curmezișul acțiunii precipitate, prin care se încerca prăvălirea țării într-un război general, am făcut ca la acel moment partidul conservator să fie un factor preponderent pentru menținerea păcii

pentru România. Cu ajutorul fruntaşilor care au rămas strâns uniţi în jurul meu, cu toţii am putut da ţării noastre – şi numai noi am dat-o – un an de pregătire, un an de întărire. (...). Cu toţii am ferit ţara de o mare greşeală. Să nu uitaţi că în chestiunile vitale ale unei ţări şi ale unui neam, să faci o greşeală este de multe ori mai funest decât să fii lipsit de patriotism. Aceasta nu o zic eu, aceasta a zis un mare cetăţean pe care ţara lui l-a salutat cu numele de «Liberator al patriei». N-am comis greşeala aceasta şi graţie nouă, a avut ţara un an de odihnă. Dacă anul acesta n-a fost în ordine interioară ce ar fi trebuit să fie, dacă anul acesta n-a fost pentru economia naţională sorginte de înflorire, cum circumstanţele externe i-ar fi permis să fie, vina nu e a noastră. Trebuie să o spunem: în interior, politica guvernului n-a fost, în timp de un an, decât o succesiune de greşeli economice şi financiare. Făcând critica mea nici nu vreau să insist asupra unor pete negre care dau din nenorocire acestei politici un colorit foarte defavorabil: însă am dreptul, în numele tuturor celor care produc, să zic guvernului că, dacă această succesiune de greşeli economice ar continua, s-ar pregăti ţării, pentru economia ei generală, un dezastru: pentru creditul ei în străinătate: o zdrobire" (Al. Marghiloman, *Discurs ţinut cu ocazia inaugurării noului local al Partidului Conservator*, Bucureşti, 1915).

Mai întâi, să determinăm contextul în care a fost rostit acest discurs: după căderea Partidului Conservator de la guvernare şi în faţa membrilor şi simpatizanţilor partidului. Ce aştepta acest auditoriu de la şeful unui partid aflat în opoziţie ? Sublinierea realizărilor partidului şi a incapacităţii guvernului. Chiar acest lucru oferă auditoriului Marghiloman în discursul său. Desigur, istoria va aşeza la locul cuvenit rolul şi poziţia Partidului Conservator în perioada 1914 - 1918. Dar aceasta nu are nici o relevanţă pentru cei ce ţin discursurile: pentru Marghiloman (cel puţin aşa rezultă din acest discurs), tot ce au făcut conservatorii e bun, tot ce face guvernul e rău ! Or, în principiu, a judeca un act de guvernare în termeni extremi de bun şi rău este o disimulare. Disimulare determinată de situaţia că aceste realităţi vrea să le audă auditoriul.

Situaţiile de disimulare prin intermediul discursului politic nu sunt determinate numai de faptul că auditoriul vrea să audă anumite lucruri, dar chiar şi de *natura şi structura auditoriului*. Vrem să atragem atenţia că ceea ce spunem prin discursul politic, cât spunem,

cum spunem ține de componența auditoriului. Anumite categorii de auditoriu pot fi atrase de partea oratorului de anumite lucruri care le sunt spuse, alte categorii de auditoriu pot fi atrase de altele. Iar discursul politic valorifică ou folos această diferențiere a auditoriului. Într-un fel va arăta propaganda electorală în fața maselor largi și eterogene de auditoriu, altfel se va prezenta discursul parlamentar care se adresează unui auditoriu mai omogen și mai specializat.

Această diferență de registru tematic, ca și de proceduri discursive, poate determina, de multe ori, caracterul disimulat al discursului politic. Să-l urmărim, în două secvențe diferite, pe Delavrancea și să observăm cât de diferite sunt discursurile sale – ca formă de exprimare dar și ca angajament conceptual – datorită categoriilor diferite de auditoriu cărora li se adresează. Prima secvență e din conferința *Patrie și patriotism*, rostită în fața unei adunări de tineret:

> „Să sărbătorim pe 24 ianuarie în mijlocul mulțimii de tineri, de tinere și copii, în mijlocul unei generațiuni fără de prihană – căci vremea n-a trecut, ci abia a început pentru voi – căci nu e aici nici un suflet căruia să i se poată imputa vreo vină sau vreun păcat. Greșelile ușoare și copilărești sunt ale voastre, păcatele grele sunt numai ale noastre ! (...). Eu mă văd copil în voi și pe voi vă văd maturi în noi. Eu sunt unul, și cel mai mic dintre voi și parcă, în fundul Ateneului, ghemuit în mulțime, parcă ascult la tribună pe unul dintre voi slujind taina viitorului. (...). Nu-l auziți ? Cuprinși de același fior ca și mine, nu-l auziți ? Plecați urechea spre apus, unde stă răsăritul nostru, și-l veți auzi limpede și năpraznic... E imnul triumfal al nostru al tuturora ! Manifestațiunile voastre nu sunt pentru mine, ci pentru celălalt, pentru cel de mâine, pentru cel din viitor, pentru cel din 1916, pentru cel care ne sintetizează ființa noastră, ca trecut, prezent și viitor, pentru cel care cântă deplina glorie a strămoșilor, a moșilor, a părinților, a voastră și a urmașilor voștri ! Noi suntem mai micii de astăzi ai celor mai mari de mâine. Noi nu, voi simțiți ziua de mâine a României mari“ (Delavrancea, *Discursuri*, Editura Minerva, București, 1977, pp. 351 - 352).

Al doilea fragment este dintr-un discurs rostit în Cameră la 1 decembrie 1915 și este o interpelare la adresa guvernului:

„D-le prim-ministru, d-ta crezi că puterea creează numai drepturi, iar nu şi datorii ? Credinţa mea este: cu cât omul se ridică mai presus în sfera socială, cu atât i se împuţinează drepturile şi i se înmulţesc datoriile. Un prim-ministru, constituţional şi parlamentar, are cel mai mic număr de libertăţi şi cele mai multe datorii de îndeplinit. (...). Una din grijile lui – şi poate cea mai capitală – este grija ca ordinea morală şi socială să nu fie turburată, să nu fie scăzută. (...). Şi când mă gândesc la acest adevăr, că nu e lege mai rea decât legea cea mai bună care nu se aplică şi legea cea mai bună decât o lege rea aplicată cu sinceritate, atunci, d-lor deputaţi, găsesc apăsând asupra oamenilor noştri politici o mare vină, căci au consimţit la desuetudinea unor anume prevederi constituţionale“ (Delavrancea, *Discursuri,* Editura Minerva, Bucureşti, 1977, pp. 215 - 216).

Primul dintre discursuri, adresat unor mase de tineri, urmăreşte determinarea unor sentimente şi atitudini într-un moment de cumpănă pentru istoria României. Formulările sunt adaptate acestui auditoriu: antiteza („greşelile uşoare şi copilăreşti sunt ale voastre, păcatele grele sunt numai ale noastre!“), interogaţia retorică („Nu-l auziţi ?“), identificarea tineretului cu fericirea şi viitorul ţării („manifestaţiunile voastre sunt pentru cel care ne sintetizează fiinţa noastră...“). Prin această identificare, prin ideea participării la marile evenimente, se atinge, de fapt, un alt scop: pregătirea tineretului pentru deciziile epocale care privesc viitorul ţării. Cel de-al doilea discurs este adresat Camerei. Adică unui auditoriu de o cu totul altă înfăţişare. El este un rechizitoriu la adresa încălcărilor ordinii şi moralei de către guvern. Tonalitatea este cu totul alta. Anumite formulări cu tentă oximoronică („nu e lege mai rea decât legea cea mai bună care nu se aplică...“), antiteza dintre drepturi şi obligaţii la nivelul puterii fac să se înţeleagă clar care este intenţia discursului.

În sfârşit, caracterul disimulat al discursului politic este reclamat de *obsesia imaginii.* Grupurile de putere, în lupta lor pentru ascensiunea la putere, sunt preocupate excesiv aproape de *imaginea* pe care o au în opinia publică, a cărei majoritate decide, până la urmă, şi legitimitatea accesului la putere. Discursul propus auditoriului trebuie să ţină cont de acest „efect de imagine“. În virtutea lui, ele trebuie să propună ceea ce face bine imaginii pe care grupul de putere urmăreşte s-o aibă în faţa opiniei publice. Datorită

obsesiei imaginii favorabile, anumite realități sunt distorsionate, anumite priorități (reclamate imperios de realitatea politică) amânate (dacă dăunează imaginii), anumite asperități sunt atenuate. Apare astfel efectul disimulator al discursului politic ca rezultat al urmăririi unei imagini favorabile. Câte măsuri absolut necesare nu au fost îngropate, câte idealuri nu au fost spulberate, câte interese nu au fost sacrificate de dragul unei imagini favorabile. Este prețul pe care discursul politic îl plătește (și trebuie să-l plătească) pentru faptul că urmărește legitimarea puterii. Iar legitimitatea este facilitată adesea, pe lângă alți factori, și de o imagine favorabilă.

(c) Caracterul imperativ al discursului politic. Determinarea acestei trăsături ne este indusă de analiza lui Charles Morris asupra tipologiei discursului[29]. Distingând între semnele descriptive (acelea care descriu o realitate), semnele apreciative (acelea care ierarhizează o stare de lucruri) și semnele prescriptive (acelea care indică ce să se facă cu denotatul), Morris sugerează că, în funcție de *tonalitatea dominantă* a semnelor în cadrul unui discurs, putem să facem o ierarhizare a discursurilor în dominant descriptive, dominant apreciative și dominant prescriptive. Unde am putea situa discursul politic din punctul de vedere al acestei tipologii tripartite ? După opinia noastră, în grupa discursurilor prescriptive, acelea care, prin natura și funcțiile lor, determină la acțiune. De altfel, o asemenea interpretare este sugerată chiar de tipologia lui Morris, care plasează discursul politic la intersecția dintre modalitatea de semnificare prescriptivă și modalitatea de utilizare evaluativă, în timp ce una dintre formele cele mai utilizate ale discursului politic, anume discursul propagandistic, este plasat la intersecția dintre semnificarea prescriptivă și utilizarea sistemică.

Caracterul imperativ al discursului politic ne plasează în miezul discuției privind distincția dintre natura locuționară, ilocuționară și perlocuționară a actelor noastre de limbaj, așa cum a fost pusă ea de Austin, Searle și toți aceia care i-au urmat în investigații. Pentru Austin, ca și pentru alți comentatori, anumite tipuri de expresii își dezvăluie importanța prin aceea că trec dincolo de „a spune ce se spune" la „a spune ce trebuie să se facă" și chiar la „a face ce se spune". Problema cea mai importantă este aceea de

29. Charles Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, Mouton, The Hague, Paris, 1971, pp. 203 – 268.

a „transfera" rezultatele lui Austin şi ale celor care l-au continuat în demersurile sale (rezultate care vizează unităţile minimale de discurs) la nivelul unităţilor de discurs de mai mare amplitudine. Avem în vedere încercarea de a degaja elementele specifice ale imperativităţii discursului politic prin valorificarea rezultatelor filosofiei analitice a limbajului.

Având ca raţiune de a fi legitimarea puterii, discursul politic trebuie să treacă de la „a spune" la „a face", pentru că ultimul act al legitimării puterii este acţiunea. Discursul politic nu e singurul care are un caracter imperativ. Şi discursul moral se supune aceloraşi exigenţe. Ceea ce diferenţiază discursul politic de alte tipuri ale discursivităţii din punctul de vedere al imperativităţii este faptul că raţiunea lui de a fi e acţiunea determinată din partea auditoriului. Un astfel de discurs urmăreşte cu toată puterea să determine acţiunea favorabilă puterii pe care o reprezintă şi pune în mişcare toate mijloacele de care dispune (uneori chiar neortodoxe) pentru a-şi atinge scopul.

Eşecul în acţiune este eşecul în discurs. Poate că nicăieri nu e atât de strânsă legătura dintre practica discursivă şi rezultatele ei decât în perimetrul discursului politic. Admiţând că, în urma unui discurs moral, individul nu acţionează după preceptele pe care discursul le-a invocat, consecinţele în planul discursului (ca şi în planul acţiunii individuale) pot să nu fie atât de catastrofale. Dar dacă discursul politic nu a reuşit să încline balanţa puterii în favoarea grupului pe care-l reprezintă, dezastrul în acţiune este total, fiindcă raţiunea de a fi a unui grup de putere este preluarea puterii.

Imperativitatea discursului politic se manifestă în forme şi la dimensiuni diferite. Uneori ea este brutală, intempestivă, lipsită de orice precauţii şi dominată numai de ambiţia atingerii scopului. Dacă lucrul acesta este vizibil pentru auditoriul în faţa căruia se produce discursul, atunci şansele de reuşită se diminuează în mod simţitor. O asemenea asumpţie a discursului politic dovedeşte, în cel mai fericit caz, necunoaşterea mecanismelor discursive ale convingerii şi persuasiunii, a relaţiei dintre orator şi auditoriul său sau chiar inabilitatea discursivă a oratorului. Dar nu se procedează întotdeauna de o asemenea manieră.

În general, asumpţia imperativităţii este pregătită cu destulă meticulozitate. Ea înseamnă parcurgerea mai multor etape. O primă

etapă este *descripția*. Auditoriului trebuie să i se aducă la cunoștință o anumită realitate, o situație dată, un ansamblu de relații în legătură cu care el trebuie să acționeze (mai exact, i se cere să acționeze). Singura modalitate prin care receptorul poate fi pus în legătură cu un dat (indiferent de complexitatea lui) este descrierea. Ea trebuie să arate receptorului: care este realitatea în legătură cu care el trebuie să acționeze, care sunt componentele acestei realități, măsura în care acțiunea lui poate influența realitatea etc. Discursul politic trebuie să aibă, deci, o parte descriptivă.

Ea poate să se refere la două realități (ce pot lua înfățișări diferite, se pot manifesta integral sau pe sectoare): *situația politică a guvernării* (descrisă atât din punctul de vedere al puterii aflată în funcțiune, cât și din punctul de vedere al aspirantului la putere, în funcție de situația în care se află grupul de putere care propune discursul) sau *situația politică în calitate de proiect de guvernare* (dacă grupul de putere se află pe poziția aspirantului la putere). În funcție de cele două poziții pe care se poate situa grupul de putere care propune discursul, acesta din urmă va lua înfățișări diferite: va fi o descriere critică (adică va reține, cu precădere, nerealizările guvernării) când se află pe poziția aspirantului la putere și va fi o descriere optimistă (reținând, cu precădere, realizările guvernării) când se află în situația deținerii puterii. Indiferent că e reală sau mai puțin reală, manipulatorie sau veridică, descrierea este necesară. Pe baza elementelor pe care ea le oferă se derulează celelalte etape în asumarea caracterului imperativ al discursului politic.

O a doua etapă este *evaluarea*. Descrierea realității în legătură cu care auditoriului i se cere să acționeze trebuie să fie urmată de evaluarea acestei realități. Numai în baza unei evaluări oratorul are temeiul de a cere acțiunea receptorului. Descrierea asigură contactul cognitiv cu realitatea politică. Dar acțiunea politică se desfășoară în spiritul unor valori. Fără îndoială, evaluarea este partizană, dar aceasta este și specificitatea discursului politic. Nu este posibil să ceri lucruri și acțiuni diferite (cum se întâmplă, de obicei, în cazul duelului permanent dintre putere și opoziție) decât în baza unor evaluări diferite.

Indiferent de poziția pe care se află grupul de putere care pune în scenă discursul politic, evaluarea pe care o propune se realizează pe baza unor criterii. Criteriile țin de *proiectul de gestionare a puterii* pe care fiecare grup îl asumă. Cum, cel puțin pentru grupurile de putere aflate în opoziție, aceste proiecte sunt diferite în raport cu

cel al puterii, este clar că evaluarea va fi diferită. Oricum, în urma evaluării, oratorul politic trebuie să arate auditoriului său câteva lucruri: dacă, în raport cu criteriul, realizările puterii sunt relevante; dacă, în raport cu criteriul, există o discrepanță între promisiuni și realizări; dacă, în raport cu evaluarea dată, există temei de a asigura legitimitate puterii.

O a treia etapă este *prescripția*. Evaluarea nu este o operație în sine, ci una pentru acțiune. Receptorului i s-a pus în fața realitatea (prin intermediul descripției), aceasta a fost comparată cu idealul de putere (prin evaluare). Discursul politic trebuie să-i spună aceluiași receptor ceea ce trebuie să facă în continuare în actul posibil de legitimare a puterii. Este faza propriu-zisă în care auditoriul face cunoștință cu caracterul imperativ al discursului politic. Atunci când i se cere să facă ceva, receptorul recurge, el însuși, la o *evaluare* a tuturor etapelor pe care le-a parcurs oratorul politic în actul său discursiv: va evalua descrierea realității politice făcută de orator (pentru a vedea dacă e sau nu e în concordanță cu ceea ce crede el despre această realitate politică), va aprecia evaluarea realității politice (pentru a vedea dacă această evaluare ține seama de realități și nu este în cel mai înalt grad partizană), va evalua temeiul prescripțiilor care i se formulează (pentru a vedea dacă ele au o anumită raționalitate). Doar în urma unui astfel de travaliu putem să spunem că actul de decizie al receptorului în legătură cu legitimitatea puterii s-a conturat și are o anumită trăinicie.

Caracterul imperativ al discursului politic nu trebuie să fie unul de natură declarativă, ci unul raționalizat, fundamentat. Altfel, șansele de transpunere în fapt a prescripțiilor sunt minime și stau, mai totdeauna, sub semnul provizoratului. Să urmărim aceste etape, modalitățile de împlinire a lor, funcțiile pe care le îndeplinesc pe cazul unui discurs al lui Iorga, rostit în Cameră la 12 iunie 1907 ca o interpelare a guvernului în chestiunea răscoalelor țărănești[30]. După o introducere în tema răscoalelor țărănești, Iorga aduce în fața Camerei, printr-o descriere de care numai un bun orator este capabil, faptele, realitatea pe care o are în atenție:

> „Eu sunt istoric și am căpătat de multă vreme acea stăpânire de mine, însușirea aceea a înlăturării părții personale și acea înlesnire

30. Nicolae Iorga, *Menirea mea de deputat democrat-independent...*, în : Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, Editura Politică, București, 1981, pp. 77 – 93.

> de a grupa în jurul unor idei faptele petrecute în fața ochilor mei sau aflate din izvoare sigure, drept care trebuie, pentru a da un tablou istoric, să mi se dea voie să expun pe scurt care a fost dezvoltarea acestor răscoale țărănești".

Și urmează, într-adevăr, o descriere a situației țărănimii („...țărănimea noastră este cea mai din urmă dintre țărănimile din Europa sub toate rapoartele..."; „...țărănimea aceasta este săracă, nu știe ce să facă cu timpul său, țărănimea este impiedicată de multe ori a face cu timpul său ceea ce ar crede de cuviință, și ea nu are nici un amestec real în viața publică..." etc.), a cauzelor nemulțumirii țăranilor („...trusturile care purtau războiul între ei trustul Fischereștilor și trustul lui Juster..."; „...s-a zis că falcea se va da cu un anumit preț; țăranii au auzit acest lucru și au crezut că nu este numai o făgăduială, au crezut că porunca vine mai de sus..."), a mobilurilor pe care le are orice mișcare ca aceasta a țăranilor („...avem de-a face cu un fenomen elementar, provocat de motive economice, singurele care pot răscula mulțimea, pentru că numai foamea pune arma în mâna omului sărac în contra celor bogați...").

Faptele fiind date, discursul continuă cu o evaluare a măsurilor guvernului în legătură cu aceste fapte și cu cei care le-au săvârșit:

> „După înăbușirea răscoalelor, guvernul s-a găsit înaintea unui număr de oameni compromiși. Firește că oricine a luat ciomagul, firește că oricine a apucat tăciunele, firește că oricine a strâns arme tăioase și a atentat la viața cuiva, la proprietatea cuiva, a făcut un lucru urât, necreștinesc și nelegal (...). D-lor, așa de mulți sunt cei care au fost amestecați în răscoale (...), așa de mulți sunt aceia care au mers și au atacat avutul oamenilor, așa de mulți erau aceia care au lovit (...) încât nu pot fi aduși cu toții înaintea judecății, încât legea nu se poate răzbuna împotriva tuturor".

Ce a făcut guvernul, în opinia lui Iorga ? A procedat pe două căi, amândouă condamnabile: sau i-a arestat pe cei care „au fost mai ușor văzuți, au fugit mai încet", scăpând pe cei mai vinovați, sau a cerut informații cu privire la persoanele vinovate. E clar, în evaluarea oratorului, că prima cale e fără de folos și fără de dreptate. Dar la fel e și cea de-a doua („...informațiunile s-au dat adeseori de oameni interesați..."; „...oamenii aceia au crezut că a venit momentul

când pot să satisfacă anumite răzbunări..."; când s-au cerut informații de la preotul unui sat unde nu s-a întâmplat nimic, răspunsul preotului a fost: «Totuşi, dacă mi-a venit înştiinţare, este pentru un fapt care există, prin urmare, şi vinovaţi trebuie să existe»).

După o analiză în detaliu a măsurilor guvernului – în urma căreia oratorul ajunge la concluzia că prin maltratări şi condamnări nu se va ajunge la mai bine pentru ţară – se întrezăreşte partea prescriptivă a discursului, ca răspuns la întrebarea: Ce trebuie să facem în situaţia descrisă şi cu evaluarea propusă ? :

> „Prin urmare, spiritul de clasă este cel tare şi nu poate face să pătrundă sentimentul de legalitate în clasa ţărănească. Atunci ce rămâne să facem ? Rămâne ca guvernul să stăruiască pe lângă membrii curţilor cu juraţi ca să fie blânzi ? Aceasta nu poate s-o facă... Să intervie cu o graţiere ? Aceasta înseamnă să se dea oamenilor încă o dată iluziunea unei comedii care se joacă în această ţară... Cu totul altfel ar fi dacă guvernul ar provoca uitarea, iertarea, pe calea cea mai legală, (...) să se hotărască amnistia"

Această ultimă secvenţă discursivă ne plasează în faza prescriptivă în care se evidenţiază şi se asumă caracterul imperativ al discursului politic. Au fost prezentate faptele, au fost evaluate măsurile, s-a ajuns la concluzia că ele nu sunt convenabile pentru gestionarea normală a puterii şi, urmare a acestui fapt, s-a propus o cale de urmat pentru cei care gestionează puterea. Tot angajamentul descriptiv, evaluativ şi explicativ are în vedere această trecere la acţiune indusă prin intermediul discursului politic.

(d) Caracterul polemic al discursului politic. Din toate consideraţiile şi observaţiile pe care le-am făcut rezultă cu destulă evidenţă *caracterul polemic* al discursului politic. Încercând să legitimeze puterea, care e purtătoare de interese diferite, un astfel de discurs nu poate exprima decât un atac permanent la adresa ideilor acelora care susţin interese opuse. Poate că niciunde mai bine ca în discursul politic nu se vede că două dimensiuni constituie o argumentare: susţinerea şi respingerea. Aceste două dimensiuni sunt prezente în permanenţă în discursul politic: un asemenea discurs trebuie să susţină în faţa auditoriului doctrina şi interesele proprii ale unui grup de putere şi să critice doctrina grupurilor de putere opuse. Dur, ingrat, dar adevărat!

Deşi ca formă de exteriorizare, discursul politic ia, de cele mai multe ori, o înfăţişare oratorică, e perceput ca un discurs în care reacţiile nu sunt manifeste, ca un discurs care s-ar situa în sfera monologului, în realitate un asemenea discurs dialoghează în permanenţă: cu auditoriul, cu ideile care i se opun, cu acelea care îl susţin etc. Ce vede propunătorul într-un asemenea discurs cu un evident caracter polemic ? Vede *posibilitatea de fundare* a opţiunilor proprii prin intermediul confruntării cu opiniile contrare. Superioritatea propunerilor proprii nu poate ieşi în evidenţă, atunci când există, decât prin confruntare cu opiniile contrare, mai ales prin critica acestor opinii. Din punctul de vedere al celui care propune un discurs politic unui auditoriu oarecare, caracterul critic şi polemic al acestuia este imperativ, este singurul mijloc prin care poate să pună faţă în faţă două opţiuni în vederea unui act decizional bazat pe cunoaşterea şi evaluarea alternativelor.

Ce vede receptorul unui discurs politic în caracterul său polemic? Vede, desigur, mai multe lucruri, unele favorabile actului discursiv, altele dimpotrivă. Caracterul polemic al discursului politic este, pentru receptor, *semnul luptei pentru putere*. Dacă îţi critici adversarul politic, este evident că o faci cu un scop: fie acela de a prelua puterea de la el, fie acela de a nu-l lăsa să ia el puterea de la tine. Fiindcă, în politică, chiar şi atunci când se critică pentru cunoaşterea adevărului, vizată este, în ultimă instanţă, tot puterea ! Semnul luptei pentru putere este dat, şi el este perceput de receptor ca atare. Cu cât critica este mai neiertătoare, cu cât eforturile depăşesc cu mult cauza, cu atât este mai clar că lupta pentru putere a ajuns într-un punct în care nimeni nu este dispus să cedeze.

Pe de altă parte, receptorul vede în polemica politică posibilitatea de a lua cunoştinţă de *alternativele* posibile la ceea ce este, de a decide în funcţie de evaluarea acestor alternative. De altfel, Reboul subliniază că „o ideologie este inseparabilă de termeni, de formule, de structuri ale discursului prin care ea se exprimă. Toate procedeele studiate în această carte sunt în realitate procese lingvistice de la rimă până la petitio principii. Toate sunt eficace datorită formei lor verbale. De ce ? Pentru că aceasta creează iluzia de raţionalitate proprie ideologiei: dând indivizilor sentimentul raţionării se creează libertatea de a gândi prin ei înşişi. Prin forma lor verbală, ideologiile gândesc pentru noi“[23:209].

Receptorul mai poate vedea în caracterul polemic al discursului politic *confirmarea unei aşteptări*, a unei dorinţe. Discursul politic se adresează, în general vorbind, unui auditoriu matur, format cât de cât în privinţa vieţii politice, purtător al unor dorinţe, interese sau idealuri. Din acest motiv, în lupta politică dusă prin intermediul discursivităţii receptorul poate să vadă argumente în favoarea ideilor pe care el însuşi le susţine. Într-o atare situaţie, discursul câştigă semnificativ din punctul de vedere al capacităţii de legitimare a puterii politice. Alteori însă, receptorul vede în polemica politică *semnul neînplinirii* idealurilor sale, semnul eşecului acestei activităţi, semnul zădărniciei unui efort pe care el însuşi l-a depus pentru mai binele comunităţii. În această situaţie, discursul politic are puţine şanse pe linia legitimării grupului de putere pe care-l reprezintă.

Canalele prin care se poate manifesta forţa polemică a discursului politic sunt multiple. Polemic este discursul candidatului care vorbeşte în faţa electoratului, atacând cu toată puterea programul şi ideile contracandidatului său. Polemică, în totalitatea ei, este dezbaterea în faţa alegătorilor pe diferite probleme şi care angajează mai mulţi candidaţi. Dominant polemice sunt întâlnirile şi discuţiile pe care le organizează diferitele genuri de media cu oamenii politici. Polemice sunt, chiar dacă, în general, se trece uşor peste acest fapt, doctrinele politice ale diferitelor grupuri de putere, fiindcă proiecţiile constructive ale lor privind dezvoltarea societăţii sunt diferite.

În legătură cu practica discursului politic, adesea s-a subliniat ca un imperativ faptul că „se vor selecta *temele* principale, cele mai potrivite pentru a constitui *axa* campaniei, temele care la acel moment răspund cel mai bine publicului vizat. Atunci: situaţia poate evolua vizibil în timpul campaniei, iar omul politic trebuie să se adapteze. Şi îndeosebi în raport cu temele adversarului.(...). Mai trebuie ca electoratul să facă *deosebirea* între poziţiile partidelor şi candidaţilor faţă de diferite teme alese; şi dacă e percepută, această deosebire să fie avantajoasă, în detrimentul adversarilor.(...). Omul politic trebuie să se arate cu adevărat deschis unei probleme, sincer hotărât să-i găsească soluţii şi mai competent în a le pune în practică decât concurenţii săi. Aceste aspecte contribuie la determinarea *votului util*"[31].

31. Gabriel Thoveron, *Comunicarea politică azi. Cei care aleargă după fotolii şi cei care vor să le păstreze*, Editura Antet, Bucureşti, 1996, pp. 41 – 42.

A câştiga legitimitatea înseamnă o luptă dură cu adversarul pentru ca să n-o câştige el. Discursul politic este pus să facă acest lucru. Cel puțin (şi cel mai evident) în formele lui cele mai legate de actul practic al legitimării. Iar lucrul acesta este ştiut şi acceptat de toți aceia care intră în jocul politic. Nimeni nu se dă înapoi de la a polemiza cu adversarul, ci, dimpotrivă, caută polemica. Să urmărim un fragment dintr-un discurs al lui Gambetta, discurs care, deşi nu e produs în focul luptei politice, îşi dezvăluie fără reticențe caracterul polemic:

> „S-a zis adineaori: când a trebuit ca Franța să fie refăcută, să fie smulsă din ghearele abuzurilor care o sfâşiau şi din grămada de noroi şi de sânge, era nevoie de mâini puternice; era nevoie de oameni care să se repeadă ca leii împotriva piedicilor şi, expunându-se, să dispară, să lase posterității nu numai amintirea unor silințe sublime, dar şi nişte rezultate pozitive de care astăzi ne bucurăm în liniște. Atunci era nevoie de titani care au întemeiat republica împotriva Europei monarhice, împotriva regilor aliați, împotriva unui regim de paisprezece veacuri, împotriva unei apăsări care părea să fie veşnică. Da, atunci era nevoie de violență şi de presiune, care nu admit calcul" (Leon Gambetta, *Despre votul universal,* în : Gh.Adamescu, *Elocuența străină. Discursuri celebre din antichitate şi din timpurile moderne,* Editura Carol Müler, Bucureşti, 1896, pp. 130 - 131).

Discursul lui Gambetta, rostit la 18 septembrie 1878, se înscrie în activitatea promovată pentru instaurarea democrației. Luptător împotriva dinastiei, în speță împotriva lui Napoleon al III-lea, sprijinitor necondiționat al partidului republican, Gambetta este cel care, după capitularea de la Sedan (1 septembrie 1870), a pronunțat declarația celebră: „Declarăm că Ludovic Napoleon Bonaparte şi dinastia sa au încetat pentru totdeauna a domni în Franța". Din chiar conținutul acestei secvențe discursive se vede atitudinea sa de ostilitate față de regimul dinastic („...a trebuit Franța să fie refăcută..."; „...să fie smulsă din ghearele abuzurilor..."), ceea ce dă discursului un accentuat caracter polemic. Dar chiar valoarea politică pentru care militează (votul universal) este una care se opune valorilor promovate de vechiul regim.

Chiar dacă, în discursurile politice de mai mare amplitudine, caracterul polemic este evident din conținutul detaliat şi analitic

al discursului, în alte situații acest caracter polemic este indus prin procedee discursive mai neortodoxe. Iată cum au evoluat sloganurile electorale ale lui Mitterand, candidat la prezidențialele Franței în 1981: „Cealaltă cale: altă politică, alt președinte" → „Să trăim altfel" → „Mai întâi locuri de muncă" → „Când Franța se înclină în fața celor mari" → „Când bogații sunt mai bine îngrijiți decât săracii, eu, Francois Mitterand, spun că nu e drept" → „Cu toate puterile Franței". Constatăm fără dificultate tenta polemică a acestor enunțuri-slogan aruncate în lupta politică.

Capitolul II

CADRE DE ACȚIUNE A DISCURSULUI POLITIC

[1] Amplitudinea angajamentului problematic; [2] Deschiderea procedurală; [3] „Raționalitatea" manipulării; [4] Constrângerile doctrinare; [5] Discursul politic și credibilitatea; [6] Discursul politic și interesul

O dată stabilite rațiunile discursului politic, legătura sa directă cu legitimitatea puterii și particularitățile care îi asigură drumul propriu în sfera discursivității, suntem datori să circumscriem și cadrele în care el se poate manifesta cu succes în raport cu auditoriul căruia i se adresează. Ne interesează, așadar, *libertățile* de care beneficiază discursul politic, dar și *limitele* pe care nu le poate depăși în raport cu alte forme ale discursivității.

1. Libertățile discursului politic

(a) Amplitudinea angajamentului problematic. Discursul politic, indiferent de formele pe care le poate îmbrăca (doctrină politică, propagandă politică, publicitate politică etc.), se circumscrie unei arii problematice dintre cele mai vaste ce cuprinde domenii diferite: economic, politic, social, cultural. Conchidem că discursul politic beneficiază de o *libertate maximală* de mișcare în sfera problematicii. Ceea ce-i asigură o deschidere considerabilă în raport cu auditoriul posibil. Este unul dintre motivele pentru care adesea, când s-a încercat definirea retoricii și stabilirea domeniului ei de competență, trimiterile s-au făcut cu precădere la domeniul

politic. Cicero subliniază chiar această amplitudine problematică în legătură cu discursul retoric: „...voi afirma că orator deplin şi desăvârşit este acela care poate să vorbească bogat şi variat despre toate chestiunile.(...). Căci, vă întreb, cum ar putea vorbi el pentru sau împotriva unui comandant de oşti fără cunoştinţe despre arta militară sau adesea chiar fără cunoaşterea regiunilor terestre sau maritime ? Cum ar putea vorbi în faţa poporului despre legile care trebuie să fie votate sau respinse, şi în faţa senatului despre orice domeniu de administraţie publică fără cea mai adâncă cunoaştere teoretică şi practică a treburilor politice? Cum ar putea folosi cuvântul spre a influenţa gândurile şi pasiunile auditorilor sau spre a le potoli – şi numai oratorul stăpâneşte această artă – fără o foarte atentă cercetare a tuturor acelor teorii despre caracterul oamenilor şi moravurile lor, pe care le dezvoltă filosofii"[1].

În practica discursivă, constatăm adesea că amplitudinea angajamentului problematic al discursului politic este o stare de fapt. Din pasajul lui Cicero ne dăm seama că aceasta este şi o stare de drept a acestui discurs: dacă discursul oratoric are o amplitudine problematică aproape fără limită şi dacă discursul politic este o formă a discursului oratoric, atunci este normal ca şi acesta din urmă să beneficieze de aceeaşi deschidere problematică. Care sunt *factorii* care reclamă o asemenea amplitudine problematică pentru discursul politic ?

Pe primul plan se situează *interesele diversificate* ale acelora pentru care discursul politic este propus şi de care depinde actul de legitimare a grupului de putere. Discursul politic vizează prin acţiunea sa influenţarea deciziei în favoarea unui grup de putere. În acest scop, el trebuie să urmărească acele dimensiuni ale auditoriului care l-ar putea duce cu mai multe şanse la rezultatul vizat. Or, pentru decizia în domeniul politic (pentru legitimarea puterii), unul dintre factorii de bază asupra căruia se intervine şi care dă mai totdeauna rezultate sigure este *satisfacerea intereselor* acelora care au capacitatea de a decide legitimitatea. La nivelul actului discursiv, este vorba de propuneri teoretice pe linia satisfacerii intereselor, dar această componentă nu poate fi în nici un fel neglijată.

1. Cicero, *Despre orator*, în: Cicero, *Opere alese*, II, Editura Univers, Bucureşti, 1973, pp. 19 - 78 (citatul la p. 35).

Prin urmare, construcția discursivă propusă în fața auditoriului trebuie să-i arate acestuia din urmă căile prin care interesele sale vor fi satisfăcute dacă grupul de putere, o dată legitimat, va prelua puterea și va beneficia de pârghiile necesare pentru transpunerea în fapt a proiectelor proprii. Auditoriul face o evaluare a propunerilor discursive pe linia acoperirii intereselor. În funcție de această evaluare, va contura actul de decizie. Nu există discurs politic, indiferent de forma sa de manifestare, care să nu vizeze, într-un fel sau altul, interesul. Iată un fragment semnificativ dintr-un discurs rostit în Camera Deputaților (Iași, 14 decembrie 1916) într-un moment de cumpănă pentru soarta României:

> „Doi ani de zile am propovăduit războiul: l-am propovăduit cu credința adâncă că aceasta este datoria de onoare a neamului nostru. Din toată activitatea mea politică – de 32 de ani sunt în Parlament – pot să pun foc la tot, afară de acești doi ani, în care am sentimentul că am slujit din toate puterile interesele națiunii mele. (...). Când e vorba de lupta între două civilizațiuni, între două lumi: între lumea dreptății și lumea forței, nimeni nu poate să rămână neutru. Poți să fii pasiv, neutru nu. Neutru ar fi să rămâi în afară de urmările războiului, pe tine să nu te atingă rezultatele războiului. Repet, nimeni, în Europa cel puțin, nu poate fi neutru. Pasiv ? Da, dacă vrei să primești să se hotărască despre tine, fără tine. Or, niciodată n-am visat pentru neamul meu rolul pasivității : să hotărască alții despre el, fără voința lui, fără jertfa lui și fără brațul lui" (Tache Ionescu, *Cuvântare rostită în Camera deputaților*, în : Vistian Goia, *Oratori și elocință românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 213 - 214).

Chiar dacă e rostit în Camera Deputaților, acest discurs al lui Tache Ionescu are o bătaie mult mai lungă, vizează adică segmente mult mai largi de auditoriu. Un lucru e clar: el pune în evidență, prin tot cea ce spune, prin toate trimiterile pe care le face, prin aluziile pe care le induce, necesitatea unei anumite orientări în politica românească, care trebuie decisă de Parlament. Orientarea se fundează pe ceea ce oratorul consideră a fi *interesul național*: România trebuie să se angajeze în război dacă vrea să aibă un cuvânt de spus la sfârșitul lui ! Discursul urmărește să pună în evidență un

interes (sau mai multe, dar convergente) şi se desfăşoară, în calitate de construcţie discursivă, în funcţie de acest interes.

Faptul că discursul politic este o construcţie ideatică ce promovează şi susţine interese e un lucru în afara oricărei îndoieli. Ceea ce e mai interesant pentru un asemenea tip de discurs – aspect ce determină şi consecinţe pe linia amplitudinii problematice – este *multitudinea de interese*, diversificarea semnificativă a lor în raport cu propunerile discursului puterii. Cu siguranţă, grupurile diferite care au capacitatea de a decide cu privire la legitimitatea puterii au interese diferite. Diferite nu numai în sensul că interesele unui grup ar fi opuse intereselor altui grup, ci mai ales în sensul că interesele indivizilor şi ale grupurilor se dispersează pe domenii de activitate. Ceea ce complică şi mai mult lucrurile e faptul că fiecare dintre indivizi, ca şi fiecare dintre grupuri, au *ierarhizări diferite* în privinţa priorităţii unora sau altora dintre interesele diversificate pe domenii: politice, economice, culturale. Este posibil (şi, de obicei, aşa se petrec lucrurile) ca anumite grupuri să considere interesele economice prioritare şi să reclame satisfacerea lor cu prioritate, e posibil ca alte grupuri să considere că satisfacerea intereselor morale e prioritară. La noi s-a vorbit în ultimul timp tot mai mult de necesitatea unei „asanări morale" a societăţii, dincolo de dificultăţile economice care ar putea, de departe, părea prioritare.

Discursul politic este chemat să facă faţă acestor provocări diferite pe linia intereselor. De aici necesitatea unui larg angajament problematic care să acopere cu soluţii o gamă cât mai diversificată de interese. Să asumăm aici o distincţie între *interesele endogene* şi *interesele exogene*[2] pentru a vedea cum ar putea influenţa ea amplitudinea problematică a discursului politic. În viziunea lui Keith Dowding, „avem interese endogene în virtutea caracteristicilor noastre personale". Interesele endogene îşi au izvorul în personalitatea individului şi ele sunt, de obicei, stabile. Câteva exemple ne-ar putea lămuri. Dacă suntem suferinzi de stomac, avem interesul să nu se scumpească alimentele de care avem nevoie, precum şi medicamentele care ne sunt prescrise. Interesul acesta care, fără îndoială, atât timp cât se manifestă suferinţa, este foarte stabil şi puternic, vine dintr-o caracteristică a persoanei proprii. El este un

2. Keith Dowding, *Puterea*, Editura Du Style, Bucureşti, 1998, pp. 59 – 67.

interes endogen. Suntem împătimiți ai muzicii simfonice. Avem interesul (și, în formele care ne sunt la îndemână, luptăm pentru el) să nu se desființeze filarmonica din localitate (sau să aibă o sală cu o acustică impecabilă). Și acest interes este endogen, fiindcă el își are originea în noi, în preferințele, în aspirațiile, în idealurile de viață care ne domină.

Există însă alte categorii de interese care nu izvorăsc din ființarea noastră ca individ, ci mai degrabă din contextele în care ne integrăm. Ele sunt considerate interese exogene. Dowding subliniază că „un interes exogen este un interes pe care îl avem în virtutea circumstanțelor în care ne aflăm"[2:59]. Suntem posesori de automobil și avem interesul de a nu se scumpi benzina. Interesul acesta este determinat de contexte exterioare nouă, de angrenajul în care individul se integrează în activitățile sale curente. Este un interes exogen. Suntem angajați în câmpul cercetării științifice și avem interes într-o circulație mai facilă a lucrărilor de specialitate, a informațiilor cu privire la domeniul specialității. Este un interes exogen, ce vine din angajarea noastră în activitate.

O subliniere trebuie făcută în legătură cu această distincție între interesele endogene și interesele exogene. Distincția se regăsește la nivelul intereselor din toate domeniile enumerate: politic, economic, cultural, artistic. Pe de altă parte, mai trebuie subliniat că aceste interese sunt supuse unui dinamism deconcertant. Dacă dispare suferința, dispare și interesul determinat de ea (sau acționează la dimensiuni mult mai reduse), ne orientăm spre audiții la cască, dispare interesul pentru clădirea filarmonicii, ne debarasăm de automobil, avem mai puțin în atenție prețul benzinei, se schimbă domeniul de activitate, avem alte priorități. O serie de interese dominante cândva se atenuează treptat. Apar altele noi care le înlocuiesc și în virtutea cărora acționăm. E un dinamism fără precedent.

De acest dinamism trebuie să țină seama discursul politic. Pentru că el se adresează acestor indivizi cu interese diferite cărora le cere legitimarea puterii. Iar legitimarea înseamnă promisiunea că aceste interese vor fi satisfăcute. Cum se va proceda în cadrul discursului politic, știut fiind faptul că nici o putere nu poate satisface în totalitate aceste interese divergente ? Mai multe precauții trebuie luate. În primul rând, discursul politic trebuie să țină seama de *dominanța* intereselor. Grupul de putere care propune un discurs

în fața auditoriului trebuie să cunoască și să acționeze în funcție de *interesele dominante*. În această diversitate de interese, unele ies mai mult în evidență, activitatea individului se centrează în jurul lor, ceea ce le transformă în interese dominante. Este adevărat că asistăm și la o dinamică a intereselor dominante, în sensul că ceea ce a fost interes dominant la un moment dat poate să cadă în desuetudine în alte condiții. Este necesară însă cunoașterea intereselor dominante și centrarea discursurilor pe ele. Aceasta pentru că auditoriul, în destule cazuri, deși are pretenții mari, se mulțumește și cu satisfacerea a mai puțin. Iar satisfacerea intereselor dominante ar fi de natură să convingă publicul în actul legitimării.

În afară de stabilirea intereselor dominate, discursul politic trebuie să acționeze pe linia unei *ierarhizări a intereselor*. Ierarhizarea ar fi necesară atât din punctul de vedere al amplitudinii auditoriului, cât și din cel al importanței lor pentru angajamentul social și politic. Sunt categorii de interese care acoperă un spectru foarte larg al auditoriului. Amplitudinea acestor grupuri s-ar răsfrânge pozitiv asupra actului de legitimare. Este normal ca discursul politic să vizeze cu prioritate aceste interese. Pe de altă parte, din ansamblul intereselor, discursul politic trebuie să facă o selecție urmărind unele care sunt determinante: pentru unele grupuri determinante sunt interesele economice, pentru altele cele politice.

Dacă avem în atenție secvența de discurs aparținând lui Tache Ionescu, vom constata că ea răspunde ambelor exigențe. Fără îndoială, o multitudine de interese dominau viața socială și politică a României în perioada grea a anului 1916, când armatele române erau retrase pe Siret, când guvernul se mutase la Iași, când ființa de neam era pusă în pericol: interese economice (sărăcirea populației, condițiile grele de trai), interese de ordin social (asigurarea condițiilor de existență pentru o populație mult mai numeroasă datorită refugiului, prevenirea epidemiilor) etc. Tache Ionescu a văzut *interesul dominat* (participarea României la război pentru a putea emite pretenții la sfârșitul lui) și asupra lui își concentrează discursul pentru a avea efect asupra auditoriului. Chiar și numai prin acest fapt, discursul lui Tache Ionescu operează o ierarhizare a intereselor. Lasă deoparte pe unele care, chiar dacă sunt importante, nu sunt imperative pentru momentul istoric dat și dă prioritate interesului național.

Care ar fi consecințele acestei asumpții problematice extrem de largi pentru funcționarea eficientă a discursului politic ? Mai întâi, este vorba de crearea unei *imagini globale* cu privire la ceea ce vrea să spună un asemenea discurs. Element esențial pentru ca auditoriul să-şi poată da seama despre ceea ce vrea să facă puterea în cazul legitimării. Discursul este, până la urmă, o descriere şi o explicitare a actului politic viitor. Or, acest act politic viitor al puterii legitimate va cuprinde toate sferele de activitate ale unei societăți. În general, discursul politic se propune maselor largi de auditori, de multe ori acestea nu sunt omogene şi, din această cauză, receptarea este obstaculată. Pe aceste considerente, discursul politic trebuie să propună o *schematizare discursivă* asupra actului de putere, adică o imagine sumară şi esențială a ceea ce vrea să facă grupul de putere în cazul că va fi legitimat. Această imagine sumară şi esențială, care să constituie primul contact dar şi cel mai durabil cu auditoriul, nu se poate realiza decât prin angajarea discursului politic în principalele domenii ale acțiunii politice: economic, administrativ, juridic, cultural. Auditoriul unui discurs politic nu are, în general vorbind, nici timpul şi nici disponibilitatea necesară urmăririi unor argumentări sofisticate, a unor explicații tehnice sau de detaliu. El vrea *imaginea globală a faptului*, câteva temeiuri ale ei şi căile de acțiune pe viitor. Adeziunea se face pe baza credibilității acestei imagini globale, care trebuie să cuprindă aria problematică de care am amintit. Detaliile sunt bune, argumentările necesare, explicațiile profitabile, dar mai degrabă ca „joc secund" al actului de legitimare, cu care să lucreze un public specializat. Or, amplitudinea problematică poate să ofere cadrele adecvate conturării acestei *schematizări discursive de ordin general*, acestei imagini globale de care are nevoie auditoriul.

O a doua consecință: amplitudinea problematică pe care o acoperă discursul politic îi asigură acestuia un anumit *spațiu de manevră*, important fără doar şi poate în situația atingerii scopului spre care ținteşte: convingerea şi persuadarea auditoriului în vederea legitimării unui grup de putere. Datorită faptului că discursul politic angajează o problematică atât de largă şi de diversă, el are posibilitatea de a se replia strategic atunci când, argumentativ sau explicativ, simte un atac îndreptățit din partea altor grupuri de putere. Mai direct, discursul politic nu poate fi desființat prin critică (în măsura în care e construit de o manieră credibilă şi responsabilă)

de adversari pentru că, în ansamblul problematicii pe care el o acoperă, va găsi întotdeauna posibilitatea de a se refugia în domeniile sau la nivelurile care îi sunt convenabile. Fără a intra în detalii şi analize, vom ilustra un astfel de discurs care o apucă în toate părţile pentru a „desfiinţa" adversarul politic:

> „...mă întreb – răspuns serios nu găsesc – pentru ce această chestiune personală pe care onor.d.Dobrescu a dezvoltat-o contra mea ? Eu bucuros aş fi evitat o chestiune personală cu d.Dobrescu, ştiindu-l cât e de subţire, dar mărturisesc că nu mi-a trecut prin minte că-l pot ofensa rugându-l ca să binevoiască a nu mai da lecţiuni de politică d-lui Carp şi lecţiuni de filosofie d-lui Maiorescu. Dacă unui boiangiu i-aş fi zis: «Mă rog, nu da lecţii de pictură ilustrului pictor Grigorescu». E aici o ofensă ? Dacă unui potcovar i-aş fi zis : «De ce te încerci să faci o locomotivă ?» Ar fi fost o ofensă ? Sau dacă unui cantonist de cafenea i-aş fi zis: «Nu ţi se pare ciudat să înveţi pe Caragiale dramaturgia ?». Nu e aşa că ar fi fost un ridicol dacă m-ar fi provocat la o chestiune personală?" (Delavrancea, *Discursuri,* Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 210).

Discursul este un răspuns la o provocare, dar este şi un atac dur şi nemilos care exploatează toate registrele cognitive pentru a înfrânge adversarul. Amplitudinea acestei problematici, libertatea de care beneficiază discursul politic în acest spaţiu sunt utilizate atât în atac, cât şi în apărare. Când discursul este un atac la adresa preopinentului, el va valorifica la maximum căile şi domeniile care îi sunt favorabile, când el este în poziţia de apărare, va evita pe cât posibil ademenirea de către adversar în acele domenii în care se ştie descoperit.

O a treia consecinţă: amplitudinea problematică atât de generoasă de care beneficiază discursul politic asigură o penetrare a mesajului la o *plajă de auditoriu mult mai largă.* Aducând în atenţia publicului mai multe probleme, explicaţii şi argumentări în marginea lor, există mai mari şanse ca fiecare dintre receptori să găsească ceva convenabil, ceva care să-l satisfacă şi să-l determine să încline balanţa legitimării în favoarea grupului de putere care propune discursul. Dacă un astfel de discurs ar vorbi doar despre o singură problemă – sau despre un număr restrâns de probleme

– atunci toți aceia dintre receptori care n-ar fi interesați de problemă ar fi pierduți din punctul de vedere al deciziei favorabile discursului. Punând în discuție mai multe probleme, aria posibilităților de influențare crește simțitor.

Mai este ceva care, dacă este perceput ca atare, poate avea consecințe favorabile pentru finalitățile discursului: amplitudinea problematică lasă *libertate de opțiune* individului. El poate alege, poate propune, se poate orienta. Importanța rolului amplitudinii problematice a discursului politic poate crește în perspectiva convingerii și persuadării maselor largi de indivizi.

Asupra unui aspect am vrea să mai atragem atenția în cadrul analizei acestei libertăți a discursului politic dată de extensia considerabilă a problematicii. Angajamentul problematic extins poate avea în atenție fie globalitatea actului politic (în acest caz discursul se referă la toate problemele sau domeniile esențiale pe care le are în vedere grupul de putere care propune discursul), fie diferite sectoare ale sale (constituindu-se discursuri politice sectoriale). La nivelul tendințelor dominante, discursul politic doctrinar (doctrina politică) este un *discurs global*, în care se regăsesc ca proiecte toate domeniile de activitate ale grupului de putere, în timp ce discursul politic propagandistic (propaganda politică) este un *discurs sectorial*, în care se vizează un anumit domeniu.

(b) Deschiderea procedurală a discursului politic. Dincolo de amplitudinea problematică pe care o angajează, discursul politic beneficiază de posibilitatea valorificării unor proceduri și mecanisme dintre cele mai diferite, pentru a face ca ideile pe care le vehiculează să ajungă cât mai lesne la auditoriu. Ceea ce îi este îngăduit discursului politic, fie din punctul de vedere al tipologiilor de discurs diferențiate pe linia performativității și a raționalității (argumentare, explicație, descriere, narațiune), fie din punctul de vedere al diferitelor proceduri discursive utilizate (sloganuri, cuvinte-șoc, proceduri retorice), fie din punctul de vedere al parcursurilor logico-raționale (deductive, inductive, abductive), fie din punctul de vedere al canalelor de transmisie (discursul oral în fața maselor, discursul televizat, discursul scris, publicitate) nu pare a fi îngăduit nici unui alt tip de discurs. Libertatea pe aceste direcții pare a fi maximală în raport cu alte tipuri de discurs (științific, filosofic, juridic).

Să încercăm o analiză a acestor libertăți și să vedem cum acționează ele asupra auditoriului căruia discursul politic i se adresează.

Orice discurs politic care urmăreşte să legitimeze un anumit grup de putere trebuie să aducă în faţa auditoriului o anumită realitate (un ansamblu de fapte, date, realizări) prezentă (dacă grupul este la putere şi vrea să arate ceea ce a făcut în diferite domenii) sau de viitor (dacă grupul aspiră la putere). Această realitate nu poate fi adusă la cunoştinţa auditoriului decât printr-o *descripţie* a unei stări de fapt (pentru puterea în funcţiune) sau de drept (pentru puterea care urmăreşte să se instaleze). Prin urmare, *descripţia are un rol informativ.* Ea îl îndeplineşte şi în discursul politic. Nici un discurs politic nu se poate înfăţişa în conştiinţa auditoriului fără a beneficia de o dimensiune informativă. Aceasta din urmă constituie, de fapt, materialul pe care se lucrează la celelalte niveluri care depăşesc descripţia: cu informaţiile puse la dispoziţie de descrierea faptului se pot explica anumite acte ale puterii (pentru a asigura înţelegerea lor de receptor), se pot argumenta anumite acte ale puterii (pentru a se asigura convingerea auditoriului). Să-l urmărim, în acest context, pe Kogălniceanu într-un discurs asupra politicii externe a României, rostit în Cameră la 28 noiembrie 1885:

> „Domnilor, de mai înainte declar eu, membru al opoziţiunii şi membru declarat, cum că aceste cuvinte: *neamestecul nostru într-un conflict* are toată respectoasa şi mica, dar completa mea aprobare. Da, bine a făcut guvernul că nu s-a amestecat în conflict căci, cum zice mesajul regal, dacă este o ţară care are nevoie de pace, suntem noi. (...) Insă odată această declaraţiune făcută, vine întrebarea, ridicată chiar de domnul preşedinte al consiliului : dacă nu trebuie să ne îngrijim de interesele noastre...(...). Hotarele Dobrogei, până în ziua de astăzi nu sunt încă determinate şi ni s-au făcut multe greutăţi în această privinţă. Vine dar întrebarea dacă nu era momentul oportun ca, dând noi cel puţin sprijinul nostru moral vecinilor noştri bulgari, să lămurim şi situaţiunea noastră despre Bulgaria ? (...). Domnilor, sunt şi eu nitel dobrogean şi ca dobrogean sunt în poziţiune de a cunoaşte mai bine cele ce se petrec acolo. (...). În Tulcea mai ales, acolo este un centru de agitaţiune care tulbură foarte mult relaţiunile noastre şi care tinde încet, încet a înăspri relaţiunile noastre cu Bulgaria" (M.Kogălniceanu, *Discurs asupra politicii externe a României,* în: M.Kogălniceanu, *Opere,* V, *Oratorie,* III, Editura Academiei, Bucureşti, 1989, pp. 265 - 266).

Acest discurs politic al lui Kogălniceanu are ca intenție a atrage atenția asupra necesității unei acțiuni hotărâte a României pentru stabilirea și rezolvarea diferendelor de frontieră cu Bulgaria în chestiunea Dobrogei. Secvența discursivă aleasă este o descriere a situației speciale de care ar trebui să profite România (conflictul sârbo-bulgar) și care ar impune (diplomatic, mai ales) o acțiune a României. De asemenea, secvența este și o descriere a situației speciale din Dobrogea (Tulcea), care ar cere această acțiune a României. Descrierea făcută de Kogălniceanu are scopul de a informa Camera în legătură cu situația, și favorabilă și necesară, în care ar trebui să acționeze guvernul. Chiar dacă se presupune că membrii Camerei cunosc aceste realități (e vorba de un auditoriu specializat în această situație), discursul le reia și le aduce în fața auditoriului pentru că el trebuie să „lucreze" pe ceva, iar acest ceva e faptul descris. Vom constata, în continuare, că acest dat e punctul de pornire pentru ca discursul lui Kogălniceanu să se poată orienta spre secvențe discursive de alt tip (explicații, argumentări).

Am vrea să atragem atenția asupra unei probleme (în legătură cu funcționalitatea secvențelor descriptive și cu funcția lor informativă), pentru că de ea depind toate celelalte etape ale discursului politic. Este vorba despre *autenticitatea descrierii și a informațiilor* puse la dispoziția publicului. Mai exact, vizăm o problemă mult discutată în legătură cu discursul politic: *problema dezinformării.* Atragem atenția asupra ei în acest cadru, fără a intra în detalii (ea va ocupa un loc special într-o secțiune aparte a încercării noastre), subliniind că, așa cum au remarcat unii cercetători care s-au aplecat asupra fenomenului[3], dezinformarea este o acțiune ce beneficiază de multiple forme de manifestare (ascunderea, discreditarea, neînțelegerea, încrederea), de multiple canale de transmisie (propagandă, publicitate, mass media), de o diversitate de factori care o favorizează (climatul de criză, universalizarea și controlul surselor de informație, dezvoltarea tehnico-științifică, democrația, dezvoltarea explozivă a mijloacelor de informare în masă). Ea se manifestă întotdeauna prin intermediul discursivității. Discursul politic nu este singurul tip de discurs unde practica dezinformării este curentă, dar este unul dintre puținele discursuri în care dezinformarea intră în zona firescului !

3. Pierre Cathala, *Le temps de la desinformation*, Stock Editions, Paris, 1986; tr.rom., *Epoca dezinformării*, Editura Militară, București, 1991.

Descrierea aduce în fața auditoriului informația care ne dă realitatea politică. Informarea auditoriului, contactul său cognitiv cu realitatea politică, sunt acțiuni necesare. Nu însă și suficiente. Receptorul unui discurs politic nu vrea doar să cunoască realitatea (actele prezente sau viitoare ale puterii), ci vrea să știe și *de ce* realitatea este aceasta și nu alta. Cu întrebarea *de ce*, intuită de cel care provoacă discursul politic sau exprimată direct de receptor, intervenția discursivă intră într-o nouă fază a derulării sale: *faza explicativă*. Discursul politic trece – o dată cu încercarea unui răspuns la întrebarea *de ce* – de la faza sa descriptivă la faza explicativă.

Este interesant că acest *de ce* al explicației se derulează în orice situație ar fi grupul de putere care pune în circulație discursul: adică și în situația în care realitatea descrisă este favorabilă grupului de putere (receptorul vrea să știe de ce este bine pentru că a ști care sunt cauzele binelui este primul pas spre mai bine !) dar, mai cu seamă, în situația în care situația descrisă este defavorabilă grupului de putere (receptorul vrea să înțeleagă de ce nu e bine; de ce interesele sale sunt eludate, de ce sunt supradimensionate alte categorii de interese etc.). Explicația îndeplinește în acest caz o *funcție evaluativă*. Chiar grupul de putere care pune în circulație discursul politic este *conștient și interesat de actul explicației*, indiferent de poziția favorabilă sau nefavorabilă în care îl prinde un astfel de act. Numai că explicația va fi exploatată diferit, în funcție de această poziție. Dacă grupul de putere se află într-o poziție favorabilă (adică dacă realitatea actelor de putere a satisfăcut tendințele dominante ale intereselor unor largi categorii de auditoriu), discursul va explica auditoriului *raționalitatea, oportunitatea și necesitatea continuității* unor astfel de acte de putere. Cu asemenea instrumente la îndemână (realitatea favorabilă și cu o explicație adecvată a ei), există șanse maxime pentru o legitimare a puterii.

Dacă grupul de putere se află într-o poziție defavorabilă (actele sale de putere nu au satisfăcut majoritatea intereselor), atunci sarcina discursului este aceea de a explica nerealizările. Să spunem că discursul politic, spre deosebire de alte tipuri de discurs, poate explica orice act de putere, orice nerealizare, orice acțiune pusă sub semnul îndoielii ! Întotdeauna, pe traiectul de la proiect (care este sau a fost propus inițial celor care au acordat legitimitatea) la fapt (realitatea concretă care ar fi trebuit să apară prin punerea în practică a proiectului) se interpun factori diferiți care pot fi oricând invocați

ca „explicații" pentru distanța, uneori enormă, dintre promisiunile discursului și realizările de care a avut parte. Să ne aducem aminte, reținând cadrul realității în care a funcționat discursul politic românesc din timpurile noastre, de promisiunile la care am asistat, de realitățile de care avem parte și de „explicațiile" ce au fost repede găsite ! Răspunsurile la întrebarea: „Cine e de vină ?" sunt de-a dreptul dezarmante: americanii, FMI, Coposu, Iliescu, minerii, ungurii, conspirația internațională ! În nici un caz guvernanții !

Așadar, după descriere vin explicațiile. Pentru ceea ce s-a spus în discursul politic și s-a făcut, dar, mai ales, pentru ceea ce s-a spus și nu s-a făcut. Ambele sunt necesare și nimeni nu se poate eschiva de la ele. Să reținem că, în general, există o anumită *marjă de toleranță* pe care auditoriul o acordă unui astfel de discurs politic, adică explicațiilor cu privire la realitatea politică, indiferent de situația în care se află grupul de putere care pune în circulație discursul. Ea este determinată de conștiința clară a auditoriului că nici succesul nu se datorează în proporție de sută la sută actelor de putere ale guvernanților, după cum nici eșecul nu poate fi pus totalmente în seama actelor de putere și, mai ales, intenției grupurilor de putere. Auditoriul nu va ierta însă niciodată grupurilor de putere faptul de a nu fi profitat de o situație favorabilă și de a nu fi evitat, pe cât posibil, efectele distrugătoare ale contextelor nefavorabile, sau măcar de a le fi diminuat dacă lucrul era posibil. De aici și situațiile, aparent paradoxale, în care grupuri de putere au căpătat din nou legitimitatea, deși realizările nu constituiau un atu pentru aceasta. Explicațiile lor au fost, în mod cert, credibile.

Să revenim la discursul lui Kogălniceanu, pe care ne-am propus să lucrăm pentru a arăta această colaborare dintre forme discursive diferite (descriere, explicație, argumentare) în funcționarea discursului politic. Există mai multe secvențe discursive descriptive. Evident, nu ne-am putut extinde prea mult cu exemplele. Dar, după descripția făcută realității la care se referă discursul, după un episod în care Kogălniceanu descrie relațiile reci ale României cu Franța, oratorul continuă astfel:

> „Domnilor, și în Franța se întâmplă unele lucruri ca la noi și acolo s-au găsit niște agenți subalterni, niște subsecretari de stat care câteodată induc în eroare pe ministrul cel mai puternic; și

> acolo s-a întâmplat ceea ce se întâmplă şi la noi. Unul dintre aceşti subsecretari de stat, după ce am dobândit o promisiune formală că Franţa este gata să trateze cu noi, a venit şi a zis că nu ar fi bine ca, pentru nişte interese neînsemnate pentru Franţa, să se lovească în interesul altor ţări puternice şi această lovire să se răsfrângă asupra unor interese mult mai mari şi mai simţitoare pentru Franţa" (Kogălniceanu, *Discurs asupra politicii externe a României,* în: M. Kogălniceanu, *Opere,* V, *Oratorie,* III, Editura Academiei, Bucureşti, 1989, p 273).

Ne vine greu să credem că soarta relaţiilor României cu Franţa au stat, la acea vreme, în mâinile unui subsecretar de stat, dar Kogălniceanu (aflat în opoziţie) a găsit şi această explicaţie (care, dacă ar fi adevărată, chiar ar arunca o lumină proastă asupra actelor de putere ale guvernului) pentru situaţia delicată în care se găseau aceste relaţii.

Descrierile sunt necesare, explicaţiile sunt bune dar ambele parcă ţintesc spre trecut. Or, discursul politic scrutează viitorul, atât pe linia legitimării puterii, cât şi pe linia actelor de putere care vor însoţi şi vor urma această legitimare. Este motivul pentru care el trebuie să treacă la o nouă fază a derulării, anume *faza argumentativă.* Discursul trebuie să aducă auditoriului *probe* că actele de putere vor continua şi că vor avea aceleaşi rezultate (dacă realitatea este favorabilă intereselor auditoriului), că actele de putere se vor schimba şi vor produce efecte favorabile (dacă realitatea este defavorabilă grupului de putere), că actele de putere vor ţine seama de conjuncturi (favorabile sau nefavorabile) şi că le vor fructifica pe cele favorabile şi le vor evita pe cele nefavorabile pentru ca interesele indivizilor să fie satisfăcute la nivelurile cele mai înalte.

Descrierea are ca intenţie informarea, explicaţia vizează înţelegerea informaţiilor, în timp ce argumentarea urmăreşte *convingerea* auditoriului. Metaforic vorbind, toţi putem fi obligaţi să ne informăm, în condiţii favorabile putem fi „obligaţi" să înţelegem, dar este cu neputinţă să fim obligaţi să fim convinşi. Mai ales în cadrele discursului politic unde opinabilul este atât de diversificat. Pentru a convinge trebuiesc probe. Chiar dacă admitem că un discurs politic aduce suficiente probe, este posibil ca el să nu convingă. De ce ? Pentru că nu există *competenţa argumentativă* a oratorului,

acea capacitate de a corobora argumentele de o manieră convenabilă pentru ca efectul convingător asupra auditoriului să fie maxim. Este posibil ca două discursuri politice ce pun în valoare aceleaşi probe să aibă efecte diferite asupra auditoriului (grade de convingere diferite) tocmai datorită competenţei argumentative diferite a celor care susţin discursurile.

Probele care constituie osatura dimensiunii argumentative a discursului politic se diferenţiază după intenţia discursului: există probe care susţin tezele pe care le propune oratorul politic şi există probe prin care se încearcă a se respinge tezele adversarului. Caracterul deschis-polemic al discursului politic reclamă prezenţa intempestivă a ambelor categorii de probe care asigură susţinerea unei teze, respectiv respingerea tezei opuse. În discursul lui Kogălniceanu, descrierile şi explicaţiile sunt însoţite în permanenţă de argumentări, de probe în sprijinul ideilor susţinute. Probe bazate pe fapte („Chestiunea Dunării este rezolvată şi nu este rezolvată"; „Vidinul faţă în faţă cu Calafatul face pe cel care va stăpâni aceste două puncte să fie stăpân pe Dunăre" etc.), probe bazate pe invocarea tradiţiei („Noi avem dreptul să ne aşteptăm de la Bulgaria la o bună cugetare pentru noi căci, când ne uităm la oamenii însemnaţi care astăzi joacă roluri mari în Bulgaria, unii au primit ospitalitatea noastră în ţară aci şi cei mai mulţi au primit chiar cultura lor în şcolile noastre..."; „...am convingerea că nu există unul, fie chiar partizan al guvernului, fie chiar guvernul, care să uite ce datorăm noi Franţei..."), probe sau argumente bazate pe analogie („Dar de ce n-a fost tot aşa şi în privinţa altor ţări, care şi acelea nu erau, ca şi Franţa, legate de noi prin o convenţiune comercială ? (...). Franţa liberă pe tariful ei a hotărât (...) să lovească cu un impozit cerealele noastre... Ei bine, în faţa acestei măsuri noi am venit şi am uzat de represalii împotriva Franţei. Dar de ce n-am uzat de represalii şi în privinţa Austriei, care, contra convenţiunii comerciale scrise şi pozitive (...) a închis graniţele sale exportului nostru de vite..."). Toate pentru susţinerea ideii că raporturile cu Franţa trebuie să fie cele mai bune.

Din fericire, dispunem de un studiu de caz care ne susţine în demersurile noastre privind deschiderea procedurală a discursului politic. Acesta analizează discursul politic dintr-o perioadă

interesantă a climatului politic românesc (campania electorală din noiembrie 1996)[4]. Deşi analiza are în vedere ceea ce autoarea numeşte *discursul televizual* („un ansamblu de convenţii eterogene de interacţiune cu «publicul», prin intermediul căruia un post tv organizează materia care urmează a fi comunicată"), credem că unele dintre concluziile sale (acelea care interesează din punctul de vedere al diversificării modalităţilor de a ajunge la public) pot fi extrapolate la aproape toate formele de discurs politic. Pentru autoare, „discursul televizual în campania electorală este o modalitate de în-«cadrare» a campaniei într-un anumit spaţiu de vizibilitate"[4:62].

Sunt luate în discuţie intervenţiile discursive de ordin politic (care privesc realitatea politică şi sunt produse în perspectiva ei) în ansamblul emisiunilor celor trei posturi TV avute în atenţie (TVR-1, Tele7abc, Antena 1) pe timpul celor nouă săptămâni avute în vedere. Ce se constată ? Mai multe lucruri, pe diferite compartimente de interes. În primul rând, ponderea emisiunilor electorale (a discursurilor politice aferente) în ansamblul emisiunilor postului variază astfel: 141 emisiuni electorale din totalul de 1412 emisiuni (pe ansamblul perioadei de 9 săptămâni) la TVR-1, 20 emisiuni electorale din totalul de 1191 (la Tele7abc), 102 emisiuni electorale din totalul de 1140 (la Antena 1). Această repartiţie diferită a discursului politic pe diferitele posturi TV invocate (TVR-1, Tele7abc, Antena 1) evidenţiază ierarhia unui astfel de discurs şi a unei astfel de activităţi în concepţia postului respectiv. Se pune în evidenţă chiar o „organizare discursivă a grilei electorale" în concepţia fiecărui post în parte.

Poate că nu e atât de important, pentru noi cel puţin, numărul de emisiuni electorale (deşi ar fi interesant de analizat care e efectul supradimensionării sau subdimensionării lor), ci natura informaţiilor (ştirilor) prezentate în cadrul acestor emisiuni electorale. Cercetarea la care am făcut aluzie ne oferă o sinteză asupra naturii ştirilor şi ponderii lor în ansamblul discursurilor politice, pe cele trei posturi de televiziune urmărite. Prezentăm aceste sinteze pentru a avea „proba" comentariilor, cu precizarea că e vorba, pe de o parte, de ştirile simple (bazate pe una dintre condiţiile de enunţare: ştiri informative, ştiri evaluative etc.), de ştirile complexe (bazate

4. Camelia Beciu, *Circulaţia mediatizată a ofertei candidaţilor în campania electorală din '96: discursul televizual*, „Revista de cercetări sociale", anul 4, nr.2/1997, pp. 59 – 93.

pe combinația celor simple: informativ-evaluative etc.), pe de altă parte [4:72] :

(a) Distribuția știrilor simple la TVR-1 :

Săptămâna (→) Natura știrii (↓)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Total
Informative	8	13	14	16	39	55	87	81	20	333
Descriptive	4	3	9	2	9	3	2	6	5	43
Evaluative	1	1	1	1	2			1		7

(b) Distribuția știrilor simple la Tele7abc :

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Total
Informative	2	2		2	4	2	6	1	2	21
Descriptive	1	3	2	2	8	5	3	2		26
Evaluative	1	1			1					3

(c) Distribuția știrilor simple la Antena 1 :

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Total
Informative	4	5	3	1	4	2	3	2	8	32
Descriptive	4	10	6	2	3	5	7	1		38
Evaluative	7	5	3		4					19

O analiză a acestor constatări ne poate duce la unele concluzii interesante[5].

• Indiferent de opțiunea canalului de distribuție a discursului electoral (ca formă performativă evidentă de discurs politic) în raport cu alte tipuri de discursuri, opțiune care poate fi diferită (de exemplu, TVR-1 a alocat emisiunilor electorale aproximativ 10% din totalul emisiunilor, Antena 1 a alocat emisiunilor electorale aproximativ 9%, în timp ce Tele7abc a alocat doar 1,6%), descoperim prezența în discursul politic a tuturor celor trei tipuri de ştiri: informative, descriptive şi evaluative. E confirmată, astfel, presupoziția noastră conform căreia schematizarea discursivă asupra ofertei politice a grupului de putere se poate constitui numai prin îmbinarea descrierii cu informarea şi cu evaluarea ofertei politice. Mai mult chiar, factorii de decizie ai grupurilor de putere care se ocupă cu mediatizarea discursivă (prin televiziune) a ofertei electorale sunt, ei înşişi, conştienți de necesitatea acestei îmbinări de strategii discursive, de vreme ce le utilizează în discursurile lor;

• Dacă prezența celor trei modalități diferite de intervenție discursivă asupra electoratului (descripție, informare, evaluare) este evidentă din rezultatele analizei grilelor de program electoral, la fel de evidentă este şi *destinația diferită* a acestor modalități discursive. Ea pune în lumină accentele diferite ale discursului politic

5. Există o inadvertență în toată această distincție privind „tipologia ştirilor", pe care încercăm s-o semnalăm. Ni se prezintă trei grupe de ştiri: informative, descriptive şi evaluative [4:72]. Totuşi, în baza cărui criteriu se face această tripartiție ? Dacă criteriul este *modul semnificării* (modalitatea în care un sistem de semne ne aduce la cunoştință denotatul), atunci acest criteriu ar grupa, într-adevăr, ştirile descriptive, dar ar lăsa deoparte atât ştirile informative, cât şi pe cele evaluative (care sunt diferențiate după *modul utilizării*: funcțiile pe care le îndeplinesc semnele pentru utilizator). Dacă adoptăm drept criteriu *modul utilizării*, atunci nu-şi găsesc loc în această tipologie ştirile descriptive (categorisite, cum am văzut, după modul semnificării). Dincolo de această inadvertență criterială (o tipologie nu poate funcționa după două criterii diferite; dacă sunt două criterii, avem două tipologii), nu putem să nu observăm că ştirile descriptive îndeplinesc funcții informative. Pentru o bună orientare în aceste distincții, a se vedea: Ch.W.Morris, *Signs, Language, and Behavior*, Prentice Hall Inc., 1946, retipărit în : Ch.W.Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, Mouton, The Hague, Paris, 1971, pp. 75 – 397.

în raport cu auditoriul căruia se adresează. Ce constatăm, din acest punct de vedere, dacă analizăm tabelele sinoptice ? Că modalităţile informative şi descriptive au ponderea cea mai mare la toate cele trei posturi. De exemplu, secvenţele informative ocupă aproximativ 64% (la TVR-1), aproximativ 11% (la Tele7abc) şi aproximativ 14% (la Antena 1), iar secvenţele descriptive se distribuie astfel : 8% (TVR-1), 14% (Tele7abc), 16% (Antena 1), în timp ce secvenţele evaluative ocupă aproximativ 1,4% (la TVR-1), aproximativ 1,7% (la Tele7abc) şi aproximativ 8,2% (la Antena 1). Concluzia: accentul discursului electoral şi a ofertei politice s-a pus mai mult pe informarea electoratului şi mai puţin pe explicaţii şi argumentări;

• Se poate determina o organizare proprie a discursului televizual produs de cele trei posturi de televiziune în funcţie de *dominanţa* ştirilor (informativă, descriptivă, evaluativă). În urma analizei acestei tipologii a ştirilor şi a ponderii lor în fiecare dintre posturi, autoarea analizei concluzionează că la TVR-1 se confirmă „*logica discursului procedural*" în perimetrul căruia „materia discursului cuprinde, fie ştiri informative, aşadar, conţinuturi «obiective» (întrucât nu comportă nici autorul-emiţător, nici destinatarul), fie ştiri descriptive, conţinuturi care, într-un fel sau altul, sunt citate", în timp ce la Tele7abc e asumată o distribuţie care „reflectă *logica discursului argumentativ la televiziune*: materia discursului cuprinde ştiri al căror conţinut se formează prin redarea integrală sau parţială a uneia sau mai multe declaraţii". În sfârşit, la Antena 1 avem cea mai echilibrată distribuţie a ştirilor, singurul loc unde ştirile evaluative stau pe acelaşi plan cu celelalte, ceea ce „reflectă *logica discursului asumat*. Materia discursului cuprinde ştiri al căror conţinut e mai întâi *dat*, în al doilea rând, *suplimentat* prin argumentaţie şi, în al treilea rând, *evaluat*, deci *asumat* într-o formă sau alta..."[4:73].

• Din analiza tabelelor corespunzătoare ştirilor complexe (pe care nu le mai reproducem), din analiza mediatizării candidaţilor, rezultă această îmbinare de proceduri discursive (argumentative, evaluative, descriptive), astfel încât se structurează un discurs dominant al postului (de exemplu, discursul descriptiv la TVR -1, discursul argumentativ la Tele7abc etc.) sau chiar individualizări de discursuri electorale promovate de posturile TV (discursul platformă – predominant descriptiv, discursul polemic – predominat argumentativ,

discursul narațiune – predominant informativ). Se confirmă și de această dată ideea diversificării procedurilor discursive prin care discursul politic ajunge la auditoriul căruia îi este destinat.

Am analizat, până în acest moment, deschiderea procedurală a discursului politic pornind de la interrelația dintre descriptiv, argumentativ și explicativ. Aceeași deschidere procedurală poate fi analizată și pe alte aliniamente. Unul dintre ele ține de diversitatea procedurilor discursiv retorice care pot interveni în cadrul discursului politic, mult mai numeroase decât în cazul altor discursuri. Întrucât asemenea proceduri vor face obiectul unei analize separate privind dimensiunea retorică a discursului politic, ne vom referi aici doar tangențial la ele și numai în manifestarea lor ca libertate a discursului politic adresat auditoriului.

O primă întrebare la care vrem să răspundem e următoarea: Care e suportul manifestării unor proceduri discursiv-retorice multiple în construcția discursului politic ? Pe de o parte, discursul politic se adresează unor mase largi de receptori. În general, el beneficiază de un auditoriu eterogen. Eterogenitatea receptorului pune problema unor precauții în raport cu performativitatea pe care o urmărește: decizia asupra legitimității. Una dintre ele este și aceea de a acționa în fața auditoriului de o amplitudine considerabilă pe principiul mediei. Acest *principiu al mediei* nu vizează atât nivelul de intelectivitate al auditoriului, cât mai degrabă dispersia intereselor pe care auditoriul le urmărește, precum și aspirațiile sau idealurile de care este dominat.

Ce înseamnă, din punctul de vedere al metodologiei și procedurilor discursiv-retorice, a acționa în conformitate cu principiul mediei ? Înseamnă a corobora cât mai multe dintre ele într-o manieră profitabilă pentru a acoperi așteptările unui număr cât mai mare de receptori și pentru a putea influența, astfel, prin discursul politic, cât mai mulți dintre cei care pot decide asupra legitimității. A utiliza una sau alta dintre procedurile discursive – sau un număr limitat dintre acestea – înseamnă adeziune sigură din partea acelora care agreează astfel de proceduri, dar înseamnă, pe de altă parte, pierderea sigură a acelora pentru care astfel de proceduri sunt irelevante. Dimpotrivă, a augmenta procedurile înseamnă a spori șansele și dimensiunile acelora care ar putea lua o decizie în sensul discursului produs și al grupului de putere care-l pune în circulație. Prin urmare, eterogenitatea receptorului determină această diversificare a procedurilor discursiv-retorice pentru a atrage cât mai mulți aderenți.

Nu este singurul factor care intervine. Admițând că discursul politic se adresează unui auditoriu omogen, există totuşi alte aliniamente care impun sporirea procedurilor discursiv-retorice. Receptorul se manifestă ca personalitate multidimensională: intelectivă, afectiv-emoțională, acțională, voliționlă. Discursul acționează asupra tuturor acestor dimensiuni ale personalității. Fără îndoială, de multe ori se vizează latura intelectivă a personalității receptorului. Dar nu se poate şti niciodată cu exactitate – mai ales în domeniul politicului – ce a determinat până la urmă o opțiune: judecata pe baza înțelegerii (dimensiunea intelectivă), sentimentul dominant indus de intervenția discursivă (dimesiunea afectiv-emoțională), perspectiva acțiunii viitoare profitabilă pentru receptor (dimensiunea acțională), voința de schimbare a ceea ce este (dimensiunea voliționlă).

Din acest motiv, discursul politic trebuie să ia în calcul toate aceste dimensiuni ale personalității. È posibil ca fiecare dintre ele să influențeze într-un fel sau altul decizia. Dar – şi acesta este lucrul cel mai important pentru ceea ce susținem aici – aceste dimensiuni ale personalității receptorului sunt vizate şi activate de proceduri discursiv-retorice. Procedurile de ordin logico-rațional au în vedere dimensiunea intelectivă a personalității, discursul metaforic acționează asupra dimesiunii afective etc. Multidimensionalitatea personalității receptorului asupra căruia discursul politic acționează impune o multitudine de proceduri discursiv-retorice prin care să-l putem atrage de partea noastră.

Alte determinări vin pe linia imperativului performanței unui asemenea tip de discurs. Discursul politic urmăreşte acțiunea receptorului pe linia legitimării. Calea ortodoxă de a atinge acest scop este aceea de la descripția unei realități, la înțelegerea ei şi la determinarea convingerii în privința deciziei favorabile. Ce se întâmplă dacă acest traseu ortodox al discursului politic nu are efectul scontat ? Se lasă grupul de putere pradă deznădejdii şi deschide cale liberă adversarului care are mai multe argumente pentru a convinge ? Da de unde ! Acțiunea receptorului poate fi determinată şi pe alte căi. Chiar dacă ele, la rigoare, atentează la imperativele moralității, sunt utilizate din plin în actele discursive. Şi de către toți aceia angajați în lupta politică.

Acțiunea receptorului poate fi determinată pe calea convingerii. Este calea ortodoxă a discursului politic. Dacă rezultatul nu se

arată, se poate recurge la *persuasiunea* receptorului. Chiar dacă ea nu are demnitatea convingerii, nu este atât de blamabilă încât să determine îndepărtarea receptorului. Dacă actul convingerii este rezultatul probelor, temeiurilor de ordin obiectiv, persuasiunea este rezultatul temeiurilor de ordin subiectiv. Dacă nu putem convinge auditoriul de necesitatea legitimării candidatului prin faptele sale, atunci poate că putem să-l persuadăm prin... frumusețea fizică ! Rezultatul este același până la urmă: decizia în favoarea grupului de putere care recurge la astfel de proceduri.

Ipoteza aceasta nu este numai una teoretică. Ea a fost utilizată destul: actori celebri candidează la președinție (Reagan), bărbați de o prezență fizică deosebită sunt propulsați în centrul puterii politice (Kennedy, Clinton), celebrități foarte cunoscute sunt aduse în anturajul oamenilor politici în momentele cheie ale luptei pentru legitimare[6]. Toate numai pentru a persuada mai eficient alegătorii. Dacă rezultatul nu se arată nici pe această cale, se recurge la *manipulare*.

---

6. Referindu-se la rolul „starurilor" în lupta politică, Gabriel Thoveron consideră că „pe cea mai înaltă treaptă se află Starul, iar Jacques Séguéla, în *Hollywood lave plus blanc* (Paris, Flammarion, 1982, n.n.,C. S.), precizează că una dintre trăsăturile sale este durata – *starul este nemuritor* (...). Alte caracteristici, *starul convinge*: «e de-ajuns să apară, noi îl urmăm». «*Starul ne face să cumpărăm* (...). Starul este singura marfă absolută. Singura care poate fi vândută de mai multe ori». El este în același timp publicitate și marfă. Și așa cum ne face să cumpărăm, ne face să și votăm. În fine, *starul seduce*" (Gabriel Thoveron, *Comunicarea politică azi. Cei care aleargă după fotolii și cei care vor să le păstreze*, Editura Antet, București, 1996, pp. 89-90). Autorul aduce și pasajul semnificativ din Samuel Goldwin: „pentru a transforma o persoană ordinară într-una extraordinară e de-ajuns să prefaci cele trei componente ale personalității sale în unele extraordinare: fizicul, caracterul și stilul. *Fizicul* pentru a convinge, *caracterul* pentru a dura, *stilul* pentru a seduce"(Gabriel Thoveron, *Comunicarea politică azi. Cei care aleargă după fotolii și cei care vor să le păstreze*, Editura Antet, București, 1996, p. 90). Iar Roger Gérard Schwartzenberg descrie, în *Statul spectacol* (Editura Scripta, București, 1995), cinci tipuri de personaje care pot influența decizia politică: *eroul* (omul providențial, ca, de exemplu, Charles de Gaulle), *omul obișnuit* (precum Jimmy Carter), *liderul fermecător* (Kennedy, Giscard, Trudeau, Palme), *paterul* (Adenauer, Pompidou), *femeia-politician* (Indira Gandhi, Margaret Thatcher).

Câte acte de legitimare a puterii nu au la bază utilizarea unor forme de manipulare a receptorului ? Prin orice mijloace: prin utilizarea zvonurilor, a jumătăților de adevăr, prin eludare. Toate aceste căi de obținere a deciziei favorabile în privința legitimității presupun proceduri discursiv-retorice diferite: raționamente corecte dar și altele care dau doar aparența corectitudinii, sloganuri dar și descrieri de fapte, analogii relevante dar și false analogii.

Din acest punct de vedere, discursul politic se deosebește esențial de alte tipuri de discurs care nu beneficiază de o asemenea libertate în construcția actului discursiv. Dacă raportăm discursul politic la discursul științific, distanțele sunt considerabile. Discursul științific are o mare independență în raport cu auditoriul, în timp ce pentru discursul politic impactul asupra auditoriului și acțiunea acestuia din urmă constituie coordonate indispensabile. Discursul științific urmărește înțelegerea, în timp ce discursul politic urmărește convingerea receptorului și acțiunea convenabilă. Pentru discursul științific înțelegerea este suficientă. Dacă cineva este sau nu este convins, aceasta este o problemă colaterală pentru discursul științific. Motiv pentru care discursul științific își restrânge aria procedurală la mecanismele discursiv-raționale, fiindcă numai pe această cale se obține înțelegerea. Dacă înțelegerea este urmată și de convingere (cum se întâmplă în cele mai multe cazuri), cu atât mai bine, dar este mai mult decât își propune discursul științific. Din acest motiv, procedurile retorice sunt slab reprezentate într-un astfel de discurs, în timp ce în discursul politic ele au o pondere considerabilă.

Poate că nu ar fi lipsit de interes să încercăm determinarea amplitudinii procedurale a discursului politic și pe linia *canalelor de transmisie*. Legat prin rațiunea sa de a fi de un auditoriu, discursul politic trebuie să ajungă la acesta din urmă. Și trebuie să ajungă în modalitățile cele mai eficiente pentru a determina acțiunea. Cu această intenție se folosesc canalele cele mai diferite de „propagare" a discursului. Evident, diversificarea canalelor de transmisie este în funcție de tipul de discurs politic avut în vedere: de exemplu, discursul electoral se manifestă printr-un angajament maximal în privința canalelor de transmisie. E de subliniat că nici un mijloc nu e trecut cu vederea dacă el poate să aducă un spor de credibilitate discursului și poate să influențeze decizia asupra legitimității[7].

7. Un experiment interesant desfășurat în Knesset-ul israelian în anii 2003 și 2006 a încercat să identifice gradul de influență pe care îl are asupra

De la mijloacele clasice utilizate de mult timp (discursul în fața mulțimii), la ultimele artificii și spectacole de televiziune, toate sunt puse la lucru pentru a câștiga. În ultimul timp, televiziunea a câștigat mult în importanță. Îmbinând imaginea cu ideea, ea poate să aducă în fața auditoriului dimensiunea reală a unui grup, a unui candidat, a unei propuneri. E senzația de discurs direct, de „meci" la care privești și în urma căruia cineva trebuie să câștige[8]. Iar unul dintre cei care decid soarta meciului ești chiar tu, cel care privești! Ceea ce nu e puțin lucru. Jean-Louis Servan Schreiber nota: „că exagerează sau nu, toată lumea și cu deosebire oamenii politici sunt de-acum convinși că politica astăzi trece prin televiziune. Politicienii turbează de mânie când sunt nevoiți să-și piardă timpul vorbind pentru un public de câteva sute sau în cel mai bun caz de câteva mii de spectatori, știind că cea mai neînsemnată emisiune de televiziune, fie ea și locală, aduce zeci și zeci de mii ! (...). Omul politic francez își așteaptă apariția anuală sau bienală, dacă are șansa de a face parte din grupul celor câțiva cărora talentul, reprezentativitatea le deschid ușile studiourilor și în restul timpului se complace în anonimat"[9].

---

politicienilor presupoziția că „new-media" are o mare influență asupra opțiunii la vot (Jonathan Cohen, Yariv Tsfati, „Presumed Media Influence on Strategic Voting", *Communication Research*, Volume XX, Number X, 2009, pp. 1-20, SAGE Publications; http://www.sagepublications.com).

8. Ingeniozitatea și îndrăzneala întrec uneori orice imaginație în materie de publicitate politică: „Realizatorul Serge Moati este autorul unui proiect de emisiune intitulat *Ringul*: doi oameni politici se vor înfrunta, în direct, pe ringul de box de la Elysée-Montmartre. Un arbitru judecător ales (...) va pune o întrebare pe o temă politică de actualitate. Cei doi lideri se vor înfrunta astfel într-un duel oratoric, întrerupt, după trei minute, de un gong. Atunci liderii se întorc la colțurile lor, iar arbitrul va pune o nouă întrebare, pe altă temă. În acest fel, există certitudinea că nici o problemă – șomaj, protecție socială, inflație, Europa – nu va fi tratată mai mult de trei minute: telespectatorul nu se va plictisi. (...). După cincisprezece runde – trei pentru amatori – meciul va lua sfârșit..."(Jean Duchateau, *Meurtre à TF-1*, Calmann-Lévy, 1988, cf. Gabriel Thoveron, *Comunicarea politică azi. Cei care aleargă după fotolii și cei care vor să le păstreze*, Editura Antet, București, 1996, p. 162).

9. Jean-Louis Servan Schreiber, *Le pouvoir d'informer*, Laffont, Paris, 1979; citat după: Gabriel Thoveron, *Comunicarea politică azi. Cei*

În interiorul fiecărui canal de transmisie, modalitățile de punere în valoare a discursului politic se diversifică. Mișcarea, prezentă în special la televiziune, este un element central al imaginii și este expresia dinamicului. Afișele completează ceea ce discursurile nu pot să spună direct. Sloganurile însoțesc imaginile pentru ca dintr-o dată să fie pătrunsă ideea discursului. Alternanța de planuri, de persoane, de fapte este utilizată cu succes pentru a da o imagine cât mai penetrantă auditoriului. Gesturile sunt teatrale, dar controlate, sugestivitatea este amplificată, o întreagă armată de „creatori de imagine" lucrează pentru ca să se obțină un rezultat cât mai bun[10]. „Măștile puterii" pun în acțiune „puterea măștilor". Discursul politic se pretează la un asemenea joc.

(c) „Raționalitatea" manipulării în discursul politic. Punctul de plecare în analiza „raționalității" (temeiului) manipulării și al minciunii în discursul politic se regăsește într-un „model al semioticii discursurilor", propus pentru interpretarea manipulării și a minciunii într-un cadru mai larg al unei teorii a enunțării[11]. Vom prelua unele elemente ale acestui model, vom dezvolta o serie de caracteristici noi și vom aplica această grilă de interpretare la discursul politic. De altfel, Parret subliniază că „intuiția centrală care mă conduce de-a lungul analizei este că *manipulatoriul* și *minciuna* sunt categorii adecvate pentru a caracteriza anumite tipuri de discurs" [11:230].

În viziunea autorului pe care-l urmărim, anumite forme de discurs ar putea fi ordonate după *criteriul tipurilor de enunțări discursive*. În acest fel, o axă a discursivității ar subîntinde tipurile de enunțări și tipurile de discurs corespunzătoare: enunțarea veridică (discursul științific și discursul filosofic), enunțarea credibilă (discursul narativ și formulele sale: ficțional, romanesc), enunțarea manipulatorie (discursul politic, discursul didactic), enunțarea minciunoasă

---

care aleargă după fotolii și cei care vor să le păstreze, Editura Antet, București, 1996, pp. 164 – 165.

10. Jacho Cho, „Media, Impersonal Discussion, and Electoral Choice", *Communication Research*, Vol.32, No.3, June 2005, pp. 295-322; SAGE Publications; http://www.sagepublications.com

11. Herman Parret, *La manipulation et le mensonge*, în: Herman Parret, *Prolégomènes à la théorie de l'enonciation De Husserl à la pragmatique*, Peter Lang, Bern, Francfort, New York, Paris, 1987, pp. 230 – 278.

(pentru care nu se poate stabili un tip de discurs reprezentativ, fie şi numai pentru faptul că minciuna atentează la unul dintre principiile elementare ale discursivităţii). Nu intrăm în analiza temeiurilor acestei distincţii şi mai ales în investigarea adecvării delimitărilor şi a exemplificărilor propuse. Deşi ar fi destule probleme de discutat: De ce la limita maximă a veridicităţii avem un tip de discurs reprezentativ (discursul ştiinţific) iar la limita minimă nu; De ce discursul politic şi discursul didactic stau în aceeaşi grupă a discursurilor manipulatorii ? Nu e prezentă măcar o distincţie de grad ?

Ce înţelege Parret prin *manipulare* şi *minciună* ? Care ar fi aliniamentele de inserţie acţională a lor în cadrul discursivităţii ? Două perspective stau la baza investigaţiei lui Parret: prima este o descriere inductivă şi o evocare intuitivă a actelor de limbaj manipulatorii, cea de-a doua ţine de încercarea unor definiţii explicative privind manipularea şi minciuna şi „o evaluare a anumitor modele care se propun explicit sau implicit pentru tratarea unor categorii semiotice precum manipularea sau minciuna" [11:231]. Sensul termenului de manipulare a trecut prin multe etape, unele fără nici o legătură cu acela atât de frecvent utilizat astăzi în ştiinţele limbajului, care se referă la inducerea în eroare cu bună ştiinţă a receptorului prin intermediul unei forme de discurs.

Dincolo de unele sensuri care interesează mai puţin, manipularea apare cu un înţeles de „operaţie a spiritului" la jumătatea secolului trecut (Dove, 1856) sub forma „manipulării filosofice", sau ca tehnică de „manipulare a întrebărilor" (1864), ca „gândire care manipulează ideile", ca încercare de „manipulare a materiei limbii". Sensul peiorativ cu care circulă şi astăzi (manevră discursivă care vizează a înşela pe cineva) se regăseşte la 1864 într-un text al lui Carlyle, care vorbeşte chiar de o „manipulare electorală", după cum acelaşi sens e descoperit în sintagma „manipulare politică", răspândită în textele acestei perioade. Cu acest sens al manipulării vom lucra în analiza discursului politic.

Care sunt formele de manifestare a manipulării ? Există două axe, evidenţiate de autorul pe care-l urmărim, care determină tipuri diferite de modalizare a manipulării. Prima ţine de *natura acţiunii manipulatorii*. În funcţie de acest criteriu, se determină două forme sub care funcţionează (şi sub care este înţeleasă) manipularea: manipularea ca *acţiune manuală şi mecanică* (acel *faire*$_f$ al lui Parret pe care îl vom nota cu f_f), şi manipularea ca *acţiune discursivă* (acel

faire$_2$ al lui Parret pe care îl vom nota cu f_2). Din punctul de vedere al axei care are în atenție ceea ce este vizat prin acțiunea manipulatorie, vom deosebi următoarele forme de manifestare: *lumea obiectivă* (*ętre*$_1$ = lumea obiectelor și a stărilor de fapt = e_1), *lumea epistemică* (*ętre*$_2$ = lumea ideilor și credințelor = e_2) și *acțiunea provocată prin acțiunea manipulatorie* (*ętre*$_3$ = e_3).

Formele determinate după criteriul naturii acțiunii manipulatorie pot fi combinate cu formele determinate după criteriul elementului vizat prin acțiunea manipulatorie, rezultând următoarele forme ale acțiunii de manipulare:

Natura acțiunii (→) **Elementul acțiunii (↓)**	**Acțiune manuală (f_1)**	**Acțiune discursivă (f_2)**
Lumea obiectelor (e_1)	(f_1) → (e_1) (a face în a fi)	(f_2) → (e_1) (a spune în a fi)
Lumea credințelor (e_2)	(f_1) → (e_2) (a face în a crede)	(f_2) → (e_2) (a spune în a crede)
Lumea acțiunilor (e_3)	(f_1) → (e_3) (a face în a face)	(f_2) → (e_3) (a spune în a face)

Câteva concluzii am putea să tragem din această combinatorică. Ele ne vor ajuta să distingem între acțiunea manipulatorie prin intermediul discursului (de atâtea ori căzută în dizgrație) și cea care delimitează anumite acte ale individului asupra lumii înconjurătoare.

• Există, determinate pe aliniamentele criteriale la care am făcut aluzie și care aparțin lui Parret, *șase forme primare ale acțiunii de manipulare*. Analiza lor ne va duce la concluzii profitabile. Prima dintre ele, cea determinată de intersecția dintre *lumea obiectelor* (e_1) și *acțiunea manuală* (f_1) recuperează sensul inițial al actului de manipulare, acela prin care individul determină ordinea unor lucruri prin acțiunea sa fizică sau cu ajutorul unor dispozitive: expresii precum „manipularea producției de cereale obținute în acest an", „manipularea banilor la o casierie" sancționează tocmai acest sens al termenului în discuție. Cea de-a doua, aceea determinată de intersecția dintre *acțiunea manuală* (f_1) și *lumea credințelor* (e_2) recuperează un sens special: transformarea credințelor sub impulsul unor acțiuni fizice. Sunt multe asemenea exemple, identificate, din

BIBLIOTECA METROPOLITANĂ BUCUREȘTI
Serviciul INFORMARE COMUNITARĂ
Filiala LIVIU REBREANU
Nr. Inventar

păcate, chiar în domeniul credințelor politice: determinarea asumării unei credințe, unei idei prin constrângere fizică este o manipulare de această formă, determinarea asumării situației de învins și a consecințelor acestei situații în urma unui război este o manipulare de același ordin.

Cea de-a treia formă primară de manipulare se regăsește la intersecția dintre *acțiunea fizică* (f_1) și *lumea acțiunilor* (e_3). Ea recuperează sensul unei schimbări de acțiune sub impulsul unei acțiuni fizice: determinarea exilului lui Napoleon după înfrângerile în războaie este o manipulare de acest ordin; determinarea saltului cu parașuta datorită faptului că avionul a luat foc se înscrie ca o astfel de formă de manipulare. A patra formă de manipulare ține de intersecția dintre *acțiunea discursivă* (f_2) și *lumea obiectelor* (e_1). Aici ne întâlnim cu transformarea obiectelor sub impulsul acțiunii discursive: sub impulsul explicațiilor adecvate, picturile lui Picasso devin mai interesante pentru receptor. A cincea formă de manipulare acoperă relația dintre *acțiunea discursivă* (f_2) și *lumea credințelor* (e_2). Ne întâlnim aici cu transformarea credințelor sub impulsul actului discursiv: înțelegerea rolului binelui în relațiile dintre indivizi sub impulsul explicațiilor se integrează în această categorie, după cum credința în valorile naturiste, determinată de o propagandă bine articulată, este o manipulare de acest tip. În sfârșit, ultima formă primară de manipulare se articulează la intersecția dintre *acțiunea discursivă* (f_2) și *lumea acțiunilor* (e_3). Ea sugerează determinarea unei acțiuni la individ sau grupuri prin intermediul unei intervenții discursive: dacă votez cu un candidat sub impulsul discursului său, sunt manipulat în această formă, dacă optez pentru o acțiune în urma unei explicații, rămân sub acoperișul aceleiași forme de manipulare.

• Prezentarea sintetică a formelor de manipulare – asumpție unde ne despărțim în mod radical de Parret, care nu a văzut posibilitatea epuizării combinațiilor criteriale, asumând doar ultimele două drept forme autentice de manipulare – ne oferă indicații semnificative pentru a distinge între două categorii de manipulări: *manipulări imediate (directe),* acelea în care transformarea stărilor de fapt, a credințelor sau acțiunilor își are originea în acțiunea fizică a agentului și *manipulări mediate (indirecte),* acelea în care transformarea obiectelor, credințelor și acțiunilor se realizează prin intermediul intervențiilor discursive.

În actele, faptele şi acţiunile din sfera politicului (care, evident, nu se reduc numai la manifestări de ordinul discursivităţii) se regăsesc toate aceste forme de manipulare. Ponderea uneia sau alteia, dimensiunile pe care fiecare le poate lua, combinaţiile în care pot apărea depind de natura puterii politice (democratică sau autoritară), de relaţiile cu receptorii (aceia care dau legitimitate puterii politice), de reacţiile acestora din urmă în raport cu actele puterii. Intenţia de a prelua puterea trebuie să fie susţinută (însoţită) de acţiuni în planul stărilor de fapt, care să *justifice* pretenţia de a prelua sau a menţine puterea. Este prima formă de manipulare, cea mai ortodoxă şi dezirabilă pentru receptorul-decident. Ea îi asigură temeiul legitimităţii.

Tot atât de posibil este ca, neavând fapte, grupul de putere să constrângă (uneori chiar fizic) pe decident să-şi schimbe credinţele, atitudinile în favoarea sa. Mijloacele sunt multiple: mituirea, falsificarea, ameninţarea. Suntem în faţa celei de-a doua forme de manipulare, utilizată pe scară largă în regimurile totalitare. Prin acţiuni directe de constrângere se pot obţine şi declanşări de acţiuni în favoarea grupului de putere: ce erau mitingurile de altădată, dacă nu forme ale manipulării de acest tip ? Nu de puţine ori, prin acţiuni discursive meşteşugite grupurile de putere pot „schimba" realitatea dacă ea nu le este convenabilă: s-a susţinut că noi obţineam producţii record peste tot, altădată că principalele descoperiri ştiinţifice aparţin socialismului etc. Regăsim o formă de manipulare de al patrulea tip, pe care, cum am văzut, discursul politic o utilizează adesea. Un discurs politic bine organizat poate schimba opiniile nefavorabile grupului de putere în opinii favorabile: parte dintre indivizii neconvinşi de programul unui partid îşi schimbă opiniile pe parcursul derulării campaniei electorale ! Avem de-a face cu o manipulare de al cincilea tip. În sfârşit, un bun discurs electoral te poate convinge, dar te şi poate determina la acţiune. E al şaselea tip de manipulare propus în sistematizarea noastră.

• Din punctul de vedere al manipulării prin intermediul acţiunii discursive, rămân semnificative ultimele trei forme în care este implicată intervenţia discursivă: $f_2 \rightarrow e_1$ (a spune pentru a fi), $f_2 \rightarrow e_2$ (a spune pentru a crede), $f_2 \rightarrow e_3$ (a spune pentru a face). Acţiunea discursivă este, în raport cu constrângerea fizică, o acţiune onorabilă în planul manipulării, iar mijloacele utilizate de ea sunt general admise. Discursul politic utilizează toate cele trei forme de

manipulare în raport cu auditoriul receptor. Fie următoarea secvență discursivă:

> „După ce a indexat pensiile și ajutoarele sociale, cabinetul Văcăroiu s-a gândit și la sistemul bugetar. Întâmplător sau nu, aceștia vor primi chiar în preajma alegerilor ceva mai mulți bani. Pentru ultima oară cabinetul Văcăroiu ne-a demonstrat cât este de darnic. După ce a calculat și recalculat costul nivelului de trai și puterea de cumpărare, guvernul a ajuns la concluzia că salariilor din sistemul bugetar le este suficientă o indexare de 6%. Mărinimia lui Florin Georgescu nu s-a oprit aici, acordând și o compensare de 6000 lei. In al doisprezecelea ceas guvernul a aflat că nu are suficient de mulți bani la buget pentru construirea de locuințe. Și ca să nu mai spună lumea că în patru ani nu a făcut nimic pentru tineri, guvernul s-a hotărât să contracteze câteva credite externe în valoare de 300 milioane dolari și să se apuce de treabă. Mai trist este că sărmanul cabinet Văcăroiu nu va mai apuca să se laude cu locuințele sociale construite" (Antena 1, 25 sept 1996, citat după: 4:88).

Avem o secvență dintr-un discurs al opoziției în campania electorală din 1996. Constatăm că, chiar de dimensiuni reduse fiind, secvența cuprinde toate cele trei forme primare de manipulare prin intermediul discursului: a schimba realitatea prin acțiunea discursivă ($f_2 \rightarrow e_1$), a schimba credințele prin acțiunea discursivă ($f_2 \rightarrow e_2$) și a schimba acțiunea practică prin intermediul acțiunii discursive ($f_2 \rightarrow e_3$). Discursul vorbește despre anumite realități, anumite stări de fapt ale lumii obiectuale (indexarea pensiilor și ajutoarelor sociale, mărirea salariilor cu 6%, compensarea cu 6000 lei, construcția de locuințe sociale etc.). Ca fapte, ele pot fi descrise. Discursul însă urmărește, prin acțiunea manipulatorie, să le diminueze, fie arătând scopul meschin, pur electoral („întâmplător sau nu, aceștia vor primi chiar în preajma alegerilor ceva mai mulți bani"), fie recurgând la ironie („pentru ultima oară cabinetul... a arătat cât este de darnic"), fie evidențiind lipsa de viziune a guvernului („în al doisprezecelea ceas guvernul a aflat că nu are suficienți bani la buget pentru construirea de locuințe"), fie indicând situația disperată în care se află puterea („și ca să nu mai spună lumea că în patru ani nu a făcut nimic pentru tineri..."), fie făcând sumbre previziuni în

privința puterii („mai trist este faptul că sărmanul cabinet Văcăroiu nu va mai apuca să se laude...").

Toate aceste elemente aduse la cunoștința auditoriului prin intermediul discursului au un scop bine determinat, o nouă formă de manipulare prin discurs, anume schimbarea convingerilor electoratului în puterea existentă și creșterea încrederii în grupul care aspiră la putere. Evident, prin întregul discurs se vizează – și lucrul este mai mult decât observabil aici – acțiunea în vederea schimbării puterii, ultima formă de manifestare a manipulării prin intermediul discursului politic prezentat.

• Formele primare ale manipulării, pe care le-am evidențiat, nu rămân și nu se pot manifesta izolat. De fapt, tabloul sintetic al formelor primare de manipulare reprezintă o idealizare a situațiilor concrete din practica discursivă. În realitate, mai ales în cadrele discursului politic, aceste forme de manipulare acționează în combinații dintre cele mai inedite, astfel încât eficiența discursivă asupra receptorului să fie maximă. Putem avea, spre exemplu, forme complexe de manipulare de tipul: $f_2 \rightarrow e_2 \rightarrow f_2 \rightarrow e_2$ (se intervine printr-o acțiune discursivă pentru schimbarea credințelor receptorului; acesta din urmă intervine discursiv asupra unui alt receptor pentru a schimba credințele acestuia din urmă), sau de tipul: $f_2 \rightarrow e_2 \rightarrow f_2 \rightarrow e_2 \rightarrow e_3 \rightarrow f_1 \rightarrow e_3$ (intervenim discursiv și schimbăm credințele unui receptor; acesta schimbă prin discurs credințele altui receptor care acționează în sensul credințelor, dar constrânge și pe altul să acționeze la fel). Combinațiile pot fi multiplicate. Interesant e că aceste combinații multiple ale formelor de manipulare se regăsesc la toate nivelurile discursului politic. Să urmărim secvența discursivă:

> „Noi toți am fost crescuți la gândul realizării unității naționale. Noi toți urmărim ideea de a vedea reîntregit acest neam, care se întinde peste tot unde se poartă portul românesc, peste tot unde se cântă doina românească, peste tot unde se grăiește limba românească, peste tot unde se slujește liturghia românească. (...). Noi raționăm și ne conducem după evenimentele politice care sunt independente de voința noastră; din partea cealaltă unii se lasă să fie târâți de sentimentele și simpatiile lor, iar alții vor să facă din politica externă platforme pentru meschine operații de politică internă. (...). Acționiștii vor să arunce țara într-o aventură, fiindcă s-au angajat d-lor personal politicește. România nu poate să se in-

tereseze de soarta politică a oamenilor politici care au greşit. (...). Noi suntem gata în mod dezinteresat să dăm tot concursul guvernului, cu condiţia să facă o politică economică şi financiară conformă cu interesele ţării şi să aibă energia să guverneze. În acest scop trebuie să oprească manifestaţiunile anarhice care se petrec zilnic pe străzi şi în localurile publice, ca să nu ne silească pe noi conservatorii, care suntem oamenii ordinii, să răspundem la violenţe cu violenţe" (Grigore G.Cantacuzino, *Discurs la deschiderea noului local al Partidului Conservator*, 14 septembrie 1915, Bucureşti, 1915, pp. 14 - 19).

Dacă analizăm această secvenţă discursivă din perspectiva prezenţei formelor complexe de manipulare, vom constata că asistăm, într-adevăr, la o îmbinare abilă a acestora. Mai întâi, avem o secvenţă discursivă care prezintă o stare de fapt (situaţia României în timpul neutralităţii, raporturile de forţe între beligeranţi). Ţinând seama că această stare de fapt este descrisă de un reprezentant al opoziţiei, este vădită intenţia de a o prezenta defavorabil guvernului şi favorabil opoziţiei. Opoziţia vrea unitatea neamului, vrea reîntregirea ţării, se conduce după evenimente politice nu după sentimente, nu vrea implicarea României în război, în timp ce puterea vrea „să ducă ţara într-o aventură", se conduce după sentimente şi simpatii, nu face o politică economică şi financiară în interesul ţării, nu poate stăpâni manifestaţiunile anarhice. Avem de-a face cu o formă de manipulare de tipul ($f_2 \rightarrow e_1$). Ea nu se opreşte aici. Opoziţia este convinsă că guvernul trebuie să acţioneze într-un anumit fel. Şi vrea să convingă şi guvernul de acest lucru. E a doua formă de manipulare: ($f_2 \rightarrow e_2$). Vrea să-l convingă pentru ca să acţioneze în felul dorit. E o a treia formă de manipulare: ($f_2 \rightarrow e_3$). Chiar încearcă să-l constrângă să acţioneze („ca să nu ne silească, pe noi conservatorii, să răspundem la violenţă cu violenţă"): o nouă formă de manipulare: ($f_1 \rightarrow e_3$). Se vede destul de clar modalitatea în care se manifestă formele de manipulare complexe în practica discursivă.

• Din analiza tabelului formelor primare de manipulare se desprinde cu destulă uşurinţă ideea că lucrăm cu un *sens de maximă amplitudine pentru conceptul de manipulare*, sens care trece cu mult peste ceea ce înseamnă manipularea în limbajul obişnuit şi care convine într-o mai mare măsură discursului politic. Înţelegem manipularea ca „acţiune discursivă ce provoacă audienţei credinţe (sau

idei) ori acțiuni"[11:234]. Desigur, dacă mijloacele prin intermediul cărora provocăm credințele, ideile sau acțiunile sunt în acord cu normele raționalității (moduri corecte de raționare, argumente pertinente aduse în sprijinul unor idei, explicații adecvate care asigură înțelegerea) și sunt în consens cu normele moralității (acționează în favoarea binelui comun, în sprijinul interesului general sau măcar nu stânjenesc asemenea idealuri ale convețuirii umane), atunci suntem în fața unor *manipulări pozitive*[12], dezirabile în orice act de legitimare a puterii. Ele rămân însă tot forme de manipulare, pentru că urmăresc să transforme credințe, idei, să determine acțiuni, mai exact, să determine receptorul să treacă de la o anumită stare de conștiință și acțiune la alta. Această formă de manipulare nu are nimic peiorativ în ea și se întâlnește în multiple alte forme de discurs: în discursul științific (care urmărește să transforme cunoștințele receptorului în acord cu adevărul), în discursul didactic (care urmărește să transforme cunoștințele, sentimentele, deprinderile în acord cu un ideal educațional al societății), în discursul juridic (care urmărește să-i transforme receptorului convingerile cu privire la ideea de dreptate).

Dacă mijloacele prin intermediul cărora se urmărește schimbarea credințelor, ideilor sau determinarea acțiunii merg pe linia unei aparențe de raționalitate (utilizarea unor scheme de raționare aparent corecte, asumarea falselor argumente), cu scopul de a-l duce în eroare pe receptor, sau dacă ele nu sunt în acord cu cerințe minime ale moralității, atunci suntem în fața unor *manipulări negative*. Sofiștii au uzat de o manipulare negativă pe linia raționalității, în timp ce hedoniștii au uzat de o manipulare negativă pe linia moralității. Sensul peiorativ cu care termenul de *manipulare* se însoțește adesea vine din asocierea cu forma negativă în care se manifestă de multe ori.

Să subliniem totuși că există temeiuri serioase pentru care discursul politic a fost identificat adesea cu *manipularea negativă* și cu sensul decadent al conceptului de manipulare. Exagerând desigur, am putea spune că orice discurs politic deformează realitatea și, din acest punct de vedere, el este purtătorul unei forme negative de manipulare. Dar această deformare a stării de fapt pe care discursul

12. Poate că, într-o manieră destul de intuitivă, manipularea pozitivă ar putea fi asociată cu unele interogații regăsite la Platon, chiar și la Quintilian: Avem dreptul să facem un bine cu forța ?

politic o aduce în atenția receptorului pentru a schimba sau întări credințe, a determina acțiuni are cauze multiple, unele deloc condamnabile. În primul rând, destule segmente ale realității politice care fac obiectul discursului politic nu pot fi cunoscute, obiectiv vorbind, decât parțial și aproximativ. În această situație, grupurile de putere cred cu toată tăria că adevărul e de partea lor, o spun prin discursuri, deși afirmațiile acestora din urmă (reprezentând grupuri de putere diverse) sunt diferite. Cum adevărul este unul, înseamnă că cineva deformează realitatea cu credința că spune adevărul, tocmai pentru că realitatea se ascunde unei cunoașteri adecvate, cel puțin în unele dintre aspectele care o caracterizează. Din același motiv, este posibil – și aceasta este situația cea mai des întâlnită – ca fiecare dintre înscenările discursive aduse în fața receptorului să deformeze într-un sens sau altul realitatea. Este o manipulare aici, dar determinată obiectiv de „idolii" lui Bacon sau de „obstacolele epistemologice" ale lui Bachelard. Obstacole care, în domeniul cunoașterii politice, se manifestă cu și mai multă putere.

Dar nu sunt singurele cauze ale manipulării negative prezente în discursul politic. Altele, mult mai puternice și mai vinovate, vin din natura specială a discursului politic, aceea de a apăra interese. A cunoaște în perspectiva unui interes înseamnă a cunoaște deformat. A cunoaște deformat înseamnă a manipula auditoriul cu astfel de cunoștințe. Din interes, peste tot, opoziția exagerează nerealizările puterii (pentru a o dărâma de la putere), din interes ea minimalizează realizările puterii, din interes puterea minimalizează acțiunile opoziției și așa mai departe. Prin aceasta se deformează realitatea, prin deformarea realității se obține un rezultat (schimbarea credințelor receptorului, determinarea lui să acționeze într-un anumit fel etc.). Avem aici una dintre formele permanente de manipulare negativă. Interesul, pasiunea, sentimentalismul sunt prezențe semnificative în activitatea politică, ele afectează prezentarea adecvată a realității politice prin discurs. De aici funcția manipulatorie negativă a acestuia din urmă. Cine poate determina cu precizie unde se află adevărul în politică ? Forța manipulatorie a unui discurs care aduce în fața receptorului rezultatele cunoașterii unei astfel de realități este evidentă.

• O anumită delimitare am putea face în interiorul *manipulărilor negative*, iar criteriul ar putea fi acela al *intenționalității*. Fie că deformezi realitatea datorită unei cunoașteri parțiale, fie că o faci pentru că ai interes s-o deformezi, rezultatul este același: prezența

unei manipulări negative. Dar nu e același lucru să deformezi realitatea cu intenție (fiind conștient că o deformezi și că obții, prin aceasta, un rezultat dezirabil) sau fără. În general vorbind, *manipularea negativă intenționată*, ca și *manipularea negativă neintenționată* se distribuie la nivelul ambelor surse de care am vorbit (atât la nivelul manipulării determinată de necunoaștere, cât și la nivelul manipulării determinată de interes).

Discursul poate deforma realitatea pentru că actul cunoașterii, în ciuda eforturilor făcute, nu a reușit să ajungă la adevăr sau nu a ajuns decât la un adevăr parțial. El este adus la cunoștința auditoriului. Este o deformare, dar neintenționată. Uneori, în cunoașterea domeniului politic, nu ajungem la adevăr pentru că nu vrem să ajungem la adevăr, nu depunem toate eforturile pentru a depăși obstacolele cunoașterii. E o deformare a realității, dar intenționată. Ambele se manifestă deci la primul nivel de determinare: nivelul obstacolelor cognitive. Este posibil ca, asumând anumite cunoștințe, să servim diverse interese. Este o manipulare negativă, dar neintenționată. După cum, este posibil ca, deși avem o cunoaștere adecvată a realității politice, să aducem – din interes firește – la cunoștința auditoriului numai anumite aspecte convenabile ale ei. Prin aceasta determinăm, deformând realitatea, idei și acțiuni și ne plasăm în interiorul unei manipulări negative intenționate.

Chiar dacă cele două forme de manipulare negativă (intenționată și neintenționată) se distribuie la cele două niveluri de cauze, ponderea lor este diferită: manipularea negativă intenționată are o pondere considerabilă atunci când sursele manipulării sunt interesele, în timp ce manipularea negativă neintenționată se regăsește în special atunci când obstacolele cunoașterii domeniului politic acționează în relația dintre oratorul politic și auditoriul său. Nici din punctul de vedere al „certificatului de moralitate" cele două forme de manipulare negativă nu se distribuie în mod egal. Manipularea negativă intenționată este cea mai blamabilă fiindcă este prezent și păcatul (deformarea realității) și conștiința păcatului (intenția de deformare a realității) și conștiința consecințelor păcatului (obținerea de rezultate dezirabile prin fals). În timp ce manipularea negativă neintenționată e tolerabilă, fie și pentru faptul că ignoranța nu e grav condamnabilă.

• Din punctul de vedere al dispunerii formelor de manipulare pe o axă a veridicității, cele două întruchipări ale manipulării nega-

tive se asociază cu forme diferite sub care tradiția a analizat efectul actelor noastre discursive: manipularea negativă neintenționată se asociază cu *ignoranța*, în timp ce manipularea negativă intenționată se asociază cu *minciuna*. Ambele au un anumit rol în discursul politic (și în activitatea politică în genere), au consecințe negative asupra întregii activități politice și, în cazul ambelor, se depun eforturi semnificative pentru a le înlătura sau contracara. Ceea ce, probabil, nu se va reuși niciodată în totalitate. E destul de clar că prezentarea denaturată a realității politice datorită necunoașterii are efecte negative asupra performanțelor obținute printr-un asemenea discurs. Mai devreme sau mai târziu, în proporție mai mare sau mai mică, auditoriul își dă seama de această deformare și va sancționa ca atare intervenția discursivă: nu se va lăsa convins, nu va acționa în consecință și nu va acorda legitimitate grupului de putere care promovează un discurs în care ignoranța își face loc în mod vizibil.

Minciuna însă acționează malefic. În primul rând, ea nu acționează în formă pură. Există mai multe forme de manifestare, există o relație în care se integrează astfel de forme, pentru că acțiunea separată e fără efect. „Minciunile nu circulă separat. Minciunile umblă în turmă. În turme organizate. Minciunile se constituie în sistem. Există multe astfel de sisteme. Minciuna reprezintă mediul natural al omului... Omul se naște și moare printre minciuni, printre diferite minciuni, minciuni aparținând unor sisteme variate ale minciunii. Ele ne chinuie și ne înșeală, ne irită și ne induc în eroare. Căile vieții noastre se întretaie mereu cu ele. Sistemele minciunii funcționează în viața noastră particulară și în viața noastră intelectuală, în viața noastră artistică și în cea publică. Unele dintre ele se susțin și se completează reciproc, altele se iau la întrecere“[13] ni se atrage atenția într-o analiză comprehensivă asupra acestui fenomen.

Nu este posibil ca un discurs să se susțină numai pe astfel de forme de manipulare. Este motivul pentru care, pe axa veridicității, Parret nu a găsit un discurs tipic pentru ultima sa categorie („le mensonge“), fiindcă prezența minciunii în „stare pură“ afectează cerința elementară a unui discurs, aceea de a reflecta cât de cât ceva din denotat. În proporții diferite, în combinații diferite și, mai ales, în raport cu categorii de auditoriu diferite ea poate da

13. Piotr Wierzbicki, *Structura minciunii*, Editura Nemira, București, 1996, p. 11.

rezultate dintre cele mai semnificative. De aceea, destule tipuri de discurs apelează la astfel de forme de manipulare a auditoriului. Nu e normal, nici moral. Dar e eficient ! Iar discursul politic e unul dintre aceste discursuri. Se vorbeşte tot mai mult de „eficacitatea minciunii" într-un astfel de discurs[14] şi se caută elemente care să constituie temeiuri privind „raţionalitatea" unei astfel de intervenţii discursive şi chiar nevoia unei manipulări de acest tip[15].

Prezenţa acestei forme de manipulare nu poate fi pusă în discuţie. Dar o discuţie asupra raţionalităţii ei, asupra nevoii de minciună, asupra consecinţelor acestor forme de manipulare pentru discursul politic, pentru a dezvălui atât limitele în care funcţionează, cât şi eventualele virtuţi, este necesară.

2. Constrângerile discursului politic

(a) Discursul politic şi doctrina politică. Discursul politic beneficiază de destule libertăţi în relaţia sa privilegiată cu auditoriul: maxima deschidere problematică, amplitudinea procedurală considerabilă, atenuarea restricţiilor alethice şi posibilitatea manipulării. Sunt numai câteva dintre virtuţile care-i asigură o anumită individualitate în sfera atât de bogată a intervenţiilor discursive. Pe lângă aceste libertăţi, există şi o serie întreagă de constrângeri cărora discursul politic trebuie să le facă faţă şi care mai temperează ceva din avântul, fără limite aproape, al unui asemenea discurs.

O primă constrângere ţine de necesitatea ca fiecare discurs politic *să se integreze în spaţiul doctrinei* din care face parte. Câteva precizări sunt necesare înainte de a analiza cadrele în care se „aşează" discursul politic în funcţie de tonalitatea dominantă a doctrinei căreia i se subordonează. Fiecare grup de putere acţionează în spiritul unei *doctrine* pe care o promovează. Ea exprimă concepţia grupului cu privire la gestionarea puterii în diferite domenii: politic, economic, social, instituţional, cultural. Doctrina politică este un ansamblu de idei, văzute în relaţiilor lor reciproce de determinare,

14. Gérard Miller, *Du père au pire. La politique et ses symptômes*, Bernard Grasset, Paris, 1988, pp. 155 – 163.

15. Constantin Cucoş, *Minciună, contrafacere, simulare. O abordare psihopedagogică*, Editura Polirom, Iaşi, 1997.

care reflectă poziția grupului de putere cu privire la organizarea diferitelor domenii. Ea constituie obiect de investigație științifică pentru ceea ce se numește *doctrinologie politică*[16] .

Doctrinele politice se diversifică, iar această diversificare este o necesitate. Este o necesitate pentru că *oferta politică* care se propune auditoriului pentru a fi asumată prin acordarea legitimității este diferită. Există, fără îndoială, mai multe viziuni asupra modului în care ar putea fi gestionată puterea, fiindcă soluțiile la problemele comunității nu sunt unice. Doctrina politică este proiecția de viitor a grupului de putere, oferită spre evaluare acelora care au posibilitatea de a decide asupra legitimității. Pe de altă parte, diferențierea grupurilor de putere în funcție de doctrina politică este o necesitate deoarece *căile* pe care se ajunge la un anumit rezultat favorabil pentru marea masă de decidenți sunt și rămân diferite. Fiecare grup de putere are la dispoziție o anumită asumpție în privința acestor căi tocmai pentru că o consideră mai eficientă și în mai mare măsură capabilă să acopere interesele a cât mai mulți decidenți asupra legitimității.

Faptul diversificării doctrinelor politice este în afara oricăror îndoieli. Numai că această delimitare nu este nelimitată. *Ofertele multiple* sunt benefice pentru ca aceia care decid să aibă posibilitatea și libertatea de opțiune. *Proiecțiile diferite* sunt necesare pentru că ele pun în fața decidentului alternative constructive cu privire la viitor. *Căile diversificate* de a ajunge la un anumit rezultat sunt dezirabile pentru că ele asigură dinamica acțiunii și posibilitatea coroborării pentru maximizarea rezultatului. Dar multiplicarea, diferențierea și diversificarea peste anumite limite, peste un anumit prag, aduc cu ele multe neajunsuri, cel puțin în domeniul discursului politic.

Multiplicarea fără limite a ofertelor politice pune auditoriul în fața unei *ambiguități decizionale*: există șanse mari ca el să aleagă neinspirat, deoarece nu are, în cazul unor oferte prea mari, posibilitatea efectivă de a decide în cunoștință de cauză. Proiecțiile mult diversificate și amplificate îl pun pe auditoriu în situația unei *ambiguități de individualizare*: auditoriul găsește cu greu elemente prin care diferite doctrine politice (ca proiecții asupra gestionării puterii) se disting, se individualizează în cadrul realității politice, se diferențiază unele de altele. Augmentarea fără măsură a căilor

16. Anton Carpinschi, *Doctrine politice contemporane: tipologii, dinamică, perspective*, Editura Moldova, Iași, 1992, pp. 8 – 14.

prin care se poate obține un rezultat îl pune pe auditor în fața unei *ambiguități a consecințelor*: la ce bun atâtea căi și punerea lor în mișcare dacă rezultatul e relativ același ? Din acest motiv, *doctrinele politice se diferențiază, dar diferențierea este controlată de anumite tipologii.*

Fiecare doctrină politică trebuie să se integreze într-o anumită grupă, într-o anumită categorie, într-o anumită tipologie. Care este criteriul în baza căruia se stabilesc aceste tipologii ? Răspunsul este unul singur: *tonalitatea dominantă a proiectelor de gestionare a puterii.* Admițând o tipologie provizorie – să zicem doctrine de extremă dreapta, doctrine de dreapta, doctrine de centru, doctrine de stânga, doctrine de extremă stânga – constatăm că diferențierea dintre ele se realizează în funcție de *tonalitatea dominantă* a proiecției de gestionare a puterii în: domeniul politic, domeniul economic, domeniul juridic, domeniul instituțional, domeniul cultural. Dacă vom analiza doctrina comunistă ca exponent al unei doctrine de extremă stângă, vom constata: o tonalitate dominantă în privința regimului politic (rolul partidului unic), o tonalitate dominantă în privința vieții economice (rolul statului în economie, planul național unic), o tonalitate dominantă în viața socială (predominanța intereselor generale în defavoarea celor individuale). Analiza unei doctrine liberale va arăta: o tonalitate dominantă în privința regimului politic (pluripartitism, rolul decizional al majorității), o tonalitate dominantă în viața economică (concurența liberă și economia de piață), o tonalitate dominantă în privința vieții sociale (asigurarea drepturilor și libertăților individului). Sunt două ilustrări care ne arată că tipurile de doctrină politică se determină în raport cu *tonalitatea dominantă* a proiecțiilor de gestionare a puterii pe diferite compartimente ale ei. Se poate lesne constata că, deși antinomice, cele două tipuri de doctrină politice (liberală și comunistă) au anumite tonalități dominante în perspectiva domeniilor esențiale ale dezvoltării organismului social.

Să încercăm preîntâmpinarea unor neînțelegeri posibile. Doctrinele se diversifică după criterii diferite. Aceste criterii dau naștere grupelor diferite de doctrine politice. Încadrarea unei doctrine politice într-o grupă sau alta se realizează după *tonalitatea dominantă* a îndeplinirii criteriilor de apartenență sau neapartenență la grupă. În acest sens, acordăm o importanță aparte *tonalității dominante* a doctrinelor politice în actul de ordonare și de sistematizare a lor. De

ce este necesar ca determinarea apartenenței sau nonapartenenței unei doctrine la o categorie să se facă în funcție de tonalitatea dominantă ? Pentru că în acest domeniu nu lucrăm (și nu putem lucra) în termeni de distincții nete. Unele particularități, unele proiecții pe care le propune o doctrină politică ne-ar îndreptăți să o integrăm într-o anumită categorie (să zicem în categoria doctrinelor liberale), alte trăsături, alte proiecții (de pildă, un accent deosebit pe protecția socială) ne-ar face mai circumspecți în a ne îndrepta spre liberalism și ne-ar orienta spre o doctrină social-democrată.

Determinăm rezultatele unui act de cunoaștere în acest caz în baza *tonalității dominante* a doctrinei pe care o avem în vedere: dacă sunt dominante elementele care o apropie de liberalism, atunci va fi încadrată în această categorie (în ciuda elementelor prin care se diferențiază de liberalismul pur), dacă sunt dominante elementele care o apropie de social-democrație, ea va fi încadrată în această grupă. Imperativul *tonalității dominante* ca mijloc de determinare a apartenenței sau nonapartenenței unei doctrine politice la o categorie este dat de faptul că *nu există doctrină politică pură*. Mai mult, chiar criteriile de formare a tipologiilor sunt constituite pe principiul dominanței.

Așadar, relațiile dintre doctrinele politice nu pot fi analizate prin prisma unei logici binare (adevărat – fals). Mai adecvată și mai aproape de realitate s-ar situa o înțelegere prin prisma mecanismelor de interpretare proprii *logicilor fuzzy*[17]. Vom avea de-a face cu *grade de adecvare* a doctrinelor politice la exigențele criteriale ale tipologiilor propuse. Aceste grade de adecvare (grade de concordanță între proiecțiile doctrinei și exigențele tipului) se vor determina pe baza tonalității dominante a doctrinei. Această tonalitate dominantă ar fi, până la urmă, *schematizarea discursivă generală* pe care grupul de putere o propune ca ofertă de gestionare a puterii în diferite compartimente ale societății. Într-o astfel de tipologie vom regăsi, pe de o parte, *membrii centrali* (doctrine a căror apartenență

17. O tratare a problemei vaguității în științele sociale, care ar putea fi valorificată în analiza raporturilor dintre doctrinele politice, la: Günther Menges, Heinz J.Skala, *On the Problem of Vagueness in the Social Sciences*, în: Günther Menges (ed.), *Information. Inference and Decision*, D.Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland, Boston-USA, 1974, pp. 51 – 61.

la tip e bine determinată în virtutea evidenței tonalității dominante) și *membrii marginali* (doctrine a căror apartenență la tipologie e pusă în discuție tocmai datorită absenței funcției discriminatorii a tonalității dominante)[18]. Această distincție între „membrii centrali" și „membrii marginali" ai unei tipologii doctrinare are, în investigația noastră, o importanță aparte. Ea ne poate da indicații profitabile cu privire la „spațiul de joc" al discursului politic în interiorul unei doctrine sau în interiorul unui tip.

Analizele și considerațiile cu privire la doctrinele politice, la tipologiile lor, ne sunt mai mult decât necesare pentru a arăta că una dintre cele mai semnificative „constrângeri" pe care trebuie s-o depășească discursul politic este aceea determinată de doctrina politică. Discursul politic, în diversitatea formelor sale de manifestare, este limitat de necesitatea încadrării în doctrina pe care o reprezintă grupul de putere care îl propune. Constrângerea aceasta este omniprezentă.

Să admitem că un grup de putere urmărește să intre în lupta pentru putere. Pentru aceasta, el își construiește o doctrină care, pentru destinatarii grupului de putere, ia forma unui *discurs doctrinar*. Ce libertăți și ce constrângeri stau în fața grupului de putere și, evident, în fața discursului doctrinar? Mai întâi, el are *libertatea de a alege din ceva dat*. Acest ceva dat se concretizează în tipurile de doctrină politică care se manifestă deja în bătălia politică. A propune ceva nou, în condițiile contemporane când nu mai suntem de departe la începuturile vieții politice, este o adevărată utopie, deși situația nu poate fi exclusă în totalitate. El va urma una dintre căile existente sau, în cel mai bun caz, o combinație între ele. Aceasta e o libertate ! Dar, o dată ales tipul de doctrină pe care grupul de putere îl preferă (pe care îl consideră mai rațional pentru îndeplinirea scopurilor pe care le urmărește), libertatea lui de mișcare scade în mod progresiv. El trebuie să se acomodeze tonalității dominante a exigențelor de tip pentru domeniul politic (dacă doctrina grupului de putere se vrea liberală, ea nu poate susține ideea partidului unic), pentru domeniul economic (promovarea liberalismului este incompatibilă cu limitarea

18. George Lakoff, *Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts*, în: D.Hockney, W.Harper, B.Freed (eds), *Contemporary Research in Philosophical Logic and Linguistic Semantics*, D.Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland/ Boston -USA, 1975, pp. 221 – 271.

economiei de piață) și așa mai departe. Aceasta este situația, pe scurt ilustrată, a discursului politic doctrinar.

Dar constrângerile merg mai departe. Orice discurs de propagandă a doctrinei politice, a unor proiecte pe care grupul de putere le propune, a unor acțiuni pe care le are în vedere trebuie să se înscrie în limitele doctrinei politice pe care o promovează ca grup de putere ce vizează legitimarea. Dacă grupul de putere exprimă o doctrină social-democrată, atunci discursul propagandistic supus unei astfel de doctrine n-ar putea să vorbească despre mărirea taxelor și impozitelor (fiindcă o asemenea măsură nu e în spiritul tonalității dominante a social-democrației), dacă grupul de putere este exponentul unei doctrine liberale, e mai mult ca sigur că propaganda sa nu se va manifesta împotriva liberei inițiative și a concurenței (principii semnificative ale doctrinei liberale). Discursul propagandistic are deci o primă categorie de restricții determinate de tipul de doctrină (de stânga, de dreapta, de centru etc.). Î se atașează o a doua categorie de restricții impusă de doctrina din care el face parte (liberalism, social-democrație, conservatorism), cărora li se asociază și o a treia categorie de restricții ce vine din anumite exigențe pe care chiar grupul de putere le poate iniția în interiorul doctrinei (unde există un anumit spațiu de manevră pentru fiecare grup de putere în parte).

Să judecăm aceste situații pe text. Urmărim un exemplu din realitatea românească pentru a ne face o imagine cu privire la „constrângerile" doctrinei și apoi „constrângerile" propagandei în interiorul doctrinei. O bună bucată de vreme în istoria României actele de putere s-au împărțit, temporal vorbind, între liberali și conservatori, iar lupta politică s-a dus între cele două doctrine: liberalismul și conservatorismul. Trăsăturile conservatorismului românesc (tonalitatea dominantă a acestei doctrine) sunt: (a) este adeptul dezvoltărilor lente, fără schimbări spectaculare, dezvoltare organică determinată de factori diferiți, în care factorii interni sunt predominanți (teoria „formelor fără fond" a lui Maiorescu exprimă destul de bine doctrina conservatoare în această problemă), se manifestă împotriva egalității și libertății, considerând că „adevărata libertate este aceea de a lăsa fiecăruia posibilitatea să-și dezvolte propria personalitate"; (b) se declară împotriva unui revoluționarism (de unde și numele de conservatorism), are o reacție deosebită

la democrația de masă[19]. Rămânem la aceste câteva trăsături şi urmărim o secvență de discurs din P.P.Carp, un reprezentant tipic al conservatorismului românesc:

„Dar este un lucru care e de căderea omului politic şi poate că lucrul acesta ne arată cine are şi cine nu are valoare politică: este alegerea momentului în care se dovedeşte că cutare sau cutare idee e coaptă pentru realizare. Şi aceasta nu atârnă numai de noi şi de voința noastră, aceasta atârnă de o stare generală în care se află o țară, stare care trebuie studiată, la care trebuie să ne gândim cu maturitate, şi numai acela care a studiat bine, care se găseşte cu maturitate şi alege momentul, numai acela care alege din diferite idei pe aceea care se poate realiza, omul acela, când o face, a realizat un adevărat program....

.....

Domnilor, când la 1881 şi pe urmă la 1888 ne-am ridicat noi în contra tendinței diferitelor partide de a se gândi numai la idei general-constituționale, când am zis: frământările pentru libertăți, frământările pentru constituirea statului nu mai sunt la ordinea zilei; libertățile le avem, regatul l-am făcut, neatârnarea o avem, trebuiesc părăsite vechile idei...

.....

Ce vă place mai mult d-lor ? Să vie mâna străină să vă dea această probă, sau să vie o mână internă şi să vă ridice la ceea ce sunteți şi la ceea ce nu credeți încă că sunteți în stare ?

.....

...trebuiesc impozitele noastre aşezate pe o bază mai dreaptă, deci mai sănătoasă: trebuie ca clasele avute să contribuiască mai mult decât contribuiesc clasele sărace, şi clasele sărace să contribuiască mai puțin decât clasele avute. Am început aceasta d-lor, şi n-am izbutit. Un om îndrăzneț în capul unei coaliții de cârcotaşi şi de avocați m-a împiedicat" (P.P.Carp, *Educațiunea politică,* discurs rostit la Congresul Partidului Conservator, 23-24 iunie 1902, în: Vistian Goia, *Oratori şi elocință românească,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 123 - 126).

19. Urmăm aici considerațiile lui Ion Bulei din *Conservatorismul românesc,* în: Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice: concepte universale şi realități româneşti*, Editura Polirom, Iaşi, 1998, pp. 84 – 93.

Ce constatăm, la o analiză atentă a secvenței de discurs și la confruntarea ei cu preceptele doctrinei politice conservatoare ? Că elementele esențiale ale doctrinei conservatoare se regăsesc în discursul lui Carp, că acest discurs servește doctrina conservatoare și, prin urmare, el se supune limitărilor ei: găsim ideea dezvoltării lente, organice („alegerea momentului în care se dovedește că cutare sau cutare idee e coaptă pentru realizare"; „alege din diferite idei pe aceea care se poate realiza"), găsim ideea predominanței factorului intern în dezvoltarea societății românești („Ce vă place mai mult d-lor?", întrebare retorică din care deducem cu ușurință opțiunea omului politic), descoperim o oarecare neîncredere în libertate („frământările pentru libertăți, frământările pentru constituirea statului nu mai sunt la ordinea zilei"). Prin urmare, există anumite „constrângeri doctrinare" cărora discursul politic invocat trebuie să li se supună și prin care el se recomandă ca un discurs de nuanță conservatoare.

Limitările acestea se regăsesc, în forme și cu intensități diferite, la toate tipurile de discurs politic, de la cele mai scurte (sloganurile politice) la cele mai ample (discursurile electorale în fața mulțimii), de la cele mai nevinovate (afișul electoral) până la cele mai agresive (publicitatea televizată). Toate sloganurile, toată publicitatea, oricât de sugestive ar fi, trebuie să țină seama de încadrarea în exigențele doctrinei. Altfel, efectul este invers decât cel scontat.

Până unde merge constrângerea discursului politic determinată de încadrarea doctrinară a grupului de putere care promovează intervenția discursivă? Este ea absolută ? Lasă ea un anumit spațiu de manevră practicii discursive ? Există, într-adevăr, un anumit spațiu de manevră, iar dimensiunea lui este dată de factori diferiți, care țin fie de natura doctrinei, fie de elemente din afara doctrinei care influențează într-un moment sau altul deviațiile discursului politic.

Un prim factor care asigură o anumită libertate în sfera constrângerilor determinate de necesitatea încadrărilor doctrinare are în vedere distincția dintre *membrii centrali* și *membrii marginali* în determinarea elementelor care populează un anumit tip de doctrină politică. Anumite doctrine politice satisfac la un nivel mai înalt exigențele tipului de doctrină din care fac parte. Din acest motiv ele sunt considerate membrii centrali ai tipologiei, asupra cărora nu există nici un dubiu în legătură cu apartenența la tip. Sunt doctrine politice care nu satisfac în totalitate exigențele unui tip de doctrină,

motiv pentru care ele sunt considerate *membrii marginali* ai tipului de doctrină. Există doctrine care sunt trecute fără nici o reținere în categoria doctrinelor de extremă-dreaptă (nazismul, fascismul legionarismul), după cum sunt doctrine care pot fi categorisite fără nici un dubiu ca fiind de stânga (socialismul). Bine fixate în tip, ele sunt considerate *membrii centrali* ai tipului. Există alte doctrine cărora cu greu le putem face loc într-un tip distinct. Ele sunt considerate *membrii marginali* ai tipului din care fac parte.

Din punctul de vedere al discursului politic, constrângerile sunt mai puternice în privința membrilor centrali. Ele se diminuează treptat pe măsură ce înaintăm spre doctrine ce constituie membrii marginali ai unui tip. Dacă un discurs politic oarecare se subsumează unei doctrine care e reprezentativă (adică face parte din categoria membrilor centrali), atunci discursul are puține șanse să se abată de la preceptele doctrinei. Nu se poate abate nu pentru că nu ar vrea, ci pentru că este imediat recunoscut ca *abatere* (de către auditoriul familiarizat cu doctrina) și sancționat ca atare (uneori ca o erezie). Doctrina reprezentativă pentru tip este imediat recunoscută în baza concordanței cu exigențele dominante ale tipului, iar un discurs în această perspectivă este imediat analizat fie ca o confirmare a doctrinei, fie ca o abatere de la ea. Dacă este receptat ca abatere, încep interogațiile colaterale: Se produce o cotitură în interiorul grupului de putere ? Este o reacție a oratorului față de grupul de putere din care face parte? E o cristalizare a unei tendințe divergente în interiorul grupului de putere ? În acest caz, sancțiunea auditoriului pe linia legitimării poate lua, de multe ori, direcții nebănuite. Or, un grup de putere încearcă să se ferească cel mai mult de imprevizibilul decidentului.

Cu totul alta este situația dacă discursul politic se integrează unei doctrine care acoperă membrii marginali ai unui tip (deci nu este în cel mai înalt grad reprezentativă pentru tip). Libertatea discursului politic se lărgește considerabil. Fără a depăși, firește, anumite limite. Nefiind întrutotul reprezentativă, o astfel de doctrină nu este obligată să respecte întocmai (și toate) exigențele doctrinei. În această situație, discursul politic poate să acopere o arie mai vastă de probleme, un câmp mai larg de rezolvări, un evantai mai amplu de soluții. El nu va fi niciodată perceput – pentru acest lucru – ca o „dizidență". Auditoriul nu va resimți niciodată ca „abatere" o anumită tonalitate a discursului politic de acest fel tocmai pentru

faptul că doctrina din care el face parte acoperă o plajă mai mare de opțiuni. Există un inconvenient aici, de multe ori important în angrenajul luptei politice: acela de a nu te putea individualiza – ca doctrină politică a unui grup de putere – în conștiința auditoriului.

Un al doilea factor, de data aceasta exterior doctrinei dar care are o influență deosebită asupra libertăților discursului politic în interiorul exigențelor doctrinei, se concretizează în *reacția și așteptările auditoriului*. Oricât ar ține grupul de putere la doctrină, oricât de ortodox ar vrea să apară discursul politic în raport cu aceasta, toate se diminuează simțitor dacă reacția auditoriului (singurul care decide asupra legitimității) este una de dezaprobare și dacă așteptările acestuia din urmă nu sunt satisfăcute de către discurs. Discursul este destinat auditoriului pe care îl are în față și a nu te adapta – măcar în aspectele esențiale – la cerințele lui înseamnă rezultate uneori catastrofale pentru grupul de putere care-l propune. Or, nici un grup de putere nu riscă în mod conștient rezultatul ! Chiar cu prețul unor compromisuri – de dorit neesențiale – pe linia respectării doctrinei.

Aspectul acesta se poate sesiza cel mai bine în forma discursului politic care te pune cel mai direct în contact cu decidenții: discursul electoral. În spiritul unui precept util dar imoral (să dăm auditoriului ceea ce el vrea să audă), asistăm adesea la discursuri ce reprezintă grupuri de putere cu doctrină de dreapta care fac promisiuni populiste, discursuri liberale ce pun accent pe intervenționism etc. E o libertate pe care discursul politic și-o asumă în interiorul doctrinei, libertate împinsă uneori prea departe, dar impusă de acomodarea discursului la reacția și așteptările auditoriului.

(b) Discursul politic și credibilitatea. În calitate de discurs care vizează, cu deosebire, latura practică a personalității umane, acțiunea acesteia din urmă, discursul politic este orientat spre determinarea la acțiune, care să aibă ca finalitate legitimarea. Pentru a ajunge la declanșarea acțiunii, discursul politic trebuie să beneficieze de o anumită *credibilitate*. Adică trebuie să existe temeiuri pentru care auditoriul să poată conchide că există destule șanse de transpunere în practică a ceea ce se spune. Credibilitatea nu este o convingere, dar este antecamera convingerii. Un discurs, pentru a fi convingător, trebuie mai întâi să fie credibil.

Să pornim, în analiza credibilității, de la anumite sugestii kantiene. În *Logica generală*[20], analizând perfecțiunea logică a cunoașterii după modalitate, Immanuel Kant distinge între *opinie, credință* și *știință*. A avea o reprezentare a ceva ca adevărat înseamnă a asuma o judecată subiectivă a adevărului (ca proprietate obiectivă a cunoașterii), anume *asentimentul*. Asentimentul determinat de conștiința necesității este *certitudinea*, în timp ce asentimentul determinat de conștiința contingenței este *incertitudinea*. Incertitudinea este de trei feluri: este insuficientă atât obiectiv cât și subiectiv (și se concretizează în *opinie*), este insuficientă obiectiv dar este suficientă subiectiv (și se concretizează în *credință*) și este suficientă atât obiectiv cât și subiectiv (și se concretizează în *știință*).

Ne interesează aici mai mult problema *credinței*. Regăsim la Kant unele sugestii interesante. Pentru el, credința „se deosebește de opinie nu prin grad, ci prin relația pe care o are, în calitate de cunoaștere, cu acțiunea. Astfel, negustorul, de exemplu, pentru a întreprinde o acțiune nu are nevoie numai de opinia că va obține un câștig, ci și de credința în acest lucru, adică de faptul că opinia lui ar fi suficientă pentru a întreprinde acea acțiune nesigură"[20:121]. Prin urmare, *credința* este judecata bazată pe cunoaștere care asigură temeiuri subiective acțiunii pe care urmărește s-o desfășoare un individ oarecare. Chiar atunci când ea este impulsul pentru împiedicarea unei acțiuni.

Problema care se pune cu toată acuitatea este aceea a domeniului în care acționează credința pentru determinarea acțiunii practice. Credința nu poate acționa decât în legătură cu obiectele față de care asentimentul la ele este în mod necesar liber. De altfel, Kant va sublinia că „numai acele obiecte sunt lucruri credibile, față de care asentimentul este cu necesitate liber, adică nu este determinat de criterii obiective ale adevărului, independente de natura și de interesele subiectului"[20:124].

Domeniul politic cuprinde, fără îndoială, destule obiecte în legătură cu care asentimentul este cu necesitate liber, în sensul că el nu este determinat de principiile obiective ale adevărului. Există, deci, un temei pentru manifestarea credinței ca martor al acțiunii. Din acest punct de vedere, *credibilitatea* ar fi capacitatea auditoriului de

20. Immanuel Kant, *Logica generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, pp. 119 – 128.

a-şi constitui, pe principiile cunoaşterii, temeiuri subiective privind acţiunea practică la care este împins prin intermediul intervenţiei discursive. Credibilitatea este condiţia necesară a acţiunii, nu însă şi condiţia suficientă a ei. Din această cauză, credibilitatea nu poate să lipsească atunci când se declanşează o acţiune. Or, discursul politic are în vedere legitimarea puterii. Ultimul act al acestei legitimări este acţiunea individului. De aici importanţa credibilităţii în succesul discursului politic, adică în determinarea la receptori a acţiunii convenabile.

După această încercare de analiză teoretică a conceptului de credibilitate, să răspundem la întrebarea esenţială a acestei secţiuni: De ce credibilitatea este o constrângere a discursului politic ? De ce se manifestă ea ca un obstacol în calea libertăţii de acţiune a unui astfel de discurs ? Să reţinem, pentru început, că discursul politic, ca orice act de comunicare, angajează – la nivel general vorbind – trei instanţe: cineva care propune discursul politic (locutorul, emitentul), cineva care receptează discursul politic (interlocutorul, destinatarul) şi domeniul în care se desfăşoară un asemenea discurs.

Constrângeri în privinţa discursului politic pot veni din toate aceste trei direcţii: locutor, interlocutor şi domeniu. Este foarte adevărat că aceste constrângeri diferite se disting ca importanţă, ca grad de manifestare, dar şi în privinţa consecinţelor. Este motivul pentru care unele nu au prea mare importanţă, prea mare influenţă şi pot fi eludate în analiza constrângerilor discursului politic. Altele însă sunt semnificative. De exemplu, constrângerile determinate de necesitatea încadrării discursului politic în tipul şi exigenţele unei doctrine ni se par semnificative. Pentru aceasta le-am acordat un loc special. Aceste constrângeri ţin de *domeniul* asupra căruia poartă discursul politic.

Există însă şi constrângeri care vin din impactul intervenţiei discursive la interlocutor (care sunt, deci, determinate de receptor). Aici intervine ceea ce am numit *credibilitate*. Credibilitatea este o atitudine a receptorului în raport cu problematica adusă în discuţie de discursul politic. Ea exprimă exigenţa ca un discurs politic să se menţină în limitele în care el poate fi asumat de receptor. Dacă se depăşesc anumite *limite ale credibilităţii*, efectul discursului se diminuează proporţional până la anulare. Depinde până unde poate ajunge discursul cu lipsa de credibilitate în raport cu auditoriul. Este motivul pentru care o preocupare constantă a acelora care

propun discursuri politice este aceea de a fi credibili. Ceea ce nu e uşor. Nu e uşor pentru că lipsa de credibilitate a discursului politic poate fi determinată de factori diferiți, care se amplifică, se diversifică, acționează în cooperare.

Există *factori de ordinul raționalității* care fac un discurs politic lipsit de credibilitate. Credibilitatea discursului nu este afectată dacă el respectă normele elementare ale raționalității. Discursurile politice se adresează, de obicei, unui public larg şi eterogen, care este mai puțin interesat de argumentările sofisticate şi mai mult de aspectele generale ale proiectelor de gestionare a puterii. Ideea este că, în asemenea situații, unele norme ale raționalității pot fi încălcate fără ca discursul să pară lipsit de credibilitate. Şi, de multe ori, aşa se procedează: temeiuri probabile sunt prezentate ca necesare, argumente discutabile sunt aduse în atenție ca probe irefutabile, parcursuri de raționare aparent corecte sunt utilizate pentru convingerea auditoriului. Dacă analizăm discursurile politice, vom constata multiple astfel de situații. Nu aici e însă răul cel mai mare care afectează credibilitatea discursului politic, ci în *sfidarea unor norme elementare ale raționalității*, uşor perceptibilă de simțul comun, de publicul larg, de marea masă a ascultătorilor. Eludarea unor astfel de norme elementare care trebuie respectate în orice intervenție discursivă face intervenția lipsită de credibilitate şi, în consecință, efectul ei este anulat.

În discursurile politice cu care putem lucra în analizele noastre (cele scrise şi publicate) e mai dificil de sesizat şi determinat contradicții flagrante pe care le-a comis oratorul. Fie şi numai pentru faptul că discursurile politice publicate beneficiază de o atenție mai mare, de anumite corecturi ulterioare. Dar este la îndemâna simțului comun să constate că dacă o intervenție discursivă face afirmații contradictorii, atunci credibilitatea sa se atenuează până la anulare, iar auditoriul se dispensează fără regrete de tot ceea ce spune un asemenea discurs. În lipsa altor ilustrații, să aducem în atenție o secvență de discurs politic pusă în sarcina unui cunoscut personaj al lui Caragiale:

> „Cațavencu: Societatea noastră are ca scop să încurajeze industria română, pentru că, dați-mi voie să vă spui, din punctul de vedere economic, stăm rău...

Grupul (aplauze): Bravo !

Cațavencu: Industria română e admirabilă, e sublimă, putem zice, dar lipsește cu desăvârșire. Soțietatea noastră dar, noi, ce aclamăm ? Noi aclamăm munca, travaliul, care nu se face deloc în țara noastră !"

(Caragiale, *Teatru*, Editura Albatros, București, 1985, p. 125)

E chiar un exemplu de discurs politic ținut în fața unei adunări electorale. El nu are, firește, nici un impact asupra auditoriului grație lipsei de credibilitate care vine din afirmațiile contradictorii pe care le face. Oratorul se descalifică în fața auditoriului tocmai pentru că se contrazice. Sigur, se poate gândi că avem aici o exagerare venită din considerente de scriitură – poate să fie adevărat – dar în discursurile orale, mai ales ale politicienilor, descoperim multe pasaje care stau sub semnul acestei situații. Dacă aici avem o încălcare grosolană a principiului noncontradicției, există și modalități mai subtile prin care această cerință poate fi încălcată. Când astfel de încălcări sunt descoperite de auditoriu, credibilitatea discursului scade sensibil.

Se pot instala contradicții între afirmațiile unui discurs și exigențele doctrinei în numele căreia acționează[21]. Nu poți, dacă aparții liberalismului, să faci afirmații din care să rezulte inițiative în contra concurenței pentru că te afli în contradicție cu propria doctrină și ești perceput ca atare. Iar dacă ești perceput într-o astfel de situa-

21. Chestiunea a fost direct subliniată într-un discurs în Cameră de către Iorga: „D-lor, dacă partidul liberal ar fi fost un partid al burgheziei, toată lumea ar fi știut că nu se poate aștepta de la partidul liberal în martie 1907 ca el să dea reforme agrare. Dacă partidul conservator ar fi fost un partid al marii proprietăți rurale, foarte respectabil, dintr-o mulțime de puncte de vedere – este forma cea mai firească a silințelor muncitorilor pământului, atât timp cât proprietatea mică nu se poate întinde, generaliza și întemeia bine – dacă partidul conservator ar fi reprezentat deci proprietatea mare, lucru firesc, și n-ar fi pretins că reprezintă și burghezia, și proprietatea mică, și tot ce vrei – ar fi știut măria sa în martie 1907, când măria sa avea cuvântul, va să zică ar fi știut că nu se poate adresa nici partidului conservator ca să îndeplinească opera de reforme" (N.Iorga, *Care să fie cauza ?*, discurs pronunțat în Cameră la 26 noiembrie 1909, în: N.Iorga, *Discursuri parlamentare*, Editura Politică, București, 1981, p. 214).

ție, credibilitatea discursului se diminuează. Spre exemplu, conservatorismul românesc este, în general vorbind, împotriva reformelor agrare (ca partid care reprezintă interesele marilor proprietari de pământ). Dar iată o secvență din discursul lui Tache Ionescu în Cameră la 14 decembrie 1916:

> „Țin însă să se știe în acest ceas, că înainte de război, acum șase sau șapte luni, în comitetul partidului conservator, am examinat cu toții (...) profundele transformări la care creațiunea României Mari trebuie să se supuie, transformări mult mai numeroase decât reformele agrare și cele electorale. Toți am fost de părere că și o largă reformă agrară trebuie să iasă din crearea României Mari, și o democratică întindere a dreptului la vot" (în: Vistian Goia, *Oratori și elocință românească,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 212 - 213).

În cazul contradicțiilor prezente între afirmațiile unui discurs politic și preceptele doctrinei căreia el se integrează sunt două posibilități: sau discursul iese din cadrele doctrinei ca rezultat al „disidenței" autorului în raport cu grupul de putere, sau discursul este perceput ca o anumită etapă în evoluția doctrinei politice pe care o asumă grupul de putere. În raport cu credibilitatea, aceste două situații nu sunt perfect egale: prima situație dă naștere mai ușor și într-un grad mai mare lipsei de credibilitate, cea de doua într-un grad mai mic și, uneori, este percepută ca o adaptare a doctrinei la noi exigențe ale timpului istoric sau ale spațiului cultural. În această din urmă situație se află discursul lui Tache Ionescu.

Pe de altă parte, se pot instala contradicții între afirmațiile unui grup de putere, ale unui om politic, ale unui partid politic în discursuri diferite. Una se afirmă în fața electoratului înainte de alegeri, cu totul altceva se afirmă după preluarea puterii și gestionarea ei o perioadă de timp când trebuie să spui celor care au acordat legitimitatea cum sunt îndeplinite promisiunile ! Discrepanța în această situație este de-a dreptul dezarmantă. Ea este, fără îndoială, sursa lipsei de credibilitate a intervențiilor discursive. Ca să nu recurgem la exemplul politicienilor români de azi, unde situațiile de acest fel sunt de notorietate, vom lua în atenție două secvențe din discursurile lui Napoleon, rostite în conjuncturi diferite:

> „Unul dintre servitorii mei îți aduce primele mărturii ale prieteniei mele, generalul adjutant Romieu, pe care îl trimit astăzi, este însărcinat în mod particular de a se informa de tot ceea ce interesează gloria, puterea, nevoile, interesele și pericolele tale. El va vedea de ce duc lipsă oamenii, pentru ca îndrăzneala lor naturală să fie urmată de sprijinul acestor arte rău cunoscute în Orient și pentru care starea națiunilor din nord și din occident rămâne cunoaștere indispensabilă tuturor popoarelor lumii" (Napoleon, *Messages au schah de Perse*, în: Napoleon, *Messages et discours politiques*, Ernest Flammarion, Paris, s.a., pp. 99 - 107);

unde Napoleon pune de o înțelegere împotriva unora dintre puterile europene (Anglia, Rusia etc.). Avem și următoarea secvență :

> „Soldați ! noi nu dorim a ne amesteca în treburile altor națiuni; dar, din păcate, pentru cei care ar dori a se amesteca în ale noastre, (...) vom impune alte legi decât cele pe care națiunea le vrea ! Se vor găsi la frontiere eroii de la Marengo, de la Austerlitz, de la Iena..." (Napoleon, *Messages et discours politiques*, Ernest Flammarion, Paris, s.a., p. 193);

unde Napoleon subliniază că nu se amestecă în treburile altor națiuni !

Fără îndoială, lipsa de credibilitate a discursului politic determinată pe aliniamentele încălcării unor norme elementare ale raționalității nu se reduce la aspectele legate de contradicțiile ce apar în discursurile politice. Există situații în care credibilitatea unui discurs politic se diminuează simțitor datorită faptului că discursul nu are întotdeauna în vedere teza pe care a anunțat-o (eroare cunoscută sub numele de *ignoratio elenchi)*. În fața auditoriului se propune o teză și se argumentează, se probează, se explică de fapt altceva (mult mai ușor de probat decât teza inițială !). Credibilitatea se diminuează în momentul în care anumite intervenții discursive se bazează pe false argumente, pe raționamente numai aparent corecte etc.

Credibilitatea discursului politic este afectată și din direcția *facticității* (elemente ce țin de faptele aduse în discuție). Un discurs rămâne lipsit de credibilitate dacă faptele pe care le aduce în atenție sunt de-a dreptul neverosimile, sfidează orice realitate cu care receptorul vine în contact. Or, din acest punct de vedere, discursul politic

depăşeşte uneori măsura. Rămâi lipsit de credibilitate dacă promiţi alegătorului ceea ce el singur vede că nu se va putea realiza niciodată. Sunt proiecte utopice care se propun în privinţa gestionării puterii şi ele sunt resimţite de receptori ca utopice. De aici lipsa de credibilitate a discursului politic determinată de neîncrederea în fapte.

Din acest punct de vedere, discursul politic românesc rămâne exemplar. S-a vorbit până la saturaţie de intrarea noastră în NATO la un moment dat (când toată lumea era convinsă că nu vom intra şi existau deja destule semnale în acest sens), s-a vorbit în discursuri de cei 15000 de specialişti gata să intre în acţiune când se vor câştiga alegerile (când toată lumea era convinsă că e o exagerare aici: chiar dacă cifra ar fi fost reală, dinamica relaţiilor de putere este atât de complicată încât aceştia nu ar fi avut cadrul de manifestare adecvat !), s-a vorbit, de către toate partidele fără excepţie, de creşterea nivelului de trai al populaţiei (când toată lumea vede cu ochiul liber că ceea ce creşte în România e sărăcia !), s-a vorbit despre eradicarea corupţiei (deşi corupţia e şi astăzi la locul ei, adică în punctele cheie ale puterii). Aceasta este, în opinia noastră, cauza pentru care sondajele de opinie ne arată o totală lipsă de credibilitate a populaţiei faţă de partide politice, lideri politici şi chiar de unele instituţii din zona politicului: sfidarea conştientă a unei realităţi care ne agresează în fiecare zi !

Departe de noi gândul că această sfidare a realităţii e o situaţie specific românească sau că aici e asociată unui partid sau grup de putere. Anumite exagerări se regăsesc în toate discursurile politice, în democraţiile cele mai bine dezvoltate şi în statele cele mai prospere. Un lucru însă e inadmisibil şi nu se prea regăseşte în democraţiile avansate: sfidarea completă a realităţii. Exagerări da, minciuni sfruntate nu: lucrurile să fie negre, iar tu, politician, să-i spui alegătorului că sunt albe în timp ce el vede că sunt negre ! Poţi să-i spui că sunt mai puţin negre, asta e altceva, nu e chiar o jignire pe faţă a interlocutorului. Or, când discursul politic trece peste această cerinţă elementară a *principiului sfidării minime* a interlocutorului, credibilitatea lui se pierde în neant ! Chiar politicieni de mare calibru şi oratori renumiţi au căzut în acest păcat. Iată un exemplu: „Unicul ideal al dreptei: să păstreze puterea. Prima mea grijă: să v-o redau" era unul dintre sloganurile campaniei prezidenţiale a lui Mitterand din 1974. Chiar aşa ? Cine este dispus să redea puterea acelora care îl legitimează ? Şi-apoi, cât timp a păstrat-o Mitterand ?

În sfârşit, credibilitatea discursului politic este influenţată de *individualitatea şi subiectivitatea receptorului*. Poate că aceşti factori nu au (şi nu pot avea) acelaşi impact pe linia credibilităţii discursive precum ceilalţi, dar nici nu pot fi eludaţi într-o analiză asupra credibilităţii discursului politic. Câteva ilustrări ne stau la îndemână pentru a arăta cum influenţează astfel de factori credibilitatea unui discurs. A atenta, prin intermediul discursului, la anumite sentimente adânc înrădăcinate ale receptorului înseamnă – pe linie discursivă – a atenta la credibilitatea discursului pentru auditoriul ale cărui sentimente sunt lovite. Iată un exemplu: în jurul anilor '30 Titulescu a ţinut un discurs în Reichstagul german cu titlul *Dinamica păcii*. Nu punem la îndoială argumentele şi măiestria oratorică ale lui Titulescu, dar un lucru e clar aici: auditoriul avea cu totul alte sentimente decât acelea de pace pe care le dezvoltă discursul lui Titulescu. Desigur alta a fost situaţia când a ţinut conferinţa *Progresul ideii de pace*, de astă dată în faţa studenţilor şi profesorilor de la Universitatea din Cambridge (19 noiembrie 1930), un auditoriu care nu era în nici un fel ostil unei asemenea teme.

Pe de altă parte, a atenta la opţiunile politice deja formate ale auditoriului înseamnă o anumită lipsă de credibilitate a discursului. În politică cel puţin, nimeni nu are încredere că adversarul joacă cinstit (fiindcă prea des experienţa a arătat că se joacă necinstit !). De aici o anumită lipsă de credibilitate faţă de discursurile pe care le propun celelalte orientări sau grupuri de putere în raport cu cel pe care auditoriul îl susţine. Deşi aceste situaţii nu pot fi evitate (discursul politic este partinic, deci el promovează anumite interese ale grupurilor de putere şi se opune altora), totuşi s-ar putea evita asperităţile prea evidente, atacurile prea frontale, deciziile prea directe, fie şi pentru a mai putea atrage din cei indecişi. Toate acestea însă ţin de individualitatea receptorului, a grupurilor cărora li se adresează discursul politic.

(c) Discursul politic şi interesul. Despre raportul dintre discursul politic şi promovarea intereselor am mai discutat în cadrul analizelor noastre. Aici ne interesează doar ipostaza interesului de „constrângere" a discursului politic, de limitare a libertăţilor lui. Sunt constrângeri care vin din partea *destinatarului*, cel de-al treilea element al relaţiei de comunicare politică. Să-l invocăm, în debutul analizei noastre, pe Habermas. Într-un studiu intitulat *Cunoaştere*

şi interes[22], Habermas face o distincţie între *ştiinţele empirico-analitice* (care pornesc de la un interes de cunoaştere de ordin tehnic), *ştiinţele istorico-hermeneutice* (care pornesc de la un interes de cunoaştere de ordin practic) şi *ştiinţele praxiologice* (care pornesc de la un interes de cunoaştere de ordin emancipator), lăsând să se înţeleagă că, în ciuda aparenţelor, orice ştiinţă (mai exact, orice demers ştiinţific) este determinat de un anumit tip de interes.

Prima categorie de ştiinţe, acelea denumite empirico-analitice, sunt unitatea a două momente: descripţia faptelor experimentale şi testarea lor prin mijloace specifice bine determinate. Chiar dacă aceste momente se prezintă spiritului comun ca şi cum nu ar avea nici o legătură cu subiectivitatea, totuşi, conchide Habermas, „ceea ce împinge teoriile ştiinţelor experimentale în sensul unei descoperiri a realităţii este un interes vizând extinderea şi asigurarea pe plan informativ a acţiunii noastre controlate de succes"[22:130]. Pentru ştiinţele istorico-hermeneutice, accesul la fapte nu e determinat nici de observaţii, nici de experimente, ci de „înţelegerea sensului", care e „o comunicare între două lumi; cel care înţelege sesizează conţinutul real a ceea ce este transmis prin tradiţie în măsura în care el *aplică* această tradiţie la el însuşi şi la situaţia sa"[22:131]. De aici, concluzia lui Habermas: „cercetarea hermeneutică explorează realitatea condusă de interesul pentru menţinerea şi extensiunea intersubiectivităţii unei comprehensiuni între indivizi, susceptibilă să orienteze acţiunea"[22:131]. În sfârşit, pentru ştiinţele praxiologice (economia, sociologia, politica), accesul la fapt nu este dat nici de observaţie şi experiment, nici de „înţelegerea sensului", ci de autoreflecţie, care e „determinată de un interes de cunoaştere emancipator".

Ne interesează, cu deosebire, acest al treilea tip de ştiinţe, cele praxiologice, adică acelea ce stabilesc enunţuri cu caracter normativ care să asigure eficientizarea acţiunii. Or, cum a subliniat Habermas, ştiinţa politică face parte din această categorie, iar discursurile care se derulează în marginea acestui domeniu sunt discursuri ale acţiunii. Să vedem, mai întâi, de ce domeniul cunoaşterii politice este dominat de inflexiunile interesului practic. Constatăm că, spre deosebire de alte ştiinţe, în domeniul cunoaş-

22. Jürgen Habermas, *Cunoaştere şi interes*, în : Jürgen Habermas, *Cunoaştere şi comunicare*, tr.rom., Editura Politică, Bucureşti, 1983, pp. 121 – 141.

terii politice *descrierea realității este un mijloc și nu un scop.* Sunt atâtea domenii ale cunoașterii în care descrierea fenomenului este scopul cunoașterii care duce la înțelegere. Descrierea fenomenului scufundării unui obiect de plumb și al menținerii la suprafața apei a unei bucăți de lemn are drept scop înțelegerea fenomenelor respective și, mai larg, a legii lui Arhimede. Dar, în cunoașterea politică, lucrurile nu se petrec de o asemenea manieră. Aici descrierea realității este un mijloc pentru adevăratul scop al intervenției discursive: acțiunea de legitimare.

Cum se realizează însă trecerea de la descrierea faptelor la acțiunea politică? Prin intermediul *valorizării* faptelor descrise. Discursul politic aduce într-o primă instanță faptele brute la îndemâna publicului pe care îl vizează. Aceste fapte sunt însă *valorizate*, ele nu pot fi lăsate la îndemâna auditoriului ca fapte brute pentru că nu și-ar atinge scopul. Cum se face valorizarea faptelor descrise ? În funcție de interese. Dacă faptele descrise aparțin grupului de putere care propune discursul, atunci vom avea o *valorizare pozitivă* a faptelor. Dacă faptele descrise aparțin altor grupuri de putere cu care grupul de putere care propune discursul intră în concurență, atunci vom avea o *valorizare negativă* a faptelor. Fundamentul acestor tipuri diferite de valorizări este *interesul diferit* al grupului de putere în privința actului de legitimare: într-o situație, grupul de putere are interesul de a atrage actorii legitimării (valorizarea pozitivă), în altă situație grupul de putere are interesul de a îndepărta actorii legitimării (valorizare negativă).

Valorizarea (pozitivă sau negativă) beneficiază de mecanisme discursive diferite prin intermediul cărora se impune receptorului. *Selecția* faptelor are uneori un rol decisiv. Dacă vorbești despre faptele grupului de putere pe care-l reprezinți, este normal să selectezi acele fapte care te susțin într-o valorizare pozitivă, în timp ce dacă vorbești despre faptele adversarilor politici, tendința este aceea de a selecta acele fapte care te susțin într-o valorizare negativă. Prin urmare, selecția faptelor e determinată de interesul grupului de putere.

În același act de valorizare, un rol important are *ierarhizarea restricțiilor descriptive* la care discursul recurge. În raport cu natura auditoriului, nu este posibil nici să prezinți numai fapte care te susțin (în vederea unei valorizări pozitive), dar nici să prezinți numai faptele care defavorizează adversarul (în vederea unei valorizări negative). Dacă lucrurile se petrec astfel, apar suspiciunile.

În această situație, calea cea mai profitabilă este aceea de a ierarhiza restricțiile: în cazul unei propuneri de valorizare pozitivă se trec cu vederea neînplinirile grave (care ar putea afecta în mod serios imaginea grupului de putere), dar se aduc în discuție neîmplinirile colaterale (sau acelea pentru care există motive serioase pentru justificarea neîmplinirii lor), care nu afectează o gamă largă de interese. În cazul valorizării negative, se procedează invers: se scot în evidență neîmplinirile grave, dar și unele succese colaterale. Avem aici o ierarhizare a restricțiilor descriptive în funcție de interese.

Ordinea prezentării faptelor are un rol important în valorizarea descripțiilor. În discursul politic, ordinea argumentativă nu este aleatorie, ca în discursul științific, spre exemplu. A prezenta întâi faptele care te susțin, care susțin interesele și aspirațiile grupului în fața căruia prezinți un anumit discurs înseamnă o cale eficientă pentru o valorizare pozitivă, în timp ce a prezenta întâi faptele negative, neîmplinirile este mai eficient într-o încercare de valorizare negativă. Nu sunt puține cazurile în care ordinea faptelor este mai importantă, are o mai mare influență asupra auditoriului decât faptele înseși. Aceasta pentru că auditoriul este interesat nu de faptul în sine, ci de locul faptului într-o ierarhie a intereselor urmărite.

Constatăm că, dacă descrierea faptelor nu este afectată de interes, valorizarea faptelor este în cel mai înalt grad dominată de interes. Ea este determinată de selecția faptelor, de ierarhizarea restricțiilor, de ordinea prezentării. Actul valorizării discursive a faptelor înseamnă trecerea de la „semnificația descriptivă" a unui discurs la „semnificația personalizată" a lui, adică de la descripția în sine la descripția pentru alteritate, aceasta din urmă alterată de interesul legitimării.

Dar interesul intervine în raport cu discursul politic și pe alte aliniamente. Valorizarea faptelor a fost făcută, în interiorul discursului, de către (sau de pe pozițiile) grupului de putere care l-a propus. Numai că discursul, ca act descriptiv dar și de valorizare pozitivă sau negativă, este supus, el însuși, valorizării auditoriului. Fiecare receptor în parte va valoriza faptele descrise ca și valorizarea lor de către propunătorul discursului în funcție de interesele proprii. Este o nouă poartă de intrare a interesului în manifestarea unui discurs politic. Această valorizare a discursului politic de către auditoriu va fi pozitivă sau negativă, în funcție de concordanța

proiectului de gestionare a puterii cu interesele pe care receptorii le au și le promovează în viața politică.

Discursul politic se propune întotdeauna cu ochii ațintiți la această posibilă valorizare a auditoriului. Ea este aceea care determină acțiunea receptorului și asupra căreia se răsfrânge actul de legitimare. Din acest motiv, avem de-a face, din nou, cu o constrângere a discursului politic, care este nevoit să țină seama de interesele publicului pe care îl vizează. Dacă aceste interese sunt neglijate în mare măsură, discursul nu reușește să determine o acțiune favorabilă în planul legitimării. Prin urmare, el nu-și atinge obiectivul pentru care s-a produs.

Capitolul III

RAȚIONALITATEA PUTERII: O MODELARE LOGICĂ

[1] Autoritate şi putere: caracterul relaţional al puterii; [2] Elemente de logică a relaţiilor; [3] Aplicaţii ale logicii relaţiilor la relaţia de putere; [4] Datul politic explicat prin logica relaţiilor

Există, în mod cert, mai multe perspective din care poate fi analizată *puterea*[1]. O perspectivă psihologică ne-ar pune la îndemână concluzii importante cu privire la ceea ce poate să facă puterea din om, ca şi la mecanismele psihologice prin care puterea s-ar manifesta. O perspectivă sociologică ne-ar dezvălui aspecte privind impactul puterii asupra relaţiilor interumane, asupra acţiunii umane, asupra consecinţelor privind relaţiile sociale. O perspectivă filosofică ar aduce sporuri cognitive privind temeiurile fiinţării puterii în condiţiile libertăţii de acţiune a omului. Nu aceste perspective ne interesează în cazul analizei de faţă, deşi ele ar putea fi profitabile şi instructive pentru înţelegerea funcţionalităţii puterii. Ne reţine atenţia perspectiva logică asupra puterii, mai exact o „logică a relaţiei de putere", fie şi numai pentru faptul că ea se răsfrânge în

1. O interesantă analiză a „puterii puterii"(„the power of power") prin prisma considerării acestui concept din perspectiva „studiului alegerii sociale" („the study of social choice"), cu desprinderea a şase modele ale alegerii sociale (la care este ataşat conceptul de putere) la: James G.March, *The Power of Power*, în: David Easton (ed.), *Varieties of Political Theory*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, London,..., 1966, pp. 39 – 70.

modul cel mai firesc în actele discursive. Or, preocuparea noastră are ca obiect discursul politic ca act de legitimare a puterii. Care ar fi direcțiile profitabile de acțiune pentru articularea elementelor esențiale ale unei *logici a puterii*?

1. Autoritate şi putere: caracterul relaţional al puterii

Puterea este o relație. Lucrul este de domeniul evidenței: „... o foarte comună definiție a puterii în știința politică modernă spune: «abilitatea lui A de a-l determina pe B să facă ceva ce în mod obișnuit nu ar face»"[2]. Ca relație, ea nu se poate instala decât între anumite *relate* (elemente care intră în relație). Care sunt elementele ce conturează cadrul relațional al puterii ? Pentru a putea ființa, o relație de putere asumă pe cineva (A), care să fie *legitimat* a exercita un act de putere: *purtătorul* puterii. De exemplu, în urma alegerilor prezidențiale, președintele ales are legitimitate în exercitarea actelor de putere politică (în limitele prescrise de „fișa" postului, în acest caz de Constituție, care prevede expres atribuțiile instituției prezidențiale). El este purtătorul puterii. În urma numirii ca ministru în guvern, un anumit individ devine purtătorul puterii în ramura (sau ramurile) subordonate ministerului său și exercită această putere în limitele prescrise de lege. El este purtătorul puterii. Dacă în primul caz, legitimitatea purtătorului puterii este determinată în mod direct (președintele, conform Constituției României, este ales prin sufragiu universal), în cel de-al doilea caz, legitimitatea purtătorului puterii este mediată (guvernul e numit de partidul sau coaliția care au câștigat alegerile, singurele care au legitimitate directă în acest caz).

Relația de putere nu poate ființa numai cu purtătorul puterii. Acesta trebuie să exercite puterea cu care a fost legitimat asupra cuiva (de obicei un grup, o masă de oameni, o comunitate). Avem al doilea pol al relației de putere, acel cineva asupra căruia se exercită actele de putere: *destinatarul* puterii. Ministrul, ca purtător al puterii, își exercită puterea asupra acelora din subordinea ministerului

2. David Robertson, *Dictionary of Politics*, Penguin Books, London, 1985, p. 271.

său. Nu asupra tuturor în mod direct, dar, în mod indirect, actele sale de putere se răsfrâng asupra tuturor. Al treilea element al relației de putere este *domeniul* în care se exercită puterea. A legitima puterea unui purtător pentru toate domeniile e o utopie. De obicei, pentru ca puterea să fie funcțională, ea se legitimează pe anumite domenii. Președintele, ca purtător al puterii, are domenii bine delimitate (relativ restrânse) unde el poate interveni în mod direct cu acte de putere, ministrul nu se poate manifesta ca purtător al puterii decât în domeniul pe care îl gestionează (ministrul de externe își exercită puterea în domeniul politicii externe, al învățământului în domeniile aferente etc.), directorul de școală, ca purtător al puterii în raport cu colectivul școlar, își exercită puterea în domeniul educației și numai în unitatea în care e director. Prin urmare, *puterea este o relație care privește un domeniu și angajează două „argumente": purtătorul puterii și destinatarul puterii.*

Puterea este într-o strânsă legătură cu *autoritatea.* Beneficiem, pentru investigația noastră asupra puterii, de un studiu logic asupra autorității (care ne-a inspirat, de altfel, în aplicarea logicii relațiilor la conceptul de putere), ce ne poate da sugestii interesante în privința raporturilor dintre putere și autoritate[3]. Bochenski dă următoarea definiție a autorității: „P este o autoritate pentru S în domeniul D atunci când S recunoaște în principiu drept adevărat tot ce-i este comunicat de către P sub forma aserțiunii și face parte din domeniul D"[3:24]. Deși sunt în strânsă legătură, puterea și autoritatea nu se identifică. Aspectul a fost subliniat adesea, mai ales în legătură cu raportul dintre putere și autoritate în domeniul politic[4].

Spre deosebire de autoritate, unde subiectul (destinatarul) autorității recunoaște ca adevărate toate aserțiunile purtătorului autorității în domeniul în care acesta din urmă este recunoscut ca autoritate, în cazul puterii, a recunoaște prin voință liberă ca adevărate aserțiunile purtătorului puterii este un act contingent. Prin urmare, dacă am recunoscut pe cineva ca autoritate pentru noi într-un domeniu, atunci ceea ce această autoritate ne spune este asumat ca adevărat (tocmai pentru că este autoritatea noastră în domeniul

3. J.M.Bochenski, *Ce este autoritatea ? Introducere în logica autorității*, Editura Humanitas, București, 1992.

4. Prezent mai ales la Hannah Arendt (*What was authority?*) și Giovanni Sartori (*Teoria democrației reinterpretată*).

respectiv). Dacă un individ este investit cu putere asupra noastră, nu este necesar să recunoaştem ca adevărate aserţiunile sale, ci numai contingent.

Care este motivul celor două atitudini diferite ale destinatarului (autorităţii sau puterii) faţă de aserţiunile purtătorului ? Modalitatea diferită în care se instituie cele două relaţii: relaţia de putere şi relaţia de autoritate. Cineva se instituie ca purtător al autorităţii prin *adeziune liberă* (printr-un act liber de voinţă) şi prin *unanimitate*. Medicul este, pentru mine, o autoritate în domeniul tratării bolilor pentru că eu îl consider în mod liber ca autoritate (sunt destui medici pe care puţini îi consideră drept autorităţi în domeniu), iar dacă el se instituie ca autoritate pentru mai mulţi este pentru că fiecare în parte îl consideră astfel în mod liber. Două elemente trebuie să funcţioneze concomitent în instituirea unei relaţii de autoritate: libertatea de decizie şi unanimitatea deciziei. În problema autorităţii, nu există excepţii: dacă există una, înseamnă că, pentru acel caz, nu se manifestă relaţia de autoritate (în legătură cu purtătorul autorităţii şi cu domeniul în care autoritatea se manifestă).

Nu acelaşi lucru se întâmplă în relaţia de putere, mai exact, în instituirea şi manifestarea ei. În instituirea relaţiei de putere (în determinarea purtătorului puterii) rămâne condiţia *deciziei libere*. Nu discutăm acum şi aici excepţiile (cazurile când puterea este instituită prin mijloace care anulează decizia liberă), pentru că, în aceste situaţii, nu e vorba de instituirea unei relaţii de putere, ci de *uzurparea* puterii. Relaţia de putere se instituie prin decizie liberă. Dar nu se mai instituie prin unanimitatea actului liber de decizie, ci prin funcţionarea *principiului majorităţii*. Legitimitatea autorităţii se fundează pe principiul unanimităţii, legitimitatea puterii are ca fundament principiul majorităţii. Preşedintele nu este ales niciodată cu un procentaj de sută la sută (ar fi dificil chiar şi să gândim la o astfel de posibilitate), deşi el îşi exercită actele de putere asupra întregii comunităţi. Deci şi asupra acelora care nu l-au recunoscut ca autoritate în domeniu şi nu i-au acordat legitimitate. Aceştia din urmă recunosc legitimitatea actelor sale de putere şi se supun acestora. Ministrul îşi exercită actele de putere, deşi legitimitatea sa nu vine din partea tuturor subordonaţilor. E o *delegare* de putere aici: puterea e legitimată direct numai partidului care câştigă alegerile, acesta desemnează primul-ministru – o primă delegare de putere

– care, la rândul său, desemnează miniștrii – a doua delegare de putere – dar partidul ajuns la putere obține doar o parte din voturile decidenților.

O diferență esențială se instituie între relația de autoritate și relația de putere din acest punct de vedere: în timp ce relația de autoritate nu se răsfrânge sub nici o formă asupra acelora care nu au recunoscut (și nu au acordat) autoritatea unui anumit purtător (nu sunt obligat să mă supun autorității medicului căruia nu-i acord autoritate), relația de putere se răsfrânge și asupra acelora care nu au acordat legitimitate puterii (care se instituie prin jocul majorității), implicit purtătorului ei. Nu am acordat legitimitate grupului de putere care a câștigat alegerile, dar mă supun actelor sale de putere *fiindcă aceasta este decizia majorității* și este singura cale de legitimare a relației de putere. Deși puterea s-a instalat prin voința liberă a celor apți să decidă legitimitatea puterii, totuși ea apare, pentru o anumită parte dintre decidenții asupra legitimității, ca un act impus de constrângerile convențiilor de legitimare a puterii și nu ca un act de voință liber. În cazul instituirii puterii, decizia liberă a individului depinde, ca rezultat, de decizia liberă a celorlalți. Numai prin coroborarea acestor acte de decizie liberă se poate ajunde la legitimarea puterii. De aici diferența de care aminteam la început între autoritate și putere: aserțiunile autorității (și imperativele sale) se impun ca adevărate cu necesitate pentru subiectul (destinatarul) autorității, cele ale puterii se impun cu o anumită probabilitate.

Nu e singura diferență între relația de autoritate și relația de putere. Să admitem că există o relație de autoritate între un purtător (P) și un subiect (S). În virtutea acestei relații de autoritate și conform definiției ei, subiectul (S) trebuie să considere ca adevărate toate aserțiunile purtătorului (P) cu privire la domeniul (D) în care autoritatea se manifestă. De asemenea, ca un corolar al acestei definiții a autorității, subiectul autorității (S) ar trebui să efectueze (să execute) toate acțiunile pe care purtătorul (P) i le indică în legătură cu domeniul (D). Toate acestea pentru că subiectul (S) îl consideră pe purtătorul (P) o autoritate în domeniul (D), domeniu în care se fac aserțiuni și se propun acțiuni de urmat. Fiind o autoritate în domeniul (D), purtătorul (P) știe mai mult și cu privire la ceea ce este (privitor la domeniu) și cu privire la ceea ce trebuie să fie dar încă nu este (privitor la acțiunile viitoare în domeniu). Dacă, pentru

mine, medicul este o autoritate în domeniul sănătății, atunci, pentru mine, el ştie mai mult şi despre boală, dar şi despre căile tratării ei. Din acest motiv, eu, ca subiect al autorității sale, îl urmez atât în privința acceptării aserțiunilor ca adevărate, cât şi în derularea acțiunilor pe care le prescrie într-o situație dată.

Ce se întâmplă, în planul relației de autoritate, dacă subiectul urmează principiile, în sensul că el consideră aserțiunile purtătorului autorității ca adevărate şi îndeplineşte prescripțiile sale desfăşurând acțiunile indicate ? În general, el va beneficia de un anumit succes în activitate şi, în cel mai fericit caz, de o apreciere a purtătorului autorității (aspect mai mult de ordin moral). Va fi considerat, neîndoielnic, ca un caz ce ține de normalitatea relației de autoritate. Dacă urmez sfaturile profesorului de matematică (care este, pentru mine, o autoritate în acest domeniu) privitoare la modalitățile de rezolvare a unor tipuri mai dificile de probleme, obțin două lucruri, unul cu necesitate, celălat contingent: voi şti să rezolv problemele de acest fel (succesul în activitate) şi voi primi aprecierea profesorului (sancțiunea premială). În rest, în relația cu purtătorul autorității, lucrurile nu se schimbă prea mult. Dacă urmez sfaturile medicului, atunci există şanse mai mari să trec uşor peste ravagiile bolii şi să mă însănătoşesc. De prea puține ori vine aici şi a doua consecință: aprecierea medicului pentru comportamentul meu adecvat. Dar atât. Nimeni nu mă poate recompensa pentru asta. Ce se întâmplă dacă subiectul autorității nu respectă exigențele relației de autoritate, adică nu consideră aserțiunile purtătorului ca adevărate şi nu urmează sfaturile sale ca directive de acțiune ? Acelaşi lucru ca şi în cazul respectării lor: aproape nimic în planul relației de autoritate, unele schimbări la nivel individual. Cineva poate fi o autoritate în fizică, dar eu pot să nu urmez sfaturile sale şi să „ființez" la fel de bine şi fără ele. Dincolo de o anumită atitudine morală (pozitivă sau negativă când se manifestă şi ea), nimic nu se întâmplă în aceste cazuri pe traiectul relației de autoritate.

Cu totul alta este situația în cazul relației de putere. Să presupunem că un individ (A) se află în relație de putere (ca purtător al ei) în raport cu un individ (B) (în calitate de subiect sau destinatar al puterii) într-un domeniu (D). Actele de putere ale lui (A) sunt *obligatorii* pentru (B) în domeniul (D) de competență al relației de putere. Ele sunt obligatorii nu pentru că (B) îl consideră pe (A) o au-

toritate în domeniul (D), ci pentru că (A) este purtătorul unei puteri legitimate printr-o convenție de legitimare la care chiar subiectul (B) a subscris. Dacă ești de acord cu convenția, trebuie să fii de acord și cu consecințele ei. În virtutea acestei legitimități, purtătorul (A) are capacitatea de a da ordine în domeniul de competență al puterii astfel instituite.

Ce se întâmplă dacă (B) își îndeplinește cu conștiinciozitate acțiunile care derivă din manifestarea actelor de putere ale lui (A) ? El este, în cvasimajoritatea cazurilor, recompensat (în forme diferite, de cele mai multe ori material) pentru actele săvârșite în concordanță cu exigențele puterii. Dacă elevul urmează sfaturile profesorului și răspunde exigențelor disciplinei sale, el va fi recompensat corespunzător (prin note sau alte forme de recompensă), dacă profesorul își îndeplinește cu succes sarcinile, el este recompensat (ordinar prin salariu, extraordinar prin premii anuale sau alte forme de recompensă), dacă cercetătorul științific face o descoperire importantă, el este (sau ar trebui să fie) recompensat. În toate aceste cazuri, există o relație de putere în care cei ilustrați (elevul, profesorul, cercetătorul) sunt destinatarii actului de putere, iar recompensele reprezintă poziția purtătorului puterii față de îndeplinirea activităților rezultate din exigențele actelor de putere.

Ce se întâmplă dacă (B) nu își îndeplinește sarcinile ce rezultă din exigențele actului de putere? Se recurge la mijloacele de constrângere pentru a le îndeplini: *sancțiunile*. Acestea din urmă grupează o gamă foarte diversă de acțiuni care sunt puse în mișcare pentru a-l determina pe individ (ca subiect al puterii) să treacă la îndeplinirea activităților ce rezultă din exigențele actelor de putere. În raport cu actele de putere emanate de la purtătorul puterii, acțiunile subiectului puterii se grupează în trei categorii: *acțiunile obligatorii* sunt acelea pe care subiectul actului de putere trebuie să le îndeplinească în raport cu exigențele actului de putere: elevul trebuie să vină la cursuri (prezența la cursuri este o acțiune obligatorie). A nu îndeplini acțiunile obligatorii înseamnă a nesocoti exigențele actelor de putere. Consecința, în ansamblul mecanismelor de gestionare a puterii, este sancționarea subiectului relației de putere; *acțiunile permise* sunt acelea care nu contravin exigențelor actelor purtătorului de putere, dar nici nu sunt cerute în mod imperativ de acesta: nu ești obligat să-ți iei permis de conducere, nici

nu-ți este interzis să iei – relația de putere funcționează la parametri normali și într-un caz și în celălalt. Aici nu intervine nici sancțiunea premială, nici sancțiunea penală; *acțiunile interzise* sunt acelea care vin în contradicție cu exigențele actelor de putere și care, prin desfășurarea lor, ar împiedica desfășurarea normală a acțiunilor ce decurg din respectarea exigențelor actelor de putere: este interzis accesul la o funcție politică, de exemplu, dacă nu sunt îndeplinite anumite condiții (nu poți candida la președinția României dacă nu ai împlinit o anumită vârstă). A săvârși acțiuni interzise atrage după sine sancțiuni penale.

Diversitatea de relații între purtătorul puterii și destinatarul (subiectul) puterii se desfășoară în perimetrul acestor trei categorii de acțiuni. Destinatarul puterii trebuie să îndeplinească acțiunile obligatorii (pentru că numai astfel are loc transpunerea în fapt a actelor de putere: până nu le îndeplinește cineva ele rămân simple prescripții teoretice), nu trebuie să săvârșească acțiunile interzise (fiindcă, astfel, contribuie la crearea câmpului nefavorabil de acțiune a actelor de putere, mai exact, de manifestare a acțiunilor obligatorii) și are libertatea de a săvârși sau de a nu săvârși acțiunile permise. Spre deosebire de relația de autoritate, unde nu există mijloace de constrângere pentru manifestarea autorității, relația de putere dispune de astfel de mijloace (de aceea și este o relație de putere). Prin intermediul lor, relația de putere tinde să devină atotstăpânitoare.

Există, după opinia noastră, o *ierahizare diferită a celor trei tipuri de acțiuni* din perspectiva consecințelor pe care indeplinirea sau neîndeplinirea lor le au asupra manifestării unei relații de putere. Ierarhizarea valorică merge de la acțiunile obligatorii la acțiunile interzise și de aici la acțiunile permise. Îndeplinirea sau neîndeplinirea acțiunilor obligatorii este esențială pentru funcționarea unei relații de putere. Dacă toți (sau marea majoritate) a subiecților relației de putere îndeplinesc acțiunile obligatorii, atunci relația de putere funcționează la parametrii normali, funcționează, am putea spune, impecabil. Dacă nimeni (sau marea majoritate) dintre subiecții relației de putere nu îndeplinesc acțiunile obligatorii, atunci relația de putere este, în fapt, anulată. Și acțiunile interzise au o importanță deosebită pentru funcționarea relației de putere, cu observația că acțiunile interzise au impact asupra relației de putere doar datorită consecințelor pe care desfășurarea lor le-ar avea pentru

obstacularea acțiunilor obligatorii. Aceste consecințe vin din faptul că între acțiunile obligatorii și acțiunile interzise (cu privire la aceleași realități) se instalează o realție de contrarietate. Nu putem desfășura și acțiuni obligatorii și acțiuni interzise cu privire la aceleași realități: este obligatoriu ca cineva să ocupe funcția de președinte, dar n-o poate ocupa dacă nu a împlinit o anumită vârstă (pentru că e interzis). În sfârșit, în această ierarhizare a acțiunilor puterii, acțiunile permise sunt cele mai inofensive în raport cu funcționarea relației de putere: și cu ele și fără ele relația de putere se derulează la aceiași parametri.

Am putea să încercăm o definiție a relației de putere printr-un paralelism cu relația de autoritate: *A este în relație de putere cu B într-un anumit domeniu D dacă B săvârșește acțiunile prescrise de A și nu poate să nu le săvârșească fără a urma o sancțiune penală.* De aici și diferențe în ceea ce privește *dinamica* celor două tipuri de relații. Relația de autoritate se bucură de un dinamism mult mai accentuat în raport cu relația de putere, dinamism determinat de voința liberă a individului, care se reflectă în mod direct în instituirea autorității, pe de o parte, și de factorii care intervin pentru instituirea celor două tipuri de relații, pe de altă parte. Instituirea unei relații de autoritate depinde de voința individului. Dacă autoritatea nu-l mai satisface la un moment dat, atunci el renunță – fără consecințe negative firește – la această autoritate. Poate să caute o altă autoritate în domeniul respectiv. Pe de altă parte, mai e de luat în considerație și faptul că un subiect al autorității se poate afla sub incidența unor autorități diferite în funcție de domeniu.

Instituirea unei relații de putere nu mai depinde în mod exclusiv de voința individului, ci de voința individului coroborată cu voința celorlalți, adică cu voința majorității. Chiar dacă individul ar vrea, el nu poate să iasă de sub jurisdicția relației de putere în care este încadrat prin voința majorității. Cu toate că voința lui e alta. Nu poate pentru că acestea sunt „regulile jocului" la care el însuși, direct sau indirect, ca subiect al relației de putere, s-a supus atunci când s-a integrat în sistem. Iată unul dintre motivele pentru care *relația de putere e mai stabilă, în timp ce relația de autoritate e mai dinamică.* Deși, în anumite cazuri date, relația de autoritate poate fi foarte stabilă, mai stabilă chiar decât relația de putere. Noi ne referim aici la tonalitatea dominantă ca posibilitate de ființare a acestor două

tipuri de relații. Supunerea la exercițiul legitimării (care e testul de stabilitate al unei relații de putere) este periodică și se realizează prin mecanismul cunoscut al majorității, cu aceleași efecte pentru membrii comunității (chiar dacă, de această dată, cazurile individuale în care legitimarea proprie nu coincide cu legitimarea dată de majoritate sunt altele).

Nu e singurul motiv care acționează în direcția diferenței dintre relația de autoritate și relația de putere din perspectiva stabilității. Un altul ține de *natura factorilor* care intervin în instituirea fiecăreia dintre cele două relații. Relația de autoritate este instituită în baza unor *factori interni*, ce țin de elementele relației. Cineva se impune ca autoritate (purtătorul autorității) față de altcineva (subiectul autorității) într-un anumit domeniu numai pentru faptul că știe mai mult în domeniul respectiv, și nu pentru altceva. Nici o propagandă, nici un interes, nici un sentiment de bunăvoință și nici o formă de publicitate nu-l pot impune ca purtător al autorității dacă, la rigoare, nu e așa ceva în domeniul respectiv. Prin urmare, enciclopedismul său, capacitatea sa acțională, măiestria, ca și alte asemenea calități sunt singurele care fac dintr-un individ un purtător al autorității.

Aceștia sunt factori interni care țin de purtătorul autorității și numai de el. Datoria subiectului autorității este să recunoască aceste calități la purtătorul autorității. În momentul în care le-a recunoscut, relația de autoritate se manifestă. Mai mult decât atât, orice schimbare în relația de autoritate este determinată tot de acești factori interni. Dacă voi constata că medicul de la Iași e mai bun în specialitatea lui decât cel de la Botoșani, atunci relația mea de autoritate se va modifica: purtătorul autorității nu va mai fi medicul de la Botoșani, ci cel de la Iași. E o nouă relație de autoritate, determinată numai și numai de factori interni: competența în domeniu. Dacă acum douăzeci de ani, elev fiind, întram în relație de autoritate cu profesorul meu de matematică (care era purtătorul autorității pentru mine, subiect al autorității sale, în domeniul matematicii), astăzi, când sunt profesor de matematică la Universitate, relația de autoritate s-a schimbat (deși persoanele au rămas aceleași): eu am devenit purtător al autorității, iar profesorul meu subiect al autorității. Schimbarea are la bază numai factori interni.

Nu același lucru se întâmplă în cazul relației de putere. Relația de putere se instituie în virtutea influenței unor *factori externi* în

raport cu relația în cauză. Uneori acești factori nu au nimic comun nici cu autoritatea, nici cu competența, nici cu acțiunea eficientă. Legitimăm, de multe ori, un individ la putere datorită aspectului fizic (cum am subliniat, în domeniul legitimării politice, aspectul e bine regizat din acest punct de vedere), datorită grupului de interese pe care-l reprezintă (lucru semnificativ pentru anumite categorii de decidenți), după promisiunile făcute (care pot fi onorabile sau dimpotrivă). Mai mult decât atât, actul de legitimare a puterii – cu precădere în domeniul politic – este rezultatul unui cumul de factori, opțiuni, aspirații, interese, sentimente foarte disparate între ele. Votez directorul pentru că sunt amic cu el, pentru că e de aceeași specialitate cu mine, pentru că e „băiat de treabă", poate și pentru că e competent (dar cum se poate determina competența unui director *ab ovo* ?). În condițiile unei atari diversificări de factori (de multe ori destul de îndepărtați de exigențele funcționării profitabile a unei relații de putere) care ar putea pune sub semnul întrebării relația de putere, s-a ajuns la un compromis: *decizia majorității* și *determinarea periodică a legitimității puterii.* Teoretic, relația de putere ar trebui să aibă o dinamică mult mai puternică decât relația de autoritate datorită diversității de factori care intervin în determinarea ei. Practic însă, stabilitatea relației de putere este un rezultat al compromisului ! De aici și răbufnirile care apar, de multe ori înainte de termen, pe traiectul relației de putere, vizibile mai lesne în cazul relației de putere în domeniul politic (mitinguri, proteste etc.).

E destul de limpede că autoritatea și puterea nu sunt unul și același lucru, că relația de putere nu se identifică cu relația de autoritate. De aici și situațiile diferite – unele destul de bizare – care pot fi regăsite în practica relațiilor de putere. Combinatoric, situațiile ar putea fi epuizate astfel:

Dinamica puterii (→) **Dinamica autorității (↓)**	**Prezența puterii**	**Absența puterii**
Prezența autorității	$P \rightarrow A$ (putere cu autoritate)	$-P \rightarrow A$ (autoritate fără putere)
Absența autorității	$P \rightarrow -A$ (putere fără autoritate)	$-P \rightarrow -A$ (nici autoritate, nici putere)

Ce constatăm la o analiză fie şi pasageră a acestor patru situaţii ? Constatăm că, nu de puţine ori, ne aflăm în ipostaza în care asistăm la *prezenţa autorităţii dar la absenţa puterii*: mulţi medici sunt autorităţi în domeniul lor de competenţă, dar nu toţi deţin şi puterea de a impune anumite acte de putere, fiindcă nu sunt investiţi cu calitatea de purtători ai puterii în sistemul relaţional în care sunt integraţi. În raport cu aceste autorităţi individuale, unul singur (directorul) deţine puterea la nivelul unităţii, iar actele lui, izvorâte din libertăţile funcţiei, sunt obligatorii pentru ceilalţi.

Putem fi (şi suntem adesea) în faţa *prezenţei puterii dar absenţei autorităţii*: câţi miniştri, deşi au puterea de decizie în domeniile pe care le reprezintă, au şi autoritatea în domeniile respective ? În acest caz, purtătorul puterii nu este competent în domeniile puterii: specialişti în electronică propuşi miniştri la agricultură, specialişti în drept la sănătate. Desigur, adesea suntem în faţa situaţiei dezirabile în care *prezenţa puterii e însoţită de prezenţa autorităţii*: e instalat director al unui institut de cercetare în domeniul matematicii un specialist în matematică, ocupă funcţia de ministru de externe un diplomat de carieră. Şi ultima situaţie e una normală: *absenţa puterii şi absenţa autorităţii*: individul incapabil este lipsit de posibilitatea de a impune incapacitatea sa şi altora !

Consecinţele acestor mariaje pe traiectul relaţiei dintre putere şi autoritate sunt diferite pentru funcţionarea relaţiei de putere. Dacă relaţia de putere este dominată de prima situaţie luată în calcul, aceea a *puterii pe bază de autoritate*, atunci actele de putere funcţionează pe un fundament raţional, se integrează într-o anumită normalitate, asigură acoperirea intereselor unor categorii largi de indivizi, iar între purtătorul puterii şi subiectul puterii nu există poziţii incompatibile, izvorâte din inadecvarea actelor de putere (şi, implicit, a efectelor lor) la domeniul în care puterea se manifestă. Este situaţia dezirabilă pe care o relaţie de putere o caută şi care asigură manifestarea ei profitabilă. O relaţie de putere bazată pe această prezenţă concomitentă a puterii şi a autorităţii are toate şansele să se perpetueze o perioadă mai lungă de timp, adică să fie legitimată periodic. Dar ea nu este întâlnită întotdeauna, fiindcă nu întotdeauna grupul acţionează după principiul „omul potrivit la locul potrivit".

Una dintre cele mai nefericite situaţii în care se poate afla relaţia de putere este aceea caracterizată prin *prezenţa puterii dar absenţa*

autorității. Purtătorul puterii este legitimat (direct sau indirect), dar nu în baza autorității sale în domeniul în care se gestionează puterea[5]. Din acest motiv, actele sale de putere au, uneori, consecințe negative pentru subiecții puterii. De aici o anumită incompatibilitate între purtătorul puterii și subiecții puterii, incompatibilitate care face ca, adeseori, relația de putere să fie dintre cele mai tensionate, iar disfuncțiile puterii să fie vizibile chiar pentru simțul comun: decizii anulate pentru efecte negative neprevăzute, schimbări de strategie în funcție de presiunile de grup. O asemenea relație de putere are șanse diminuate de a se perpetua și, în mare măsură, chiar participanții la o astfel de relație lucrează în acest sens: subiecții relației de putere prin decizia asupra legitimității, grupurile de putere care au delegat puterea unui individ prin încercarea de a propune o soluție mai bună.

O situație la fel de inedită este aceea în care asistăm la *prezența autorității și absența puterii*. Deși s-ar putea crede că o astfel de situație este inofensivă pentru relația de putere și că este în beneficiul relației de putere să avem cât mai multe autorități, în practica puterii lucrurile nu par a sta de o asemenea manieră. Autoritățile recunoscute aspiră și la putere. Cu cât ele sunt mai numeroase, cu atât lupta pentru putere este mai aprigă, cu efecte nefavorabile pentru funcționarea normală a unei relații de putere. Lupta pentru putere „deranjează" puterea în actul ei de gestionare a proiectelor de dezvoltare a comunității. Deși medicul e o autoritate în domeniul său, el nu are și puterea de a decide asupra unora dintre problemele colectivității cu care lucrează tocmai pentru faptul că unele decizii țin de putere și nu de autoritate. El poate decide asupra tratamentului bolnavilor pe care îi are în îngrijire (chestiune de autoritate), dar nu poate decide asupra extinderii secției pe care o conduce (chestiune de putere). De aici dificultățile care pot să apară (și apar în mod efectiv) între putere și autoritate, în sensul că purtătorul autorității devine, la rândul său, subiect al puterii ! Dacă se mai adaugă

5. Să semnalăm totuși că, de la un anumit nivel de putere în sus, gravitatea și consecințele negative ale unei asemenea situații pentru relația de putere se diminuează simțitor datorită „colectivului de experți" care însoțește purtătorul puterii în deciziile sale privind anumite domenii în care, evident, nu este și nu poate fi autoritate: președintele are experți pe domenii care îl consiliază, la fel și alte posturi ale puterii.

la aceasta şi situaţia nefericită în care purtătorul puterii nu este şi autoritate în domeniul în care îşi exercită puterea, atunci conflictul este starea normală a relaţiei de putere !

În raport cu situaţia precedentă, situaţia aceasta din urmă este una dintre cele mai nefericite pentru manifestarea normală a relaţiei de putere. În situaţia în care purtătorul puterii nu este şi autoritate avem la îndemână o cale sigură de a acţiona (dacă vrem) pentru înlăturarea acestei disfuncţii pe traiectul relaţiei de putere, în sensul că se poate schimba persoana fără autoritate cu una a cărei autoritate este recunoscută. În cazul în care autorităţi recunoscute rămân în afara puterii, suntem de-a dreptul neputincioşi: niciodată nu vom avea funcţii de putere pentru toate autorităţile unui domeniu şi, mai ales, pentru aspiraţiile mereu crescânde ale acestor autorităţi ! Întotdeauna vor rămâne autorităţi care nu vor beneficia de putere.

Un purtător al puterii care nu beneficiază de autoritate poate fi – mai devreme sau mai târziu – schimbat prin actul legitimării. Situaţia în care purtători diferiţi ai autorităţii rămân în afara puterii nu pot fi decât parţial îmbunătăţite prin soluţii de compromis: a căuta autoritatea cea mai puternică a unui colectiv pentru a o plasa în poziţia de purtător al puterii (în raport cu care frustrările celorlalte autorităţi se resimt cu o intensitate mai atenuată), a recurge la sistemul rotaţiei în posturile de conducere (o practică destul de neeficientă, de altfel). Astfel că, în diferite domenii, în diferite câmpuri ale relaţiilor socio-umane, la diferite niveluri de organizare a societăţii contradicţiile dintre autoritate şi putere sunt manifeste şi au consecinţe dintre cele mai deplorabile pentru gestionarea normală a puterii. Ultima situaţie în care se poate afla relaţia de putere este şi cea mai „cuminte": individul *nici nu este înzestrat cu putere* într-un domeniu, dar nici *nu are autoritate în domeniu.* Societatea îl menajează pentru acest fapt.

Să ne oprim asupra *limitelor de acţiune* ale celor două relaţii: relaţia de autoritate şi relaţia de putere. Relaţia de autoritate este atotstăpânitoare. Ea acoperă orice domeniu al cunoaşterii şi acţiunii omeneşti. Fiind o autoritate bazată pe cunoaştere[6], ea se instalează

6. Ne simţim datori să facem o remarcă aici, prin care încercăm să ne delimităm într-o oarecare măsură de concepţia lui Bochenski asupra autorităţii şi să precizăm mai clar conceptele cu care lucrăm în investigaţia noastră. Bochenski vorbeşte de două tipuri de autoritate: *autoritatea*

peste tot acolo unde se manifestă relația de cunoaștere între doi indivizi, deoarece întotdeauna va exista cineva care va cunoaște mai mult într-un domeniu (și se va poziționa ca purtător al autorității în domeniul respectiv) și cineva care, cunoscând mai puțin, va recunoaște autoritatea primului și se va manifesta ca subiect al autorității. În domeniul economic, specialistul este autoritate în raport cu profanul, în domeniul matematicii, profesorul este autoritate în raport cu elevul, elevul mai bun este autoritate în raport cu cel mai slab, pictorul este purtător al autorității în raport cu ucenicul său, medicul cu mai multă experiență este, în general vorbind, autoritate în raport cu medicul mai tânăr.

Comparată cu amplitudinea impresionantă a relației de autoritate, relația de putere are unele limite. Relațiile de putere se manifestă în domeniul politic: ministrul este purtătorul puterii în raport cu subordonații săi; în domeniul economic: directorul de întreprindere este purtător al puterii în raport cu cei aflați sub el în ierarhie; în domeniul militar: comandantul de regiment este purtătorul puterii față de toți ceilalți comandanți de subunități care formează regimentul. Există însă un domeniu unde relația de putere nu are acces: *știința*. Directorul de spital este în relație de putere cu toți ceilalți medici ai spitalului. El poate lua decizii cu privire la probleme diferite ale activității spitalului. Cu o singură excepție: nu

---

epistemică (autoritatea bazată pe cunoaștere, autoritatea celui care știe mai mult) și *autoritatea deontică* (autoritatea funcției, autoritatea celui care deține un post). În încercarea pe care o propunem asupra analizei relației dintre *autoritate* și *putere*, ne asumăm conceptul de autoritate în primul sens, ca autoritate bazată pe cunoaștere, singura autoritate autentică și care este rezultatul voinței libere a individului. Autoritatea deontică este, după opinia noastră, mai degrabă o relație de putere (sau are unele trăsături ale relației de putere). De altfel, nici Bochenski nu pare a fi consecvent până la capăt cu această distincție deoarece, atunci când definește autoritatea în general, o face prin prisma actului de cunoaștere („P este o autoritate pentru S în domeniul D atunci când S recunoaște în principiu drept adevărat....“). Or, autoritatea deontică (componentă a autorității în general) nu are nimic comun cu adevărul, ci cu directiva pentru îndeplinirea scopului. Analizele noastre comparative asupra relației de autoritate și relației de putere trebuie văzute prin prisma acestor restricții conceptuale.

poate lua decizii cu privire la tratamentul aplicat bolnavilor (decizii care țin de știința medicinii). Dar și în acest caz ar exista o excepție în care directorul de spital ar putea lua decizii asupra tratamentului unei boli: când el însuși este specialist în domeniul bolii respective. Numai că aceste decizii nu le ia în calitate de purtător al puterii (director al spitalului), ci în calitate de purtător al autorității (specialist în domeniu). Directorul de școală, în calitatea sa de purtător al puterii, poate lua decizii privitoare la diferite compartimente ale activității din școală, în afară de rezolvarea problemelor de matematică, aprecierea răspunsurilor la istorie etc. Știința este și rămâne un domeniu al autorității și ea este (sau ar trebui să fie) refractară la ingerințele relației de putere. E vorba de știința pură și nu de valorificările practice ale ei.

2. Elemente de logică a relațiilor

Dacă puterea este o relație (între purtătorul puterii și destinatarul puterii în funcție de un domeniu), atunci ea ar putea fi studiată cu ajutorul *logicii relațiilor*. O serie de aspecte elementare ale logicii relațiilor trebuie aduse în atenție pentru a putea fi aplicate la relația de putere[7]. Logica relațiilor poate fi interpretată ca o logică a predicatelor n-adice[8], iar cele mai semnificative relații n-adice sunt cele diadice. Fie următoarea propoziție: „Ionescu este mai înalt decât Popescu". Această propoziție acoperă o relație, în care „mai înalt" exprimă relația (variabila de predicat), iar noțiunile „Ionescu" și „Popescu" exprimă elementele între care se stabilește relația dată (variabile individuale sau „argumentele"

7. Pentru aspecte de bază ale logicii relațiilor trimitem la: Patrick Suppes, *Introduction to Logic,* Van Nostrand Reinhold Company, New York, Cincinnati, Toronto, London, Melbourne, 1957, pp. 208 - 228; Alfred Tarski, *Introduction à la logique,* Gauthier-Villars, Nauwelaerts, Paris - Louvain, 1960, pp. 76 - 102; Philippe Thiry, *Notions de logique*, De Boeck, Bruxelles, 1993, pp. 125 - 132; Gérard Chazal, *Elèments de logique formelle*, Hermès, Paris, 1996, pp. 141 – 155.

8. Petre Botezatu, *Silogistica modernă*, în: I. Didilescu, P.Botezatu, *Silogistica. Teoria clasică și interpretările moderne*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976, p. 359.

relației). Dacă notăm variabila de relație cu (R), iar variabilele individuale (argumentele relației) cu (x) și (y), atunci vom obține *forma propozițională* a exemplului nostru: R(x,y), care înseamnă „x este în relația R cu y". Pe această formă propozițională putem să construim exemple multiple: „Ionescu este mai tânăr decât Popescu", „Iașul este la nord de București", „Teatrul Național este în stânga Filarmonicii", unde variabilele individuale (x,y) sunt înlocuite cu noțiuni diferite, iar variabila de relație (R), exprimată în forme diferite, leagă aceste noțiuni.

O serie de precizări trebuie făcute în legătură cu propozițiile de relație și cu comportamentul lor logic. Fie propoziția de relație „x este mai mare ca y". Să presupunem că domeniul de definiție al relației de mărime relativă („mai mare"), adică domeniul din care se recrutează valori pentru variabilele individuale (x) și (y), este cel al numerelor naturale. Vom constata că, în cazul anumitor valori acordate variabilelor individuale (x) și (y), propoziția de relație obținută din forma propozițională dată este o propoziție adevărată, în cazul altor înlocuiri, forma propozițională dă naștere unor propoziții false. Dacă îl înlocuim pe (x) cu (10) și pe (y) cu (5), vom obține propoziția „10 este mai mare ca 5", care este o propoziție adevărată. Dacă îl înlocuim pe (x) cu (10) și pe (y) cu (20), vom obține propoziția „10 este mai mare ca 20", care este o propoziție falsă. Constatăm că unele valori ale domeniului de definiție al relației satisfac relația (adică dau naștere unor propoziții adevărate), altele nu satisfac relația (dau naștere unor propoziții false). Problema aceasta este una dintre cele mai importante ale logicii relațiilor și avem convingerea că ea va rămâne semnificativă și pentru analiza relației de putere.

O a doua precizare este următoarea: ordinea argumentelor unei relații este, în majoritatea cazurilor, semnificativă. În sensul că ea are repercusiuni imediate asupra satisfacerii sau nesatisfacerii relației. Nu în toate. Fie propoziția de relație „Numărul 10 este mai mare ca numărul 5" cu următoarea formă propozițională: R(x,y), unde (x) a fost înlocuit cu (10) iar (y) cu (5). Să admitem că schimbăm ordinea argumentelor relației, obținând forma propozițională: R(y,x). Propoziția devine: „Numărul 5 este mai mare ca 10". Ea este o propoziție falsă. Prin urmare, schimbarea ordinii argumentelor a determinat trecerea de la o propoziție adevărată („Numărul 10 este mai mare ca 5") la o propoziție falsă („Numărul 5 este mai mare ca 10").

În măsura în care, în logica relațiilor, ne interesează cum se propagă adevărul de la o propoziție ca dată la o propoziție ca dedusă din ea (care sunt schemele de raționare valide prin care de la adevăr se obține adevărul), ne dăm seama că trebuie să ținem seama de ordinea variabilelor individuale ale relației. Sunt și excepții: dacă în propoziția de relație „Triunghiul ABC este asemenea cu triunghiul MNS" substituim reciproc noțiunile aflate în relație, obținem propoziția „Triunghiul MNS este asemenea cu triunghiul ABC", care este, ca și prima, o propoziție adevărată. Situațiile invocate se regăsesc la toată gama de relații cu care putem face cunoștință: în propoziția „x este șeful lui y" este clar că ordinea argumentelor este esențială (între doi indivizi, relația de putere exclude ca ambii să fie șefi cu privire la același domeniu), în timp ce în propoziția „x este prietenul lui y" ordinea este indiferentă.

Câteva observații elementare pot fi desprinse din considerațiile noastre de până acum. Orice relație vizează un anumit *domeniu*, are un câmp propriu de acțiune. Din acest câmp se vor selecta valorile variabilelor individuale care vor satisface sau nu vor satisface relația. Relația de prietenie nu se poate manifesta decât în domeniul ființelor umane. Orice instanțiere a ei va angaja elemente din acest câmp. Relația de mărime relativă vizează mai multe domenii (domeniul numerelor, domeniul obiectelor etc.), fiindcă numai elementele acestor domenii pot fi comparate din punctul de vedere al mărimii lor. Nu avem relații „în general", ci relații determinate pe domeniile de competență.

O a doua observație ține de elementele care intră în relație. Ele fac parte din domeniul (sau câmpul) de acțiune al relației și sunt hotărâtoare pentru a determina satisfacerea sau nesatisfacerea relației. Forma relației este neutră. Toate problemele încep și se complică treptat o dată cu acordarea unor „conținuturi" acestor forme, adică o dată cu asocierea unor valori concrete variabilelor individuale care compun relația dată. În relațiile mai puțin ortodoxe pentru exercițiul logic (relațiile sociale, relațiile interumane), problema elementelor care intră în relație este esențială pentru natura și consecințele relației.

Relațiile au anumite proprietăți. În fapt, pe aceste proprietăți se fundează întreaga logică a relațiilor. Vom analiza aceste proprietăți, fiindcă ele ni se par esențiale pentru aplicațiile pe care le pot avea

în investigarea relației de putere. Criteriul după care vom investiga fiecare dintre proprietățile relațiilor va fi cel pe care l-am pomenit: satisfacerea relației de către argumentele domeniului în care relația se manifestă. O relație poate fi satisfăcută de toate elementele domeniului din care ea își selectează valorile argumentelor. În acest caz, orice înlocuire a variabilelor individuale dă naștere unei propoziții adevărate. Dacă în forma propozițională R(x,y), relația este dată de sintagma „a fi în relație de autoritate", iar domeniul de acțiune al relației este dat de noțiunea „om", atunci relația este satisfăcută întotdeauna: oricare doi indivizi intră în relație de autoritate între ei într-un domeniu. O relație poate să nu fie satisfăcută de nici un element al domeniului de valorizare. Astfel, dacă relația este dată de sintagma „a fi la dreapta", iar domeniul de valorizare este cel al acțiunilor umane, atunci relația nu este satisfăcută niciodată. În sfârşit, sunt relații care uneori sunt satisfăcute, alteori nu. Relația „a fi succesor" nu se instalează între oricare două numere naturale, ci numai între unele dintre ele. Aşadar, relația este satisfăcută uneori.

Una dintre proprietățile relațiilor este *reflexivitatea*. Reflexivitatea este acea proprietate a unei relații de a se manifesta în legătură cu un argument al ei. Mai exact, dacă o relație este reflexivă, atunci un element al relației întreține această relație cu sine. Proprietatea reflexivității se supune aceloraşi trei cazuri de care am amintit: este satisfăcută întotdeauna, nu este satisfăcută niciodată, este satisfăcută uneori. Dacă proprietatea este satisfăcută întotdeauna, atunci relația este *reflexivă*. Relația de egalitate este reflexivă, pentru că întotdeauna un lucru este egal cu el însuşi: (x) R(x,x), unde (R) desemnează relația de egalitate. Dacă proprietatea nu este satisfăcută niciodată, atunci relația este *ireflexivă*. Relația de poziționare spațială este ireflexivă: propoziția „Iaşul este la nord de Iaşi" este întotdeauna o propoziție falsă pentru că relația determinată de sintagma „la nord de" presupune în mod necesar ca cele două argumente să fie diferite. La fel relația de mărime relativă („Ion este mai înalt decât Ion"), relația de prietenie („Andrei este prieten cu Andrei"). Avem deci situația: (x) –R(x,x). În sfârşit, dacă proprietatea este uneori satisfăcută, alteori nu, atunci relația este *nereflexivă*. Relația de încredere, de exemplu, este o relație nereflexivă: uneori individul are încredere în sine, alteori nu. Vom avea situația: (Ex) –R(x,x).

O a doua proprietate este *simetria*. O relație este simetrică dacă, prin schimbarea reciprocă a locului argumentelor, relația persistă. Când cerința este satisfăcută întotdeauna, relația este *simetrică*. Relația de egalitate este simetrică: dacă *a* este egal cu *b*, atunci și *b* este egal cu *a*; relația de prietenie este simetrică: dacă *a* este prieten cu *b*, atunci și *b* este prieten cu *a*. Exigența este următoarea: (x)(y) R(x,y) → R(y,x). Dacă cerințele acestei proprietăți nu sunt satisfăcute niciodată, atunci relația este considerată *asimetrică*. Relația de poziționare geografică este asimetrică: dacă *a* este la nord de *b*, atunci niciodată nu este posibil ca *b* să fie la nord de *a*; relația de autoritate este asimetrică: dacă *a* este o autoritate față de *b* într-un domeniu, atunci nu este posibil ca *b* să fie autoritate față de *a* în același domeniu. Asimetria se exprimă astfel: (x)(y) R(x,y) → –R(y,x). Dacă proprietatea este uneori satisfăcută, alteori nu, atunci relația este considerată *nesimetrică*. Relația de încredere este nesimetrică: există cazuri în care *a* are încredere în *b* dar și *b* are încredere în *a*, dar există și cazuri în care *a* are încredere în *b*, dar *b* nu are încredere în *a*. Vom exprima această exigență astfel: – (x)(y) R(x,y) → R(y,x). Procedând la exprimarea substituției cuantificatorilor, formula echivalează cu: (Ex)(Ey) – [R(x,y) → R(y,x)] sau: (Ex)(Ey) R(x,y) & –R(y,x).

O a treia proprietate este *tranzitivitatea*. O relație este *tranzitivă* dacă, fiind prezentă între *a* și *b* și între *b* și *c*, este prezentă și între *a* și *c*. Relația de egalitate este tranzitivă: (*a* = *b*); (*b* = *c*), deci (*a* = *c*). Relația acoperită de sintagma „a fi frate" este tranzitivă: dacă *a* este frate cu *b* și *b* este frate cu *c*, atunci *a* este frate cu *c*; relația de autoritate este tranzitivă: dacă *a* este o autoritate față de *b* și *b* este o autoritate față de *c*, atunci *a* este o autoritate față de *c* (în același domeniu). Proprietatea unei relații de a fi tranzitivă se exprimă astfel: (x)(y)(z) [(Rxy & Ryz) → Rxz]. Dacă exigența tranzitivității nu este satisfăcută niciodată, atunci relația este *intranzitivă*. Relația determinată de sintagma „a fi dublul" este intranzitivă: dacă *a* este dublul lui *b* și *b* este dublul lui *c*, *a* nu este dublul lui *c*: (x)(y)(z) [(Rxy & Ryz) → –Rxz]. Dacă exigențele tranzitivității sunt satisfăcute uneori, relația este *netranzitivă*. Relația de prietenie este netranzitivă: dacă *a* este prieten cu *b* și *b* este prieten cu *c*, este posibil ca *a* să fie prieten cu *c*, după cum este posibil ca a să nu fie prieten cu *c*. Formula netranzitivității se obține prin negația aceleia a tran-

zitivității: – (x)(y)(z) [(Rxy & Ryz) → Rxz] ≡ (Ex)(Ey)(Ez) – [(Rxy & Ryz) → Rxz] ≡ (Ex)(Ey)(Ez) (Rxy & Ryz & –Rxz).

O a patra proprietate a relațiilor este *conexitatea*. O relație este *conexă* dacă ea se manifestă între oricare doi membri al domeniului pe care relația îl vizează, fie în sens direct, fie în sens invers (adică, fie de la primul argument al relației la cel de-al doilea, fie de la cel de-al doilea la primul). Astfel, relația de autoritate este conexă: între oricare doi indivizi se stabilește o relație de autoritate; relația de mărime relativă („mai mare sau egal") este o relație conexă în domeniul numerelor naturale: oricare două numere naturale se află în relația de a fi mai mari sau egale între ele. Exigența unei relații conexe este următoarea: (x)(y) (Rxy v Ryx). Dacă o relație nu îndeplinește niciodată exigențele conexității, atunci ea se numește *disconexă*. Relația determinată de „a fi dublul și triplul" este disconexă în spațiul numerelor naturale: nici un număr natural nu poate și dublul și triplul altui număr natural. Proprietatea disconexității se exprimă astfel: (x)(y) –[Rxy v Ryx] ≡ (x)(y) (–Rxy & –Ryx). Dacă cerințele conexității sunt uneori îndeplinite, alteori nu, atunci relația este considerată *neconexă*. Relația de divizibilitate este neconexă: oricare ar fi două numere naturale, ele pot să fie unul divizorul celuilalt, dar pot și să nu fie. Relația de paternitate este neconexă: oricare ar fi doi indivizi, este posibil ca unul să fie tatăl celuilalt, după cum este posibil să nu fie. Neconexitatea este negația contradictorie a conexității. Deci ea se poate exprima astfel: – (x)(y) (Rxy v Ryx) ≡ (Ex)(Ey) [–Rxy & –Ryx].

Rămânem la aceste proprietăți ale unei relații. Cum am constatat, există diferențe semnificative în privința satisfacerii acestor proprietăți de către relații diferite. Una și aceeași relație poate satisface unele proprietăți, poate să nu satisfacă altele, după cum poate rămâne la nivelul unei satisfaceri parțiale a acestor proprietăți. Modul de satisfacere a exigențelor impuse de proprietăți de către relații diferite dă naștere unor *relații de ordine* prin care relațiile structurează indivizii care populează domeniile de aplicabilitate ale relației. Logica relațiilor studiază diferite tipuri de ordine determinate de anumite relații. Nu ne interesează aici, fiindcă ele au mai puțină relevanță pentru relația de putere.

3. Aplicații ale logicii relațiilor la relația de putere

Vom încerca o aplicare a acestor proprietăți la *relația de putere*, aceea care ne interesează cu deosebire în analiza noastră. În legătură cu această încercare, trebuie să subliniem, *ab ovo*, că ea își propune să răspundă la următoarele întrebări: În care dintre cele trei tipuri de situații posibile se încadrează relația de putere (este satisfăcută totdeauna, uneori sau niciodată) cu privire la exigențele reflexivității, simetriei, tranzitivității și conexității ? Ce se întâmplă cu relația de putere când, în raport cu fiecare proprietate, se detașează de „cadrele standard"? Care este tonalitatea dominantă a discursului politic în aceste situații ?

Să intrăm în analiza *reflexivității*. Relația de putere angajează, cum am constatat în investigațiile precedente, două elemente: purtătorul puterii și destinatarul puterii. Această relație de putere își exercită „prerogativele" într-un anumit domeniu, în legătură cu un anumit „spațiu" al relațiilor interumane. Să presupunem că (*a*) este purtătorul puterii și (*b*) este destinatarul puterii, iar domeniul în care această relație se manifestă este cel politic. Reflexivitatea unei relații ne cere să stabilim care este situația relației când ea se manifestă între unul și același argument. Cu privire la relația de putere, cerința reflexivității ne invită să stabilim dacă relația de putere se manifestă (funcționează) între un individ și el însuși. Este posibil ca purtătorul puterii să fie și destinatarul ei ?

Trebuie, deci, să răspundem la următoarele întrebări: (a) dacă purtătorul puterii este întotdeauna și destinatarul puterii; (b) dacă purtătorul puterii este uneori și destinatarul puterii; (c) dacă purtătorul puterii nu poate fi niciodată destinatarul puterii. La primele două întrebări răspunsul este negativ: nici un purtător al puterii nu este și destinatar al ei nici întotdeauna, nici uneori. Dacă ar fi, ar însemna că actele de putere nu au destinație, nu vizează un anumit câmp de acțiune, ar fi doar acte de putere în sine cu care nu putem mișca nimic în realitatea înconjurătoare. Oricum, este neverosimil ca, într-o relație de putere politică, unul dintre purtătorii puterii să fie și cel care dă ordine (în calitate de purtător al puterii) și cel care le execută (în calitate de destinatar al puterii). Lucrurile sunt mai ușor de sesizat, din punctul de vedere pe care-l urmărim, în anumite domenii în care relația de putere este mai bine conturată, de

exemplu în domeniul militar: este de neconceput ca un comandant să dea ordine şi tot el să le execute ! Constatăm că relaţia de putere nu este nici reflexivă, nici nereflexivă.

Răspunsul la a treia întrebare este afirmativ: purtătorul puterii nu poate niciodată să ocupe poziţia destinatarului puterii în una şi aceeaşi relaţie de putere. Chiar dacă s-ar putea aduce ca argument faptul că, de multe ori, purtătorul puterii îndeplineşte, el însuşi, activităţi care decurg din actele sale de putere, totuşi el nu le îndeplineşte graţie relaţiei de putere cu el însuşi. Mai mult decât atât, actele sale de putere nu sunt date pentru sine, ci pentru ceilalţi şi îndeplinirea lor de către aceştia din urmă este esenţială pentru funcţionarea relaţiei de putere. Constatăm că relaţia de putere este *ireflexivă*. În conformitate cu cerinţa ireflexivităţii, putem să considerăm ca valabilă următoarea regulă a relaţiei de putere:

(R_1): *Fiind dată o relaţie de putere, întotdeauna purtătorul puterii este o entitate distinctă în raport cu destinatarul puterii*

Ce concluzie putem trage de aici ? Că de relaţia de putere nu „beneficiază" toţi membrii colectivităţii în care ea se manifestă. Apoi că relaţia de putere presupune un grup distinct ai cărui membri exercită puterea în calitate de purtători ai puterii şi un grup la fel de distinct care „execută" dispoziţiile ce rezultă din manifestarea actelor de putere în calitatea sa de destinatar al puterii. Aşa încât, sloganuri de forma „puterea poporului", „puterea celor mulţi", „puterea tuturor", „fiecare deţine puterea", pe care le auzim adesea, nu sunt altceva decât formule retorice care maschează adevărata faţă a puterii, aceea de a fi distinctă, divizată şi bine distribuită între purtătorii puterii (în general, o minoritate) şi destinatarii puterii (majoritatea membrilor colectivităţii).

O remarcă trebuie făcută aici şi, fără îndoială, ea ne va însoţi întotdeauna în analizele asupra relaţiei de putere. Anume că regulile pe care le stabilim sunt valabile sub semnul a două restricţii: *unitatea de domeniu* şi *unitatea de structură ierarhică* în care sunt angajaţi cei doi actori ai relaţiei de putere: purtătorul puterii şi destinatarul puterii. Prin urmare, în cazul caracterului ireflexiv al relaţiei de putere, purtătorul puterii şi destinatarul trebuie să fie indivizi distincţi (întotdeauna) numai dacă ei se situează în perimetrul

aceluiaşi domeniu al relaţiei de putere. Într-adevăr, şeful de partid este purtător al puterii în raport cu membrul de rând al partidului său (care e destinatarul puterii), dar numai în domeniul politic, fiindcă acasă, celibatar fiind, el este şi cel care „gestionează" puterea şi cel care o execută ! Mai mult decât atât, purtătorul puterii (în domeniul politic) se poate găsi în situaţia de destinatar al puterii (în domeniul educaţional, de exemplu). Comandantul este purtătorul puterii (în domeniul militar) în raport cu subordonaţii săi (care sunt destinatarii puterii), dar poate fi (şi este cu siguranţă) destinatar al puterii (în organizarea ierarhică a locatarilor din bloc !). Aşadar, *unitatea de domeniu* este imperativă pentru ca regulile stabilite să aibă valabilitate în relaţia de putere.

A doua cerinţă este *unitatea de structură ierarhică.* Domeniul poate rămâne acelaşi, dar dacă structura ierarhică în interiorul lui nu îi cuprinde pe cei doi actori ai relaţiei de putere, atunci regulile pot fi afectate. Preşedintele unui partid este purtătorul puterii în partidul din care face parte, dar iese din această calitate în afara structurii organizatorice a partidului (deşi domeniul poate rămâne acelaşi: politicul). Destinatarii puterii sale sunt şi rămân în această postură doar în cadrele organizatorice ale partidului dat. În domeniul militar, comandantul unui regiment din Bacău este purtător al puterii în raport cu subordonaţii din regimentul pe care îl conduce, dar nicidecum cu cei ai unui regiment din Oradea, care au un alt purtător al puterii, deşi domeniul este acelaşi.

Ce influenţă are cerinţa ireflexivităţii asupra tonalităţii generale a discursului politic ? Mai exact, ce rezultă din regula care exprimă cerinţa distincţiei permanente între purtătorul puterii şi destinatarul puterii ? Purtătorul puterii, neputând fi niciodată în postura de destinatar al puterii, rezultă că *discursul politic nu-l vizează niciodată pe purtător* (sau pe aspirantul la calitatea de purtător al puterii), ci întotdeauna pe destinatar. Discursul politic va viza acţiunea destinatarului. Pentru aceasta, el va explica, va argumenta, va cere.

Care ar fi consecinţele aplicării proprietăţii *simetriei* la relaţia de putere? Proprietatea simetriei ne cere să vedem ce se întâmplă cu relaţia de putere atunci când purtătorul puterii şi destinatarul puterii îşi schimbă rolurile reciproc. Aceasta înseamnă că dacă (*a*) este purtătorul puterii, iar (*b*) este destinatarul puterii, ar trebui să vedem ce se întâmplă dacă (*b*) trece în postura de purtător al

puterii, iar (*a*) în postura de destinatar al puterii. Situația aceasta nu se întâlnește niciodată în relația de putere. Dacă președintele de partid este purtător al puterii în raport cu membrii partidului său, care sunt destinatari ai puterii, aceștia din urmă nu pot deveni din destinatari ai puterii purtători ai puterii. Dacă un comandant este purtătorul puterii în raport cu subordonații săi, aceștia din urmă nu pot fi purtători ai puterii în raport cu comandantul care să devină destinatar. Deducem de aici că relația de putere este *asimetrică*. De aici, regula:

(R_2) : *În orice relație de putere, raportul dintre cele două elemente ale relației este unidirecțional: de la purtător la destinatar*

Exigențele întâlnite în cazul analizei reflexivității relației de putere se regăsesc și în cazul simetriei. Regula delimitată este valabilă dacă purtătorul puterii și destinatarul puterii aparțin aceluiași domeniu. Numai în același domeniu purtătorul puterii nu poate deveni destinatar al puterii, iar destinatarul puterii nu poate deveni purtător al puterii. Directorul de școală rămâne purtătorul puterii, iar profesorii rămân destinatarii puterii sale numai când relația de putere se manifestă în domeniul școlar și cu privire la școala pe care directorul o conduce. În domenii diferite, situațiile se pot schimba, firește. Comandantul de regiment, purtător al puterii pentru subordonatul său în domeniul militar, poate deveni destinatar al puterii (subordonat) al subordonatului său (care devine purtător al puterii), dacă relația de putere se mută din domeniul militar în domeniul sportiv.

Regula delimitată este condiționată și de structura ierarhică a relației de putere. Altfel, regula nu mai funcționează. În cadrul aceleiași structuri ierarhice și al aceluiași domeniu, niciodată purtătorul puterii nu se poate metamorfoza în destinatar, iar destinatarul în purtător al puterii. Dacă ierarhiile în care se încadrează purtătorul, respectiv destinatarul, sunt diferite, atunci ei se pot situa pe poziții reciproc substituibile fără nici un impediment. Profesorii unei universități (în calitate de destinatari ai puterii) se subordonează rectorului (în calitate de purtător al puterii), dar acesta din urmă poate să se subordoneze (pe linia unei comisii științifice, de exemplu) unuia dintre profesorii universității (care este purtătorul puterii în noua ordine ierarhică). Structuri ierarhice diferite dau naștere la schimbul reciproc de roluri, deși domeniul rămâne același.

În cazul simetriei relației de putere, regula pe care am propus-o funcționează adecvat și sub o restricție proprie: caracterul unidirecțional al relației de putere de la purtător la destinatar funcționează ca *efect al unui act de legitimare a relației de putere*. Aceasta înseamnă că purtătorul și destinatarul puterii rămân în această postură și fie gestionează (purtătorul), fie suportă rezultatele gestionării (destinatarul) puterii numai atât timp cât, prin convențiile admise, durează un act de legitimare. Este evident că, în urma unui nou act de legitimare, rolurile celor care au ocupat poziția de purtător sau destinatar se pot schimba (și se schimbă de multe ori) în totalitate. Dar, între actele de legitimare, nici o schimbare de roluri nu este posibilă, iar relația de putere se manifestă în funcțiile ei bine stabilite. Fiecare act de legitimare schimbă postura în care actorii relației de putere s-au aflat, deși sensul relației de putere rămâne același.

Această din urmă exigență (și analiza consecințelor ei) ne arată un lucru deosebit de important pentru relația de putere, de care, de obicei, nu se ține seama: *exigențele simetriei exprimă imperativul modificării relației de putere*. Faptul că relația de putere este asimetrică ne arată tendința de perpetuare a unei relații de putere o dată stabilită. Dar faptul că asimetria relației de putere (direcționarea strictă a ei de la purtător la destinatar) rămâne valabilă doar în cadrul unui act de legitimare, după care ea este pusă în discuție, spune ceva despre faptul că societatea a prevăzut anumite mecanisme care să bareze tendința de perpetuare a puterii (a relației de putere în cadrele statuate și cu funcționalitățile aferente).

Ce s-ar întâmpla în celelalte două situații ? Adică atunci când relația de putere ar fi simetrică (oricând purtătorul ar putea trece în locul destinatarului și invers) sau ar fi nesimetrică (adică situația când uneori rolurile s-ar putea schimba) ? Exercitarea puterii ar fi pusă sub semnul întrebării și, odată cu acest fapt, chiar mecanismele de funcționare a societății. În grade diferite, fără îndoială. Dacă relația de putere ar fi simetrică, puterea nu ar putea fi exercitată (dacă toți sunt în postura de a exercita acte de putere – ca purtători ai puterii – normal că nimeni nu va mai executa aceste acte). Dacă relația de putere ar fi nesimetrică, degringolada ar fi mai redusă, dar la fel de păguboasă pentru funcționarea normală a organismului social.

Din caracterul asimetric al relației de putere, ca și din consecințele acestei situații, putem desprinde o trăsătură importantă a

discursului care reflectă aceste aspecte: puternicul său *accent polemic*. Fiecare destinatar al puterii ar vrea, în actele diferite de legitimare, să devină purtătorul puterii şi să se instaleze în mijlocul facilităţilor şi mecanismelor de care beneficiază această postură. Nu are nici un alt mijloc la îndemână decât influenţa de care dispune asupra acelora care au capacitatea de a decide cu privire la legitimitate. Dar instrumentul cel mai la îndemână pentru a spori influenţa asupra decidenţilor este acela al discursivităţii. Fiind vorba de înlocuirea relaţiei de putere, discursul nu poate fi decât unul politic. Cum asimetria relaţiei de putere pune în evidenţă tocmai relaţiile unidirecţionate dintre purtătorul puterii şi destinatarul puterii, care au, fiecare în parte, obiective total diferite (purtătorul urmăreşte să perpetueze relaţia de putere existentă, destinatarul vrea s-o schimbe), ne dăm seama că discursurile celor două părţi nu vor constitui decât confruntări polemice dintre cele mai înverşunate. Schimbarea puterii s-a realizat întotdeauna de pe poziţiile conflictului, iar discursul politic a reflectat în permanenţă acest conflict. Uneori cu mai multă putere, alteori mai temperat.

Să ne oprim la aplicarea proprietăţii *tranzitivităţii* la analiza relaţiei de putere. Tranzitivitatea exprimă cerinţa ca, dacă o relaţie se manifestă între doi termeni şi între unul dintre ei şi al treilea, atunci ea se manifestă şi între celălalt şi al treilea. Ne interesează deci modul cum se „transferă" relaţia de putere între purtători şi destinatari diferiţi. Ce constatăm din acest punct de vedere? Că dacă (*a*) este în relaţie de putere cu (*b*) şi (*b*) în relaţie de putere cu (*c*), atunci (*a*) este în relaţie de putere cu (*c*). Dacă inspectorul şef al poliţiei este în relaţie de putere cu şeful compartimentului „moravuri", iar acesta din urmă în relaţie de putere cu oricare dintre ofiţerii şi subofiţerii săi, atunci inspectorul şef al poliţiei este în relaţie de putere cu oricare dintre ofiţerii sau subofiţerii compartimentului „moravuri". Constatăm că relaţia de putere este *tranzitivă*, iar acest fapt determină următoarea regulă:

> (R_3) : *Fiind dată o relaţie de putere într-un domeniu, întotdeauna purtătorul purtătorului puterii în raport cu un destinatar este purtătorul puterii în raport cu destinatarul*

Mai liber, formula s-ar putea traduce astfel: „într-o relaţie de putere, şeful şefului meu este şeful meu" ! Sau, din punctul

de vedere al purtătorului: „subordonatul subordonatului meu este subordonatul meu".

Câteva observații trebuie făcute. Ele rezultă din caracterul tranzitiv al relației de putere și din regula pe care am evidențiat-o. În primul rând, proprietatea tranzitivității, aplicată relației de putere, *nu numai că transferă relația de putere* (dacă ea se manifestă între *a* și *b* și între *b* și *c*, atunci ea se manifestă și între *a* și *c*), ci *conservă și situațiile cu care cele două elemente, purtătorul și destinatarul, au intrat în relație*. Să ilustrăm cele afirmate. Inspectorul șef al poliției intră în relația de putere cu șeful compartimentului „moravuri" în postura de *purtător al puterii*. Șeful compartimentului „moravuri" intră în relația de putere cu ofițerul din subordine în postura de purtător al puterii, iar acesta din urmă în postura de *destinatar al puterii*. În conformitate cu proprietatea tranzitivității relației de putere, rezultă o nouă relație de putere: inspectorul șef al poliției este în relație de putere cu ofițerul de la compartimentul „moravuri". Pozițiile cu care cei doi au intrat în relația de putere sunt de purtător al puterii (pentru inspectorul șef) și destinatar al puterii (pentru ofițerul de la „moravuri"). Pozițiile cu care au ieșit sunt aceleași: inspectorul șef este purtătorul puterii, iar ofițerul de la „moravuri" este destinatarul puterii. Am putea să formulăm următoarea regulă:

> (R_4) : *Fiind dată o structură ierarhică de putere, ea conservă rolurile cu care au intrat actorii relațiilor de putere, indiferent de dinamica acestor relații*

O a doua observație: *proprietatea tranzitivității relației de putere constituie fundamentul logic al ierarhizării puterii*. Relațiile de putere nu sunt relații absolute, ci relații de grad. Aceasta înseamnă că relația de putere stabilește anumite ierarhii, anumite niveluri de gestionare a puterii. În funcție de aceste niveluri se determină și poziția fiecărui participant la relația de putere. Proprietatea tranzitivității diferențiază relațiile de putere: șeful filialei locale a unui partid ține de un anumit nivel al ierarhizării relațiilor de putere, cel al filialei județene se află la un nivel superior de ierarhizare a puterii, după cum șeful partidului se află pe treapta cea mai de sus a ierarhiei. Directorul de școală este la un anumit

nivel al ierarhiei puterii, inspectorul general județean la un nivel mai înalt, ministrul învățământului e pe una dintre cele mai înalte trepte ale ierarhiei puterii.

Proprietatea tranzitivității relației de putere și consecința ei – ierarhizarea puterii – determină o situație paradoxală: fiecare individ angajat într-o ierarhie de putere este, în același timp, și purtător al puterii (șef pentru cei care se află pe trepte inferioare ale puterii) și destinatar al puterii (subordonat pentru cei care se află pe trepte superioare în ierarhia puterii). Cu două excepții, dar care rămân și ele discutabile: cel aflat pe treapta cea mai înaltă a puterii (care nu are un alt purtător, un alt șef) și cel aflat pe treapta cea mai de jos a ierarhiei puterii (care nu are alt destinatar, alt subordonat).

Problema care se pune aici este *amplitudinea relației de putere*. Ea ține tot de proprietatea tranzitivității. Ar trebui să răspundem la întrebarea dacă tranzitivitatea relației de putere cuprinde orice individ angajat într-o comunitate umană în care se desfășoară o relație de putere. E destul de facil de constatat că nu există posibilitatea ca individul angajat într-o comunitate umană să evite relațiile de putere și structurile ierarhice de putere. El are libertatea de a nu se angaja în toate relațiile de putere care bântuie societatea, de a face o selecție a relațiilor de putere în care intră, dar nu are, sub nici o formă, posibilitatea evitării lor. Rezultă că proprietatea tranzitivității relației de putere se manifestă în legătură cu orice individ: individul intră în relațiile de putere, acestea sunt structurate și ierarhizate, ierarhizarea are ca temei tranzitivitatea relației de putere, deci proprietarea tranzitivității acoperă orice individ angajat în relația de putere. Putem să instituim următoarea regulă:

> (R_5) : *Fiind dată o societate organizată, orice individ intră în relații și structuri ierarhice de putere, îndeplinind atât rolul de purtător al puterii, cât și rolul de destinatar al puterii*

O a treia observație: *proprietatea tranzitivității este fundamentul logic al delegării puterii*. Întrucât puterea se manifestă ca o structură ierarhizată, ne dăm seama că, de multe ori, purtătorul puterii nu acționează direct (deși, teoretic, oricând ar putea-o face), ci prin intermediul structurilor de putere aflate pe trepte inferioare ale ierarhizării. Avem de-a face, în acest caz, cu *delegarea puterii*,

actul prin care o putere aflată pe o treaptă superioară a ierarhiei cedează o serie din prerogativele sale în gestionarea puterii unei puteri aflate pe trepte inferioare ale ierarhizării. Deciziile ministrului (ca acte ale puterii) nu sunt duse la îndeplinire în mod direct, ci prin intermediul structurilor de putere aflate pe trepte ierarhice inferioare (inspectori şcolari, directori de şcoli etc.). Are loc, deci, o delegare a puterii de la vârful ierarhiei spre baza ei.

Delegarea puterii este un act necesar. Ea este impusă, pe de o parte, de imposibilitatea puterii ierarhic superioare de a avea relaţii directe cu ultimii subordonaţi. Dacă lucrurile s-ar petrece de o asemenea manieră, funcţionarea sistemului ar fi de-a dreptul paralizată. Ea este impusă, pe de altă parte, de imposibilitatea puterii aflate pe trepte superioare de a beneficia de autoritate în toate domeniile şi compartimentele subordonate. Cum şefii acestora din urmă se determină (sau ar trebui să se determine) pe principiul autorităţii, este normală delegarea unora dintre atribuţiile puterii în sarcina lor. Ea este impusă, în al treilea rând, de imperativul funcţionării adecvate a ierarhiilor: o structură ierarhică funcţionează în cadrele normale când există o anumită autonomie a nivelurilor ierarhice în exercitarea actelor de putere. Or, prin delegarea puterii (a unora dintre prerogativele ei) se realizează această autonomie.

O a patra observaţie: *funcţionarea regulilor induse de proprietatea tranzitivităţii relaţiei de putere este determinată de restricţiile privind unitatea de domeniu, de ierarhie şi de perioada unui act de legitimare*. Şeful şefului meu este şeful meu numai dacă cei trei impricinaţi (eu, şeful meu şi şeful şefului meu) sunt în astfel de relaţii în acelaşi domeniu. Dacă nu, lucrurile se schimbă radical: dacă un individ (*a*) este şeful şefului meu în domeniul bancar, iar dacă şeful meu îmi este şef în domeniul organizării locatarilor din bloc, e clar că şeful şefului meu nu este şeful meu ! La fel şi în cazul păstrării situaţiilor cu care participanţii la relaţia de putere au intrat în relaţie: ele se conservă dacă domeniul este acelaşi, dar nu se conservă sub nici o formă dacă domeniile sunt diferite.

Problema ierarhizării puterii prin intermediul proprietăţii tranzitivităţii e legată, desigur, de identitatea de ierarhie: delegarea puterii se poate realiza în interiorul aceleiaşi ierarhii a puterii. Ea nu poate funcţiona în ierarhii diferite: nu este posibil ca acte de putere care aparţin, să zicem, ministrului de interne să fie delegate unor

structuri de putere care aparțin ministerului învățământului ! Întrucât actul de legitimare a unei relații de putere și a unei configurații de putere stabilește un anumit „statu-quo" al puterii, toate exigențele formulate prin regulile legate de proprietatea tranzitivității sunt valabile atâta timp cât se menține această situație. O dată cu schimbarea ei, se schimbă și actorii, și ierarhiile, iar regulile funcționează în noile condiții.

Ce consecințe am putea identifica dacă relația de putere nu ar fi tranzitivă ? Mai multe și toate cu repercusiuni asupra desfășurării normale a relației de putere, a gestionării ei. În primul rând, nerecunoașterea ierarhiei puterii. De aici implicații dintre cele mai nefaste pentru actul de conducere a societății. A nu recunoaște o ierarhie a puterii în virtutea căreia se derulează în mod normal actele și relațiile de putere dintre indivizi înseamnă a eluda convențiile în virtutea cărora funcționează o societate. În al doilea rând, relația de putere ar fi afectată și în structura ei: purtătorul puterii, ca și destinatarul puterii, și-ar restrânge în mod sensibil atribuțiile (dacă nu ar fi chiar anulate), ceea ce ar avea iarăși consecințe negative asupra desfășurării normale a relațiilor de putere.

Proprietatea tranzitivității relației de putere și consecințele care decurg din această proprietate în privința manifestării acestei relații determină anumite particularități asupra discursivității în general și a discursului politic cu deosebire. Asistăm, mai întâi, la structurarea în funcție de ierarhizarea puterii a discursului politic: de un anumit tip este discursul liderului (programatic, doctrinar, direcțional) și de un cu totul alt tip este discursul politic al purtătorilor puterii situați pe trepte inferioare ale ierarhiei de putere (localizat, aplicat, contextualizat). Diferența se va regăsi și în privința limitărilor care stau în fața discursului pe diferite trepte ale ierarhiei puterii: discursul politic al liderului are o libertate mult mai mare, e supus la mai puține constrângeri (de doctrină, de credibilitate, de interese etc.), în raport cu discursurile celor aflați pe trepte inferioare ale ierarhiei care, pe lângă limitările curente, trebuie să țină cont și de altele (de exemplu, de cele ce rezultă din discursurile liderului).

Ultima aplicație pe care o avem în vedere este *conexitatea*. Spunem că o relație este conexă dacă ea se manifestă, în sens direct sau invers, între oarecare două elemente ale domeniului vizat de relația în cauză. Aplicarea proprietății conexității la relația de putere im-

plică răspunsuri la următoarele întrebări: (a) dacă relația de putere se manifestă întotdeauna între oricare doi indivizi angajați într-un câmp al relațiilor sociale; (b) dacă relația de putere nu se manifestă niciodată între oricare doi indivizi angajați într-un câmp social; (c) dacă relația de putere este selectivă (dacă uneori se manifestă între doi indivizi angajați în câmpul relațiilor sociale, alteori nu).

Răspunsul la prima întrebare este negativ: un individ angajat în relațiile din colectivitate nu intră în relație de putere cu toți ceilalți (mai exact, cu fiecare dintre ei). Maistrul de la o întreprindere oarecare nu este în relație de putere cu rectorul universității, soldatul nu este în relație de putere cu omul de pe stradă, componenții echipei de fotbal nu sunt în relație de putere cu angajații de la calea ferată. Răspunsul la a doua întrebare este, de asemenea, negativ. Este imposibil ca un individ oarecare să nu intre în relație de putere cu un alt individ niciodată. Individul nu poate evita, cum am arătat deja, relațiile de putere. Deci, situația ca relația de putere să nu se manifeste niciodată este utopică.

Răspunsul la a treia întrebare este afirmativ: orice individ angajat în structura colectivității din care face parte intră în relație de putere cu unii dintre semenii săi și nu intră în relație de putere cu alții. Altfel spus, uneori relația de putere se manifestă între doi indivizi, alteori nu. Un individ oarecare (*a*) întreține relații de putere cu șefii săi ierarhici (să zicem, la locul de muncă), cu subordonații săi (la nivelul unei structuri de partid în care este angajat), dar nu întreține relații de putere cu cercetătorii de la un institut de matematică (activitatea și preocupările sale nu au nici o legătură cu un astfel de domeniu), cu lucrătorii din domeniul farmaceutic. Constatăm că relația de putere este *neconexă*. Putem să aproximăm următoarea regulă:

> (R_6) : *Într-o structură ierarhică de putere, orice relație de putere este selectivă, în sensul că ea își „alege" atât purtătorii cât și destinatari puterii în funcție de criterii bine determinate*

Din caracterul selectiv al relației de putere putem desprinde o serie de consecințe semnificative pentru funcționarea practică a relației de putere. Prima: faptul că relația de putere este o relație selectivă în privința componentelor sale (purtătorul puterii și destinatarul puterii) asigură *libertatea de opțiune* în determinarea unora

sau altora dintre cele două componente şi chiar în determinarea ambelor. Dacă relaţia de putere ar fi imperativă între oricare doi membri ai societăţii (deci, dacă ea ar fi conexă), atunci nu ar mai putea exista posibilitatea de alegere, pentru că indivizii ar intra în mod automat, fiecare cu fiecare, în relaţie de putere, cu toate consecinţele care pot decurge de aici. Dacă relaţia de putere ar sta sub semnul imposibilităţii între oricare doi membri ai comunităţii (dacă ar fi disconexă), atunci, din nou, posibilitatea de alegere ar fi din capul locului anulată.

A doua: libertatea de opţiune (posibilitatea selecţiei) *vizează fiecare dintre elementele componente ale relaţiei de putere*: purtătorul puterii, destinatarul puterii şi chiar relaţia de putere însăşi. În momentul în care relaţia de putere nu este imperativă între oricare doi membri ai societăţii, aceştia au posibilitatea de a alege purtătorul puterii. În general, grupurile angajate în relaţiile de putere aleg purtătorii puterii după anumite criterii. Există situaţii când alegerea e cea mai fericită. În acest caz, relaţia de putere decurge în limitele normalităţii. Există situaţii când alegerea purtătorului puterii este neinspirată. În acest caz, relaţia de putere funcţionează cu distorsiuni. Şi într-un caz (când alegerea este inspirată) şi în celălalt caz (când alegerea e neinspirată), consecinţele funcţionării profitabile sau distorsionate a relaţiei de putere se răsfrâng asupra indivizilor care ocupă aceste poziţii, dar, mai ales, asupra grupurilor care au făcut astfel de alegeri.

Indivizii care au acordat legitimitatea sancţionează cu mai multă duritate alegerea proastă şi mai puţin individul incapabil: dacă primarul Bucureştiului nemulţumeşte pe toată lumea, vina nu e a lui (că e incapabil), ci a celor care au asigurat calea de acces spre acest post unui incapabil ! Există posibilitatea operării unei selecţii şi în privinţa destinatarului puterii deşi, în acest caz, ea este mai restrânsă. Întrucât relaţia de putere nu se răsfrânge asupra tuturor indivizilor, aceia care proiectează o astfel relaţie vizează şi un anumit grup care constituie, să zicem, destinatarul „de bază" al relaţiei de putere. Dacă ne referim la funcţionarea relaţiei de putere în domeniul politic, orice grup de putere vizează anumite sectoare ale electoratului cu precădere: grupurile de stânga vizează anumite segmente ale populaţiei (sectorul muncitoresc), care vor constitui destinatarul preferat al actelor de putere, grupurile de dreapta vor

viza cu precădere segmente proprii ale populației (proprietarii mari și mijlocii). Dacă relația de putere vizează domeniul economic, atunci vom avea, din nou, de-a face cu o selecție a destinatarului.

În sfârșit, există posibilitatea ca aceste componente ale relației de putere (purtătorul puterii și destinatarul puterii) să opteze pentru o relație de putere sau alta, deci să aleagă însăși relația de putere. Dacă un individ nu dorește să intre într-o relație de putere (determinată de structura unui partid, spre exemplu), el nu intră în această relație nici ca purtător și nici ca destinatar al puterii. Nimeni nu-l poate obliga (teoretic) să-și asume o relație de putere. Uneori însă, el nu poate evita o relație de putere (în special acelea care rezultă din voința majorității), pentru că astfel de relații se răsfrâng asupra tuturor.

A treia consecință: *selecția nu este aleatoare*, ci se derulează după criterii bine determinate. În mod ideal, criteriile acestea ar trebui să fie infailibile. Selecția purtătorului puterii, a destinatarului puterii și a relației de putere ține, într-o primă aproximație, de *domeniul* în care se manifestă relația de putere. Dacă relația de putere se derulează în domeniul politic, atunci, fără îndoială, selecția purtătorului puterii trebuie să vizeze indivizi angajați în acest domeniu, selecția destinatarilor la fel, selecția relațiilor trebuind să răspundă aceloraşi comandamente. Dacă relația de putere se derulează în domeniul militar, este de neconceput ca participanții la relația de putere să nu fie din acest domeniu. În general, putem spune că domeniul „comandă" oamenii angajați în relația de putere. Sunt și excepții. Și nu dintre cele mai neînsemnate: actori candidați la președinția unor state (și ajunși președinți), miniștri ai educației care nu au avut nici o legătură cu învățământul. Fără îndoială, excepțiile acestea pot fi explicate, dar, ca întotdeauna, ele întăresc regula.

Selecția ține, în al doilea rând, de *autoritatea* celor angajați într-o relație de putere. Atunci când am analizat raportul dintre autoritate și putere, am spus câteva lucruri despre impactul acestei relații. Vrem să subliniem, în acest context, că exigența autorității vizează cu precădere (dar nu exclusiv) purtătorul puterii. În mod normal, purtătorul puterii ar trebui să fie o autoritate în domeniul în care se manifestă relația de putere. Aceasta pentru că actele sale de putere se răsfrâng (pozitiv sau negativ) asupra tuturor destinatarilor și

influențează (uneori decisiv) activitatea acestora din urmă. În unele domenii, imperativul autorității este indiscutabil: în domeniul medical, în domeniul educației. Alte domenii sunt mai permisive din acest punct de vedere, iar exemplul cel mai concludent este cel al domeniului politic: toată lumea este autoritate în politică și are acces liber la practicarea acestei „meserii" ! Ceea ce nu e chiar normal. Nu sunt puține cazurile în care autoritatea destinatarului implică reconsiderări în restructurarea relației de putere într-un domeniu: nu poți să pui director de spital o asistentă medicală, pentru simplul fapt că destinatarul principal vizat în relația de putere (medicii) ar întrece cu mult în autoritate purtătorul puterii! Prin urmare, nu pot fi depășite anumite limite în privința raportului dintre putere și autoritate fără ca relația de putere să nu fie afectată.

Selecția este determinată, în al treilea rând, de *imaginea* pe care actorii relației de putere o au unul despre celălalt și, mai ales, în viziunea terților. În unele domenii ale relației, imaginea este esențială. În domeniul politic, purtătorul puterii trebuie să aibă o *imagine favorabilă*. Mulți purtători ai puterii din acest domeniu au „căzut" sau au avut probleme datorită imaginii (Nixon, Clinton). În alte domenii ale manifestării relației de putere, deși imaginea contează, ea nu e hotărâtoare pentru stabilirea purtătorului puterii: în domeniul militar, în domeniul economic, în domeniul cultural. Contează în selecție și imaginea destinatarului. Un individ poate refuza poziția onorabilă de purtător al puterii într-o relație de putere în care imaginea destinatarului este defavorabilă. Câți nu au refuzat oferte tentante în lumea noastră politică tocmai pentru că au o imagine defavorabilă despre ea ?

În sfârșit, selecția relațiilor de putere se face în funcție de *interese*. Departe de noi ideea că interesele nu ar trebui să joace un rol în structurarea relației de putere. Dimpotrivă, relația de putere, fiind una de apărare și promovare a intereselor, este normal ca acestea să influențeze natura relației. Ceea ce vrem să subliniem ține de *efectele exagerării* unui asemenea factor de influență. Factorii pe care i-am subliniat (domeniu, autoritate, imagine, interese) acționează într-un echilibru care să asigure cel mai bun rezultat posibil în gestionarea relațiilor de putere. În măsura în care acest echilibru este afectat, gestionarea puterii devine defectuoasă. Or, de prea puține ori se sparge echilibrul în favoarea domeniului, în favoarea

autorității sau în favoarea imaginii, ci mai totdeauna în favoarea intereselor. De aici consecințe dintre cele mai bizare în „raționalizarea" unei relații de putere între cei care sunt abilitați s-o gestioneze. Să amintim doar celebrul „algoritm" de împărțire a posturilor de putere, care a devenit emblematic pentru supradimensionarea intereselor în selecția relațiilor de putere. Rolul intereselor în selecția puterii este mult mai vizibil în domeniul politic şi ia forme dintre cele mai violente. În alte domenii de manifestare a relației de putere, deşi interesele nu dispar, ele nu ies atât de mult la suprafață.

Să spunem un lucru care ni se pare semnificativ din punctul de vedere al aplicării proprietății conexității la relația de putere: *conexitatea constituie fundamentul logic al naturii puterii*. Dacă proprietatea simetriei constituie fundamentul logic al *dinamicii* (schimbării) puterii, dacă proprietatea tranzitivității constituie fundamentul logic al *ierarhiilor* de putere, proprietatea conexității asigură fundamentul logic al *naturii* puterii. Am afirmat că relația de putere este *neconexă*, ceea ce înseamnă că ea este selectivă, că selecția nu este aleatorie, iar criteriile selecției sunt bine determinate. În virtutea caracterului selectiv al relației de putere, am putut afirma că relația de putere asigură libertate de opțiune individului. De aici putem să tragem o concluzie interesantă cu privire la natura puterii: caracterul neconex al relației de putere constituie *fundamentul logic al regimurilor democratice* de gestionare a puterii.

Într-adevăr, într-un regim democratic, selecția pe căile asumate prin proceduri consensuale este evidentă în privința purtătorilor, destinatarilor, cât şi a relațiilor de putere înseşi. Purtătorii puterii sunt rezultatul opțiunilor libere ale celor îndrituiți să decidă asupra acordării legitimității puterii. Mecanismul schimbării rolurilor în cadrul relației de putere se fundează pe principii care fac apel la decizia liberă a participanților. Or, la o analiză atentă, toate aceste mecanisme democratice sunt posibile tocmai datorită faptului că relația de putere este neconexă (adică nu este nici obligatorie pentru oricare doi indivizi, dar nici interzisă pentru oricare doi indivizi angajați în societate). Dacă ar fi obligatorie, atunci ar fi un *dat* al individului şi nici o opțiune liberă nu ar fi posibilă, dacă ar fi interzisă, atunci ar fi o iluzie (iar în privința iluziilor alegerile rămân libere, dar ineficiente !).

Să analizăm celelalte posibilități şi să vedem cum îşi pun ele amprenta asupra determinării naturii puterii politice. Ce s-ar întâmpla

dacă relația de putere ar fi conexă ? Ar însemna că tendința generală, într-o asemenea situație, este ca tot mai mulți indivizi să intre în relații de putere cu cât mai mulți dintre semenii lor în structura de putere dată. Cazul extrem ar fi ca fiecare să intre în relație de putere cu fiecare, dar trebuie să recunoaștem că, în situațiile concrete ale manifestării relațiilor de putere, acest lucru e imposibil. Dacă tendința este aceea ca un individ să intre în cât mai multe relații de putere cu semenii, înseamnă că libertatea sa de acțiune este serios îngrădită, pentru că fiecare relație de putere aduce cu sine anumite prescripții (ce este obligatoriu să faci într-o relație de putere) și interdicții (ce e interzis să faci într-o relație de putere). Sfera acțiunilor permise este serios limitată (fiindcă, intrând în tot mai multe relații de putere, se lărgește considerabil sfera acțiunilor obligatorii și a celor interzise). Cu cât individul este angajat în tot mai multe relații de putere, cu atât libertatea lui de opțiune (și de acțiune) este mai limitată. De aici distorsionarea mecanismelor prin intermediul cărora se legitimează puterea, tendința evidentă de perpetuare a relațiilor de putere statuate[9]. Constatăm că proprietatea conexității relației de putere este *fundamentul logic al regimurilor autoritare*, iar în sensul extrem al celor totalitare.

Evident, tonalitatea dominantă a relației de putere este aceea de a fi neconexă. Am invocat cazul conexității relației de putere doar ca posibilitate. Din păcate, această posibilitate s-a transformat de multe ori în realitate, chiar în formele cele mai dure ale conexității relației de putere, anume regimurile totalitare. Sunt exemple pilduitoare cu care omenirea a avut de-a face din cele mai vechi timpuri și până astăzi: de la regimurile autoritare vizibile la romani (Caligula,

9. Iată un pasaj interesant din Constantin Noica: „O lume în care subordonările ar fi desăvârșite ne-ar așeza pe toți la locul nostru, în ierarhia obținută, și ne-am trezi, ca oameni, în condiția de îngeri, întocmai ca în ierarhiile îngerești ale lui Sf. Ion Scărarul, cu simpla libertate de-a mai urca pe scară câte o treaptă sau două. Pentru natură și om, cu pierderea Grației, o asemenea ierarhie și punere în subordonare ar fi desigur după gândul logicii lui Ares, în sânul căreia perfecta punere în ordine și deducere a subpusului, a inferiorului, reprezintă idealul. Dar atunci este o întrebare dacă dezastrul tehnicii ieșite de sub control nu se învecinează cu dezastrul controlului ultim" (Constantin Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, Editura Cartea Românească, București, 1986, pp. 104 - 105).

Nero), până la totalitarismul nazist sau comunist. Şi sunt tragice din punctul de vedere al efectelor pe care astfel de regimuri de putere le-au determinat asupra destinatarilor.

La o analiză atentă, constatăm că tendinţele rezultate din conexitatea relaţiei de putere se regăsesc aproape punctiform în manifestarea concretă a unor astfel de regimuri: integrarea fiecărui individ, de la cel mai mic (copilul de grădiniţă era „şoim al patriei"), la tineret (organizaţii de utecişti, de studenţi) până la cei maturi (organizaţii de partid, de masă şi obşteşti). Şi în celelalte regimuri autoritare tendinţa era similară. De aici, lipsa libertăţii de opţiune sau amputarea ei serioasă[10]. Nu o dată s-a recurs la iluzia libertăţii de opţiune (oamenii erau chemaţi la vot, dar rezultatele erau dinainte cunoscute !)[11].

---

10. Să urmărim ce scrie Benito Mossolini într-un comentariu la *Principele* lui Machiavelli: „regimuri fondate exclusiv pe consimţământul popular n-au existat nicicând, nu există şi nu vor exista probabil niciodată. Cu mult timp înaintea cunoscutului meu articol *Forţă şi consimţământ*, Machiavelli scria în *Principele*: «*De aici faptul că profeţii triumfă când sunt înarmaţi şi sucombă când sunt neînarmaţi.* Oamenii fiind, prin natura lor, schimbători, este uşor să-i convingi de un lucru, dar este greu să-i menţii în această convingere. De aceea este bine să se organizeze totul în aşa fel, încât atunci când ei nu mai cred, să-i poţi face să creadă cu forţa. Moise, Cyrus, Tezeu, Romulus n-ar fi putut impune mult timp respectarea legilor lor, dacă n-ar fi fost înarmaţi»" (Benito Mussolini, *Preludiu la Principele lui Machiavelli*, în : *Măştile puterii: Niccolo Machiavelli, Frederic II, Benito Mussolini*, Editura Institutului European, Iaşi, 1996, p. 229).

11. Într-o lucrare asupra totalitarismului, Hannah Arendt consideră că „... paradoxul totalitarismului la putere este că posesia tuturor instrumentelor de putere guvernamentală şi de violenţă, într-o ţară, nu este un avantaj absolut pentru o mişcare totalitară. Nesocotirea faptelor, aderenţa strictă la regulile unei lumi fictive, devin repede tot mai dificil de menţinut, dar rămân la fel de esenţiale cât erau şi înainte. Puterea înseamnă o confruntare dură cu realitatea, iar totalitarismul la putere este constant preocupat de depăşirea acestei provocări. Propaganda şi organizarea nu mai ajung să afirme că imposibilul este posibil, că incredibilul este adevărat, că o consecvenţă nebunească este cea care conduce lumea; principalul sprijin psihologic al ficţiunii totalitare – resentimentul activ al *statu-quo* - ului, pe care masele refuză să îl accepte ca singura lume posibilă – nu mai există; fiecare frântură de informaţie veritabilă care se filtrează prin cortina de fier se ridică în faţa fluviului tot mai ameninţător de realitate din cealaltă parte, netotalitară,

Fără îndoială, avem şi o a treia posibilitate: ce s-ar întâmpla dacă relaţia de putere ar fi disconexă ? La ce ajungem când relaţia de putere nu se manifestă în nici o situaţie între membrii societăţii ? Este situaţia opusă regimurilor autoritare, dictatoriale: dacă în regimurile totalitare (dictatoriale) toţi ascultă de unul sau de un grup restrâns bine ierarhizat şi el (pentru că relaţiile de putere sunt atotstăpânitoare), în situaţiile în care relaţia de putere ar fi disconexă nimeni nu ar asculta de nimeni (pentru că relaţia de putere este iluzorie, nu acţionează nicăieri). Constatăm că acest caracter disconex al relaţiei de putere este *fundamentul logic al regimurilor anarhice* ale unei societăţi. Purtătorii puterii într-o astfel de relaţie de putere au doar iluzia că deţin şi gestionează puterea. Din păcate, nici această situaţie nu este una doar teoretică, ci s-a întrupat de multe ori în realitate, cu efecte catastrofale pentru bunul mers al societăţii.

Consecinţe semnificative vor avea şi discursurile politice ce se vor diferenţia în funcţie de natura regimului politic care le propune (dictatură, democraţie, anarhie). Un regim bazat pe o relaţie de putere neconexă (un regim democratic) va beneficia de un discurs în care problemele libertăţii, opiniile personale, confruntările elegante vor fi dominante. Un astfel de discurs va urmări, cu precădere, convingerea auditoriului, motiv pentru care va fi dominat de argumente, de scheme de raţionare valide, de comparaţii şi ilustraţii edificatoare, cu un pronunţat caracter polemic. Iată o secvenţă care răspunde unor astfel de exigenţe:

> „De obicei, în partidele noastre, libertatea curentelor în ceea ce priveşte astfel de chestiuni este absolută. Aşa încât, cred că nu este drept să se puie în seama unui ministru, care face parte din acelaşi partid ca un ministru anterior, care acela avea anumite vederi în chestiunea obştiilor, a se pune în seama ministrului celuilalt o concepţiune care nu-i aparţine. Prevedeam, pe de altă parte, că, atunci când se va discuta această chestiune a obştiilor, va interveni antagonismul acela pe care îl cunoaştem, pe care nu-l putem aproba, pe care nu-l putem înţelege întotdeauna, dintre partidele noastre, care

şi este o mai mare ameninţare pentru dominaţia totalitară decât a fost contrapropaganda pentru mişcările totalitare" (Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 510).

cred că sunt datoare în orice chestiune să aibă vederi diametral opuse, cu toate că sunt anume chestiuni, cum e chestiunea libertății economice și ridicării politice a țărănimii în care toată lumea e datoare, absolut datoare, în interesul conservațiunii noastre naționale, să aibă cu desăvârșire aceleași vederi" (N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, Editura Politică, București, 1981, pp. 261 - 262).

Dimpotrivă, un regim autoritar (totalitar) va propune un discurs atenuat polemic, apreciativ în special, cu destule elemente ce țin de argumentarea bazată pe autoritate și, în general, puternic personalizat[12]. Iată o secvență pe care am mai invocat-o și cu alt prilej:

„În acest moment în care toți deputații țării sunt adunați ca să discute bazele reorganizării noastre sociale și politice mi se pare că n-are nici o însemnătate faptul că Berlinezii pot ori nu să citească gazete ca «Zeitungshalle» sau ca «Evige Lampe», sau că se pot întruni ori nu în cluburi. Aceste trebuințe locale ale unor Berlinezi sunt pe al doilea plan față cu trebuințele generale ale țării. (...). Nu cred că starea de asediu poate fi o piedică a libertății discursurilor, afară numai dacă unele fracțiuni nu vor să-și susție părerile lor prin demonstrațiuni tulburătoare de stradă... Neînfrânata libertate a presei și dreptul de întrunire fără control sunt premergătoarele unei stări de lucruri în care guvernul ar fi silit să fie continuu în poziție de război contra revoltei, dacă nu le-ar împiedica prin măsuri represive. Vara trecută, când s-a aţâţat focul politicii de stradă în Berlin prin pamflete și prin cluburi, am văzut scene care vor fi cele mai ruşinoase în istoria Prusiei și față de care legea

12. Într-o utilă și interesantă analiză a practicii discursului politic, vizând cu deosebire spațiul politic francez, autorii încearcă să determine gradul de personalizare a discursului, în funcție de indicatori semnificativi: apariția în discurs a pronumelor personale (eu, voi, noi) sau posesive (al meu, al vostru, al nostru) și pun în evidență următoarea ordine ierarhică: Jean-Marie Le Pen 4,6, Raymond Barre 4,5, Francois Mitterand 4,2, Jean-Pierre Chevènement 4,2, Lionel Jospin 4,1, Georges Marchais 3,7, Simone Veil 3,7, Michel Rocard 3,6, Valéry Giscard d'Estaing 3,5, Francois Léotard 3,0, Jacques Chirac 2,8, Laurent Fabius 2,8. Se vede că reprezentantul extremei drepte este pe prima poziție în privința personalizării discursului (Cf. Rodolphe Ghiglione, *Je vous ai compris ou l'analyse des discours politiques*, Armand Colin, Paris, 1989, p. 160).

s-a arătat neputincioasă" (Bismark, *Discurs contra democrației*, în: Gh.Adamescu, *Elocuența străină. Discursuri celebre din antichitate și din timpurile moderne*, Editura Carol Müler, București, 1896, pp. 201 - 205).

4. Datul politic explicat prin logica puterii

Această analiză a relației de putere prin intermediul instrumentului metodologic al logicii relațiilor, la care am recurs în secțiunea de față, pune la îndemână unele concluzii, credem interesante, pentru evidențierea specificului manifestării concrete a puterii și în special a puterii politice. Chiar dacă unele aspecte au fost atinse deja, o sistematizare și o amplificare a lor este binevenită. Pe de altă parte, această analiză ne poate duce la concluzii interesante și în legătură cu natura și manifestarea discursivă a relației de putere. Pe scurt, observațiile noastre ce rezultă din această analiză logică a relației de putere sunt următoarele:

(a) Fiecare dintre proprietățile dezvăluite de către logica relațiilor (reflexivitate, simetrie, tranzitivitate și conexitate) și aplicate la relația de putere evidențiază o anumită situație a relației de putere. Această analiză logică a relației de putere ne dă o explicație adecvată pentru instanțierile în care relația de putere se poate așeza la un moment dat, explicând astfel *datul puterii* cu care facem cunoștință aproape în permanență, dar a cărui rațiune de a fi ne scapă adesea, a cărui fundamentare apare, pentru individ la un moment dat, ca lipsită de importanță. Ca relație analogică între *ceea ce trebuie să fie* (normalitatea unei proprietăți pentru relația de putere) și *ceea ce este* (realitatea unei proprietăți pentru relația de putere) și conștientizând faptul că ceea ce trebuie să fie nu coincide întotdeauna cu ceea ce este, încercarea noastră atrage atenția asupra *fundamentelor logice ale unei situații de fapt pe care o ilustrează relația de putere la un moment dat și într-un anumit context.*

Reflexivitatea relației de putere dezvăluie *relația puterii cu sine*, fie că se află în situația de purtător al puterii, fie că se află în situația de destinatar al puterii. Faptul că relația de putere este *ireflexivă* (nici un purtător al puterii nu poate intra în relație de putere cu sine însuși) determină *sensul puterii*, care nu poate fi decât unul *bidirecțional* (un individ este purtător al puterii într-o relație față de

cineva diferit de sine, care este subiectul puterii, după cum acesta din urmă este subiect al puterii numai în raport cu altcineva diferit de sine, care este purtător al puterii). Niciodată sensul puterii nu este şi nu poate fi *autodirecţional* (adică, indiferent de postura în care se află individul – purtător sau destinatar – relaţia de putere să se manifeste în legătură cu el însuşi). Se pot imagina şi celelalte două situaţii posibile (reflexivitatea şi nereflexivitatea) ca încălcări ale situaţiei standard (ireflexivitatea), dar este parcă prea evidentă imposibilitatea funcţionării lor pentru a mai insista.

Proprietatea simetriei pune în evidenţă *morfologia puterii,* dezvăluind, în raport cu reflexivitatea, *relaţia puterii cu alteritatea.* Relaţia de putere este *asimetrică.* Ea ne arată că elementele structurale ale relaţiei de putere, purtătorul puterii şi destinatarul puterii, nu pot să-şi schimbe funcţiunile (nu există temeiul, legitimitatea acestei schimbări). Dar aceasta nu înseamnă sub nici un chip că nu există o luptă permanentă pentru schimbarea (sau păstrarea) acestor funcţiuni: purtătorul puterii luptă pentru menţinerea funcţiunilor pe care le îndeplineşte, subiectul puterii luptă pentru a ajunge în postura de purtător al puterii. De aici restricţia în care simetria acţionează normal (ca relaţie asimetrică) în cazul puterii: pe perioada unui act de legitimare. Regăsim aici, în proprietatea simetriei, germenele mecanismelor prin care se schimbă puterea, prin care se manifestă morfologia relaţiei de putere. Nimeni nu poate să „detroneze" un purtător al puterii pe parcursul unui act de putere, dar oricine o poate face când actul de legitimare a expirat. Şi fiecare se pregăteşte intens pentru acest moment !

Tranzitivitatea puterii ne pune în faţa unei situaţii care evidenţiază *ierarhia puterii.* Faptul că relaţia de putere este tranzitivă asigură un fundament pentru a pune individul în relaţie cu fiecare individ angajat în structura de putere dată. Dacă reflexivitatea puterii evidenţia relaţia puterii cu sine, dacă simetria evidenţia relaţia puterii cu altul, tranzitivitatea puterii pune în evidenţă *relaţia puterii cu fiecare dintre indivizii angajaţi într-o structură ierarhică de putere.* Avem aici o ascendenţă: relaţia puterii cu niciunul, relaţia puterii cu unul şi relaţia puterii cu mai mulţi. Tranzitivitatea este baza *delegării* puterii, unul dintre cele mai importante dar şi mai ingenioase mecanisme prin care poate funcţiona o relaţie de putere.

Consecinţe importante pot fi descoperite pe linia conexităţii. Faptul că, în mod normal, relaţia de putere este *neconexă* ne arată

posibilitatea de mișcare a individului în interiorul unui sistem de putere ierarhizat și organizat. Conexitatea se pronunță asupra *relațiilor puterii cu toți*, mai exact, asupra amplitudinii pe care o poate lua o relație de putere într-un anumit sistem de organizare a societății. Plaja pe care se întinde o astfel de relație este de la toți (gândită ca tendință) până la nici unul dintre membrii organismului social (gândită tot ca tendință). Prin urmare, conexitatea spune ceva despre *natura relației de putere* și, cum am arătat deja, ea este fundamentul diferențierii regimurilor de putere. Spre deosebire de reflexivitate, simetrie și tranzitivitate, unde abaterile de la normalitatea relației de putere (adică de la caracterul ireflexiv, asimetric și tranzitiv al acestei relații) nu cunosc concretizări semnificative în domeniul organizării societății, în cazul conexității, abaterile sunt tot atât de posibile (și au fost și la fel de reale) ca și cazurile care țin de normalitatea relației de putere. Iar efortul societății, atât cât este posibil, se orientează tocmai spre limitarea apariției practice a acestor abateri de la neconexitatea relației de putere, concretizate fie în regimuri totalitare (care reflectă tendința spre conexitate a relațiilor de putere), fie în regimurile anarhiste (care reflectă tendința spre disconexitate a relației de putere).

(b) Dacă am încercat să acreditâm ideea că „statusul" puterii se explică – în dinamica și manifestările sale fundamentale – prin caracteristicile esențiale ale acestei relații speciale în care intră indivizii în societate, anume relația de putere, poate că n-ar fi lipsit de interes să subliniem – prin prisma aceleiași grile interpretative – *ce exprimă lupta pentru putere*, la care asistăm în permanență și care, uneori, este atât de acaparatoare încât schimbă destine, situații sau relații. În general vorbind, lupta pentru putere exprimă *tendința individului de a trece de la normalitatea relației de putere la anumite situații care se abat de la normalitate*. Cel puțin ca tendință. Să explicăm această afirmație.

O relație de putere, o dată așezată, se prezintă ca fiind asimetrică (purtătorul puterii și destinatarul puterii nu pot să-și schimbe rolurile pe parcursul legitimării). Dar foarte ușor constatăm că, o dată instalată o relație de putere, germenii contestării ei (semnul primordial al luptei pentru putere) sunt deja prezenți. Uneori în forme mai timide și mai voalate, alteori directe și afirmate cu toată forța. Nu o dată suntem în situația ca, chiar după alegeri (semnul

legitimării), să avem de-a face cu contestarea puterii instalate. Ce înseamnă aceasta din punctul de vedere pe care-l promovăm ? Că indivizii protestatari ar vrea să transforme relația de putere din asimetrică într-o relație nesimetrică (relație în care, uneori, rolurile pot fi schimbate: purtătorul trece în locul destinatarului și acesta din urmă în locul purtătorului). De ce nu în relație simetrică ? Pentru că fiecare dintre aspiranții la poziția de purtător al puterii ar vrea ca rolurile să fie schimbate nu întotdeauna, ci numai când sunt alții la putere ! Iar când revin ei la putere luptă pentru perpetuarea caracterului asimetric al relației de putere ! Contează mai puțin aici dacă aceste contestări au sau nu efectul scontat (deși, în realitatea politică, chestiunile acestea sunt de cea mai mare importanță). Ca tendință ele sunt manifeste.

O relație de putere, o dată instalată, instaurează – ca o consecință a funcționării ei – o anumită ierarhie a puterii în virtutea tranzitivității. În funcție de această ierarhie se derulează anumite raporturi între aceia care intră în structurile de putere. Tranzitivitatea relației de putere ne spune că dacă (*a*) este în relație de putere cu (*b*) și (*b*) este în relație de putere cu (*c*), atunci (*a*) este în relație de putere cu (*c*). Este de remarcat aici *sensul* relației de putere pe care tranzitivitatea îl conservă. În cazul invocat, sensul relației este de la (*a*) la (*b*), de la (*b*) la (*c*) și de la (*a*) la (*c*). Constatăm aceeași tendință evidențiată și în cazul simetriei: nici nu s-a instalat bine ierarhia puterii, nici nu a început bine să funcționeze tranzitivitatea ei că apar contestări. Ce urmăresc ele, cel puțin ca intenție ? Fără îndoială, *schimbarea ierarhiei*, adică, în termenii cu care lucrăm, nefuncționarea tranzitivității între anumite puncte ale ierarhiei puterii. Dacă normalitatea relației de putere este aceea de a fi tranzitivă, tendința luptei pentru putere urmărește netranzitivitatea unei astfel de relații. Dar nu întotdeauna, ci numai până ce grupul de putere ajunge să preia puterea. Când a preluat-o, preocuparea principală este funcționarea la parametrii normali a tranzitivității noilor relații de putere, adică a noilor ierarhii.

În sfârșit, o relație de putere legitimată se aplică unui câmp al actorilor politici. În virtutea neconexității, acest câmp este, în general, de amplitudine medie, în sensul că nici nu poate cuprinde toți membrii societății, dar nici nu poate să nu cuprindă nici unul. Ce se întâmplă însă în dinamica puterii, adică în lupta surdă dintre

purtătorul puterii şi destinatarul ei ? O dată instalat la putere, un grup de putere urmăreşte *extinderea maximă a relaţiei de putere.* Şi pune în mişcare mijloace şi modalităţi (ortodoxe sau mai puţin ortodoxe) de realizare a acestui scop: racolarea de adepţi (în general, partidele cresc din punct de vedere numeric atunci când se află la putere), atragerea unor persoane în posturi şi funcţii. Grupul de putere aflat în postura de opozant (destinatar al actelor de putere) urmăreşte *restrângerea cât mai mult a relaţiei de putere existente.* Dacă raporturile de putere se schimbă, atunci rolurile se inversează. Constatăm că, în fiecare dintre cele două ipostaze – tendinţa de extindere a relaţiei de putere sau tendinţa de restrângere – avem de-a face cu o trecere de la neconexitatea relaţiei de putere, fie la conexitate (în cazul extinderii), fie la disconexitate (în cazul restrângerii), ambele situaţii „anormale" pentru relaţia de putere. Ne vedem confirmaţi, în toate cazurile analizate, cu situaţia pe care am considerat-o ca definitorie pentru caracterizarea luptei pentru putere.

Capitolul IV

CONSTRUCȚIA LOGICĂ A DISCURSULUI POLITIC

[1] Tipuri de argumente: utilizarea lor în discursul politic; [2] Strategii logice asumate în discursul politic; [3] Sofismele în discursul politic

Vom încerca, în această secțiune, să spunem ceva despre construcția discursului politic. Despre materialul pe care-l utilizăm într-o astfel de construcție (argumentele folosite), despre arhitectura construcției (modul de ordonare a argumentelor), cât şi despre urmările pe care le poate resimți construcția dacă materialul nu e cel mai bun sau dacă strategiile arhitecturale sunt ineficiente ori chiar falacioase pentru construcția dată (despre rolul sofismelor în discursul politic). Funcționarea discursului politic ca un tot, îndeplinirea cu succes a scopurilor pentru care el se pune în mişcare (legitimarea), manifestarea lui ca formă concretă de întruchipare a „logicii puterii" nu se pot realiza decât prin coroborarea unor dimensiuni care să asigure unitatea de raționalitate, de sensuri şi semnificații, de performanță a unui asemenea discurs. Explicarea acestei interferențe care dă integralitatea discursului politic presupune, în opinia noastră, analiza a cel puțin două dimensiuni, ambele esențiale pentru manifestarea performativă a discursului politic: *dimensiunea logică* (necesară pentru a desluşi temeiurile de ordinul raționalității pentru obținerea performanței) şi *dimensiunea retorică* (necesară pentru a identifica temeiurile de ordin expresiv care

contribuie la obținerea performanței prin intermediul unui asemenea tip de discurs)[1].

Analiza logică deschide câmp de meditație cel puțin pentru următoarele întrebări ce interesează cu deosebire discursul politic: Care sunt tipurile de argumente ce populează un asemenea discurs (pe care acela care construiește discursul politic le convoacă cu regularitate) cu ajutorul cărora se obține performanța discursivă ?[2] Care sunt tipurile de mecanisme raționale pe care propunătorul le pune în mișcare pentru a articula aceste tipuri de argumente într-o construcție coerentă și profitabilă? Există întotdeauna compatibilitate între corectitudinea formelor de raționare și utilizarea lor de o manieră corectă în discursul politic ? Răspunsul la prima dintre întrebări încearcă să dea seama de *materia* (conținutul) actelor de gândire și argumentare politică, răspunsul la cea de-a doua întrebare ne pune în legătură cu forma actelor de gândire și manifestarea ei în discursul politic, în timp ce răspunsul la cea de-a treia între-

1. Această *perspectivă interacțională* de analiză, pe care o propunem pentru investigarea discursului politic, a fost încercată și cu alte prilejuri. Ea s-a concretizat în conturarea unui *model semiotic de analiză a discursivității,* care a fost aplicat la diferite forme de discurs: discursul educațional, discursul retoric, discursul argumentativ sau discursul explicativ. Modelul semiotic de analiză a discursivității evidențiază *temeiurile generale* ale performanței unui discurs, oricare ar fi el, pe cele trei aliniamente cunoscute (sintactic, semantic, pragmatic). El se poate aplica la orice formă de intervenție discursivă. Fiecare aplicare va scoate în evidență întruchipările pe care aspectele generale ale modelului le va lua în funcție de natura intervenției discursive. Aceasta este situația și în cazul discursului politic, unde urmărim să aplicăm acest model explicativ al discursivității. Pentru detalii asupra modelului, a se vedea: Constantin Sălăvăstru, *Logică și limbaj educațional*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, pp. 131 - 213; *Modele argumentative în discursul educațional*, Editura Academiei, București, 1996, pp. 19 - 71; *Raționalitate și discurs: perspective logico-semiotice asupra retoricii*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996, pp. 105 – 194.

2. Trimitem la o inedită aplicație cu privire la rolul argumentelor și al argumentării în general: Bo Feng, Brant R. Burleson, „The Effects of Argument Explicitness on Reponses to Advice in Supportive Interactions", *Communication Research*, Volume 35, Number 6, December 2008, pp. 849-874, Sage Publications; http://www.sagepublications.com

bare ar urma să determine dacă materia actelor de gândire şi argumentare politică are sau nu are influenţă asupra formei actelor de gândire. Mai exact, ea încearcă să determine care ar fi consecinţele unei distorsiuni pe linia corectitudinii, adică ale unei argumentări bazată pe sofisme.

1. Tipuri de argumente: utilizarea lor în discursul politic

Aşadar, cu ce lucrăm în construcţia discursului politic ? Cu o diversitate de argumente, desigur. Fără a avea pretenţia exhaustivităţii şi fără a încerca o sistematizare după criterii diferite (care ar putea rămâne irelevantă pentru analiza argumentelor utilizate în discursul politic)[3], considerăm că tipurile de argumente pe care le

3. Au existat tentative multiple de „ordonare" a unei tipologii a argumentelor care să mulţumească cât de cât, dar criticile cele mai puternice care s-au adus acestor propuneri de sistematizare (de exemplu, încercării clasice a lui Perelman şi Olbrechts-Tyteca din *La nouvelle rhétorique-Traité de l'argumentation*, P.U.F., Paris, 1958) au venit tocmai pe linia imposibilităţii criteriale de a acoperi tot spectrul argumentelor utilizate în practica argumentativă curentă sau, poate mai grav, incapacităţii discriminatorii a criteriilor de sistematizare propuse (unul şi acelaşi argument distribuit în clase diferite). Avem destule rezerve în legătură cu tipologiile argumentelor care circulă cu o uşoară largheţe în diferite lucrări. Ni se prezintă, de exemplu, la un loc, ca fiind tipuri de argumente, argumentele bazate pe fapte, argumentele bazate pe valori, argumente bazate pe deducţie, argumente bazate pe inducţie, argumente bazate pe relaţia cauză-efect etc., fără a se observa că avem o intersecţie de „lumi" aici (în sens wittgensteinian), care nu pot fi puse nicidecum sub acelaşi acoperiş facil al tipurilor de argumente. Mai mult, în opinia noastră, confuziile sunt mult mai profunde: argumentele sunt „materia" unei argumentări (aşa sunt faptele ce pot fi aduse ca probe, valorile etc.), dar cum ar putea constitui deducţia „materia" unei argumentări când este destul de evident şi pentru simţul comun că ea este instrumentul prin care „legăm" aceste argumente diferite. Şi totuşi, ea este trecută fără reţinere în seria tipurilor de argumente ! Din acest motiv, ca şi din altele pe care nu le putem detalia aici, ne-am oprit numai la ceea ce credem că poate constitui tipuri diferite de argumente (o mică excepţie am făcut cu analogia, pe care am luat-o ca *dat* nu ca raţionament analogic) şi la utilizările lor în discursul politic.

prezentăm în continuare sunt mai frecvente şi au un impact mai mare în discursul politic.

(a) Argumente bazate pe fapte. Ca încercare de legitimare a puterii, discursul politic are la îndemână o multitudine de posibilităţi pe care le oferă auditoriului pentru a-l determina să dea girul legitimităţii grupului de putere pe care îl reprezintă. Una dintre aceste posibilităţi este şi *recurgerea la fapte*. „Prin «fapte» se înţeleg toate datele susceptibile de a fi observate, care sunt prezentate direct sau prin documente, sau declarate de martori"[4]. Faptul se impune în faţa auditoriului printr-o anumită concretitudine, prin aceea că el poate fi perceput în mod direct, astfel încât evaluarea concordanţei dintre ceea ce spune discursul şi realitatea la care se referă se poate face fără prea mare greutate.

Atât în discursul puterii aflată în funcţiune, cât şi în discursul politic al grupurilor care aspiră la putere (opoziţia politică), faptele cântăresc greu şi ocupă un spaţiu important în actul discursiv. Funcţiunile pentru care sunt ele convocate rămân însă diferite. De aici natura diferită a faptelor convocate şi invocate: puterea va aduce în atenţia auditoriului, prin intermediul discursului politic propriu, acele fapte care o susţin şi asigură o nouă legitimare, opoziţia va aduce în atenţia auditoriului acele fapte şi situaţii care să întemeieze schimbarea puterii existente. Să urmărim un fragment dintr-un discurs al puterii în funcţiune:

> „Victoria poporului american şi a aliaţilor săi în război va fi mai mult decât o victorie asupra fascismului, asupra reacţiunii, asupra îngustării de moarte a despotismului şi a trecutului. Victoria poporului american şi a aliaţilor săi în război va fi o victorie pentru democraţie. Ea va aduce, pentru popor, o probă a forţei, a puterii şi a vitalităţii guvernului cum istoria n-a mai cunoscut niciodată. Cu această probă a vitalităţii guvernului democratic; cu această demonstraţie a elasticităţii şi a capacităţii sale de decizie şi de acţiune; cu această cunoaştere a propriilor forţe şi a puterii noastre, noi înaintăm, Dumnezeu să ne ajute, spre era cea mai grandioasă de realizări libere de către oameni liberi pe care lumea a putut-o trăi sau chiar concepe vreodată" (Franklin D.Roosevelt, *Discours de*

4. Pierre Oléron, *L'argumentation*, PUF, Paris, 1983, p. 74.

campagne électorale, 23 septembre 1944, în: *Messages de Guerre de Franklin D.Roosevelt*, publié par le Service Intérimaire Américain d'Information, 1945, p. 34).

Aflat în campanie electorală pentru al patrulea mandat de președinte (lucru nemaiîntâlnit în istoria S.U.A.), Roosevelt ține acest discurs în fața unei asociații a camionagiilor, șoferilor, magazinerilor și muncitorilor auxiliari din America. Apelul la fapte este cel mai indicat în fața unui astfel de auditoriu, fiindcă ele au cea mai mare influență asupra opiniilor acestora din urmă și opțiunii lor pentru vot. Fără îndoială, discursul, în toată amplitudinea lui, aduce și alte categorii de fapte în fața mulțimii, dar secvența la care ne-am oprit ne prezintă unul singur, incontestabil și care atinge cel mai profund pe orice american: victoria americanilor și aliaților lor în cel de-al doilea război mondial. Subiect predilect pentru putere – Roosevelt era președinte în funcție – de mare actualitate pentru întreaga populație a Americii – ea se găsea angrenată în plin război – și care convenea de minune legitimării în continuare a puterii existente: victoria finală a aliaților era mai mult decât evidentă. Constatăm că sunt alese faptele cele mai relevante ale puterii (tema cea mai arzătoare a electoratului era situația războiului), cele de cea mai mare actualitate (în plin război interesează, cu deosebire, ce a făcut puterea pentru victorie) și cele mai convingătoare pentru legitimarea în continuare a puterii existente (victoriile obținute trebuie continuate și ele nu pot fi continuate decât de puterea aflată în funcțiune). În același timp, tot prin recurgerea la fapte, se combat discursurile adversarilor:

„Cele mai frumoase discursuri din lume sunt incapabile să schimbe faptele. Aveți destulă memorie pentru a ști unde era clasa muncitoare în 1932 (când Roosevelt a venit la putere, n.n.,C.S.). Vă amintiți, în mod sigur, închiderile de bănci, cozile în fața brutăriilor, salariile de mizerie. Vă amintiți sechestrările de locuințe și de ferme și falimentele comerciale. N-ați uitat «orașele în stil Hoover» și tinerețea țării confruntată cu un viitor fără speranță și fără muncă, porțile închise ale uzinelor, ale minelor și fabricilor, fermele abandonate și căzute în ruine, căile ferate paralizate, antrepozitele golite de mărfuri. Nu ați uitat tristețea disperată în care a căzut o

> întreagă națiune – și totala incapacitate a guvernului nostru federal" (Roosevelt, *Discours de campagne électorale*, 23 septembre 1944, în: *Messages de Guerre de Franklin D.Roosevelt*, publié par le Service Intérimaire Américain d'Information, 1945, p. 31).

Regăsim aglomerări de fapte (închiderea băncilor, cozile la brutării, salariile de mizerie, țara fără speranță și fără muncă, închiderea de uzine și fabrici, fermele abandonate și căzute în ruină, căile ferate paralizate etc.), care sunt complet defavorabile guvernelor anterioare (ce vor să revină la putere) și care, evident, nu pot fi uitate – ca fapte trăite în toată duritatea consecințelor lor – de către populație. Or, maselor largi ale populației (acelea care au fost cel mai crunt afectate de criza din '29 – '33) se adresează discursul politic al lui Roosevelt. Constatăm o mare abilitate în utilizarea convenabilă a faptelor în acest discurs electoral al lui Roosevelt. Faptele cele mai convingătoare și cele mai evidente ale puterii (al cărui exponent este Roosevelt) sunt cele ce țin de gestionarea războiului (chiar dacă s-ar fi obținut succese economice – și s-au obținut fireşte – ele s-au dirijat spre eforturile de război, astfel încât marea masă a populației nu le-a resimțit prea mult), motiv pentru care discursul aduce în prim plan asemenea fapte care, prin evidența lor, nu pot fi puse în discuție. În același timp, faptele cele mai defavorabile opoziției (care a gestionat puterea în timpul crizei economice) sunt cele din domeniul economicului și socialului, motiv pentru care acestea sunt aduse în fața electoratului, fiindcă nici ele nu pot fi puse la îndoială de nimeni. Și au fost „obținute" în timp de pace !

Faptele conving, iar convingerea prin intermediul faptelor este mai puternică în spectrul unui auditoriu de mare amplitudine. Una dintre problemele cele mai importante ale utilizării faptelor în discursul politic ține de *actul manipulării* prin fapte. În general, prin intermediul discursurilor politice sunt prezentate faptele favorabile unei legitimări a grupurilor de putere și faptele defavorabile care pot descalifica adversarul și îl pot scoate din cărți în privința șanselor de legitimare. Există multe modalități de manipulare a conștiințelor cu ajutorul faptelor. Uneori se insistă pe fapte nesemnificative, dar care sunt favorabile (pentru că altele convenabile nu există), ca în următorul exemplu:

„Nu sfârşisem încă cu scuzele făcute de guvern către răsărit şi către apus; d. Sturdza nu se ridicase încă pentru a şterge praful după genunchi, şi alte scandaluri, alte ruşini se ivesc. Am avut, întâi, chestiunea şcolilor din Macedonia. Cu mari jertfe şi cu greutate multă înfiinţasem în imperiul turcesc şcoli în care să se predea limba română copiilor de Români. Azi, profesorii acestor şcoli rătăcesc, fără domiciliu, pe drumurile Macedoniei sau cerşesc prin Bucureşti... Avusesem norocul, fiind ministru de externe, să ridic drapelul românesc la Bitolia, înfiinţând aici un consulat românesc. (...). Şi nu uitaţi că un consulat în această parte a Europei nu înseamnă o autoritate comercială sau administrativă, ci o autoritate cu puteri mari, cu putere de a judeca, de a aresta, a osândi şi a ocroti. Ei bine, o mână profană şi insolentă le-a dărâmat din nou la pământ. Autoritatea care reprezenta pe rege şi ţara, pe care turcii chiar o respectau, a fost înlocuită de atotputernicia unui Apostol Mărgărit !" (Alexandru Lahovary, *Discurs pronunţat cu ocazia procesului mitropolitului Ghenadie,* 16 octombrie 1896, în: Vistian Goia, *Oratori şi elocinţă românească,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 179).

Oricâtă importanţă am vrea să dăm înfiinţării unui consulat, faptul acesta rămâne nesemnificativ între realizările unui guvern. Şi totuşi, el este adus în atenţie pentru că e favorabil grupului de putere pe care îl reprezintă propunătorul discursului: arată că guvernul înlocuit a făcut ceva pe care guvernul în funcţiune l-a distrus ! Alteori, faptele defavorabile sunt eludate cu abilitate de către locutor pentru că ele au efect distructiv în acordarea legitimităţii. Iată o secvenţă elocventă:

„Armata noastră şi 120000 de trupe franceze au fost într-adevăr salvate la Dunkerque de către Marina Britanică, însă numai cu pierderea tunurilor, a vehiculelor şi a echipamentului lor modern. Aceste pierderi au luat inevitabil câteva săptămâni pentru a fi reparate şi în acele prime două săptămâni, bătălia din Franţa a şi fost pierdută. Când luăm în consideraţie rezistenţa eroică a armatei franceze, cu tot handicapul enorm de care suferea şi pierderile imense pricinuite inamicului, epuizarea lui vădită, face să ne gândim că aceste 25 de divizii dintre trupele cele mai bine antrenate

> și echipate, ar fi schimbat rezultatul bătăliei. Totuși, generalul Weygand a trebuit să lupte fără ele. Numai trei divizii britanice, sau un număr echivalent de oameni au fost în stare să lupte alături de camarazii lor francezi. Ele au suferit pierderi mari, dar s-au luptat bine" (Winston Churchill, *Clipa lor cea mai măreață*, discurs rostit în Camera Comunelor și radiodifuzat la 18 iunie 1940, în: Winston Churchill, *Discursuri de război*, Pilot Press Ltd., Londra 1945, p. 30).

Se știe că la Dunkerque a fost un dezastru pentru armatele franceze și engleze și o retragere dintre cele mai rușinoase. Totuși, chiar dacă nu pot fi cu totul eludate („pierderea tunurilor, a vehiculelor, și a echipamentului lor modern"; „bătălia din Franța a și fost pierdută"), faptele sunt mult diminuate în raport cu realitatea din teren („armata noastră și 12000 de trupe franceze au fost într-adevăr salvate la Dunkerque"; „rezistența eroică a armatei franceze"; „pierderile imense pricinuite inamicului și epuizarea lui vădită"; „ele au suferit pierderi mari, dar s-au luptat bine"), fiindcă realitatea (faptele) nu erau deloc favorabile pentru a fi prezentate în toată nuditatea lor.

Argumentarea cu ajutorul faptelor, la care se recurge destul de mult în discursul politic, trebuie să țină seama de o serie de cerințe pentru a-și atinge scopul. Prima: *faptele trebuie să se acomodeze tipului de auditoriu* pe care îl vizează discursul. Altfel, ele rămân irelevante și, desigur, fără influență. Există categorii de auditoriu care reacționează favorabil la anumite fapte, există categorii de auditoriu care reacționează favorabil la alte fapte. Mulțimile, spre exemplu, reacționează pozitiv și sunt influențate puternic de faptele cotidiene, de situațiile pe care le cunosc și cu care s-au confruntat adesea. Un auditoriu specializat reacționează mai bine la fapte din domeniul pe care îl reprezintă.

Or, în general, discursul politic vizează mase largi de indivizi și, din acest punct de vedere, faptele brute sunt mult mai concludente. Dacă ne referim, spre exemplu, la discursul lui Roosevelt pronunțat în fața camionagiilor, constatăm că faptele pe care oratorul le aduce în fața mulțimii (închiderea băncilor, a fabricilor, a uzinelor, distrugerea căilor ferate, pierderea locurilor de muncă) sunt de-a dreptul convingătoare și există șanse mari ca ele să determine o opțiune

favorabilă din partea unui astfel de auditoriu. Dimpotrivă, discursul lui Churchill, pronunțat în Camera Comunelor, deci în fața unui auditoriu specializat, apelează la alte categorii de fapte (relațiile de alianță dintre francezi și englezi, legăturile de determinare dintre o situație de fapt – înfrângerea de la Dunkerque – și anumite condiții etc.), care pot determina o înțelegere adecvată a situației din partea acestui auditoriu specializat. Fără îndoială, o argumentare politică rămâne inoperantă dacă auditoriul ignoră faptele aduse ca probe.

A doua: *faptele trebuie coroborate între ele*. Într-un discurs politic, ca de altfel și în alte tipuri de discurs, faptele nu pot fi prezentate izolat. Aceasta pentru că, în realitate, ele nu se petrec izolat, ci sunt într-o strânsă interdependență. Faptele se susțin unele pe altele, se resping unele pe altele, iar discursul politic – în funcție de scopul pe care-l urmărește – trebuie să aducă în fața auditoriului această coroborare dintre fapte, fie în vederea susținerii, fie în vederea respingerii. Coroborarea presupune, în prealabil, selecția faptelor: faptele trebuie alese în așa fel încât coroborarea lor să asigure convingerea publicului. Aceasta cu atât mai mult în discursul politic, unde se prezintă rezultate ale gestionării puterii (sau ale proiectelor de gestionare a puterii), acte de interdependență a faptelor din diferite domenii de activitate pe care gestionarea puterii le presupune.

A treia: *faptele trebuie să fie relevante* pentru auditoriul în fața căruia se produce discursul. Relevanța faptelor ține seama în special de acordul lor cu interesele, aspirațiile și opțiunile auditoriului. Este posibil ca un act sau un fapt de guvernare să fie foarte important pentru gestionarea puterii, dar să rămână irelevant în raport cu auditoriul. Pentru camionagii, locurile de muncă și legislația în legătură cu ele sunt fapte relevante, sunt fapte care pot întoarce opțiuni și situații, și nu poziția Americii la Conferința de Pace (care este un fapt mult mai important decât primul). Relevanța faptelor, în unitate cu alte calități ale lor dar și cu o bună construcție discursivă, poate duce la crearea de condiții afectiv-emoționale favorabile din partea auditoriului, iar pe acest fond la determinarea unei acțiuni favorabile.

A patra: *faptele trebuie să lase impresia de maximă autenticitate*. Un discurs politic care aduce în fața auditoriului anumite fapte ca probe pentru asigurarea legitimării trebuie să creeze impresia că autorul discursului (sau grupul de putere care-l propune) au participat la asemenea fapte, le-au cunoscut direct, că ele se desfășoară aievea

în fața auditoriului, că vor afecta gândurile, acțiunile sau simțămintele. Să ne amintim de discursurile lui Demostene (din *Filipice*) sau de cele ale lui Cicero (din *Catilinare*), care sunt și rămân în mare parte discursuri politice, și să constatăm cu câtă autenticitate sunt descrise faptele, întâmplările, relațiile, ca și cum auditoriul ia parte cu toată ființa la ele. Ficționalismul este – de cele mai multe ori – dăunător discursului politic (mai exact îndeplinirii scopurilor sale), mai ales dacă realitatea este relativ bine cunoscută de auditoriu.

(b) Argumente bazate pe exemple. Prezența exemplului nu poate fi contestată în nici un fel ca tip de argument utilizat în diferite intervenții discursive și, evident, în discursul politic. Exemplul este, în general vorbind, faptul singular care poate să țină, pentru auditoriul pe care-l vizează un anumit discurs, locul unei reguli generale. Nu există nici un dubiu că între argumentarea prin fapte și argumentarea prin exemple există o strânsă legătură: o întinsă zonă a exemplelor se recoltează dintre faptele săvârșite de un grup de putere sau altul. Diferența ar consta în aceea că exemplele depășesc sfera faptelor, ele se aduc și din alte domenii (valori, relații, sentimente) decât cel restrâns al faptelor. Care este rolul exemplificărilor în discursul politic ? Exemplul bine ales este *temeiul unei generalizări credibile*. Este un fapt singular atât de puternic, încât creează sentimentul că putem institui o regulă în baza lui:

> „Am primit, îndeosebi din sursă austriacă, numeroase avertismente asupra agenților noștri subalterni, care le-au părut suspecți. Până acum nu am încă indicii privind adevărul sau falsitatea acestor acuzații. Contele de Thun și chiar contele de Goltz afirmau că unul dintre agenții noștri este în relație cu *Gazeta constituțională* din Berlin și *Gazeta de Colonia*, după anumite detalii date de aceștia. Goltz a știut să câștige un foarte bun loc în societatea de aici; el este îndeosebi bine văzut în cercurile austriece. Sunt convins din nou că el înțelege foarte bine afacerile..." (Bismark, *Lettres politiques confidentielles*, Paul Ollendorff, Editeur, Paris, 1885, p. 4).

Avem aici de-a face cu o generalizare („agenții noștri par suspecți") bazată pe două exemple (două fapte singulare): relațiile unor agenți cu cele două gazete amintite. Dar, ținând seama de domeniul în care se poartă discursul (cel al serviciilor secrete), sus-

piciunea este maximă şi un exemplu este (sau poate deveni) sursa unei generalizări.

Nu o dată, exemplele bine alese sunt *elemente ale unor ilustrări convingătoare*. Discursul poate susţine o anumită idee, pe care o poate detalia, analiza, relaţiona. Ideea aceasta trebuie ilustrată (fie şi numai pentru faptul că discursul politic vizează sfera actului practic). Or, ilustrarea se poate produce cu ajutorul exemplului:

> „Când ţările care se cuceresc în felul arătat mai sus sunt obişnuite să se conducă după legile lor şi să trăiască în libertate, ele pot fi ţinute în stăpânire în trei feluri: primul constă în a le distruge; al doilea este de a te stabili personal în acele locuri; al treilea, de a lăsa ca ţările respective să se conducă mai departe după legile lor, cerându-le însă un tribut şi alcătuind aici un guvern de câţiva oameni care să lucreze în aşa fel încât să ţi le păstreze prietene. (...). Un exemplu în acest sens sunt spartanii şi romanii. Spartanii au stăpânit Atena şi Teba prin guverne alcătuite din oameni puţini; cu toate acestea au pierdut aceste cetăţi. Romanii în schimb, pentru a-şi menţine stăpânirea, în Capua, Cartagina şi Numantia le-au distrus, şi în felul acesta nu le-au pierdut. Grecia au vrut s-o stăpânească aproape cu aceleaşi mijloace pe care le-au folosit spartanii, acordându-i libertate şi lăsându-i legile ei proprii, dar aceasta nu le-a reuşit, astfel că, pentru a-şi menţine stăpânirea, au fost nevoiţi să distrugă multe din oraşele ei" (Niccolo Machiavelli, *Principele*, în : *Măştile puterii: Niccolo Machiavelli, Frederic II, Benito Mussolini*, Editura Institutului European, Iaşi, 1996, pp. 57 - 58).

Avem de-a face cu enunţarea celor trei căi prin intermediul cărora se poate menţine o stăpânire. Ni se oferă, de asemenea, o ilustrare a fiecăreia dintre ele cu un exemplu concludent. Exemplificările cu rol de ilustrări vin să susţină o anumită regulă (în acest caz, regula celor trei căi posibile) şi, chiar dacă, din punct de vedere strict logic, ilustrarea nu poate să justifice o trecere la regulă, din punct de vedere psihologic ea este, în destule cazuri, mai mult decât suficientă pentru adeziunea receptorului la idee. Pentru discursul politic şi îndeplinirea scopului său, adeziunea psihologică are un rol important în schimbarea opiniei într-o direcţie favorabilă. În fond, avem de-a face aici cu o încredere care depăşeşte limitele

prudenței: dacă o regulă este confirmată printr-un exemplu semnificativ, atunci, cel puțin ca posibilitate, ne putem gândi și la alte exemple confirmatoare !

Și în legătură cu utilizarea exemplelor în argumentarea prin intermediul discursului politic trebuie respectate anumite cerințe. Prima: *exemplele trebuie îmbinate* cu alte tipuri de argumente și utilizate în proceduri argumentative diferite. Să spunem că dacă *faptul* poate fi, în numeroase cazuri, condiția suficientă a unei convingeri, a unei probări, exemplul nu poate îndeplini acest rol niciodată, nici chiar atunci când relevanța lui este maximă. De ce ? Pentru că faptul singular care vrea să se ridice la rangul generalului (exemplul) o poate face, dar numai într-un anumit grad (nu în totalitate). Iar diferența de grad trebuie completată cu alte tipuri de argumente, cu explicații, descripții etc. Exemplul, chiar confirmator și semnificativ, nu poate risipi îndoiala, mai multe exemple pot risipi o parte din îndoială, dar niciodată pe baza lor nu se poate ajunge la certitudine. Acesta este motivul pentru care, în multe cazuri, exemplele sunt condiții necesare ale probării (dacă nu găsești nici un exemplu care să confirme susținerea, sunt puține șanse ca ea să fie considerată adevărată), dar numai coroborate cu alte argumente pot da condiții suficiente. Întâlnim această situație în multe din discursurile politice:

> „Iar dacă noi vom aștepta clipa când el va mărturisi că pornește cu război asupra noastră, vom fi prea naivi; căci în cazul când va porni împotriva Aticei și Pireului, el nu o va declara înainte, căci așa trebuie să judecăm după comportarea lui față de celelalte popoare. Iată primul exemplu: Filip, fiind la o depărtare de numai patruzeci de stadii de cetatea lor, a pus pe olintieni în fața alternativei ca sau ei să părăsească Olintul, sau el Macedonia și dacă cineva l-ar fi acuzat până atunci de o asemenea declarație, el s-ar fi indignat și ar fi trimis soli care să dezmintă lucrurile. Al doilea exemplu: Filip porni spre foceeni ca spre niște aliați fiind însoțit în marșul lui de solii foceenilor. La noi însă mulți susțineau împotriva tuturor că această expediție a regelui va prilejui nenorocirea tebanilor. Nu e mult de când Filip a pus stăpânire pe orașul Pherai, deși intrase în Tesalia ca prieten și aliat. În sfârșit, Filip a spus nenorociților de oretani că din bunăvoință pentru ei a trimis soldați

să-i supravegheze, fiind informat că la ei se iviseră neînțelegeri civile și că era de datoria aliaților și prietenilor adevărați să-i ajute în asemenea împrejurări" (Demostene, *Filipica a treia*, în: Sanda Ghimpu, Alex.Ticlea, *Retorica - texte alese*, Casa de editură Șansa S.R.L, București, 1993, p. 14).

Pentru a se determina o acțiune împotriva lui Filip sunt aduse în atenție două exemple care ilustrează acțiunile sale nocive pentru ceilalți. Aceste două exemplificări atrag atenția asupra unei stări de fapt, dar, pentru a determina acțiunea (mai exact, pentru a convinge auditoriul să acționeze), ele sunt coroborate cu alte elemente ale unui parcurs discursiv: un argument prin analogie („căci în cazul când va porni împotriva Aticei și Pireului, el nu o va declara înainte, căci așa trebuie să judecăm după comportarea lui față de celelalte popoare"), argumente bazate pe valori morale („dacă cineva l-ar fi acuzat,..., el s-ar fi indignat și ar fi trimis soli care să dezmintă lucrurile"; „nu e mult de când Filip a pus stăpânire pe orașul Pherai, deși intrase în Thesalia ca prieten și aliat"), argumente bazate pe fapte („a trimis soldați să-i supravegheze..."), toate coroborate în structuri argumentative favorabile convingerii auditoriului.

A doua: pentru a fi cât mai eficiente în discursul politic, *exemplele trebuie să aibă o forță mai puternică decât generalizarea pe care încearcă s-o induca în conștiința receptorului*. Să încercăm o explicare a acestei exigențe. Orice exemplificare vine să atragă atenția asupra unei anumite situații. Situația nu este determinată prin faptul singular (prin exemplu), dar este pusă în evidență de el. Pentru ca faptul singular să fie cât de cât credibil, este nevoie ca el să depășească generalizarea la care aspiră. Este aici, poate, mai mult o chestiune de ordin psihologic: receptorul este întotdeauna dispus să acorde un credit mai mic decât acela pe care îl cere oratorul. Dacă vrei să convingi receptorul de adevărul propoziției „Regimurile totalitare sunt regimuri care nu respectă drepturile democratice" cu ajutorul exemplelor (sau și cu ajutorul exemplelor), atunci trebuie să aduci exemple de drepturi fundamentale lezate (dreptul la viață – execuții în masă, dreptul la libertate – încarcerări de populații etc.) și nu încălcări ale unor drepturi care, deși importante, nu depășesc în intolerabilitate generalizarea de la care am pornit (dreptul la liberă convingere, dreptul la informație etc.).

Receptorului îi trebuie mai mult pentru a fi convins de mai puțin. E aici o dialectică interesantă a asumării modalităților opinabile, la care ne-am mai referit[5], și care se concretizează într-o regulă ce pune în evidență un anumit paradox al adeziunii: *fiind date două modalități opinabile, auditoriul aderă mai ușor la aceea cu forța cea mai scăzută.* Or, de această regulă trebuie să țină seama în permanență discursurile politice:

> „Acum ataci pe față întreaga republică; vrei să aduci la distrugere și ruină templele zeilor nemuritori, casele orașului, viața tuturor cetățenilor, toată Italia. De aceea, fiindcă nu îndrăznesc încă să fac ceea ce ar fi trebuit făcut mai înainte de orice și ceea ce este potrivit cu puterea pe care mi-a dat-o senatul și pilda strămoșilor, voi proceda mai blând decât o cere severitatea, dar mai folositor pentru salvarea tuturor. Căci dacă voi porunci să fiu omorât, va rămâne în viața publică cealaltă bandă de conspiratori; dacă însă vei ieși din Roma, ceea ce te îndemnam de mult timp, drojdia groasă și periculoasă pentru republică a tovarășilor tăi va dispărea din oraș" (Cicero, *Catilinara I,* în: Sanda Ghimpu, Alex.Ticlea, *Retorica - texte alese,* Casa de editură Șansa S.R.L, București, 1993, p. 103).

Un individ care atacă pe față republica, distruge templele zeilor și casele orașului, viața tuturor cetățenilor și întreaga Italie merită, fără doar și poate, să fie ucis. Faptele date aici ca exemplu sunt de-a dreptul cutremurătoare. Totuși, deși ar merita moartea, Cicero n-o cere, ci cere ceva mai puțin, de care este sigur că-l va obține: alungarea lui Catilina din Roma. Exemplele întrec aici, fără nici un dubiu, acțiunea propusă, dar ele sunt aduse în scenă tocmai pentru ca acțiunea propusă (izgonirea lui Catilina) să fie obținută.

Și în discursurile politice care vizează în mod direct legitimarea grupului de putere (discursurile electorale) se observă de multe ori că o asemenea exigență este respectată. Discursul opoziției aduce în fața auditoriului exemple și fapte dintre cele mai grave săvârșite de puterea în funcție: fraude, scandaluri, încălcarea legii, contrabandă. Multe dintre aceste fapte aduse ca exemple sunt de domeniul

5. Constantin Sălăvăstru, *Modele argumentative în discursul educațional*, Editura Academiei Române, București, 1996, pp. 55 – 67.

penalului. Dar, în general vorbind, nimeni în asemenea situații nu vorbește despre necesitatea condamnării acelora care le-au săvârșit (cum ar fi normal), ci cere mai puțin: să nu mai fie votați guvernanții încă o legislatură ! Această a doua cerință, mai modestă în raport cu gravitatea faptelor, este mai ușor de obținut, este mai sigură, motiv pentru care discursul electoral o vizează în primul rând.

A treia: rămân valabile unele dintre exigențele evidențiate în legătură cu argumentarea prin fapte. Exemplul trebuie să se acomodeze tipului de auditoriu pe care-l avem în față. Dincolo de faptul, evidențiat deja, că exemplele sunt mai eficiente în fața mulțimii (motiv pentru care ele sunt mai mult utilizate în discursul politic), ele trebuie să fie adecvate acestui auditoriu: un discurs în fața unei mase de muncitori trebuie să se fundeze pe exemple care privesc viața, activitatea și interesele acestora, fiindcă, altfel, ele rămân fără rezultat. Într-un fel, acesta e și unul dintre factorii care diferențiază discursurile politice în funcție de auditoriu.

Pe de altă parte, exemplele trebuie să se coordoneze între ele, în sensul că nu trebuie să se contrazică unele pe altele în același discurs sau în raport cu același grup de putere. Este vorba aici de o ordine ascendentă a forței exemplului care își pune amprenta pe performativitatea unui discurs politic. Relațiile dintre exemplele aduse în perimetrul unui discurs politic trebuie să fie normale, să se sprijine unele pe altele, să nu lase impresia că sunt în contrast. Exemplele, în construcția discursivă, sunt acelea care pot emoționa receptorul, care dau impresia de autenticitate, care coboară realitatea în mijlocul mulțimii, făcând-o părtașă la tragedii sau la înălțări sublime, la câștiguri și la pierderi, oricum la tot ceea ce se întâmplă cu noi, în noi și între noi. Să urmărim următoarea secvență:

> „A vrut Dumnezeu ca în această Piață, unde, după veacuri de slăbiciune și de despărțire, s-a sărbătorit pentru întâia oară, prin Unirea Munteniei și Moldovei, nașterea noii Românii, – a vrut Dumnezeu ca tot aici, în zile de luptă și de dureri, să se serbeze prima manifestare a întregirii neamului nostru, să serbăm temelia României Mari. Lungi și grele veacuri trecut-au de când, coborâți din munții voștri, strămoșii noștri întemeiară cele două State românești, mici și mult încercate de cumplite primejdii și nevoi, dar care au dăinuit și au crescut pe când multe și mari împărății

slăbeau şi se prăbuşeau. A dăinuit, a crescut şi va creşte clădirea bătrânilor noştri Voievozi, fiindcă se întemeiază pe fiinţa unui neam cu drept la viaţă şi la propăşire, deoarece îşi păstrează neştirbită credinţa cu care a trăit şi pentru care fiii săi au ştiut să moară" (Ion I.C.Brătianu, *Bine aţi venit,* discurs rostit la 8 iunie 1917 în Piaţa Unirii din Iaşi cu ocazia sosirii trupelor române din Ardeal şi Bucovina, în: Vistian Goia, *Oratori şi elocinţă românească,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 120).

(c) Argumente bazate pe autoritate. Nu o dată, în încercările sale de a pune în valoare totul pentru a-şi atinge scopul, discursul politic recurge la argumentul autorităţii. „În utilizarea argumentului autorităţii, un temei pentru care propoziţiile cuiva despre o chestiune particulară, presupuse a fi cunoscute, sunt suficiente pentru a justifica o susţinere"[6]. El se deosebeşte, fără îndoială, atât de argumentele bazate pe fapte, cât şi de argumentele bazate pe exemple. Deosebirea esenţială ţine de natura argumentului. Dacă faptele sau exemplele aduc în faţa auditoriului anumite aspecte concrete ale realităţii şi-l influenţează pe acesta din urmă prin această concretitudine, argumentele bazate pe autoritate ies din sfera concretului, plasându-se în cea a abstractului, în cea a idealurilor spre care tindem, dar la care ajungem cu mare greutate. Câteva aspecte trebuie semnalate în legătură cu argumentul bazat pe autoritate.

• Deşi nu există un temei raţional pentru aceasta, recurgerea la astfel de tipuri de argumente este universală. Vrem să spunem că, chiar dacă unele tipuri de discursuri ar fi incompatibile cu recurgerea la autoritate pentru a convinge auditoriul, totuşi se invocă de multe ori astfel de argumente în domeniile respective. Exemplul simptomatic pentru evidenţierea acestei antinomii este discursul ştiinţific. În domeniul ştiinţei, nimic nu ar trebui să ne determine convingerile în afara cunoaşterii şi adevărului descoperit în urma efortului de cercetare. Or, nu o dată, argumentele pentru susţinerea unor idei ţin de invocarea unor nume ale domeniului, unei tradiţii de cercetare etc.

Chiar dacă nu regăsim invocarea autorităţii în stare pură (e de presupus că atunci când se invocă un nume cunoscut pentru a

6. Barbara Warnick, Edward S.Inch, *Critical Thinking and Communication. The Use of Reason in Argument*, Macmillan Publishing Company, New York, 1989, p. 112.

susține o idee, acel nume are descoperiri în domeniu, care se susțin prin adevărul lor și prin numele care le-a promovat), nici nu putem spune că argumentul autorității lipsește aici cu desăvârșire. Susținem o idee pentru că e susținută de un nume cunoscut (fără a cerceta, noi înșine, dacă ideea este adevărată), pentru că vine dintr-o tradiție de cercetare în vogă și așa mai departe. E adevărat că reticența cea mai mare la argumentul autorității se regăsește tot în discursul științific. În celelalte tipuri de discurs, argumentul autorității este utilizat pe scară mult mai largă. În discursul religios, spre exemplu, sunt mai prezente autoritatea ființei supreme, autoritatea faptei bune, autoritatea cuvântului inițiatic.

• De unde nevoia de autoritate ? Cum am putea să explicăm în mod adecvat și credibil că omul poate renunța uneori la spiritul critic (care-l determină să apeleze întotdeauna la fapte, la exemple, la adevăruri, la valori), pentru a crede în autoritate, aparent fără nici un temei ? O primă încercare de explicație ar veni din discrepanța dintre real și ideal, adică dintre ceea ce este și ceea ce individul își imaginează că trebuie să fie. Este vorba de persistența *imperativului modelelor*. Nemulțumit de real, individul se raportează la ideal. În ideal se proiectează modelele. În fond, modelele reprezintă elementul dinamizator al progresului uman: aspirația spre mai bine, mai adevărat, mai frumos, mai just e determinată de faptul proiecției ideale a acestora.

Individul apelează la autoritatea divină (suprema autoritate pentru om) pentru că vede în divinitate modelul perfecțiunii la care el aspiră în permanență, dar la care nu va ajunge niciodată. În înaintarea spre perfecțiune, modelul ființei perfecte este singurul argument posibil, singura autoritate cu șanse reale de urmat și convingătoare. Sigur că există o ierarhie a autorității la care se recurge în argumentare, dar, pe fiecare treaptă a acestei ierarhii, lucrurile se petrec aidoma treptei supreme. Să observăm – și observația confirmă ideea nevoii de modele care determină argumentul autorității – că nu orice (sau oricine) poate deveni obiect al argumentului autorității, ci numai indivizi, valori sau situații care întruchipează (în ochii participanților la relația dialogică) ideea de perfecțiune (într-un grad mai mare sau mai mic și de aici forța diferită a argumentului autorității). Invocarea numelui lui Napoleon într-un discurs propriu domeniului militar este un recurs la argumentul autorității

cu mari şanse de a fi convingător (pentru că, într-adevăr, Napoleon întruchipează ideea de perfecțiune în domeniu, mai exact este un model în domeniu), după cum invocarea lui Talleyrand sau Churchill în discursul politic pot fi considerate argumente bazate pe autoritate. Chiar şi numai invocarea numelui unor astfel de autorități în domenii diferite determină grade diferite de adeziune din partea auditoriului (uneori mai mult decât faptele sau exemplele), pentru simplul motiv că individul este sedus de cei care întruchipează în mod fericit perfecțiunea !

• Argumentul bazat pe autoritate are o pondere destul de însemnată în discursul politic şi în discursurile înrudite cu acesta. Explicații pentru înțelegerea unei atari situații există. În primul rând, datul politic, în dinamismul atât de vizibil care parcă nu se mai regăseşte în nici un domeniu la asemenea dimensiuni, e posibil să aibă similitudini de context, de condiții, de funcționalități cu situații politice din timpuri sau spații istorice diferite. Or, discursul politic, care reflectă un anumit spațiu politic în lupta pentru legitimarea puterii, trebuie (şi poate) să țină seama de morfologia situației politice din alte timpuri sau spații istorice care devin, astfel, elemente ale unei argumentări bazate pe autoritate.

Ca să facem mai inteligibilă situația la care ne referim, să spunem că regimul politic care se dezvoltă azi în România se realizează prin comparație cu democrațiile occidentale, acolo unde situația politică pe care noi vrem s-o construim funcționează deja. Or, discursul politic românesc recurge adesea la argumente ale autorității bazate pe situații, relații, consecințe dintr-o altă realitate politică, din alte tipuri de discurs politic. Prin urmare, o relație de similitudine a finalităților ne determină, în cazul invocat, să recurgem la argumentul autorității ca la unul destul de convingător. Şi mai este ceva care face ca argumentul autorității să fie prezent cu mai multă putere în discursul politic. Discursul politic urmăreşte legiferarea puterii. Puterea gestionează un anumit mecanism socio-politic destul de complex, cu multe necunoscute, care angajează destinul unor mase mari de oameni. Ea poate să gestioneze acest mecanism cu rezultate pozitive sau cu rezultate negative. În acest din urmă caz, gestionarea puterii nu este cea mai fericită şi anumite componente trebuie reorientate. Or, comunitățile umane nu îngăduie experiențe care să ne arate, prin rezultatele lor, dacă suntem pe calea

adevărului sau erorii (ca în știință). Acesta este motivul pentru care, în domeniul politic, *experiența anterioară sau experiența altora devine argument al autorității* dacă rezultatele sunt favorabile pentru comunitate.

Există, fără îndoială, diverse tipuri de autoritate la care discursul politic poate face apel în funcție de auditoriul în fața căruia se află, de conținutul pe care îl dezvăluie și de scopul pe care îl urmărește. În unul și același discurs politic pot funcționa tipuri de autorități diferite și aceasta pentru că numai într-o astfel de îmbinare discursul are influență asupra auditoriului și poate să-și îndeplinească scopul. Vom analiza câteva tipuri de autorități posibil de invocat.

• *Autoritatea persoanei.* Există situații, domenii sau împrejurări în care o persoană este urmată fără prea multă șovăire în actele sale tocmai datorită faptului că s-a remarcat (că reprezintă un model) în situația, domeniul sau împrejurarea care constituie fundalul actului discursiv. Este suficient, uneori, a invoca numele unei persoane într-o anumită situație că rezultatul înclină în favoarea celui care recurge la o astfel de procedură. Și în privința persoanei invocate ca autoritate, diversificarea este evidentă. Modelul suprem al persoanei-autoritate este, fără îndoială, divinitatea. Din acest motiv ea este adesea invocată ca autoritate:

> „Dacă cei ce veghează Olimpul au adus cinstire unui muritor, acesta Tantalos a fost. Dar el nu s-a arătat demn să facă față imensei fericiri; neînfrânarea îi aduse cea mai cumplită pedeapsă: tatăl [zeilor] îi aruncă deasupra capului o stâncă uriașă, iar el, în străduința neîncetată de a o azvârli, lipsit e de orice bucurie. Demnă de milă este o viață veșnic chinuită ca a lui (...); pentru că a furat de la zei nectarul și ambrozia, prin care el însuși devenise nemuritor, spre a le dărui celor asemenea lui, convivilor săi. Dar dacă un om speră să ascundă divinității faptele sale, greșește; astfel că nemuritorii i-au trimis fiul înapoi, în neamul iute pieritor al oamenilor" (Pindar, *Olympice*, I, 52-66, în: *Filosofia greacă până la Platon*, vol.II, partea I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 266).

Nu sunt puține cazurile în care persoanele invocate sunt *autorități ale domeniului* la care se referă discursul. Adeseori sunt invocați Machiavelli, Bismark, Mirabeau în discursul politic, Platon,

Aristotel, Kant în discursul filosofic şi aşa mai departe. Sunt autorităţi ale domeniului care pot uşor influenţa opinia receptorilor, fie şi numai prin invocarea numelui lor. În textele antice – politice, filosofice, morale – sunt adesea invocaţi ca autorităţi înţelepţii (Homer, Hesiod, Thales etc.) şi argumente din scrierile sau cugetările lor se regăsesc din abundenţă în discursurile antichităţii:

> „Precum fac cei incapabili să se exprime, voi încerca să-ţi lămuresc ceea ce vreau, nu în chip general, ci luând doar o parte spre pildă. Spune-mi, cunoşti primele versuri ale *Iliadei,* unde poetul spune că Chryses l-a rugat pe Agamemnon să-i lase slobodă fata, că regele s-a mâniat, iar Chryses, neizbutind, s-a rugat zeului să-i pedepsească pe ahei ? „Le cunosc". Iţi dai seama atunci că, până la aceste versuri: „...rugatu-i-a pe toţi aheii, Dar mai mult pe cei doi Atrizi, stăpâni de noroade", vorbeşte poetul însuşi şi nu caută să ne facă să credem că vreun altul decât el însuţi ar vorbi..." (Platon, *Republica,* 392 d,e – 393 a);

dar şi în cele ale modernităţii:

> „Să înlăturaţi toate elementele parazitare care vă copleşesc mai mult pe d-voastră, fiindcă sunteţi mai numeroşi şi în aparenţă mai puternici, dar cu atât mai slabi în adânc, decât d-lor; să reformaţi în interior viaţa partidului d-voastră, şi să vă aduceţi aminte înainte de toate de un lucru, de vorba mare pe care a spus-o cândva un om mare, cel mai mare om politic pe care l-a avut ţara aceasta: «la vremuri noi oameni noi»" (Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, Editura Politică, Bucureşti, 1981, p. 289);

unde se vede clar că este invocat Kogălniceanu ca argument al autorităţii.

O problemă care poate că ar trebui discutată aici ar fi aceea indusă de întrebarea: Cât credit putem acorda, într-o construcţie discursivă în domeniul politicului, autorităţii persoanei ? Aşa cum am mai afirmat, argumentul bazat pe autoritatea persoanei are impact în influenţarea opiniei în favoarea unui grup de putere sau altul. Există însă şi factori care subminează influenţa unei astfel de autorităţi. În primul rând, este posibil ca, deşi persoana este o

autoritate în domeniu, contextele să se fi schimbat într-atât încât opiniile sale, valabile în contextul în care au fost făcute, să nu mai fie valabile în noile contexte. Persoana poate rămâne o autoritate a domeniului, dar este irelevantă în noile contexte. În domeniul politic, unde contextele sunt atât de schimbătoare, aspectul acesta este destul de des întâlnit.

Ideea e că autoritatea persoanei rămâne valabilă în contextul şi în situaţiile în care afirmaţiile sau prescripţiile au fost făcute şi ele nu pot fi extrapolate decât la contexte şi situaţii similare. Principiile formulate de Machiavelli privind conducerea societăţii, preluarea şi gestionarea puterii, deşi utilizate în epocă şi după aceea destul de mult, nu mai pot fi invocate astăzi cu o anumită credibilitate pentru simplul fapt că situaţiile sunt complet diferite. În al doilea rând, diferenţa de scopuri poate afecta autoritatea persoanei. O anumită doctrină, o anumită strategie legate de numele unei persoane, care adesea este invocată ca autoritate, s-au constituit într-un anumit scop, pentru îndeplinirea unor finalităţi. Dacă scopurile nu sunt aceleaşi, este evident că evocarea autorităţii persoanei rămâne fără efect sau are un efect diminuat. A-l invoca pe Napoleon ca strateg militar este un lucru inadecvat într-un discurs care preamăreşte ideea de pace ! Efectul acestui argument – ca argument al autorităţii – este anulat, fiindcă individul nu e reprezentativ pentru ideea generală a discursului.

• *Autoritatea valorii.* Fiecare domeniu al cunoaşterii umane este populat cu valori, unele sunt constitutive domeniului şi dau configuraţia lui, altele sunt generale. Manifestându-se în aceste domenii, valorile nu pot să nu influenţeze relaţia discursului cu auditoriul său, fiindcă discursul într-un anumit domeniu al cunoaşterii se centrează pe valorile proprii acelui domeniu. Există valori care definesc dominanta discursului ştiinţific (adevăr, eroare, deductibilitate, verificare), valori care definesc domeniul moral (bine, rău, cinste, omenie), valori care se constituie drept mărci ale discursului juridic (dreptate, lege, pedeapsă), valori prin care se singularizează discursul religios (credinţă, smerenie, iertare, mărturisire), valori care angajează, cu deosebire, domeniul politic (egalitate, drepturi, democraţie).

De ce valoarea unui domeniu este considerată o autoritate şi e utilizată ca un argument al autorităţii ? Din mai multe motive. Primul ar fi acela că *valoarea se fixează în timp* şi, în general, trece

testul timpului (care e unul dintre cele mai neiertătoare criterii ale adevărului !). O valoare care dobândeşte această calitate pentru un domeniu oarecare nu o face instantaneu, ci prin funcţionarea ei temporală şi evidenţierea beneficiilor pentru domeniu şi pentru comunitate. Timpul a arătat că adevărul este preferabil falsităţii (ca valoare ştiinţifică), de unde şi ponderea sa incomparabil mai mare într-un astfel de discurs, că binele este preferabil răului (ca valori morale), că dreptatea este preferabilă nedreptăţii (ca valori juridice), că democraţia este preferabilă tiraniei (ca valori politice). Fiecare dintre aceste valori şi-a dovedit efectul pozitiv în timp: cercetarea adevărului a determinat progresul cunoaşterii ştiinţifice, acţiunea pe principiul binelui a dus la relaţii normale dintre oameni, acţiunea în spiritul dreptăţii a determinat evoluţia echitabilă a relaţiilor sociale, regimurile democratice au dus la societăţi înfloritoare. Ceva pe care timpul îl fixează ca valoare poate fi oricând invocat cu succes pentru convingerea celorlalţi.

Al doilea ar fi că *valoarea este rezultatul consensului general*, cel puţin ca tonalitate dominantă. Nici o valoare nu se impune ca atare prin voinţa unuia sau altuia dintre indivizi, ci prin voinţa tuturor sau a marii majorităţi. Temeiul acestui consens este diferit de la domeniu la domeniu. În domeniul valorilor ştiinţei, adeziunea (consensul) se bazează pe raţionalitatea constrângătoare care obligă, dacă se dovedeşte prin metode diferite că o creaţie este o valoare a domeniului, la susţinere, la asumare. În domeniul valorilor morale, politice sau religioase, temeiul consensului este de ordin pragmatic: aderi la o valoare dacă există şanse ca ea să aibă consecinţe favorabile pentru tine ca individ, dar şi pentru societate în general. În domeniul valorilor ştiinţei, consensul este absolut, în celelalte domenii el este majoritar. Prin urmare, dacă ceva beneficiază de consensul majorităţii, atunci acel ceva poate fi adus oricând ca argument al autorităţii în faţa interlocutorului.

Al treilea ar fi că *valoarea este rezultatul experienţei generaţiilor* care i-au stabilit şi utilitatea şi consecinţele favorabile pentru comunitate. Consensul despre care am vorbit nu se stabileşte numai între indivizii aparţinând unuia şi aceluiaşi timp istoric, ci şi între indivizi din timpuri istorice diferite. Există valori pe care toate timpurile istorice le-au sancţionat ca atare: binele, frumosul, adevărul. Valoarea, ca valoare, înfruntă generaţiile, deşi nu sunt puţine cazurile în

care, în practică, ea este eludată. După cum există valori care aparțin numai unor timpuri istorice: jertfa în numele zeilor era considerată o valoare în antichitate, astăzi însă ea nu mai este considerată astfel. De obicei, se utilizează ca argumente de ordinul autorității valorile generale ale domeniilor. Ne gândim că invocarea cultului războiului (o valoare în societatea spartană) nu ar putea fi utilizată cu succes ca argument al autorității într-un discurs politic de azi.

În mod cert, discursurile politice recurg din plin și cu folos la autoritatea valorii pentru a-și îndeplini scopurile urmărite. Uneori are loc o manipulare a acestor argumente (ca și a altora) și ne aflăm în fața demagogiei politice: valori și norme care merită tot respectul și toată considerația sunt aduse în scenă pentru a sluji scopuri dintre cele mai meschine ! Dacă în antichitatea greacă și romană era un respect deosebit pentru valori, o grijă și o chibzuință mai mari în utilizarea lor pentru îndeplinirea anumitor scopuri, timpurile moderne au dus această procedură dincolo de orice limite și au eliminat orice restricții. Răul cel mai mare este susținut, în varii construcții discursive, în numele și cu ajutorul valorilor cele mai venerabile ! Iar discursul politic excelează din acest punct de vedere. În mod cert, nu putem generaliza, dar la fel de cert nu putem minimaliza. Iată o secvență discursivă în care apelul la valori este evident:

> „Într-o parte a Franței, care se cheamă «neocupată», mâine drapelele tricolore vor pavoaza toate casele. În fiecare oraș și în fiecare sat, francezii, bărbați și femei, vor defila la locul fixat. Pretutindeni, *Marseieza* va fi cântată de un singur suflet, cu toată puterea, cu lacrimi în ochi. Ce ar vrea să spună aceste drapele, aceste defilări, această *Marseiezā* ? Ar vrea să spună, vor spune desigur, mai întâi, că Franța trăiește, că oceanul durerilor sale nu a distrus-o, că ea rămâne Franța, în ciuda invaziei și în ciuda tiraniei. Drapele, defilări, *Marseieza* vor spune, apoi, că Patria își amintește, că ea nu uită gloria, nici durerile, nici insultele, că ea gândește la fiii săi care mor pentru ea pe câmpurile de bătălie ale lumii sau în fața plutonului de execuție" (Charles de Gaulle, *Discours aux Francais,* Office Francais d'Edition, III, Paris, 1942, pp. 101 - 102) ;

Un aspect de primă importanță în utilizarea valorii ca argument al autorității ține de raportul dintre valoare și ierarhia valorii într-un

act de probare şi de influenţare a opţiunilor. De multe ori, individul este influenţat mai mult nu de valoarea ca atare, ci de locul pe care îl ocupă valoarea într-o anumită ierarhie, deci de ierarhia valorilor. Discursul politic utilizează ca argumente şi valori, dar şi ierarhii valorice.

• *Autoritatea legii.* Argumentul autorităţii în care este invocată legea ţine în special de discursul juridic, dar apare şi în discursul politic destul de des. Şi în cazul legii ar trebui să răspundem la întrebarea: În virtutea cărui temei devine legea element al autorităţii ? Prima chestiune pe care vrem s-o invocăm: *dinamica societăţii este determinată de acţiunea legii.* Societatea, cu toate sectoarele sale (politic, economic, social, juridic etc.), nu este un dat ci, dimpotrivă, este un rezultat al devenirii, este o dinamică permanentă din care se naşte mersul înainte al societăţii în general şi al fiecărui sector în parte. Indivizii angrenaţi în social sunt într-o acţiune perpetuă.

De cine este determinată ea ? Fără îndoială, de caracterul normat al activităţii sociale. Intrând în mecanismul social, individul intră sub incidenţa unor categorii de norme: obligaţii (individul trebuie să facă ceva pentru a contribui la bunul mers al societăţii), interdicţii (individul trebuie să se abţină de la a face ceva tot pentru a contribui la bunul mers al societăţii) şi permisivităţi (individului îi este lăsată libertatea de a face sau de a nu face anumite activităţi, fiindcă ele nici nu sunt absolut necesare, dar nici nu stânjenesc activitatea normală a societăţii). Neîndeplinirea obligaţiilor şi săvârşirea interdicţiilor atrag după ele sancţiuni penale asupra individului. Este domeniul de acţiune al legii, care-l pun în mişcare pe individ, fie pentru a săvârşi acţiuni, fie pentru a împiedica săvârşirea de acţiuni. Orice grup care aspiră la putere o face în speranţa că va gestiona puterea astfel încât mecanismul social să funcţioneze cu rezultatele cele mai bune. Aceasta presupune domnia legii. E doar unul dintre motivele pentru care legea este adusă ca argument al autorităţii.

A doua chestiune: *existenţa organismului social e legată de dominaţia legii.* Nu numai dinamica socială e determinată de funcţionarea legii, dar chiar şi existenţa societăţii nu poate fi imaginată fără respectarea unor norme minimale ale relaţiilor dintre oameni. Astfel de societăţi, în care domnia arbitrarului e cvasigenerală, sunt sortite pieirii. Istoria este martora fidelă a acestor efecte ale eludării legii. Anarhismul, ca exponent al acestei tendinţe, pune în evidenţă – prin

BIBLIOTECA METROPOLITANĂ BUCUREŞTI
SERVICIUL INFORMARE COMUNITARĂ
Filiala LIVIU REBREANU
Nr. Inventar

destule exemple practice – ineficiența unei societăți care nu respectă legea. Or, inserția în social este o caracteristică esențială a individului, manifestarea sa în interiorul comunității ține de normalitatea umanului şi, evident, nimeni n-ar risca periclitarea societății prin nesocotirea legii. Constatăm că se invocă autoritatea legii tocmai în virtutea rolului ei esențial în ființarea organizării comunitare a societății. În acest context, ar trebui să subliniem că legea este rezultatul voinței majorității, impusă, această voință, tocmai de importanța pe care majoritatea o acordă legii în dezvoltarea organismului social. Shakespeare a afirmat că „acolo unde încetează vigoarea legilor şi autoritatea apărătorilor ei, nu poate exista nici libertate şi nici siguranță pentru nimeni", iar Bernard Shaw conchidea: „dacă trădarea, fățărnicia, neloialitatea ar rămâne nepedepsite, societatea ar ajunge ca o arenă de fiare sălbatice, sfâşiindu-se una pe alta".

În mod cert, discursurile diferite ale grupurilor de putere utilizează ca argument al autorității legea. Eficiența unui astfel de argument depinde în mare parte de măsura în care auditoriul sesizează o diferență esențială între clamarea legii prin intermediul discursului şi respectarea legii în practica puterii. Dacă această discrepanță este evidentă, efectul este dezastruos pentru discurs. Dacă, dimpotrivă, există o concordanță între vorbe şi fapte în privința legii, atunci efectul este favorabil. Nu poți să discuți în permanență despre lupta împotriva corupției, din moment ce eşti la guvernare şi corupția este în floare ! Să-l ascultăm pe Mirabeau într-un discurs în care apelul la autoritatea legii este evident:

> „În loc de a se reduce la o chestiune la fel de simplă, ni s-a spus că *Republica* este în pericol !... (...). Ni s-a făcut un tablou înfricoşător al nenorocirilor Franței; s-a pretins că statul este bulversat, că monarhia este în primejdie şi ar trebui să recurgă la mari resurse. S-a cerut *dictatura*; dictatura, adică puterea nelimitată a unui singur om asupra a douăzeci şi patru de milioane de oameni ! dictatura într-o țară unde toate puterile tocmai au fost răsturnate, unde se acționează pentru a le repune pe toate la locul lor în numele legii..." (Mirabeau, *Sur la dictature*, în: Mirabeau, *Sa vie, ses opinions et ses discours*, tome quatrième, Imprimerie Nationale, Paris, f.a., p. 59).

(d) Argumente bazate pe analogie. Dacă tipurile de argumente pe care le-am evidențiat erau, într-un anume fel, considerate drept „argumente primare" (faptele, exemplele, autoritățile sunt argumente prin ele însele), argumentele bazate pe analogie sunt, dimpotrivă, „argumente mediate", de ordinul al doilea, dar nu ca importanță, ci ca mecanisme de influențare a opiniilor, de convingere a auditoriului. Ele pot fi considerate drept „argumente de relație", deoarece influența asupra receptorului este determinată – în cazul lor – de relația de analogie ce se stabilește între două fapte, două situații, două exemple sau două autorități. Poate că nu e chiar o clasă tipică de argumente (din moment ce un astfel de argument nu e independent ci angajează alte tipuri de argumente), dar nu ne putem dispensa de o analiză a unor astfel de tipuri de argumente, fie și numai pentru faptul că ele au o prezență marcantă în perimetrul discursului politic. Cum încercarea noastră asupra tipurilor de argumente este, în principal, descriptivă și aplicativă, reținem și această categorie de argumente și încercăm să determinăm impactul lor în cadrul discursului politic.

Prezența argumentelor bazate pe analogie (mai exact, a raționamentelor analogice) este cvasiuniversală. Cunoașterea, în aproape orice domeniu, recurge la astfel de proceduri, iar discursurile le pun în evidență. În discursul științific, de exemplu, analogia constituie de atâtea ori punctul de plecare al unor explicații utile și al unor generalizări pertinente. Argumentul bazat pe analogie se prezintă și ca o asumpție metodologică. Din acest punct de vedere, el ia forma raportului dintre realitate și model. Trebuie să studiem o anumită realitate. Din motive pe care nu le discutăm aici, ea nu este (sau este mai puțin) accesibilă cunoașterii directe. Construim un model al ei în baza anumitor *corespondențe structurale*. Cercetăm modelul și descoperim anumite corelații. Acestea sunt extrapolate la realitatea pe care o avem de studiat. Extrapolarea aceasta trebuie să țină cont de restricțiile corespondențelor structurale care s-au stabilit între model și realitate. Toate aceste etape și elemente constituie substanța unui discurs (științific, politic, juridic) în care argumentul bazat pe relația de analogie este prezent. De altfel, toate științele funcționează – în grade diferite firește – în baza unui raport de corespondență dintre modelele ideale pe care le propun și realitățile (fenomenele concrete) pe care vor să le explice prin intermediul acestor modele ideale.

În discursul juridic, argumentul bazat pe analogie intervine adesea în forme diferite: fie ca relație între normă (ca ideal de acțiune) și fapt (ca acțiune concretă săvârșită), cu consecințe diferite ce depind de această corespondență dintre normă și fapt (dacă această corespondență este afectată peste un anumit prag, atunci intervine sancțiunea penală), fie ca relație între fapt și fapt (analogia dintre o faptă săvârșită pentru care s-a dat deja o sentință și fapta pentru care decizia este abia în derulare), fie chiar ca relație între fapt și normă (o anumită faptă sau un cumul de fapte pot determina schimbarea unei norme dacă se constată că relația de corespondență este afectată). În discursul religios, argumentul de acest tip este iarăși prezent, relația dintre model și realitate fiind de o formă specială, aceea între divinitate ca purtătoare a binelui și om ca potențial purtător al păcatului. Astfel de discursuri invocă adesea faptele divinității, ale sfinților tocmai pentru a fi urmate de către oameni.

Nu e cazul să amplificăm ilustrările pentru a arăta prezența intempestivă a argumentului bazat pe analogie. Ne interesează prezența și funcționalitatea sa în discursul politic. Relațiile de analogie care pot fi invocate în perimetrul discursului politic sunt de o mare diversitate. Uneori se argumentează o anumită teză recurgându-se la *analogii între persoane*: există o relație de corespondență (din punctul de vedere al caracterului, al comportamentului, al sensibilității, al aspirațiilor, al intereselor) între anumite persoane. Se induce ideea că și faptele sau acțiunile lor (în domeniul politic sau în domeniile cu care acesta vine în contact) ar putea fi asemănătoare. În măsura în care se cunosc faptele și acțiunile uneia dintre persoane (pentru că ele s-au săvârșit deja), atunci se trag concluzii, în baza relației de analogie, cu privire la natura faptelor și acțiunilor persoanei care ne interesează. S-a vorbit mult (s-au încercat și cercetări în acest sens) despre faptul că regimurile tiranice au fost instaurate și conduse de indivizi cu un profil psihologic asemănător.

Alteori se recurge la *analogii între situații* sau contexte: există o anumită relație de corespondență între o situație cunoscută și situația nouă pe care o avem de rezolvat. În acest caz, se efectuează o extrapolare a cadrului de „rezolvare" de la situația trecută la situația prezentă. Relația de analogie determină aici un anumit grad de probabilitate, deoarece există destule șanse ca, deși există o analogie de situații, soluțiile să nu rămână identice. Să urmărim o secvență discursivă care utilizează o astfel de procedură argumentativă:

„Războiul mondial este în punctul său culminant. Natural, este destul de hazardat să căutăm în trecut o comparație cu prezentul. Eu cred, cu tărie, că multe spirite descoperă analogii între situația actuală a războiului și cea care se prezenta la sfârșitul lui 1917. Astăzi dușmanul – căci Japonia, Germania și Italia nu sunt decât unul – are în Pacific un avantaj cert. A cucerit Singapore, a invadat Indiile olandeze, a copleșit Filipinele, a pătruns în Birmania. A putut să se reabiliteze în Cyrenaica. Se cramponează energic de pozițiile sale în Rusia. Mările sunt pline de submarinele lor. (...). În toamna lui 1917, inamicul înfrânsese Rusia și ajunsese până la Caucaz; tocmai zdrobise la Caporeto armata italiană și împingea avangărzile până la Canalul de Suez și aproape de Salonic...(...); pe frontul principal din Vest inamicul ținea în șah pe francezi, englezi și primele trupe ale Americii; (...). Or, câteva luni după, acest atac era zdrobit și ofensiva aliaților se declanșa pe toate teatrele până în ziua în care, fără nici o rațiune decisivă în aparență, inamicul a trimis plenipotențiarii săi pentru a capitula în vagonul Rethondes. Nu voi spune în mod cert că acest proces victorios trebuie să se deruleze din nou urmând același ritm și în același timp. Nimic nu este scris dinainte și fatalismul pasiv este, în război, cel mai rău pericol. Dar avem două bune temeiuri pentru a înțelege că drama actuală se va termina, ca și precedenta, prin zdrobirea inamicului" (Charles de Gaulle, *Discours aux Francais,* Office Francais d'Edition, III, Paris, 1942, pp. 33 - 34).

Avem aici o analogie între două situații desfășurate în timpuri diferite, una (situația de la sfârșitul primului război mondial) cunoscută în deznodământul său (victoria aliaților), cea de-a doua (situația celui de-al doilea război mondial din perioada când Charles de Gaulle conducea Comitetul Național Francez la Londra), care nu e cunoscută în rezultatele sale. Discursul politic al lui De Gaulle exploatează anumite corespondențe, anumite similitudini existente între cele două situații și trage de aici concluzia (adusă la cunoștința francezilor ca o convingere) că și deznodământul ar putea fi identic (ceea ce ar fi de dorit pentru francezi). Există o anumită prudență în această extrapolare a concluziei („eu nu voi spune în mod cert că acest proces victorios trebuie să se deruleze..."), dar argumentul bazat pe analogie funcționează în cadrele lui normale de manifestare.

Câtă credibilitate se poate acorda acestor tipuri de argumente bazate pe analogie, pornind de la presupoziția că ele se desfășoară după exigențele admise ? Din start, trebuie să facem observația că raționamentul bazat pe analogie este un raționament probabil: se extrapolează o concluzie de la o situație la alta, deși extrapolarea nu este justificată decât parțial. Or, la acest nivel se situează și forța argumentului bazat pe analogie. Există grade diferite de probabilitate ca el să influențeze modificarea opiniilor, atitudinilor, acțiunilor auditoriului în fața căruia se produce discursul. Este posibil ca, uneori, o bună analogie să-l influențeze decisiv pe receptor în luarea deciziilor sale. Nu aceasta este însă tonalitatea dominantă a unui asemenea tip de argumente, ci aceea că există grade diferite de influențare determinate de analogii semnificative.

Pe de altă parte, credibilitatea și forța argumentelor bazate pe analogie sunt determinate de componentele structurale ale relației de analogie. Cel puțin pentru ordinea discursului politic, argumentele bazate pe analogii între persoane au o forță mai mică în comparație cu alte tipuri de analogii. Aceasta pentru că un transcensus de acțiuni, gânduri sau fapte *numai în baza asemănării profilului psihologic* este, în mare parte, nejustificat din punctul de vedere al obiectivității, al raționalității. Deși, în unele cazuri, extrapolarea se dovedește profitabilă. Argumentele bazate pe analogii între situații, cauze sau contexte au o mai mare credibilitate, un impact mai puternic asupra receptorului tocmai pentru faptul că împrejurările, situațiile și contextele nu sunt determinate de acel imprevizibil subiectiv care ar face imposibilă orice prognoză în legătură cu derularea pe viitor a evenimentelor și acțiunilor.

Eficiența discursivă a argumentelor bazate pe analogie poate fi augmentată dacă se respectă o serie de cerințe. Prima: *modelul trebuie să fie mai bine cunoscut de auditoriu decât realitatea pe care vrem s-o explicăm cu ajutorul lui.* Într-o argumentare bazată pe relația de analogie, o anumită situație, o anumită persoană, un anumit eveniment constituie *modelul* pe care „lucrăm" în fața auditoriului și cu ajutorul căruia, în baza corespondențelor depistate, vrem să explicăm, să facem predicții pentru o realitate în raport cu care el stă drept model. Modelul este necesar în această situație pentru că realitatea nu poate fi cunoscută direct (fie pentru că nu s-a derulat încă – cazul predicțiilor – , fie pentru că este inaccesibilă).

În exemplul pe care l-am adus din De Gaulle, se vede destul de clar această relație între *model* și *realitate* și scopul predictiv al punerii lor împreună: realitatea de la sfârșitul primului război mondial este *modelul* pe care discursul îl invocă, situația din martie 1942 (discursul e ținut la Londra la 4 martie 1942) este *realitatea* care trebuie explicată (mai exact, este realitatea în legătură cu care se fac predicțiile). Între model (situația din 1917) și realitate (situația din 1942) există similitudini evidente (și ele sunt aduse în atenție de discurs), consecințele primului război mondial se cunosc (victoria aliaților), deci este probabil ca aceleași consecințe să se producă, *în virtutea analogiei,* și în legătură cu realitatea din cel de-al doilea război mondial.

Receptorul poate fi (și este) influențat în acest caz pentru că situația de la sfârșitul primului război mondial îi este cunoscută atât ca fapt, cât și în calitate de consecințe. Pe această bază, el asumă concluzia raționamentului bazat pe analogie. Dacă argumentul bazat pe analogie valorifică similitudini între persoane, atunci persoana care constituie baza extrapolării acțiunii trebuie să fie mai cunoscută decât cea care suferă efectul acestei extrapolări (atât din punctul de vedere al trăsăturilor, cât și al faptelor săvârșite).

A doua: *relația de analogie trebuie să privească aspecte esențiale* ale persoanelor sau faptelor care constituie obiectul acestor relații. Relația de analogie vizează *modelul* și *realitatea*, locul acestora putând fi luat de realități diferite: persoane, situații, contexte. Extrapolarea de reguli, judecăți de la model la realitate se face în virtutea unor *corespondențe structurale*, adică în virtutea unor similitudini între elementele componente (fapte, situații, valori, relații) ale modelului și realității. Gradul de justificare a extrapolării de judecăți de la model la realitate este cu atât mai mare cu cât aceste corespondențe structurale au în vedere aspecte esențiale, definitorii ale situației-model și ale situației-realitate.

Dacă această corespondență nu se stabilește între elemente care vizează esențialitatea, atunci predicțiile și judecățile sunt cel mai adesea infirmate de derularea practică a evenimentelor. Aceasta pentru că accidentele nu sunt determinante pentru fenomene, mai ales când este vorba de domeniul atât de amplu și complex al realității politice. Invocând, din nou, analogia din discursul lui De Gaulle, vom constata că ea pune în evidență similitudini între elementele esențiale

ale unei situații de război: victorii, alianțe, amplitudinea conflictelor, idealul pentru care se luptă. În baza lor, suntem îndreptățiți să tragem anumite concluzii și în legătură cu finalitatea celui de-al doilea război mondial. Timpul a confirmat justețea analogiei. Fără îndoială că sunt și alte elemente similare între cele două evenimente puse în relație (ambele s-au declanșat pornind de la evenimente aparent banale, ambele s-au întins pe o perioadă mai lungă de timp etc.), dar ele rămân nesemnificative, accidentale pentru mersul de ansamblu al mecanismului politic și nu permit extrapolări cu oarecare justificare. Din acest motiv, probabil, au fost eludate în discursul analizat. Dacă un discurs politic este exponentul unui regim politic și urmărește să determine legitimarea acestuia de către electorat, iar în acest scop utilizează unul sau mai multe argumente bazate pe analogie, atunci trebuie să aducă drept *model* un regim similar care și-a dovedit eficiența în probleme esențiale ale gestionării puterii: natura puterii politice, dimensiunea libertăților, prosperitatea economică.

A treia: *argumentarea pe baza analogiei trebuie să nuanțeze extrapolările la care a recurs.* Relația de analogie între model și realitate asigură extrapolarea anumitor concluzii de la model la realitate în virtutea similitudinii unor elemente esențiale ale celor două realități. Sunt scoase din calcul, în această relație și în mecanismele derulării ei, aspectele accidentale, fizionomia individuală ale realității care trebuie explicată. Numai că, uneori, aceste aspecte individuale, accidentale pot avea un impact atât de mare încât influențează esențial derularea realității de explicat, astfel încât ea nu mai seamănă, în multe privințe, cu previziunile ieșite din raționamentul analogic.

Aici intervine abilitatea celui care utilizează un astfel de raționament ca, după determinarea concluziilor, să introducă în calcul și elementele accidentale eludate pentru a vedea cum ar putea ele influența (modifica) concluziile cu privire la desfășurarea evenimentelor. În funcție de aceste posibilități de influențare, concluziile trase în urma unui raționament analogic pot fi nuanțate. Aducând în atenție aceeași analogie, constatăm că, cel puțin în privința consecințelor, sunt câteva deosebiri semnificative între primul și al doilea război mondial (în primul, Germania nu a fost ocupată, nu a fost împărțită), diferențe care se explică prin anumite particularități ale celei de-a doua conflagrații mondiale. Dacă regimul democratic

merge mai greu în România decât în statele occidentale, explicația trebuie căutată în particularitățile României, particularități care determină consecințe diferite ale unuia și aceluiași regim politic.

2. Strategii logice utilizate în discursul politic

Tipurile de argumente pe care le-am evidențiat, de o mare diversitate fiecare dintre ele, constituie „materia primă" cu care orice construcție discursivă lucrează pentru a aduce în fața auditoriului o anumită problematică în maniera cea mai profitabilă pentru ca acesta din urmă să-și schimbe opiniile în favoarea tezei care se argumentează. Modalitățile diferite în care argumentele sunt aduse la cunoștința auditoriului țin de strategiile și procedurile logice puse în act pentru a se ajunge la rezultatul urmărit. Aceste strategii și proceduri logice au o arie mai largă sau mai restrânsă de acțiune în funcție de natura domeniului pe care îl reprezintă discursul: anumite proceduri sunt mai utilizate în discursul științific, altele în discursul literar, cu totul diferit apar ele în discursul politic[7].

Să subliniem că în discursul politic sunt utilizate toate strategiile și procedurile logice, dar în proporții diferite. Specificitatea unui astfel de discurs este determinată tocmai de *tonalitatea dominantă* a strategiilor și procedurilor logice. Vom descoperi, deci, atât structuri deductive la nivel propozițional (întemeieri de teze pe baza relațiilor alethice ce se stabilesc între anumite enunțuri ale discursului politic), cum ar fi cunoscutele *modus ponens* și *modus tollens*, sau combinații ale lor, structuri dilematice de argumentare, inferențe imediate la nivel propozițional, cât și la nivel categorial (întemeieri de teze pe baza relațiilor dintre noțiunile angajate în enunțurile unui discurs politic), cum ar fi argumentarea pe baza silogismului retoric, pe baza inferențelor imediate.

Vom face cunoștință, de asemenea, cu structuri logice inductive sau structuri logice transductive, în care probabilitatea concluziei

7. David Cratis Williams, John T. Ishiyama, Marilyn J.Young, Michel K Launer, „The Role of Public Argument in Emerging Democracies: A Case Study of the 12 December Elections in the Russian Federation", *Argumentation. An International Journal on Reasoning*, Volume 11, No.2, May 1997, pp. 179-194.

este trăsătura esențială. Nu insistăm asupra lor pentru că au făcut obiectul altor investigații și rezultate[8], iar ca forme logice rămân aceleași și pentru discursul politic. Din punctul de vedere al conținutului pe care îl vehiculează, formele acestea se adaptează la domeniu și capătă o culoare specifică pentru discursul politic. Aceste proceduri logice (deducții, inducții, transducții) sunt „umplute", în actul de construcție a discursului politic, cu argumente de tipuri diferite: fapte, valori, exemple. Putem să întemeiem necesar o teză pornind de la fapte, așa cum fac, de obicei, juriștii în argumentările lor:

x a săvârșit fapta y → x va fi pedepsit în forma z

↑

Oricine săvârșește fapte de forma y
este pedepsit în forma z

↑

Conform art...., lit.... din legea.....

unde regăsim o argumentare pe baza silogismului retoric (deci, strict deductivă) pornind de la datul faptic. În alte cazuri, putem să avem drept conținut argumente bazate pe autoritate:

> „dacă o situație politică este analizată de o autoritate, atunci previziunile sale au un înalt grad de îndeplinire; situația din Iugoslavia a fost analizată de Henry Kissinger; Kissinger este o autoritate în domeniul relațiilor internaționale; Kissinger a făcut unele previziuni; deci, este posibil ca situația să evolueze de o asemenea manieră".

Asupra unui alt aspect am vrea să atragem atenția pentru că el se regăsește din abundență în discursul politic: utilizarea unor proceduri cu aparența de validitate ca mijloace de persuasiune asupra auditoriului. Încercăm să ne oprim asupra unor astfel de situații pentru că discursul politic este locul ideal de întâlnire și conlucrare

8. A se vedea în acest sens: Constantin Sălăvăstru, *Modele argumentative în discursul educațional*, Editura Academiei, București, 1996; *Teoria și practica argumentării*, Editura Polirom, Iași, 2003.

a procedurilor valide cu procedurile aparent valide, a întemeierilor reale cu întemeierile aparente. Datorită asemănării formale dintre unele raționamente valide şi altele nevalide, utilizarea acestora din urmă e un mijloc de persuasiune a auditoriului, adică de creare a iluziei că avem de-a face cu un raționament corect grație efectului de asemănare. Procedura aceasta, deşi imorală, este frecvent utilizată în discursul politic, iar utilizarea e facilitată adesea de faptul că astfel de raționamente sunt „îmbrăcate" în haine stilistice şi retorice care „ascund" parcursul logic real între argumentele utilizate.

Câteva exemple ar putea fi lămuritoare în privința „forței persuasive" a unor astfel de proceduri logice. Dacă între o anumită concluzie şi anumite temeiuri (unul sau mai multe) există o relație de condiționare suficient-necesară, atunci prezența temeiului este un argument pentru susținerea concluziei, iar absența concluziei este un argument pentru absența temeiului. Două parcursuri logice se derulează de aici, cunoscutele moduri inferențiale *ponendo-ponens*:

$$\begin{array}{l} p \rightarrow q \\ p \\ \hline q \end{array}$$

şi *tollendo-tollens*:

$$\begin{array}{l} p \rightarrow q \\ -q \\ \hline -p \end{array}$$

Sunt destule argumentări care recurg la aceste demersuri logice. Numai că există posibilitatea determinării a încă două parcursuri logice care, deşi nu sunt valide, se aseamănă cu cele valide:

$$\begin{array}{l} p \rightarrow q \\ q \\ \hline (?)\ p \end{array}$$

un *ponendo-ponens* probabil şi:

$$p \rightarrow q$$
$$-p$$
$$\overline{(?)-q}$$

un *tollendo-tollens* probabil. Fie următoarea secvenţă discursivă:

> „Dacă lipsa de credit se explică prin lipsa de încredere, aparţine Societăţii Naţiunilor să examineze la cererea statelor interesate, care este acţiunea lor reală, să recomande ce trebuie să facă ele pentru a pune lucrurile în ordine, să certifice că cutare stat, pentru cutare scop productiv ce vrea să atingă, merită încrederea. Imediat capitalul, azi steril, devine productiv, şi statul care l-a primit îşi restaurează viaţa lui economică" (Nicolae Titulescu, *Progresul ideii de pace*, în: Sanda Ghimpu, Alex.Ţiclea, *Retorica – texte alese*, Casa de editură Şansa S.R.L., Bucureşti, 1993, p. 371);

care, cu unele amenajări, are următoarea înfăţişare:

> **(p_1):** Dacă lipsa de credit se explică prin lipsa de încredere, atunci Societatea Naţiunilor trebuie să determine încrederea de care beneficiază statele;
>
> **(p_2):** Societatea Naţiunilor constată încrederea de care se bucură statele;
>
> **(c):** Deci, Statele vor beneficia de credit pentru nevoile dezvoltării

unde descoperim prima dintre formele de raţionare nevalide de care am amintit.

Să reţinem că utilizarea acestor proceduri nu este complet gratuită, ci dimpotrivă. Ele sunt scheme de inferenţă cu concluzii probabile, aşa încât pot fi utilizate oricând la rând cu celelalte forme de raţionament cu concluzii probabile. Perversitatea utilizării lor în discursul politic constă în faptul că, deşi sunt scheme de inferenţă probabile, ele sunt prezentate auditoriului ca fiind scheme de

inferență fundate pe necesitate (care nu admit excepții). Această manieră de a proceda este o formă de persuasiune, o formă de manipulare cu ajutorul raționalității. Sofistul Gorgias (care a uzat din plin, el însuși, de această procedură), a atras atenția asupra situației: „s-au inventat două arte bazate pe fascinație și pe vrajă; ele sunt rătăciri ale sufletului și amăgiri ale simțurilor. Câți oameni nu i-au convins și nu-i conving încă pe câți alții și în câte privințe, plăsmuind un discurs fals"[9].

Proceduri logice aparent valide pot fi utilizate pornind și de la silogistica tradițională, sau de la alte tipuri de inferențe bazate pe relațiile dintre termeni. Fie secvența discursivă:

> „Trebuința istoriei patriei ne este neapărată chiar pentru ocrotirea drepturilor noastre împotriva națiilor străine. Neavând istorie, fiecare popor dușman ne-ar putea zice cuvintele d-lui Aaron: «Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pământul pe care îl locuiești...(...)». Și, într-adevăr, toate aceste cuvinte ni s-au zis de către străini; începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pământul ni s-a sfâșiat, drepturile ni s-au călcat în picioare numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile" (Kogălniceanu, *Cuvânt introductiv la cursul de istorie națională,* în: Sanda Ghimpu, Alex.Țiclea, *Retorica – texte alese*, Casa de editură Șansa S.R.L., București, 1993, p. 206);

care are următoarea structură:

> (1) Cunoașterea istoriei este necesară pentru apărarea drepturilor;
> (2) Românii nu își cunosc istoria;
> (3) Deci, Românii nu își pot apăra drepturile

un silogism de prima figură, dar nevalid (minora negativă), adus în scenă ca un argument irefutabil.

Există situații când procedurile logice sunt mult mai complexe, înlănțuite unele cu altele, unde cu greu mai putem descoperi ceea

9. Gorgias, *Elogiul Elenei*, în: *Filosofia greacă până la Platon,* II, 2, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 476.

ce este necesar în raport cu ceea ce este probabil, proceduri regăsite adesea şi în discursul politic. Fie următorul fragment şi „analiza logică" a lui, preluate din Kleene prin intermediul lui Plantin[10]:

> „Dacă vom continua politica de susţinere a preţurilor, vom pierde voturile agricultorilor. Dacă vom continua această politică, supraproducţia va continua fără ca să limităm producţia. Fără voturile agricultorilor nu vom fi realeşi. Deci, dacă suntem realeşi şi dacă nu limităm producţia, va continua să avem supraproducţie".

Fie următoarele notaţii:

(a) = Vom continua politica de susţinere a preţurilor.
(–b) = Vom pierde voturile agricultorilor.
(c) = Supraproducţia va continua.
(d) = Noi limităm producţia.
(e) = Noi suntem realeşi.

Să încercăm a traduce în limbaj logic relaţiile de determinare (întemeiere) dintre aceste propoziţii care compun discursul avut în vedere:

(1) $b \rightarrow a$
(2) $a \rightarrow (c \vee d)$
(3) $-b \rightarrow -e$
(4) $(e \& -d) \rightarrow c$

Cum se ajunge aici ? Să luăm premisele ca date şi să aplicăm anumite operaţii. Vom obţine :

(5) $e \rightarrow b$ (contrapoziţie în 3)
(6) $e \rightarrow a$ (tranzitivitate: 5 x 1)
(7) $e \rightarrow (c \vee d)$ (tranzitivitate: 6 x 2)
(8) $(c \vee d) \equiv (-d \rightarrow c)$ (exprimarea disjuncţiei

10. Cristian Plantin, *Essais sur l'argumentation. Introduction à l'etude linguistique de la parole argumentative*, Edition Kimé, Paris, 1990, pp. 188 – 189.

prin implicație)

(9) e → (– d → c) (substituția echivalenților în 7)
(10) (e & – d) → c (concluzia după teorema:
a → (b → c) ≡ (a & b) → c

Ar fi destul de dificil (dacă nu chiar imposibil), pentru un auditoriu oarecare, să determine aceste relații de întemeiere.

3. Sofismele în discursul politic

Una dintre problemele pe care o considerăm de primă importanță pentru analiza logică a discursului politic ni se pare aceea a *utilizării argumentărilor sofistice* într-un astfel de discurs[11]. Discursul politic uzează din plin de asemenea proceduri, rezultatele lor sunt uneori semnificative şi nu de puține ori abilitatea în manevrarea unor astfel de mecanisme trece drept una dintre calitățile esențiale ale unui bun politician.

Punctul nostru de plecare – în această analiză – îl constituie sistematizarea propusă de Frans van Eemeren şi Rob Grootendorst în încercarea lor de a construi o *pragma-dialectică*[12] . Unele sugestii ținând de studii asupra sofismelor vor fi, de asemenea, asumate[13]. Intenția autorilor olandezi este aceea de a propune un model ex-

11. Prezentă în analize mai mult sau mai puțin extinse în manuale şi în unele tratate de logică, problema sofismelor a beneficiat în ultimul timp de o serie de analize pertinente şi în spațiul românesc. A se vedea în acest sens: Marta Petreu, *Jocurile manierismului logic*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1995; Leonard Gavriliu, *Mic tratat de sofistică*, Editura Iri, Bucureşti, 1996.

12. Frans van Eemeren, Rob Grootendorst, *La Nouvelle dialectique*, tr.fr., Editions Kimé, Paris 1996, pp. 107 – 237.

13. Daniel J.Sullivan, *Fallacies,* în: *Fundamentals of Logic,* McGraw-Hill Book Company, Inc., New York, San Francisco, Toronto, London, 1963, pp. 207 - 264; Stephen F. Barker, *Fallacies,* în: *The Elements of Logic,* McGraw-Hill Book Company, New York..., 1965, pp. 174 - 211; Barbara Warnick, Edward S.Inch, *Fallacies: Detection of Faulty Arguments*, în: *Critical Thinking and Communication. The Use of Reason in Argument*, Macmillan Publishing Company, New York, 1989, pp. 125 – 147.

plicativ al rezolvării conflictelor de opinie, model care poartă numele de *pragma-dialectică.* Aşa cum afirmă autorii, „construcţia pragma-dialectică are ca obiect rezolvarea divergenţelor de opinie prin intermediul discursului argumentativ"[12: 18]. Cum, în opinia noastră, discursul politic, chiar şi atunci când nu ia forma conversaţional-polemică, exprimă un punct de vedere care intră în divergenţă cu alte puncte de vedere, ni se pare că demersul pragma-dialectic ar putea fi utilizat cu succes – în totalitate sau în unele dintre componentele sale – ca instrument de analiză a discursului politic.

În ce constă acest model pragma-dialectic de analiză a sofismelor ? Sofismele sunt, încă de la Aristotel, raţionamente aparent corecte, dar nu în realitate. Acest înţeles pare să fie păstrat şi în interpretările moderne: sofismele sunt considerate argumentări care au aparenţa validităţii fără ca în realitate să fie valide[14]. Ele nu pot fi tratate decât prin raportarea la analiza discursurilor prin care se rezolvă conflictele de opinie. Modelul autorilor ia naştere din necesitatea evaluării argumentelor utilizate într-o încercare de soluţionare pe cale discursivă a conflictelor de opinie[15]. În acest cadru de interpretare, sofismele apar ca „violări ale regulilor discuţiei".

Câteva trăsături trebuie subliniate în legătură cu acest *model pragma-dialectic al sofismelor* pe care îl avem în vedere. Prima: modelul pragma-dialectic de analiză şi soluţionare a sofismelor este o încercare de maximă amplitudine, atât în raport cu viziunea tradiţională asupra sofismelor, cât şi cu unele încercări mai moderne. Este ştiut faptul că, în *Respingerile sofistice,* Aristotel, făcând o sistematizare a sofismelor în două categorii (cele care provin din limbaj şi cele care provin din afara limbajului), eludează aşa numitele erori de logică (acelea care provin din nerespectarea unora sau altora dintre regulile corectitudinii raţionamentelor). Anumite tratate moderne de logică, atunci când se referă la sofisme, pun accentul tocmai pe ceea ce Aristotel a ignorat, adică pe nerespectarea regulilor de raţionare.

Or, modelul pragma-dialectic al sistematizării sofismelor, constatând cele două unilateralizări, încearcă să le corecteze:

14. C.L.Hamblin, *Fallacies*, Methuen, 1970.

15. Frans H. Van Eemeren, Peter Houtlosser, „Strategic Manoeuvring in Argumentative Discourse", *Discourse Studies*, Vol. 1(4), 1999, pp. 479-497, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA, New Delhi; http://www.sagepublications.com

„încercarea noastră este în acelaşi timp mai largă şi mai precisă decât încercarea logicocentristă tradiţională. Ea este mai largă în măsura în care încă din punctul de plecare analiza înglobează nu numai erorile logice, ci toate violările regulilor discuţiei. Ea este mai precisă căci paralogismele sunt în mod sistematic reduse la chestiunea rezolvării diferenţelor de opinie"[12:121].

A doua: modelul pragma-dialectic de sistematizare a sofismelor este unul normativ, spre deosebire de alte încercări care sunt, în general vorbind, descriptive. Pretinsa sistematizare aristotelică atât de mult invocată şi azi este, în fapt, o descriere a situaţiilor în care raţionamentele sau argumentarea este aparent corectă (cum tot o descriere avem şi în cazul degajării locurilor comune ale predicabilelor). Aceea a lui Mill, de asemenea, rămâne preponderent descriptivă. Or, criteriul pe care modelul teoretic al pragma-dialecticii îl propune porneşte de la determinarea a zece reguli de bază ale discuţiei critice, iar violentarea uneia sau alteia dintre aceste reguli dă naştere unei clase de sofisme în interiorul căreia pot fi regăsite ilustrări diferite.

Prin urmare, în cazul modelului pragma-dialectic, regula determină clasa, spre deosebire de maniera descriptivă unde, dimpotrivă, clasa de fapte (în cazul nostru de sofisme) determina regula. Autorii vor sublinia că „propun un model ideal în care regulile discursului argumentativ rezonabil sunt definite ca reguli pentru îndeplinirea actelor de limbaj în cursul unei discuţii critice vizând a rezolva o dispută. În fiecare stadiu al discuţiei, regulile precizează care sunt operaţiile pe care pot sau pe care trebuie să le îndeplinească participanţii la rezolvarea disputei"[12: 120].

A treia: modelul pragma-dialectic de soluţionare a sofismelor se raportează în mod special la sistematizările tradiţionale cu intenţia de a propune o ordine în baza unui criteriu unitar (violentarea regulilor discuţiei critice). Modelul pragma-dialectic ţine de analiza discuţiei critice având ca intenţie soluţionarea „negociată" a conflictelor discursive. Cum în conflictele discursive intervin, fără nici o îndoială, formele clasice de raţionare, sofismele tradiţionale legate de ele se vor regăsi şi în sistematizarea pe care acest model o propune. Unele asperităţi sunt semnalate şi evitate în acest model.

O primă chestiune e aceea că fiecare dintre sofismele logicii tradiţionale va ocupa o poziţie în una sau alta dintre grupe în funcţie

de regula discuției critice pe care o eludează (evitându-se apropieri forțate precum acelea dintre argumentul circular și afirmarea repetată). O a doua chestiune ține de faptul că anumite situații pe care tradiția le-a considerat ca fiind de domeniul sofisticului nu au, în acest model și în această interpretare, nimic de-a face cu încadrarea în această categorie. Un exemplu în acest sens este raționamentul bazat pe circularitate (dacă p, atunci p), considerat de tradiție ca fiind un sofism, deși el nu încalcă nici o normă a raționalității. Mai mult, el este o lege a logicii moderne (ce exprimă reflexivitatea implicației). Sau, dacă ne referim la cunoscutele sofisme ale logicii tradiționale („argumentum ad baculum", „argumentum ad misericordiam"), acestea nu sunt de fapt argumente, astfel încât a stabili reguli ale încălcării lor este un nonsens pentru un demers serios asupra argumentării.

A patra: modelul pragma-dialectic de interpretare a sofismelor stă sub semnul unor condiții și se desfășoară în anumite etape[16]. Condițiile unui astfel de model sunt: (a) el trebuie să dispună de norme prin care să se poată distinge operațiile raționale (corecte) de operațiile iraționale (incorecte) într-o încercare de soluționare a conflictelor de opinie; dacă nu dispunem de norme clare în această privință, există riscul ca discuția critică să se mute pe acest teren, cu puține șanse de a se finaliza onorabil; (b) modelul trebuie să pună la dispoziție criterii care să ne arate dacă o normă e respectată sau

16. S-a încercat o distincție între „tratamentul standard" al sofismelor (acela care face apel doar la nerespectarea unor reguli logice, fie ale logicii propozițiilor, fie ale logicii predicatelor) și „tratamentul non-standard" (acela care trece dincolo de ceea ce înseamnă regulă pur logică în analiza argumentării), constatându-se că multe dintre sofismele clasice aparțin, de fapt, tratamentului non-standard („echivocația", „accentul", „argumentum ad hominem", „argumentum ad populum"). John Woods și Douglas Walton, într-o serie de lucrări, consideră că unele sofisme clasice se pot funda și explica prin intermediul unor logici neclasice. De exemplu, „argumentum ad verecundiam" ține de logica probabilistă, argumentul „post hoc ergo propter hoc" de logica inducției, sofismul întrebărilor multiple și „petitio principii" de așa numita teorie a jocului dialectic. A se vedea în acest sens: J.Woods, D.Walton, *Argument : the logic of the fallacies*, McGraw-Hill Ryerson, Toronto, 1982; *Fallacies. Selected Papers 1972 - 1982*, Dordrecht/Providence: Foris/Berlin; Mouton de Gruyter, 1989.

nu; dacă nu dispunem de astfel de criterii, nu putem să determinăm caracterul de sofism al argumentului propus în încercarea de soluționare a conflictului de opinie; (c) modelul trebuie să furnizeze proceduri de interpretare prin intermediul cărora să putem determina dacă un enunț sau altul satisface aceste criterii. Acestor condiții li se adaugă etapele pe care le presupune o analiză pragma-dialectică a argumentării sofistice: (a) identificarea enunțului ca unul care afectează un act de limbaj specific; (b) recunoașterea faptului că acest act de limbaj nu respectă o regulă a discuției critice; (c) determinarea unui anumit fapt: dacă situația de enunțare cade sub incidența unei astfel de norme [12:119].

A cincea: după cum arată și numele, modelul pe care îl analizăm îndeplinește o funcție practică, este un instrument operațional de investigare (și de stopare) a încercărilor de a obține un profit discursiv pe calea soluționărilor conflictelor de opinie prin mijloace care violentează fie logica, fie ordinea discursivă, fie normele relației discursive. Există o amplitudine maximală de utilizare a acestui model pragma-dialectic (dat fiind faptul că situația divergențelor de opinie este cvasigenerală și necesitatea rezolvării lor de asemenea), dar există și restricții: acest model funcționează la parametrii standard numai în cazul în care avem de-a face cu „rezolvarea unor dispute", adică în cazul în care divergențele de opinie depășesc un anumit prag. Aici și rezultatele aplicării modelului sunt evidente. În rest, modelul se aplică cu anumite restricții, restricții care afectează și rezultatele la care se poate ajunge. Cum nici un discurs nu este, în totalitatea lui, o *dispută critică* (dacă nu există un minimum de acord, atunci relația dialogică este imposibilă), modelul pragma-dialectic, în varianta sa instrumental-operațională, se poate concretiza în *analize pragma-dialectice sectoriale* (aplicații ale modelului numai în secvențele de discurs ce stau sub semnul disputelor critice). Din acest punct de vedere, discursul politic este mediul propice de implementare a unui astfel de model de analiză.

Să analizăm fiecare grupă de sofisme, determinată de regula pe care o nesocotește, și să vedem cum se pot răsfrânge în confruntarea politică astfel de sofisme. Prima regulă a unei dispute critice ce vizează rezolvarea conflictelor de opinie este următoarea: *partenerii unei dispute critice nu trebuie să obstaculeze exprimarea sau punerea la îndoială a punctelor de vedere*. Deducem de aici

că, la limită, în concepția lui van Eemeren și Grootendorst, „toată lumea are, în principiu, dreptul de a avansa puncte de vedere asupra tuturor subiectelor și de a pune în discuție oricare punct de vedere" [12:123].

Avem de-a face cu o libertate maximală în privința punctelor de vedere avansate cu privire la un subiect oarecare, persoanelor care le avansează, reacțiilor critice la aceste puncte de vedere. Regula aceasta este adeseori nerespectată în practica discursivă. Apare o categorie de sofisme determinată de nerespectarea acestei reguli, anume categoria *sofismelor de confruntare*. Chiar în interiorul acestei categorii de sofisme putem să facem distincții în funcție de obiectul limitărilor care apar și pe care le-am amintit: limitarea punctelor de vedere, limitarea persoanelor care au dreptul de a propune puncte de vedere, limitarea atitudinii critice față de punctele de vedere. Se vor regăsi, în interiorul clasei sofismelor de confruntare, trei subclase determinate de cele trei criterii. Unele nu se regăsesc între sofismele analizate de logica tradițională (de exemplu, acelea care limitează libertatea punctelor de vedere), altele se regăsesc (cele ce țin de limitarea opțiunii participanților la discuția critică).

Să vedem cum se manifestă această categorii de sofisme (sofismele de confruntare) în discursul politic. Fie secvența discursivă:

> „Era o absurditate fără pereche ca, în zilele lui august 1914, muncitorul german să se identifice cu marxismul. În acel moment, muncitorul german știuse să se elibereze de strânsoarea acestei contagiuni otrăvite, căci fără asta el n-ar fi știut niciodată, în nici un fel, să intre în luptă" (Adolf Hitler, *Mein Kampf*, I, Editura Belardi, București, 1994, p. 159).

Discursul e limitat – lucrul se vede cu destulă claritate – la un singur punct de vedere, ceea ce, fără îndoială, stânjenește discuția critică.

Să reținem că, în general, discursurile politice care se fundează pe *sofisme de confruntare* reprezintă *regimuri totalitare*, acelea care au tendința de a restrânge punctele de vedere (pentru că există punctul de vedere al regimului, care e cvasigeneralizat), resping discuția critică (pentru că punctul de vedere al grupului de putere este considerat infailibil). Există situații când asistăm, în cadrul relației

discursive, la aşa numitele „presiuni asupra opozantului" (fie pentru a nu avansa noi puncte de vedere, fie pentru a nu critica punctul de vedere avansat). Metodele de presiune sunt diversificate, dar două ni se par mai semnificative şi ele determină sofisme, analizate şi de logica tradiţională, ce se regăsesc în discursul politic: *ameninţarea* (cu forţa, cu răzbunarea, cu pedepsirea) şi *atacul personal* (individul, familia, cariera). Fie următoarea secvenţă discursivă:

> „Hitler poate să se îndrepte în orice direcţie şi să calce în picioare pământul Europei torturate ! El se poate întinde în lung şi în lat, ducând cu el blestemul lui; el poate pătrunde în Africa sau în Asia. Dar până la urmă, tot aici în insula noastră va trebui să dea socoteală. Ne vom strădui să-i rezistăm, pe mare şi pe uscat. Oriunde s-ar duce, vom fi pe urmele lui" (Winston Churchill, *Discursuri de război,* Pilot Press Ltd., Londra 1945, p. 134).

unde avem prima situaţie în care se exercită presiunea asupra opozantului (să nu uităm că, alături de bătălia propriu-zisă, a existat şi o „bătălie discursivă" dintre cele mai înverşunate în ultima conflagraţie). E vorba de presiunea prin ameninţare, echivalentă cu ceea ce în logica tradiţională s-a numit „argumentum ad baculum" (argumentul forţei), care anulează, din nou, orice discuţie critică. Să urmărim o altă secvenţă discursivă:

> „D-le Filipescu, ce vei zice când îţi voi dovedi că tot ce ai afirmat, dar tot, este fals ? Întâi ai zis: «D. Carada nu are censul cerut de lege, cu toate că d. Carada conduce partidul liberal, cel puţin în mod ocult, şi este un om cunoscut. M-aş fi gândit la dispensă, dar ce să fac dacă d-sa nu are nici patru clase gimnaziale ?». Dar, d-le Filipescu, mi se pare că aţi fost foarte crud, nu cu d.Carada, ci cu d. prim-ministru, fiindcă aţi vorbit în faţa majorităţii de patru clase gimnaziale, când regimul are în fruntea sa, în vârful piramidei, pe d. Lascăr Catargiu" (Delavrancea, *Discursuri*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 22).

Descoperim aici un dur atac la persoană, adus ca argument în susţinerea unei idei care nu are nici o legătură cu astfel de calităţi (corectitudinea alegerilor). Constatăm aici clasicul „argumentum

ad hominem", un sofism prin care calitățile persoanei iau locul argumentelor în favoarea unei teze. Să reținem că discursurile politice sunt pline de astfel de sofisme: argumentăm ceva, dar nu prin acțiunile directe ale persoanei care are legătură cu situația pe care vrem s-o justificăm, ci prin calități fizice, defecte etc. Și atunci când este vorba de susținerea unei persoane, dar și atunci când este vorba de respingerea ei, procedeul sofistic este la fel de mult utilizat.

Anumite precauții trebuie luate, firește, în legătură cu această regulă, cu încălcarea ei și, deci, cu manifestarea sofismelor de confruntare. O primă observație: nu întotdeauna îngrădirea libertății în avansarea punctelor de vedere, în participarea la critica lor este expresia prezenței în discurs a sofismelor de confruntare. Există discursuri în care această maximă libertate de opțiune este limitată de natura și constrângerile discursului: de exemplu, în discursul militar, a pune în discuție punctul de vedere avansat de comandant constituie mai degrabă excepția decât regula; în discursul juridic, a pune în discuție regula (norma de drept) este inacceptabil; în discursul religios, a pune în discuție cuvântul divin este, din nou, o reacție insolită. Chiar și în discursul politic, unde libertatea pare a fi dintre cele mai extinse din acest punct de vedere, există anumite limitări: doctrina politică a unui grup de putere nu poate accepta mai multe puncte de vedere în legătură cu o anumită problemă. Acestea nu sunt – și nu pot fi considerate – sofisme ale confruntării.

O a doua regulă a discuției critice sancționează comportamentul discursiv al aceluia care a avansat un punct de vedere în cadrul relației dialogice: *partea care a avansat un punct de vedere este obligată să-l apere dacă cealaltă parte o cere.* În definitiv, această regulă sancționează *gratuitatea* avansării unui punct de vedere în marginea încercării de rezolvare a conflictelor de opinie: nu punem în circulație puncte de vedere într-o dispută dacă nu avem temeiuri pentru a le susține ! Altfel, încercarea de soluționare a conflictelor de opinie este o activitate fără șanse de reușită. Nerespectarea unei astfel de reguli generează o nouă clasă de sofisme: *sofismele de roluri.* Suntem în fața unei repartiții a rolurilor în disputa de opinii: unii au rolul de a aduce temeiuri (cei care susțin teza), alții au rolul de a le respinge (cei care sunt împotriva tezei).

Evident, pentru discursul politic, a aduce dovada pentru orice punct de vedere avansat este o cerință extremă. A răspunde întot-

deauna acestei cerințe este de-a dreptul imposibil. În această situație, suntem în fața unui discurs politic care utilizează sofismele de roluri. În două ipostaze pot fi utilizate, după cum subliniază van Eemeren și Grootendorst: fie prin sustragerea de la a dovedi teza, fie printr-o inversare a dovezii pusă în slujba tezei. Sustragerea de la dovedirea tezei nu se face (și nici nu poate să se facă) într-o manieră grosolană, descalificantă pentru orice discurs politic, ci în maniere mult mai subtile. Una dintre ele: a prezenta teza ca fiind un adevăr cunoscut, la îndemâna oricui, ce nu mai are nevoie de nici un fel de dovadă (deși, în realitate, lucrurile stau cu totul altfel). Intenția de a prezenta teza ca general acceptată rezultă chiar din forma discursivă pe care ea o îmbracă:

> „Dorința de cucerire este în adevăr un lucru foarte firesc și foarte obișnuit, iar aceia care pot să-i dea curs și care o și fac vor fi întotdeauna lăudați sau, oricum, nu vor fi dezaprobați; atunci însă când nu au putința și totuși vor să întreprindă cuceriri cu orice chip, greșesc și merită să fie dezaprobați" (Machiavelli, *Principele*, în: *Măștile puterii*, Editura Institutul European, Iași, 1996, p. 53).

Secvența discursivă conține anumiți termeni („în adevăr", „un lucru foarte firesc și foarte obișnuit") care sunt plasați tocmai pentru a induce ideea că teza susținută este un adevăr general acceptat care nu mai trebuie probat. Alteori, autoritatea celui care susține teza este considerată suficientă pentru ca teza să fie acceptată:

> „Noi, onorată Adunare Națională, privim în înfăptuirea unității noastre naționale un triumf al libertății omenești. Noi nu voim să devenim din oprimați oprimatori, din asupriți asupritori. Noi voim să intronăm pe aceste plaiuri libertatea tuturor neamurilor și a tuturor cetățenilor" (Iuliu Maniu, *Discurs rostit la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia*, în: Vistian Goia, *Oratori și elocință românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 117).

Există și situații în care sustragerea de la dovedirea tezei este determinată de ceea ce autorii invocați numesc „strategie de imunizare", în sensul punerii în circulație a unor teze nonfalsificabile (de maximă generalitate, de maximă problematicitate, de maximă

ambiguitate sau de maximă obscuritate), unde este dificil (dacă nu imposibil) a formula dovezi care să tranşeze o dată pentru totdeauna disputa critică. Ca în acest fragment din La Rochefoucauld:

> „Recunoştinţa este asemeni bunei-credinţe a negustorilor; întreţine comerţul. Nu plătim fiindcă ar fi drept să ne achităm datoriile, ci pentru a găsi mai uşor oameni care să ne împrumute".

E destul de dificil a dovedi ceva într-o dispută pe marginea unor astfel de probleme, mai ales în faţa maselor. Tactica aceasta a *strategiilor de imunizare* este adesea utilizată în discursul politic, unde descoperim la tot pasul generalităţi (care nu sunt niciodată în pericol de a fi respinse definitiv), ambiguităţi (în care întotdeauna există loc de refugiu într-un sens colateral), obscurităţi (unde elanul criticii se temperează datorită lipsei de acces la un sens).

A doua situaţie care generează sofismele de roluri ţine de *inversarea dovezii*. Aceasta înseamnă „a obliga opozantul să probeze falsitatea tezei pe care o pune la îndoială". Lucrurile ar sta astfel: avansezi un punct de vedere; opozantul îţi cere să-l probezi; în loc să faci acest lucru (cum ar fi normal), îi ceri tu lui să probeze că punctul tău de vedere este fals. E un caz clar de derobare de la probarea tezei şi, normal, de inversare a rolurilor: cel care trebuie să facă dovada probelor cere, el însuşi, probe pentru falsitatea a ceea ce el a prezentat ca adevărat! Fie următoarea secvenţă discursivă:

> „D-l Tache Ionescu propunea, din contra, ca învăţământul comun să se dea în o şcoală cu totul deosebit de liceu, în ceea ce numea d-sa «gimnaziu», iar gimnaziul actual şi cu liceul, aşa cum îl propun eu, să formeze o singură şcoală, în care învăţământul clasic sau real să continuie în mod exclusiv... D-l Tache Ionescu: Nu este exact; în liceu, în cei din urmă trei ani, sunt cele trei diviziuni ca la d-voastră. D-l Spiru Haret: Cine contestează aceasta ? Dar nici d-voastră nu puteţi contesta că gimnaziul d-voastră nu are nimic a face cu liceul..." (Spiru Haret, *Discurs privind proiectul de lege asupra învăţământului,* în: Vistian Goia, *Oratori şi elocinţă românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p.208).

În privinţa relaţiilor cu tabelul clasic al sofismelor, să observăm că, în general, sofismele de rol nu-şi au corespondent în analiza

clasică. Poate că unele legături cu situația incriminată sub numele „ignoratio elenchi" (ignorarea temei) ar putea fi depistate, deoarece și în acest caz este vorba de o sustragere de la dovedirea tezei prin dovedirea a altceva, dincolo de teza prezentată. Există, pe de altă parte, situații în care teza nu este dovedită de cel care o susține, fără ca prin aceasta să intrăm sub incidența sofismelor de rol. Nici o teză nu se dovedește punctiform (pentru fiecare interlocutor în parte). Dacă ea a fost dovedită pentru unul (sau pentru un grup), atunci ea este dovedită pentru toți. Pe de altă parte, putem să refuzăm dovedirea dacă preopinentul (opozantul) ignoră obiectele acordului discursiv (care fac posibile relația dialogică și discuția critică): nu ai ce să dovedești aceluia care spune, din start, că nimic nu poate fi dovedit !

În altă ordine de idei, se poate renunța fără rețineri la actul întemeierii când interlocutorul adoptă poziția unui negativism exclusiv, adică atunci când dă dovadă de rea credință în relația discursivă: deși sunt dovezi mai mult decât suficiente, el continuă, în pofida evidenței, să nege, să respingă fie și numai de dragul respingerii, pentru a nu se considera un învins. Cum s-a putut constata, sofismele de rol sunt prezente în toate formele lor în discursul politic. Atât eludarea dovedirii datorită evidenței, cât și autorității, cât și strategiilor de imunizare utilizate sau transferarea sarcinii pe seama preopinentului (inversarea rolurilor în discuția critică) se regăsesc, în forme și expresii diferite, la toate nivelurile discursului politic.

Să facem cunoștință cu a treia regulă a discuției critice și să determinăm clasa de sofisme constituită de încălcarea ei: *orice atac trebuie să se poarte asupra punctului de vedere avansat de partea adversă*. Încălcarea acestei reguli duce la apariția clasei *sofismelor reprezentării punctelor de vedere*. Disputa critică în vederea soluționării conflictelor de opinii este, în general, o activitate de mai mare amplitudine, care presupune amenajări și reamenajări discursive, înaintări și retrageri de puncte de vedere. Soluționarea se consideră încheiată fie când opozantul a asumat punctul de vedere al interlocutorului său, fie când acesta din urmă renunță la punctul său de vedere pentru că nu are dovezi suficiente, impunându-se punctul de vedere al opozantului.

Pe tot acest parcurs un lucru e de toată însemnătatea: ca ambii combatanți să se refere la același punct de vedere, nici unul să nu

atribuie celuilalt altceva decât ceea ce el a afirmat sau alte puncte de vedere decât cele pe care le-a avansat şi promovat. Din acest punct de vedere, în dezbaterea politică cel puţin, situaţiile sunt de-a dreptul scăpate de sub control. Putem avea în vedere mai multe situaţii ce determină forme de sofisme diferite în această categorie: (a) uneori, în discursurile oratorice de obicei, punctul de vedere avansat iniţial este pierdut pe drum, părăsit în favoarea unor divagaţii care sunt în avantajul celui care propune discursul. Suntem aici, cu adevărat, în faţa sofismului cunoscut sub numele *ignoratio elenchi*:

> „Farfuridi : Atunci, iată ce zic eu, şi împreună cu mine (începe să se înece) trebuie să se (sic !) zică asemenea toţi aceia care nu vor să cază la extremitate (se îneacă mereu), adică vreu să zic, da, ca să fie moderaţi ... adică nu exagerăţiuni !... Într-o chestiune politică... şi care, de la care atârnă viitorul, prezentul şi trecutul ţării... să fie ori prea-prea, ori foarte-foarte... (se încurcă, asudă şi înghite) încât vine aici ocazia să întrebăm pentru ce ?... da... pentru ce ?" (Caragiale, *O scrisoare pierdută*).

(b) în alte cazuri, astfel de sofisme apar prin atribuirea de puncte de vedere fictive interlocutorului: el nu a susţinut un punct de vedere, dar i se atribuie tocmai pentru că este mai uşor de combătut. Astfel de situaţii sunt curente în discursurile politice, favorizate şi de faptul că este destul de dificil ca auditoriul unui discurs politic să cunoască (sau să verifice) corectitudinea punctului de vedere care se atribuie adversarului în discursul la care asistă:

> „... în cazul unui război ca acesta, când se cer unei naţiuni atâtea sacrificii, e un bine, e un folos nepreţuit ca toată lumea să fie guvernamentală; să nu mai existe împărţire între cei cu guvernul şi cei cu opoziţia. Mă întreabă d.Cuza, dar prezenţa d-voastră în guvern, nu are să stânjenească opera reformelor constituţionale ? D. A.C.Cuza: N-am întrebat aceasta. D. Tache Ionescu: Eu aşa am înţeles: nu are să stânjenească sau nu are să îngreuneze realizarea reformelor?" (Tache Ionescu, *Cuvântare în Camera deputaţilor*, Iaşi 14 dec.1916, în: Vistian Goia, *Oratori şi elocinţă românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 212).

(c) nu o dată se ajunge la sofisme ale punctelor de vedere prin denaturarea punctului de vedere avansat de adversar (exagerare, diminuare, omisiune). În discursul politic, toate aceste elemente sunt determinate de scopul urmărit prin discurs: dacă urmăreşti discreditarea adversarului, exagerezi punctele de vedere defavorabile, diminuezi pe cele favorabile, eludezi pe cât posibil alte aspecte favorabile, amplifici punctele de vedere care te avantajează în lupta politică, le diminuezi (dacă e posibil, le eludezi) pe cele care te dezavantajează.

Fără îndoială că există şi în acest caz câteva observaţii care se pot face. În primul rând, nu se poate ignora în totalitate punctul de vedere al adversarului. Dacă ar fi aşa, atunci am fi în faţa unui „dialog al surzilor", neprofitabil pentru ambele părţi angajate în dezbaterea politică (în sensul că nici una nu poate înclina balanţa legitimării în favoarea sa). Există maniere subtile, uneori şi exprimate corespunzător („poate", „desigur", „am putea vedea şi altfel"), prin care discursul politic urmăreşte să ignore punctele de vedere neconvenabile într-o dezbatere politică. În al doilea rând, procedura sofistică depinde de context: dacă un context este favorabil pentru scoaterea în evidenţă a punctului de vedere al adversarului, atunci nu este nici un motiv pentru a se recurge la procedura sofistică. Regăsim şi aici situaţii în care ignorarea punctului de vedere al adversarului nu este o procedură sofistică: când adversarul însuşi ignoră tema supusă dezbaterii politice!

Dacă regula anterioară a unei discuţii critice viza condiţiile atacului unui punct de vedere, cea care urmează are în atenţie apărarea: *nici o parte nu poate apăra punctul său de vedere decât avansând argumente cu privire la acest punct de vedere*. Nerespectarea acestei reguli a discuţiei critice duce la apariţia *sofismelor de apărare*. În viziunea lui van Eemeren şi Grootendorst, două sunt căile prin intermediul cărora poate fi eludată această regulă: fie prin susţinerea tezei cu mijloace care nu sunt întemeietoare din punct de vedere logic („mijloace de persuasiune neargumentative"), fie prin promovarea unei argumentări care se îndepărtează sensibil de teza dezbaterii („argumentarea nepertinentă").

În primul caz introducem toate situaţiile (sancţionate şi de analiza clasică) în care se propun ca argumente fapte, valori, relaţii care nu sunt în realitate probe pentru susţinerea tezei date. Argumentul

ad populum (argumentul prin apelul la opinia mulțimii) este atât de mult utilizat în discursul și în dezbaterile politice:

> „La 9 martie, Împăratul a înserat la Bourgoin. Mulțimea și entuziasmul erau în creștere. «E mult timp de când așteptam, spuneau toți acești bravi oameni împăratului. Iată-vă în sfârșit ajuns pentru a elibera Franța de insolența nobilimii, de pretențiile preoților și de rușinea jugului străin»" (Napoleon, *Aux habitants du Dépertement de l'Isère,* în: Napoleon, *Messages et discours politiques*, Flammarion, Paris, s.a., pp. 157 - 158).

Des utilizate sunt argumente sofistice de tipul *ad hominem* (argumentarea cu referire la persoană), *ad verecundiam* (argumentul referitor la autoritate), *ad misericordiam* (argumentul prin invocarea milei, utilizat destul de mult în discursul juridic) și, probabil, și altele ce ar putea fi invocate. Nu intrăm în ilustrări, dar ținem să subliniem prezența intempestivă în calitate de argumente a acestor situații în discursurile politice, care nu se dau în lături de la nimic pentru a-și îndeplini scopul propus.

Să reținem însă, în legătură cu catalogarea unor astfel de argumente ca sofisme, unele nuanțări care privesc chiar discursul politic. O primă observație: unele dintre aceste argumente, departe de a fi sofistice, au o fundamentare bine asigurată. Aducem în atenție, în contextul de față, definiția dată de Aristotel probabilului: ceea ce este acceptat de toți, sau de majoritate, sau de cei înțelepți, iar dintre cei înțelepți, sau de toți, sau de majoritate, sau de cei mai de seamă (*Topica*, I,1, 100 b). Un argument *ad populum* în toată claritatea lui ! Mai mult, deciziile politice privind legitimarea, funcționând pe principiul majorității, se fundează pe un asemenea argument (opinia mulțimii). Dificultatea și caracterul sofistic ale unui asemenea argument se manifestă atunci când el este considerat condiția suficientă a unei teze, și, prin urmare, se invocă trecerea necesară de la argument la susținerea tezei. Să subliniem, pe de altă parte, că nu putem să rupem total legătura între calitățile unei persoane și acțiunile ei. De aici o anumită justificarea a argumentului *ad hominem*. Oratoria clasică a ridicat la cel mai înalt rang asemenea argumente, fiindcă ea urmărea persuasiunea auditoriului. S-a dezvoltat o adevărată „psihologie a influențării" prin intermediul discursului, bine reprezentată

şi în *Retorica* lui Aristotel, dar şi în *Arta oratorică* a lui Quintilian, mult mai puţin prezentă însă în tratatele moderne de retorică.

Regula a cincea a discuţiei critice dă naştere clasei *sofismelor premiselor implicite*. Regula este următoarea: *nici o parte nu trebuie să atribuie în mod abuziv adversarului o premisă implicită; ea nu trebuie să respingă o premisă dacă aceasta este subînţeleasă*. Într-o dezbatere critică intervin premise multiple. Unele dintre ele sunt explicite, interlocutorii le formulează şi le supun dezbaterii. Altele sunt implicite. Fiecare premisă explicită intră în jocul discursiv înconjurată de numeroase premise implicite. Numai astfel ea îşi va putea îndeplini mai eficient scopul pentru care a fost aruncată în luptă. Regula cere ca, în dezbaterea critică, să se ia în calcul toate premisele (atât cele explicite, cât şi cele implicite), dar să nu se augmenteze nejustificat premisele implicite (fiindcă cele explicite, fiind formulate de preopinent, nu se pot multiplica). Nerespectarea acestei reguli ne duce, în viziunea autorilor, la sofisme. O primă cale este aceea a „forţării unei premise implicite", adică „a merge mai departe decât optimumul pragmatic justificat prin contextul verbal şi nonverbal în care argumentarea se derulează"[12:159]. Ca în exemplul:

> „Fiecare familie din Anglia şi din Imperiul nostru, chiar şi din lumea întreagă, cu excepţia familiilor vinovaţilor, îşi îndreaptă recunoştinţa către aviatorii britanici care, neînfricoşaţi de superioritatea inamicului, neobosiţi de atacurile lui continue şi înfruntând moartea, sunt pe cale de a schimba faţa războiului mondial prin curajul şi devotamentul lor. Niciodată în cursul luptelor omenirii nu s-a datorat atât de mult şi de atât de mulţi, la atât de puţini" (Churchill, *Discursuri de război*, Pilot PressLtd., Londra 1945, p. 52);

unde se vede cu uşurinţă (dacă luăm în calcul şi data la care s-a ţinut discursul: 20 august 1940) că este depăşit cu mult „optimumul pragmatic" permis de context pentru susţinerea tezei.

O a doua cale a eludării acestei reguli a premiselor implicite este aceea care ţine de „respingerea unei premise implicite". Calea aceasta este facilitată de faptul că, într-adevăr, premisele implicite nu sunt declarate de către acela care avansează punctul de vedere. Pentru aceasta, în orice moment, el poate să reziste atacurilor, afirmând că o asemenea premisă implicită nu-i aparţine. Dar dacă ea

rezultă din premisele explicite avansate (şi pe care nu le poate contesta) ? În acest caz se desfăşoară, într-adevăr, argumentarea sofistică. Toate premisele implicite care rezultă dintr-o premisă explicită asumată trebuie asumate ca atare şi argumentate în consecinţele lor. Ca în următoarea secvenţă discursivă:

> „Străinul: Dar, oare, nu înţelegem tocmai acest lucru, adică faptul că determinaţia pe care trebuie s-o aibă acestea nu este nici «puţini», nici «mulţi», nici «consimţire», nici «constrângere», nici «sărăcie», nici «bogăţie», ci o anumită *ştiinţă*, dacă vrem să dăm urmare celor spuse mai înainte ?
>
> Socrate cel tânăr: Dar, de fapt, a nu face aceasta este imposibil.
>
> Străinul: Acum trebuie să examinăm cu necesitate tocmai acest fapt: în care, oare, dintre aceste forme de guvernare se poate întâlni ştiinţa cârmuirii oamenilor, a celei mai însemnate şi mai dificil, poate, de dobândit cârmuiri..." (Platon, *Omul politic*, 292 c, d);

secvenţă în care descoperim şi premisele explicite avansate (formele de guvernare care trebuie întemeiate), dar şi premise implicite ce rezultă din ele şi asupra cărora se abate unul dintre interlocutori.

Astfel de sofisme, ţinând mai mult de parfumul unei analize comunicaţionale asupra rezolvării conflictelor de opinie, nu se regăsesc – în mod explicit – în sistematizările clasice. Ele se manifestă în discursul politic în mod evident pentru că aici asistăm la un joc subtil între declaraţii şi interpretări care ţin cont de astfel de premise. Aceleaşi restricţii se menţin şi în legătură cu sofismele premiselor implicite: nu orice ignorare a premiselor implicite este un sofism. Premisele implicite pot fi – mai ales în legătură cu anumite probleme vehiculate de discursul politic – nenumărate. Într-o discuţie critică nu putem ţine cont de toate acestea. Intervine o selecţie a lor în ordinea importanţei şi relevanţei pentru premisa (sau premisele) explicite de care primele se leagă.

Următoarea regulă a discuţiei critice are în vedere ceea ce Perelman şi Olbrechts-Tyteca numesc *obiecte ale acordului*. Este un fapt recunoscut că, într-o relaţie dialogică, în afara unui acord minimal cu privire la o serie de puncte ale discuţiei (tema discuţiei, necesitatea probării afirmaţiilor, necesitatea unor puncte de plecare comune etc.) nu poate avea loc o confruntare critică. Obiectele acordului

(adică ale punctelor de vedere comune împărtăşite) se împart, după Perelman şi Olbrechts-Tyteca, în obiecte ale acordului cu privire la real (fapte, adevăruri, presupoziţii) şi obiecte ale acordului cu privire la preferabil (valori, ierarhii valorice, locuri preferabile). Regula incriminează acest acord minimal: *nici o parte angajată într-o discuţie critică nu poate să prezinte o premisă ca acceptată (ca punct comun de plecare în discuţia critică) dacă ea nu este ca atare şi nu poate să refuze o premisă dacă ea constituie un acord (un punct de plecare acceptat de ambele părţi).* Încălcarea regulei invocate dă naştere clasei *sofismelor punctelor de plecare* (sau sofismelor acordului). Că o asemenea exigenţă este imperativă în unele situaţii şi este enunţată explicit stau mărturie şi modalităţile de organizare a dezbaterilor politice în mass media, mai ales în campaniile electorale: se stabilesc în prealabil o serie de lucruri cu care toţi participanţii să fie de acord: tema dezbaterii, modalitatea de desfăşurare, timpul afectat fiecăruia pentru avansarea unor puncte de vedere şi argumentarea lor sau pentru criticarea celor avansate, uneori chiar şi alte detalii. Toate acestea sunt obiecte ale acordului.

O primă cale de încălcare a regulii este, evident, a prezenta o premisă ca obiect al acordului (ca punct de plecare comun) deşi nu există un temei pentru aceasta. În măsura în care o premisă este considerată obiect al acordului, ea nu mai trebuie dovedită. Intrăm în perimetrul încălcării regulii privitoare la dovedirea tezei, cu toate consecinţele ce decurg de aici. Să urmărim următorul fragment:

> „Când cuget la groaznicele şi nesfârşitele primejdii prin care a trecut această prinţesă pe mare şi pe uscat, în timp de zece ani, şi când văd că împotriva persoanei ei n-a reuşit nici o încercare, pe când toate încercările împotriva statului au reuşit, trebuie să cred că Providenţa a voit ca ea să trăiască după cădere, după ce îşi va fi pierdut acel sentiment de mărire care cu atât cuprinse sufletele cu cât sunt mai mari şi mai sus puse. Pentru aşa ceva odinioară David a căzut zdrobit de mâna rebelului Abesalon" (Bossuet, *Discurs la moartea Henrietei,* în: Gh.Adamescu, *Elocuenţa străină. Discursuri celebre din antichitate şi din timpurile moderne,* Editura Carol Müler, Bucureşti, 1896, p. 80).

Constatăm că oratorul prezintă teza sa („Providenţa a voit...") ca fiind un loc comun care nu mai trebuie argumentat, ca fiind deja

obiect al acordului general şi punct de plecare pentru întemeierea altor teze. În analitica tradiţională, unei asemenea situaţii i-ar corespunde *sofismul întrebărilor multiple* (sau întrebărilor complexe). În măsura în care se introduce între obiectele acordului chiar teza de demonstrat (aceea pentru care preopinentul cere probe), suntem în intimitatea *raţionamentului circular (petitio principii).*

A doua cale de nesocotire a regulii ţine de refuzul unei premise care constituie obiect al acordului. Este o regulă mai mult tacită a oricărui demers argumentativ ca, odată acceptate anumite enunţuri, să nu revenim (să nu le punem în cauză) prea des. Totuşi, de multe ori se întâmplă, ceea ce stânjeneşte desfăşurarea normală a demersului argumentativ şi rezolvarea conflictului de opinie. Dacă un obiect al acordului iese din această categorie, el intră în focul discuţiei după toate regulile punctelor de vedere avansate. Disputa politică este adesea lovită de asemenea tipuri de sofisme: se stabilesc regulile, dar, pe cât de bine se stabilesc, pe atât de uşor se revine asupra lor ! Ca în exemplul:

> „Nu accept deloc ideea voastră, pe care vă închipuiţi că aţi dovedit-o, anume că singurul bun este cinstea, ca să spuneţi după aceea din nou că este necesar să stabiliţi principii potrivite şi corespunzătoare naturii, principii din selecţionarea cărora poate rezulta virtutea" (Cicero, *Despre supremul bine şi supremul rău,* E.S.E, Bucureşti, 1983, p. 164).

Există anumite probleme în legătură cu această categorie de sofisme. În primul rând, obiectele acordului nu pot fi nelimitate. Ele sunt, în general, rezultatul unor negocieri între parteneri. Lucrul acesta e cu atât mai vizibil în discursul politic unde totul se negociază ! Pe de altă parte, obiectele acordului sunt într-o dinamică permanentă, mai ales în discursul politic: ceea ce astăzi este obiect al acordului între parteneri este posibil ca mâine să nu mai fie. De aici şi tonalităţile diferite ale discursului politic, întorsăturile lor diferite de la un timp istoric la altul, de la un context la altul. În al treilea rând, nimic nu poate fi considerat în absolut: putem să introducem o premisă ca obiect al acordului (prin presiuni discursive asupra interlocutorului în funcţie de context), după cum putem să refuzăm un obiect al acordului (fiindcă un anumit context nu cere să punem în discuţie o astfel de problemă).

O regulă importantă a discuției critice ce vizează soluționarea conflictelor de opinie ține de aplicarea schemelor argumentative. Orice dezbatere critică pornește de la un anumit acord asupra punctelor de plecare. Toate premisele care se pun în joc, toate punctele de vedere care se avansează trebuie să fie în concordanță cu aceste puncte de plecare comune. Această concordanță depinde de adecvarea și corectitudinea schemelor de argumentare aplicate. Regula este următoarea: *nici o parte nu trebuie să considere că un punct de vedere a fost apărat de o manieră convingătoare dacă această apărare nu este realizată după o schemă argumentativă adecvată și corect aplicată.*

Este posibil să nu se respecte regula vizată prin faptul că anumite scheme argumentative nu sunt unanim recunoscute ca fiind corecte: a utiliza o asemenea schemă este, pentru cei care-i contestă corectitudinea, o procedură sofistică. Să recunoaștem aici o primă categorie de sofisme: *sofismul falsei autorități* (care pornește de la argumentul autorității), *sofismul falsei analogii* (care pornește de la argumentul bazat pe analogie), *sofismul falsei consecințe* (care pornește de la argumentul bazat pe consecuție). Pentru ca, într-adevăr, să fie valabil un argument bazat pe autoritate este necesar ca ambele părți angajate în relația dialogică să recunoască drept autoritate persoana, valoarea, legea invocate ca argumente. Dacă pentru cineva drepturile omului nu sunt considerate o valoare, atunci a invoca drepturile omului ca argument al autorității în raport cu cel în cauză este irelevant. La fel în cazul analogiei (trebuie să existe, cu adevărat, analogie între situații și ea să fie recunoscută de ambele părți) sau în cel al consecinței. Alte tipuri de sofisme clasice (relevante și pentru alte reguli) pot fi discutate și aici („argumentum ad populum", „argumentum ad hominem", „argumentum ad verecundiam"). Discursul politic este plin de asemenea argumente (bazate pe opinia grupului, pe autoritate, pe valori) și, în măsura în care ele nu întrunesc consensul interlocutorilor, se transformă în argumentări sofistice. Diferențele sunt considerabile însă între ceea ce consideră un grup de putere ca fiind autoritate și ceea ce consideră altul, ceea ce consideră un grup de putere ca fiind fapt relevant și ceea ce consideră altul. De aici și posibilitatea de a cădea în sofisme:

> „De altfel, nu este necesar ca fiecare din cei ce luptă pentru doctrină să fie deplin puși la curent și nici să cunoască exact fiecare

> aspect al gândirii şefului mişcării. Esenţial este ca el să fie limpede instruit cu câteva principii fundamentale, puţin numeroase, dar foarte importante. Începând din acel moment, el va fi pentru totdeauna pătruns de aceste principii, convins, de asemeni, de necesitatea victoriei partidului său şi a doctrinei sale. Nici soldatul nu trebuie amestecat în planurile şefilor. Aşa cum este de preferat să-l formezi pe soldat în spiritul unei discipline severe, cu convingerea că lupta sa este dreaptă şi trebuie să biruie şi că el trebuie să se dedice trup şi suflet, tot aşa acelaşi principiu trebuie să fie valabil pentru fiecare adept al unei mişcări de mare amploare, sortite unui viitor strălucit, susţinut de voinţa cea mai fermă" (Adolf Hitler, *Mein Kampf*, I, Editura Belardi, Bucureşti, 1994, vol.II, p. 74).

Este greu de crezut că anumite valori, care constituie pentru autorul discursului autorităţi (supunerea oarbă, minima cunoaştere a doctrinei, îndoctrinarea), constituie (sau ar putea constitui) obiect al acordului cu un posibil interlocutor din afara grupului invocat. După cum se observă limpede, avem un argument bazat pe falsa analogie (aceea dintre organizarea unui partid politic şi organizarea militară). Suntem în faţa încălcării regulii pe care o discutăm, deci în faţa unei argumentări sofistice.

În afara adecvării schemelor argumentative, regula invocată mai poate fi încălcată şi prin incorectitudinea ei. Asupra a două aspecte vrem să ne oprim aici, deşi mai sunt şi altele relevante: utilizarea incorectă a schemelor de argumentare bazate pe relaţia dintre cauză şi efect şi a schemelor argumentative bazate pe generalizări. Primul dă naştere sofismului cunoscut sub numele *post hoc, ergo propter hoc* (după aceasta, deci din cauza aceasta), cel de-al doilea generează *sofismul generalizării pripite* (nelegitime). Iată cum explică un fruntaş conservator degringolada partidului său:

> „Nu pot uita că prilejul acestei manifestaţiuni este declararea oficială a rupturii din partidul conservator. Ruptură intervenită în momentele cele mai grele pentru ţară, când forţele tuturor românilor, chiar din partide adverse, ar trebui să fie laolaltă. În loc de această uniune între adversari, este dezbinare între prieteni. (....). Prin această dezbinare care loveşte în interesele vitale ale ţării s-a dat o lovitură teribilă partidului conservator. El, care trebuia

să joace rolul de arbitru, de salvator al țării, în aceste momente supreme stă rupt în două trunchiuri, care se sfâșie între ele" (Gr. C.Cantacuzino, *Discurs cu ocazia inaugurării noului sediu al partidului conservator*, București, 1915, pp. 14 - 15).

Constatăm că oratorul vrea să prezinte succesiunea evenimentelor (scindarea partidului conservator și scăderea popularității sale) ca fiind o legătură cauzală dintre evenimente (scindarea este cauza scăderii popularității). Ceea ce e un *post hoc, ergo propter hoc.* Dar și a doua situație, cea a generalizării pripite, se regăsește adesea în discursul politic:

„În ordinea politică putem declara cu siguranță că nu se va putea dezminți serios niciodată următorul adevăr: *ordinea politică și constituțională la noi a încetat de a mai fi.* (...). Alegerile d-voastră se pot caracteriza cu două exemple de fapte. Rectorul Universității din București vine să-și dea votul la una din secțiuni. (...). În fața lui apare inspectorul de poliție și-l întreabă: «Cine ești ?» «Sunt rectorul Universității». Inspectorul de poliție răspunde: «Treaba dtale este la Universitate, iar nu aici». (...). Despre restul țării ? Nu insist; trec repede. D. Popp, conservator, a fost bătut; d. Mănciulescu, conservator, a fost bătut; la Drăgășani, alegerile s-au făcut cu armata. Un orășel în stare de asediu" (Delavrancea, *Discursuri*, Editura Minerva, București, 1977, pp. 16; 17-18; 28).

Este greu, dacă nu imposibil, să concedem că „ordinea politică și constituțională la noi a încetat a mai fi", chiar admițând neregulile care sunt aduse ca ilustrații. E o generalizare prea amplă, care nu se susține.

Regula următoare sancționează formele logice de argumentare: *nici o parte nu poate utiliza decât argumente logic valide sau susceptibile de a fi valide prin intermediul explicitării uneia sau mai multor premise.* Aici sunt aduse în scenă cerințele corectitudinii trecerii de la premise la concluzie, iar utilizarea schemelor de raționare nevalide dă naștere clasei *sofismelor de logică.* Întrucât raportului dintre formele valide și formele nevalide de raționare, utilizării lor în discursul politic, am acordat un spațiu special, nu mai insistăm cu acest prilej.

Există şi o regulă de „închidere" a dezbaterii: *dacă un punct de vedere n-a fost apărat de o manieră convingătoare, atunci cel care l-a propus trebuie să-l retragă; dacă un punct de vedere a fost apărat de o manieră convingătoare, atunci preopinentul nu trebuie să-l pună la îndoială.* Dezbaterea critică se poate încheia fie prin retragerea punctului de vedere asumat (dacă n-a fost susţinut convingător), fie prin asumarea lui de către interlocutor (dacă a fost argumentat convingător). Nerespectarea acestei cerinţe duce la apariţia clasei *sofismelor de închidere* a unei discuţii critice. Fie secvenţa discursivă:

> „Onor meu preopinent, d.Valerian Urseanu, se liniştise cu vorba d-lui ministru de culte, că, dacă vor fi amendamente justificate, se vor primi. Ba bine că nu, onorate coleg ! Aş vrea să văd pe un ministru, care să zică făţiş unui membru din Senat, că nu va primi nici un amendament. Dar este mod de a zice una şi de a lăsa să se facă alta" (Titu Maiorescu, *Asupra legii învăţământului secundar şi superior,* 17 martie 1898, în: Vistian Goia, *Oratori şi elocinţă românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 140).

Descoperim aici înclinarea autorului discursului de a nu accepta teza care se presupune a fi fost dovedită. O altă cale este aceea concretizată în sofismul numit *argumentum ad ignorantiam*: a considera că dacă ai respins susţinerea adversarului ai întemeiat punctul de vedere opus. Este una dintre manierele de a se proceda, utilizată în mod deosebit în discursul politic, deşi se ştie foarte bine că, cel puţin în acest domeniu, nu există numai două posibilităţi.

În sfârşit, o ultimă regulă a discuţiei critice ţine de utilizarea limbajului: *părţile nu trebuie să utilizeze formulări insuficient de clare sau de o obscuritate susceptibilă a determina confuzii; fiecare dintre părţi trebuie să interpreteze expresiile celeilalte de o manieră cât mai adecvată şi cât mai pertinentă posibil.* Cel puţin două disfuncţii se pot manifesta în legătură cu această regulă: utilizarea *ambiguităţii* (situaţia în care expresiile sunt suprasaturate de sens şi receptorul este pus în faţa unei alegeri neinspirate) şi utilizarea *obscurităţii* (situaţia în care expresiile sunt lipsite de sens, iar receptorul nu are posibilitatea înţelegerii). Se naşte, astfel, clasa *sofismelor de limbaj*, care sunt mai numeroase (echivocaţia, amfibolia, accentul, diviziunea, compoziţia), toate cunoscute ca *sofisme ale ambiguităţii*:

„*Universul* scade. Este serios amenințat în existența lui. Adevărata lui proprietară – nu omul lipsit de scrupule – simțind primejdia, se adresează unui om de valoare, unui academician, colegului nostru, d. general Crăiniceanu, și îl roagă să ia direcția. D. general Crăiniceanu primește, salvează *Universul*" (Delavrancea, *Discursuri*, Editura Minerva, București, 1977, p. 222).

Dacă discursul se desfășoară în sfera oralității, ne dăm cu greu seama că nu e vorba de univers, ci de ziarul Universul ! Utilizarea sofismului ambiguității nu este la îndemâna oricui. Ea presupune un bun simț al limbii și, cu aceasta, devine un joc retoric important în actul de influențare discursivă a mulțimii. Mai dificil e cu obscuritatea. Aici interlocutorul e pus în imposibilitatea descoperirii unui sens al expresiilor utilizate în construcția discursivă. De aceea, utilizarea ei în discurs are efecte nefavorabile pentru rezultatul scontat. Sofismele ambiguității dau naștere la ceea ce în sistematizarea clasică e cunoscut sub numele de *ignoratio elenchi* (ignorarea tezei).

Capitolul V

ORDINEA RETORICĂ A DISCURSULUI POLITIC

[1] Sloganul în discursul politic; [2] Interogația retorică; [3] Mecanismele intelective ale figurilor retorice; [4] Figurile retorice în discursul politic

5.1. Sloganul în discursul politic

Există o preocupare mai mult decât evidentă în ultimul timp – o dată cu exploatarea unor forme speciale ale retoricității precum publicitatea sau propaganda – pentru analiza rolului şi funcțiilor pe care le pot îndeplini aşa-numitele „formule-şoc" în diferite construcții discursive. Între aceste formule, un loc central îl ocupă *sloganul.* Această construcție discursivă ne interesează cu deosebire în analiza dimensiunii retorice a discursului politic, deoarece anumite forme ale acestui tip de discurs (publicitatea politică, de exemplu) uzează din plin de mijloacele de comunicare invocate. Mai mult, în discursul politic se pare că enunțurile slogan îşi dezvăluie în cel mai înalt grad utilitatea dar şi funcțiunile îndeplinite.

Deşi utilizările unor astfel de formule sunt diferite, câteva particularități putem descoperi în legătură cu rolul sloganului în construcțiile discursive: (a) considerarea sloganului ca o *formulă* (expresie de dimensiuni relativ reduse care să poată fi uşor reținută de către public), ca un element al retoricității (ce înglobează în sine diferite forme şi proceduri retorice: ritm, rimă, melodicitate), ca instrument al performanței discursive (impactul asupra aceluia care îl receptează şi determinarea unei acțiuni de către acesta); (b) prezența cvasiuniversală a unor astfel de formule în actele discursive: în discursul

ştiinţific („Fizică, fereşte-te de metafizică !"), în discursul filosofic („Înapoi la Kant !"), în discursul pedagogic („Să ne reîntoarcem la copil !"), în discursul economic („Prin noi înşine !"), în discursul politic („La vremuri noi, oameni noi !"); (c) convingerea că astfel de formule sunt absolut necesare, că de ele şi mai ales de utilizarea lor convenabilă depinde un anumit rezultat al intervenţiei discursive, că nu sunt un capriciu al spiritului însetat de frumos ci un imperativ al spiritului care vrea ca prin frumos să obţină rezultate practice; (d) sloganul este binevenit în construcţia discursivă după ce domeniul pe care îl vizează discursul (ştiinţa, doctrina, teoria) s-a constituit în aspectele sale fundamentale şi se pune problema receptivităţii lor în rândul maselor; ar rezulta de aici că sloganul este un instrument eficient în raporturile discursivităţii cu alteritatea.

Să încercăm a determina particularităţile enunţului slogan[1] şi să vedem cum se manifestă ele în discursul politic. Sloganul este un *act de limbaj disimulat*. El aşează o distanţă între referinţa la care trimite în mod direct discursul şi intenţiile pe care le are în legătură cu receptarea de către alteritate a acestei referinţe. Aspectul său de act de limbaj disimulat este amplificat mult în discursul politic unde cu greu mai găsim ceva din ceea ce este, la rigoare, denotatul unui astfel de enunţ. Deşi sloganul intervine în multe dintre formele discursului politic, prezenţa lui cea mai apăsătoare se regăseşte în discursul electoral, în propaganda politică, în publicitatea politică. Aici el este o necesitate mai mult decât oriunde altundeva, iar aspectul său disimulat iese în evidenţă pentru că aici el trebuie să spună (şi spune) şi altceva, dincolo de referinţa tematică pe care o aduce în faţa auditoriului.

O analiză a unui asemenea enunţ ne-ar arăta mai bine aspectul său disimulat precum şi rolul în dezbaterea politică. Unul dintre enunţurile slogan cu care publicul românesc a făcut cunoştinţă în dezbaterile electorale era următorul: „Un om pentru liniştea noastră". El a însoţit discursul electoral al unui candidat la preşedinţie şi, în final, a avut câştig de cauză în bătălia discursivă, candidatul ajungând în fotoliul mult râvnit. Dacă îl analizăm, constatăm că el

1. Urmăm aici, în identificarea particularităţilor sloganului, pe Olivier Reboul, cercetătorul care a acordat o atenţie deosebită acestor aspecte ale discursivităţii performative: *Le Slogan*, PUF, Paris, 1975; *Le langage de l'éducation*, PUF, Paris, 1984, pp. 55 – 100.

ne trimite la o anumită realitate (dacă alegem un anumit candidat, atunci societatea va înainta fără convulsii, va asigura progresul pentru fiecare în condițiile în care o astfel de societate îl poate oferi).

Acesta este sensul direct pe care îl putem desprinde din analiza enunțului dat. Numai că trebuie întotdeauna să „ghicim" ce se ascunde, de fapt, în spatele acestui sens direct pe care sloganul îl transmite: ideea de continuitate (dacă alegem același candidat, vom contribui la liniștea noastră), ideea că opțiunea pentru contracandidat va duce la convulsii sociale (știut fiind că masele sunt, în general, împotriva convulsiilor sociale), ideea că o anumită stare de fapt (în care candidatul a fost deja personajul principal) a fost probată în timp (și unele rezultate pozitive s-au văzut, fără îndoială).

Caracterul disimulat al sloganului politic vine din faptul că el se adresează maselor și, fiind o formulă concisă, nu poate expune platforme, programe, nu poate să apeleze permanent la explicații și argumentări sofisticate (care rămân adeseori de nepătruns pentru publicul de mai mare amplitudine). Din acest motiv, se recurge la slogan, care, repetat și, mai ales, utilizat cu o anumită abilitate, poate să facă mult mai mult decât o doctrină, decât o platformă-program. Dar întotdeauna când face, o face spunând și altceva, dincolo de sensul direct al enunțului pe care îl pune în valoare.

Aspectul disimulat al enunțului slogan este vizibil dacă analizăm evoluția acestor formule discursive pe parcursul unei campanii electorale (sau a mai multora). Să urmărim o astfel de desfășurare în cadrul discursului politic francez: este vorba de campaniile electorale la care a participat Francois Mitterand pe parcursul a peste un sfert de veac de viață politică a Franței[2]. În 1965, Mitterand intră în luptă pentru prezidențiale cu un adversar de talia lui Charles de Gaulle. Sloganul electoral (sau unul dintre sloganurile electorale) cu care își face intrarea este următorul:

„Un președinte tânăr pentru
o Franță modernă"

2. Preluăm exemplele și ilustrațiile din: Gabriel Thoveron, *Comunicarea politică azi. Cei care aleargă după fotolii și cei care vor să le păstreze*, Editura Antet, București, 1996, pp. 21 – 58.

Dincolo de ceea ce spune în mod direct (că Mitterand este un candidat tânăr), formula are unele trimiteri ce trebuie neapărat evidențiate dacă vrem să determinăm impactul vizat printr-o asemenea construcție discursivă asupra electoratului: că opozantul este bătrân (în 1965, Charles de Gaulle avea, într-adevăr, 75 de ani), că ideea de modernitate este legată, indisolubil, de tinerețea candidatului (ceea ce, în mare parte, este adevărat, dar nu se poate face din aceasta o lege), că a vota un candidat în vârstă înseamnă un atentat la voința și dorința de modernitate a Franței (e interesant că la ultime le alegeri la care a participat pentru prezidențiale – și pe care le-a câștigat – Mitterand s-a aflat, el însuși, în situația lui de Gaulle din 1965, aceea de a fi considerat bătrân pentru o astfel de funcție !). Prin urmare, sloganul „Un președinte tânăr pentru o Franță modernă" nu spune în primul rând ceea ce spune, ci induce o serie de presupoziții care trec dincolo de sensul său direct.

Să mergem mai departe. În 1974, la alegerile prezidențiale, sloganul lui Mitterand era următorul:

„Unicul ideal al dreptei: să păstreze
puterea. Prima mea grijă: să v-o redau"

Deși este cam lung pentru o formulă slogan, are o idee focalizatoare, aceea a distribuirii puterii. Să reținem însă, dincolo de textul propriu-zis (pe care îl putem decoda ușor din punctul de vedere al semnificației), că o serie de disimulări și trimiteri sunt ușor observabile: candidatul, reprezentând stânga, se consideră îndreptățit să afirme că redă puterea alegătorilor (ceea ce nu este adevărat, fiindcă, într-o societate cu mecanisme democratice bine fundate, oricine ar veni la putere va asigura în același mod accesul maselor la putere); se induce ideea că grupul de putere (și candidatul) nu sunt interesați de putere (cum ar fi normal), ci sunt interesați de a reda puterea celor care îi votează (ceea ce, la rigoare, nu este adevărat); se insinuează că adversarii (forțele de dreapta) vor puterea în folosul lor și nu al alegătorilor.

La alegerile prezidențiale din 1981, Mitterand intră în competiție cu președintele în funcție (Valery Giscard d'Estaing) și va câștica. Sloganul cu care a pornit această bătălie electorală a fost :

„Forța liniștită. Mitterand Președinte"

Deși cu o tentă oximoronică, mizează, probabil, pe un raționament analogic (analogia cu mișcările tineretului studențesc din 1968) și pe faptul, amintit deja, că masele aprobă o anumită stare de liniște și pace socială (ce nu poate veni, firește, decât din partea stângii!). Anumite aspecte trebuie subliniate în legătură cu acest slogan: el aduce cu sine parfumul unei ușoare contradicții în termeni (o forță, dacă e forță și se manifestă ca atare nu poate fi...liniștită !), dar, prin aceasta, atrage parcă mai mult atenția; este scurt și la obiect: spune ce vrea să facă și ce trebuie să facă electoratul (să-l aleagă pe Mitterand președinte !) pentru ca stânga să poată face ceea ce vrea să facă; atrage atenția că numai stânga ar putea să facă ceea ce spune cu adevărat acest enunț slogan.

În sfârșit, la alegerile prezidențiale din 1988 au fost puse în circulație mai multe sloganuri electorale, dintre care două merită o analiză specială. Primul este următorul:

„Generația Mitterand"

Pornind de la faptul că persoana care candidează din partea stângii este președintele în funcție (și că un mandat se întinde pe o perioadă de șapte ani), sloganul identifică o anumită generație a electoratului cu persoana președintelui. Disimularea este evidentă: chiar dacă există o generație care s-a constituit, s-a format și a căpătat dreptul de a decide asupra legitimității puterii în mandatul președintelui în funcție, totuși ea nu e cea care poate decide, astfel încât a vorbi de „generația Mitterand" e o generalizare pripită (nelegitimă). Dar merge și are efect de imagine asupra publicului larg: a se identifica cu președintele e un lucru dezirabil pentru fiecare ! Al doilea slogan al acestei campanii electorale a fost următorul:

„Franța unită"

care este, la rigoare, este un imperativ dintre cele mai onorabile și dezirabile. Întrebarea este – și aici intervine disimularea – unită unită, dar în jurul cui ? Evident, deși nu se spune în mod direct, sloganul o sugerează: unită în jurul președintelui în funcțiune !

Să evidențiem, pornind de la analiza funcționării practice a enunțurilor slogan în diferitele campanii electorale ale lui Mitterand, o anumită deplasare de accent în funcție de evoluția, contextul și situația candidatului pentru care sloganul este construit: în 1965, enunțul slogan se centra pe persoană, chiar pe unele aspecte fizice ale ei (tinerețea), pentru că alte calități nu erau încă prezente în imaginea electoratului; în 1974, accentul cade pe diferența de doctrină între stânga și dreapta (sloganul candidatului concentrându-se nu pe trăsăturile sale, ci pe cele ale grupului de putere pe care-l reprezintă); în 1981, sloganul se concentrează pe *ideea* pentru care candidatul se aruncă în luptă („forța liniștită"), pentru ca, în 1988, sloganul să pună accent pe faptele candidatului ca gestionar al puterii.

Sloganul este un *enunț polemic*. Și această particularitate a sa este mai evidentă ca oriunde în discursul politic. El este pus în circulație de un grup de putere (ele sunt acelea care promovează candidații) și, prin urmare, intenția este aceea de a promova un punct de vedere. Promovând un punct de vedere, în mod necesar intri în contradicție cu punctele de vedere opuse pe care le promovează celelalte grupuri de putere. Aici nu poate exista o linie de mijloc, nu pot exista jumătăți de măsură pentru simplul fapt că jumătățile de măsură sunt ineficiente și perdante din punctul de vedere al obținerii performanței discursive. Iar în contextul discursului politic, performanța este concretizată în determinarea receptorului în acordarea legitimității. Fără îndoială, aspectul polemic nu este întotdeauna vizibil din forma expresivă a sloganului, deși uneori este. Dar indiferent dacă forma expresiei ne arată sau nu caracterul polemic al enunțurilor slogan, acesta se manifestă întotdeauna și este expresia luptei pentru putere.

Dacă analizăm enunțurile slogan cu care Mitterand a defilat în campaniile electorale, vom constata peste tot aspectul lor polemic. În sloganul din 1965 „Un președinte tânăr pentru o Franță modernă", aspectul polemic este evident: pe de o parte, polemica privește caracteristicile personale ale candidaților care s-ar putea răsfrânge și asupra activității de gestionare a puterii (unul este „generația războiului", celălalt, dimpotrivă, reprezintă o nouă generație de politicieni și o nouă speranță pentru Franța), pe de altă parte polemica are în vedere destinul Franței în viitor: Mitterand se prezintă că reprezentant al modernității, în timp ce de Gaulle este perceput ca reprezentantul Franței tradiționale.

Sloganul din a doua campanie electorală („Unicul ideal al dreptei: să păstreze puterea. Prima mea grijă: să v-o redau") este polemic chiar prin forma de prezentare. El pune față în față crezurile (sau ceea ce consideră grupul de putere al lui Mitterand a fi crezurile) celor două grupuri de putere care se înfruntă în lupta politică: stânga, pe de o parte (care urmărește să redea puterea celor mulți), dreapta pe de alta (care urmărește să folosească puterea în scopuri proprii). Pozițiile sunt ireconciliabile din acest punct de vedere, iar singura cale de tranșare a disputei politice este aceea a determinării legitimității.

Enunțul cu care campania s-a derulat în 1981 („Forța liniștită. Mitterand președinte") nu exprimă în mod direct caracterul polemic al enunțului slogan, dar nici nu lasă să se înțeleagă că ar exista o oarecare deschidere la opiniile contracandidatului. „Forța liniștită" se opune, fără doar și poate, „forței neliniștite" pe care o promovează adversarii (dreapta politică), probabil cu mijloace dintre cele mai dure. În sfârșit, cu „generația Mitterand" și „Franța unită" se întrevede din nou mai ușor caracterul polemic, fiindcă dacă putem vorbi de o „generație Mitterand", atunci ce se mai poate lăsa adversarului din această generație ? Nimic ! Sau dacă Franța trebuie să fie unită (evident, în jurul lui Mitterand), aluzia este cât se poate de clară la adresa adversarului politic.

În discursurile politice care au însoțit campaniile electorale de la noi (acestea sunt cele mai instructive din punctul de vedere al analizelor asupra „formulelor-șoc", pentru că aici ele sunt cele mai prezente și cele mai eficiente), au circulat sloganuri diferite. Două dintre ele se caracterizează printr-un aspect polemic evident: „La vremuri noi, oameni noi" și „Votați schimbarea !", care, fără nici un dubiu, voiau să spună ceva în legătură cu opțiunile electoratului: o societate nouă care trebuie să se construiască (cel puțin aceasta era intenția declarată) nu se poate face cu oameni care fuseseră implicați în vechile structuri (așa cum susținea grupul de putere opus).

Lucrurile se petrec de o manieră asemănătoare și la nivelul discursului politic global (acela ca angajează situația și relațiile internaționale). Sloganuri de mare circulație au dominat discursul politic global în anumite perioade de timp. Problema „suveranității limitate" a fost o temă predilectă a discursului sovietic în deceniul șapte, în timp ce discursul politic american a fost dominat de un slogan care a speriat pe mulți:

sloganuri care pun în evidență tenta polemică a doctrinelor pe care aceste două formule le reprezentau în lupta politică la acest nivel.

Fără a se referi direct la această formulă utilizată atât de des în discursul politic, dar analizând ideologia politică și modalitățile de persuasiune a maselor, Pierre Ansart scrie: „ideologia politică descrie nu numai existența societății, ci și acțiunea și funcționarea sa. Conținutul poartă aici asupra scopurilor pe care le propune și trebuie să le propună acțiunea comună. (...). Asupra acestui punct, ideologia politică se singularizează de toate celelalte discursuri care întreține diverse practici sociale: în opoziție cu discursurile științifice, tehnice sau artistice care nu propun decât scopuri condiționale sau exterioare întreprinderilor colective, ideologia politică desemnează finalitățile generale ale întreprinderilor, ea exaltă grandoarea, dând astfel o semnificație acțiunilor particulare"[3].

Caracterul polemic al enunțului slogan este, în discursurile politice, expresia opoziției între doctrinele pe care ele le reprezintă și care aparțin unor grupuri de putere diferite. Fiecare urmărește să obțină legitimitatea, nu o poate obține pe una și aceeași cale (dacă ar fi astfel, ne-am situa în fața unui singur grup de putere, ceea ce nu e normal într-o societate pluralistă), motiv pentru care fiecare grup de putere pune în circulație modalități diferite de gestionare a puterii. Sloganurile trebuie să reflecte această luptă politică permanentă, iar reflectarea ia aspectul caracterului polemic al unor astfel de enunțuri. Spre deosebire de alte tipuri de discurs (unde nici prezența și nici caracterul polemic al unor astfel de enunțuri nu sunt atât de evidente), în discursul politic acest aspect este imperativ și consecințele unui discurs politic depind, într-o măsură mai mare sau mai mică, și de acest fapt[4].

---

3. Pierre Ansart, *Les idéologies politiques*, PUF, Paris, 1974, pp. 14 – 15.

4. Iată o remarcă semnificativă din acest punct de vedere, care privește o dezbatere televizată ce i-a avut ca protagoniști pe Nixon și Kennedy (candidați la președinție în 1960): „După ce Jonh Kennedy a răspuns, în trei minute, la prima întrebare, adversarul său a fost invitat să comenteze: «Sunt de acord cu domnul senator Kennedy, a început el (Nixon, n.n.,C.S.)». După Pierre Salinger, aceasta a fost o gravă greșeală

Sloganurile trebuie să aibă o *anumită sonoritate şi o anumită ritmicitate* pentru a fi reținute mai lesne de receptor. Fiind reținute, ele lucrează (în sens discursiv, firește) în favoarea îndeplinirii scopului şi deci acțiunii favorabile grupului de putere care produce discursul. Este interesant că cerințele sonorității şi ale ritmicității – ca particularități ale enunțurilor slogan – nu s-au regăsit dintotdeauna ca exigențe ale unor astfel de enunțuri. De exemplu, Reboul nu le consideră drept caracteristici ale sloganurilor, în timp ce Thoveron, dimpotrivă, le acordă un rol semnificativ. Există o explicație şi pentru acest fapt: sonoritatea şi ritmicitatea cresc în importanță dacă discursurile se produc prin intermediul unor canale de transmisie (televiziune, de exemplu) care pot să facă ceva esențial cu sonoritatea şi ritmicitatea.

Or, cel puțin în ultimul timp, televiziunea pare să fi acaparat dezbaterea politică, iar dezbaterea politică pare să fi acaparat televiziunea, ceea ce ridică în mod considerabil importanța unor astfel de calități ale enunțurilor slogan. O altă cauză pentru care Thoveron – pe care-l urmărim aici – consideră această trăsătură ca importantă ține de natura discursului: discursul politic (pe care el îl analizează cu precădere ca act de comunicare) este un discurs cu o puternică încărcătură pragmatică, această dimensiune se pune în valoare prin mijloace dintre cele mai diverse (afişe, panouri publicitare, portrete), astfel încât discursurile politice apar aici în cadre de neimaginat pentru alte tipuri de discursuri: pe un afiş electoral, însoțind portretul unui candidat, pe un panou publicitar etc. Or, în aceste contexte, enunțul slogan trebuie să fie adecvat contextului în care apare, iar integrarea aceasta firească şi profitabilă ține şi de sonoritatea şi ritmicitatea unui astfel de enunț în raport cu contextul.

Să ne oprim asupra unuia dintre sloganurile utilizate de Mitterand, pe care l-am invocat deja: „Unicul ideal al dreptei: să păstreze puterea. Prima mea grijă: să v-o redau". Ținând seama că acest slogan apare pe un afiş electoral, se vede că el are o anumită sonoritate determinată de opoziția în legătură cu elementul central în jurul căruia se manifestă enunțul slogan, anume *puterea*: a păstra puterea

---

tactică: telespectatorii se pot întreba la ce bun acea confruntare dacă cei doi candidați încep prin a-şi sublinia punctele în care sunt de acord" [2:163 – 164].

– a reda puterea. De asemenea, ritmicitatea este dată de „secționarea" perfectă a sloganului: cât se acordă celor care vor să păstreze puterea atât se acordă și celor care vor s-o redea mulțimii. În mod cert, sonoritatea și ritmicitatea enunțurilor slogan sunt determinate și de prezența anumitor figuri retorice pe care le înglobează și prin care se atrage atenția asupra a ceea ce se urmărește prin intermediul discursului: „Dreapta se preface, stânga face" (slogan prezent la alegerile municipale din 1983 din Franța), unde rima atrage atenția asupra decalajului dintre acțiunile celor două grupuri de putere.

Pentru Gabriel Thoveron, sloganurile trebuie să evidențieze o *anumită individualitate și originalitate*. Această cerință rezultă, pentru discursurile politice cel puțin, din faptul că ele constituie cuvântul de ordine al doctrinei și al propagandei pe care un grup de putere le reprezintă. Orice grup de putere are o anumită individualitate (sau ar trebui să aibă). Aceasta este evidentă din doctrina politică pe care grupul de putere o îmbrățișează și din propaganda politică pe care grupul de putere o face. Or, când e vorba de impactul propagandei în rândul maselor, se pune în mișcare sloganul. Din acest motiv, el trebuie să exprime, la scară condensată desigur, esența doctrinei, individualitatea și originalitatea ei în raport cu alte doctrine.

Este de la sine înțeles că originalitatea și individualitatea enunțurilor slogan în discursurile politice sunt determinate de factori diferiți. Primul: există o determinare ce ține de natura doctrinei politice pe care grupul de putere o reprezintă. Grupul de putere care reprezintă o doctrină de stânga va utiliza sloganuri care să pună în lumină această doctrină („Totul pentru cei mulți"), sau, cum a procedat Mitterand în campaniile din '81: „Mai întâi locuri de muncă"; „Când bogații sunt mai bine îngrijiți decât săracii"). Dacă un grup de putere (sau un candidat) reprezintă o doctrină de dreapta, atunci sloganurile lor vor reflecta esența unei astfel de doctrine: „Franța francezilor" (Jean-Marie Le Pen). Prin individualizarea sloganurilor se poate determina eticheta grupului de putere care-l pune în funcțiune și se poate face – într-un mod mai facil – o legătură între grupul de putere și doctrina căreia el îi aparține.

Al doilea: există o determinare contextuală a sloganului în sensul că, în anumite situații – uneori excepționale – sloganul care invadează discursul politic este mai puțin influențat de doctrină și mai mult de situația în care se pronunță discursul respectiv. Să urmărim acest enunț cu caracter de slogan:

„Nu vă pot oferi nimic altceva decât sânge,
muncă, lacrimi şi sudoare"

pe care Winston Churchill l-a rostit în Camera Comunelor la 13 mai 1940 cu ocazia însărcinării de a forma noul cabinet. Sloganul nu e nici de dreapta, nici de stânga, nici de centru, nu e determinat adică de nici o doctrină politică. El e rezultatul contextului, de mare gravitate, în care discursul e rostit, context determinat de situaţia de război în care Anglia era angajată şi mai ales de victoriile de răsunet ale Germaniei. De altfel, şi în alte împrejurări asemănătoare, Churchill va repeta acest slogan, semn că el a fost o constantă a discursurilor sale politice în împrejurările excepţionale în care a condus guvernul britanic.

Al treilea: nu sunt puţine situaţiile în care individualitatea şi originalitatea enunţurilor slogan sunt legate de proiecţiile maselor (auditoriului) în faţa căruia se vorbeşte (sau căruia i te adresezi). Există discursuri politice care vin în întâmpinarea sentimentelor, aspiraţiilor, credinţelor unor mase de oameni, iar enunţurile slogan pun în evidenţă acest lucru. Fără a neglija complet realităţile (fiindcă atunci ar fi complet lipsite de credibilitate), enunţul slogan (şi discursul aferent) lasă o marjă de speranţă auditoriului. Să luăm în atenţie sloganul:

„Franţa a pierdut o bătălie,
nu şi războiul"

înserat în apelul din 18 iunie 1940 pe care Charles de Gaulle îl adresează poporului francez. Fără îndoială, situaţia Franţei în iunie 1940 era una dintre cele mai nefericite din întreaga sa istorie. Probabil că francezilor nu le-a venit mult timp să creadă ceea ce vedeau cu ochii lor. Ei voiau o licărire de speranţă. Şi acest lucru încearcă să ofere discursul lui de Gaulle şi sloganul pe care îl pune în valoare. Sloganul nu e determinat nici de doctrină, nici de context (dacă ar fi fost să fie determinat de context, ar fi trebuit să fie cu totul altul !), ci de necesitatea de a veni în întâmpinarea năzuinţelor şi speranţelor poporului căruia îi era adresat.

Al patrulea: mai ales în cazul candidaţilor care exprimă grupuri de putere, discursurile politice utilizează sloganuri determinate de

anumite trăsături ale persoanei sau personalității candidatului. Se speră, în acest fel, că aceste trăsături, adesea cunoscute de către mase, vor avea efect asupra opțiunii auditoriului. „Un om pentru liniștea noastră", „Un președinte tânăr pentru o Franță modernă" sunt tocmai formule discursive care pun în evidență caracteristici ale individului angajat în lupta politică.

Să reținem, pe de altă parte, că aceste cerințe ale individualității și originalității indică și trecerea discursului politic dincolo de ceea ce înseamnă platitudine și loc comun în actele de limbaj. Un slogan de forma „X este un președinte bun" este ineficient datorită faptului că el este lovit de ambiguitate (bun pentru ce ? bun la ce ?, bun pentru cine ? etc.) și pentru că este cvasiuniversal (care e grupul de putere care ar putea spune că propriul candidat nu e bun?). Prin urmare, cu un asemenea slogan spui totul, dar, în același timp, nu spui nimic concret ! Or, publicul larg reține mai ușor ceea ce caracterizează cu adevărat fie grupul de putere, fie candidatul promovat de grupul de putere.

Sloganul trebuie să reflecte *aspectele esențiale ale domeniului* pentru care discursul se propune. El nu poate privi aspectele colaterale sau, chiar atunci când le privește, ele sunt luate ca esențiale pentru situația dată. Acest esențial poate fi privit din mai multe puncte de vedere. Uneori acest esențial este al doctrinei: sloganul „Proletari din toate țările, uniți-vă !" constituie esența doctrinelor comuniste așa cum au fost ele conturate de fondatori (Marx, Engels). Sloganul constituit în jurul unui astfel de esențial reflectă o convingere a unui grup, a unor adepți. Reflectă, pe de altă parte, acțiunea discursivă a grupului pentru propagarea și impunerea doctrinei. Fiindcă trebuie să constatăm că dacă sloganul este expresia condensată și penetrantă a doctrinei politice (sau a unor aspecte ale ei), el este, în același timp, un mijloc eficient de a face cunoscută doctrina, de propagare a ei în rândul maselor.

Alteori, acest esențial este al grupului de putere. În cadrul aceleiași doctrine se pot manifesta grupuri de putere diferite și, în mod normal, ele vor pune în mișcare discursuri politice diferite bazate pe enunțuri slogan care le aparțin. În acest caz, esențialul pe care îl vor reflecta astfel de enunțuri nu va mai fi al doctrinei ci al grupului de putere: sloganul „Franța francezilor" exprimă nu aspectul esențial al unei doctrine, ci al unui grup de putere aflat în interiorul

unei doctrine (Frontul Național al lui Jean-Marie Le Pen). Nu sunt puține cazurile când esențialul este al persoanei: sloganul se bazează – ca individualitate și originalitate – pe calitățile persoanei. Din acest motiv el trebuie să se refere la aspecte esențiale ale persoanei. Sloganul „Un președinte tânăr pentru o Franță modernă" ține tocmai de această dimensiune a personalității candidatului. Și, nu în ultimul rând, esențialul ține de contextul care determină un slogan sau de aspirațiile care îl pun în circulație.

De ce acest caracter esențial al enunțului slogan în discursul politic ? În primul rând, pentru că el atrage atenția asupra doctrinei, asupra scopului urmărit, asupra acțiunii ce trebuie desfășurată și aceasta se realizează cu mai mult profit prin intermediul aspectelor esențiale decât prin cele colaterale. Din punctul de vedere al esențialului unei persoane, una e să spui că e *tânără* și alta e să spui că e *înaltă*, prima caracteristică fiind un aspect esențial, a doua unul colateral. Faptul că o persoană care urmărește să ocupe un post (să beneficieze de o legitimare politică) e tânără poate avea (și are în cele mai multe cazuri) o legătură directă cu modul în care va conduce societatea din acel post, în raport cu faptul de a fi înaltă, care rămâne irelevant pentru gestionarea puterii.

Din punctul de vedere al angajamentului persoanei, s-a recurs la un aspect esențial care poate conta foarte mult în ochii electoratului (mai ales când e contrapus cu contracandidatul: candidatul = tânăr, contracandidatul = bătrân). În aceeași ordine de idei, faptul că, deși s-au pierdut bătălii decisive în confruntarea cu dușmanul, războiul nu este pierdut (sloganul lui de Gaulle adresat francezilor în iunie 1940) este un fapt esențial pentru acțiunea și scopurile viitoare, în raport cu fiecare pierdere în parte care poate rămâne până la urmă nesemnificativă dacă se va câștiga războiul (cum s-a întâmplat). Acest lucru are o influență deosebită asupra receptorului (la nivel psihologic, la nivel comportamental, la nivel acțional).

În al doilea rând, esențialul este reținut mai ușor de către mase, este mai credibil și este, într-un fel, în afara ambiguității. De ce să-l alegem pe Mitterand ? Evident, pentru că este tânăr și tinerețea este o garanție a modernității. Problema e pusă cu toată claritatea, legătura este directă, nici o aluzie nu împiedică receptarea. De ce trebuie să mai existe încă o speranță pentru francezi ? Pentru că, deși s-au pierdut multe bătălii, totuși războiul e departe de a fi pierdut.

De ce situația trebuie îndurată cu stoicism de fiecare englez ? Pentru că, în condițiile date ale războiului și ale pericolului iminent pentru englezi, guvernul nu putea oferi decât: „sânge, muncă, lacrimi și sudoare". Prin urmare, acest esențial – reprezentat în slogan – este mai ușor de reținut și de manipulat în interiorul discursului politic.

Sloganul nu este singura formulă discursivă mai deosebită care populează discursul politic, deși e una dintre cele mai răspândite. Adesea el este însoțit de așa-numitele *cuvinte-șoc*, care, bine plasate și eficient utilizate, amplifică performanța obținută asupra auditoriului. Să urmărim o secvență de discurs politic:

> „Mă veți întreba, care este scopul nostru ? Pot răspunde printr-o singură vorbă: Victorie, victorie cu orice preț; victorie în ciuda oricărei terori, victorie, oricât de lungă și de anevoioasă ar fi calea; fiindcă fără victorie nu există supraviețuire. Să ne dăm bine seama de acest lucru; nu există supraviețuire pentru Imperiul Britanic; nu există supraviețuire pentru tot ce-a luptat Imperiul Britanic" (Churchill, *Discursuri de război*, Pilot Press Ltd, Londra, 1945, p. 16).

Întreaga secvență, ca și întreg discursul lui Churchill, sunt centrate pe cuvântul-șoc *victorie*. Toate celelalte acompaniază acest cuvânt-șoc și argumentele care se aduc în sprijinul lui (deși, în cele mai multe cazuri – și acesta este și cazul secvenței de față – cuvintele-șoc nu au nevoie de argumentări deoarece ele țin locul unor argumentări). Ele sunt acelea care „lovesc" conștiința, comportamentul, acțiunea receptorului și sunt cu atât mai puternice și cu atât mai penetrante cu cât discursurile sunt produse în situații dramatice pentru colectivități (aceasta este și situația discursului lui Churchill).

Deși nu se poate spune că nu se întâlnesc, că nu se utilizează, importanța și influența cuvintelor-șoc în discursurile electorale este destul de limitată, tocmai pentru faptul că situația nu e ieșită din comun, nu e una dramatică, ci, dimpotrivă, e una care ține de normalitatea vieții politice. Să observăm că, în discursul lui Churchill, tocmai pe această situație dramatică se pune accentul: punerea în corespondență, în relație de dependență, a victoriei cu supraviețuirea Imperiului Britanic.

Utilizarea eficientă a cuvintelor-șoc în discursurile politice ține de o serie de factori care trebuie luați în considerație. În primul

rând, este de mare importanță, determinantă chiar, situația pe care o descrie discursul politic. Pentru ca aceste cuvinte-șoc să fie eficiente într-un astfel de discurs, este necesar ca situația descrisă să fie relevantă pentru auditoriu:

> „Așadar, trebuie să dovedim că, dacă voim să fim națiune liberă și independentă, nu este pentru ca să neliniștim pe vecinii noștri, nu este pentru ca să fim un popor de îngrijiri pentru dânșii; din contra, și încă mai mult decât până acum, să arătăm că suntem o națiune hotărâtă să ne ocupăm de noi, să ne ocupăm de dezvoltarea ei, de dezvoltarea bunăstării morale și materiale, iar nicidecum ca să îngrijim, ca să neliniștim pe cineva. (...). Mă rezum d-lor: voim să fim independenți, pentru că voim să trăim cu viața noastră proprie, pentru că nu voim să mai pătimim pentru greșelile altora..." (Kogălniceanu, *Proclamarea independenței României,* în: Vistian Goia, *Oratori și elocință românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 90 – 91);

secvență în care cuvântul-șoc *independență* este plasat în discurs tocmai datorită faptului că acest lucru este descris de Kogălniceanu. Într-un discurs privind proclamarea independenței unui stat este normal ca un astfel de cuvânt să capete conotații nebănuite și să acopere toată încărcătura emoțional-afectivă a discursului.

Eficiența utilizării unor astfel de proceduri și prezența intempestivă a lor în discursurile politice sunt determinate de împrejurările în care se produce intervenția discursivă. Discursul lui Churchill s-a produs în împrejurări dramatice și cuvintele-șoc utilizate exprimă tocmai aceste împrejurări dramatice. Iată o secvență discursivă ilustrativă:

> „...inima românilor a bătut întotdeauna pentru libertate, și iată că-i vedem și acum cu multă bucurie cum s-au deșteptat și prin ce unire minunată s-au legat că nu vor mai suferi să-i calce în picioare alte națiuni. Eu zic că libertatea cea adevărată a oricărei națiuni nu poate fi decât națională. (...). Fără de naționalitate nu e libertate, nici lumină nicăieri, ci pretutindeni numai lanțuri, întuneric și amorțire. Ce este apa pentru pești, aerul pentru zburătoare și pentru toate viețuitoarele, ce este lumina pentru vedere, soarele pentru creșterea plantelor, vorba pentru cugetare, aceasta e naționalitatea

pentru orice popor..." (Bărnuțiu, *Discurs pe Câmpia libertății,* în: Vistian Goia, *Oratori și elocință românească,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 67 - 70) ;

unde cuvintele-șoc sunt *libertate* și *naționalitate*. Ele sunt determinate de contextul în care Bărnuțiu și-a rostit discursul.

În sfârșit, eficiența acestor proceduri discursive este în relație cu scopul urmărit prin intermediul discursului. Dacă discursul urmărește să determine atașamentul la o idee, săvârșirea unei acțiuni, asumarea unui sacrificiu, atunci cuvintele-șoc vizează aceste aspecte:

„De doi ani Republica este rău guvernată. Ați sperat că întoarcerea mea ar pune un termen la fel de rău; m-ați celebrat cu o unitate care îmi impune obligații pe care le îndeplinesc; voi le îndepliniți pe ale voastre și urmați generalul vostru cu energia, cu fermitatea și încrederea pe care le-am văzut totdeauna în voi. Libertatea, victoria și pacea vor aduce Republica franceză la rangul pe care ea îl ocupa în Europa și pe care inepția și trădarea l-au făcut pierdut. Trăiască Republica !" (Napoleon, *Messages et discours politiques,* Flammarion, Paris, s.a., pp. 51 - 52).

Alături de cuvintele-șoc, un rol important îl ocupă în discursurile politice așa-numitele *secvențe-clișee*: enunțuri celebre, care s-au impus de-a lungul timpului fie prin personalitatea celor care le-au pus în circulație, fie prin adevărul insolit pe care îl dezvăluie. Să urmărim această secvență discursivă din P.P.Carp:

„Ca să vă dau o dovadă, d-lor, de eroarea celor care se laudă cu numărul, să admitem, pentru un moment, că nu avem numărul, dar suntem ceva, gândim ceva, lucrăm ceva. Vă întreb: luați-le printr-o împrejurare oarecare numărul, ce o să rămână ? Ce au lucrat, ce au gândit, ce sunt ei ? Nimic, nimic! Să piardă arma numărului și atunci are să se întâmple ce s-a întâmplat odată unei doamne la Paris Un prinț de Prusia se afla la masă între d-na de Staël și o doamnă frumoasă care avea o reputație bine stabilită de prostie. Prințul, politicos ca toți prinții, spune d-nei de Staël: «je suis între l'esprit et la beauté». Atunci M-me de Staël zice: «Si vous m'accordez la

> beauté, que reste-il à ma voisine ?»" (P.P.Carp, *Educaţiunea politică*, în: Vistian Goia, *Oratori şi elocinţă românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 127 - 128).

Alteori, aceste secvenţe-clişee sunt decupate din opere sau autori celebri:

> „D-lor, nimeni, cred, n-au uitat câte agitaţiuni au fost pe această bancă, câte combinaţiuni şi câte răsturnări. Pot să zic că din şase ani şi jumătate, patru ani de nestabilitate ministerială şi apoi, acum în urmă, o linişte aparentă şi trecătoare. (...). Într-un anume moment, un deputat, întrebat de o doamnă cum mai stă rostul portofoliului său, i-a răspuns melancolic cu versul lui Virgiliu: «Infandum regina jubes renovare dolorem» («Regină tu ceri să fie reînoită durerea de nespus»)" (Delavrancea, *Discursuri*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 11);

sau din cărţile sfinte:

> „Tot Sfânta Scriptură ne spune: «fiat justitia pereat mundus». Să se facă dreptate chiar de ar pieri lumea. Dreptatea, acea simţire născută în inima fiecăruia din noi, cere o înaltă satisfacţie în această chestiune şi nu se va linişti până când nu va fi îndestulată. Să avem sete, să avem foame de dreptate, şi vom fi saturaţi" (Al. Lahovary, *Discursuri politice*, Tip. Cucu, Bucureşti, 1905, pp. 179 – 190).

2. Interogaţia retorică în discursul politic

O procedură discursivă dintre cele mai uzitate în discursul politic este şi *interogaţia retorică*. Ne interesează un cadru de analiză care dă seama de rolul interogaţiei în determinarea obţinerii anumitor finalităţi ale discursului politic, raportul dintre aserţiune, ilocuţiune şi interogaţie într-un astfel de discurs.

Mai întâi, de unde această prezenţă de maximă amplitudine a interogaţiei în discursul politic ? Câteva observaţii vor constitui substanţa unui răspuns posibil la această întrebare. Indiferent de forma pe care ar lua-o (oratorică sau dialogală), discursul politic

este o confruntare între parteneri reali sau posibili. În calitate de confruntare, un astfel de discurs aruncă în luptă toate armele confruntării, iar una dintre ele este şi aceea a *întrebării*. Prin întrebare urmărim a-l face pe interlocutor să consimtă la teza pe care o propunem (dacă nu are posibilitatea unei replici adecvate şi convingătoare). De aici prezenţa permanentă a interogaţiei:

> „Pentru ce suntem împărţiţi în două câmpuri ? Pentru ce ne numim noi şi voi ? Ori nu avem toţi aceeaşi patrie ? Ori nu suntem toţi fii aceleiaşi mume? Pentru ce să zicem noi şi voi ? De ce să nu zicem noi, Românii ? Nu avem toţi aceeaşi iubire, nu simţim toţi aceleaşi sentimente pentru mama noastră comună ? Care este cauza diviziunii noastre ? Care este mărul de discordie dintre noi?" (Vasile Boerescu, *Discursuri politice*, I, Tip. Socec, Bucureşti, 1910, pp. 3 - 5).

Secvenţa ne arată cu destulă claritate că autorul intră în polemică directă (deşi e vorba de un discurs politic oratoric) cu toţi aceia care argumentau împotriva unirii ţărilor române.

Pe de altă parte, ţintind legitimitatea puterii, discursurile politice exprimă forma discursivă de mobilizare a grupurilor de putere în lupta pentru cucerirea legitimităţii. Trebuie să recunoaştem fără menajamente că *legitimitatea se cucereşte*, iar arma cea mai uzitată şi cea mai la îndemână – în regimurile democratice – este aceea a confruntării discursive directe. Această confruntare discursivă directă ia forma întrebărilor şi răspunsurilor partenerilor. În urma acestor confruntări, fie se câştigă bătălia discursivă, fie se pierde. În funcţie de acest rezultat se decide şansa legitimării. Acesta este motivul pentru care, în diferite situaţii ale luptei politice (în campaniile electorale, în dezbaterile televizate, în confruntările din Parlament) interogaţiile şi răspunsurile la ele sunt atât de aprige încât se creează impresia că de ele depind destinul unui grup de putere, al unui partid sau chiar soarta naţiei întregi. Iată o secvenţă în care Delavrancea este la tribună:

> „Văd că sunteţi fericiţi ! Da sunt fericiţi ! Cei care sunteţi aleşi cu 125 de voturi, dintre care 100 ale funcţionarilor, vă credeţi în

drept de a râde şi de a sublinia asemenea atrocităţi comise în regimul d-voastră ! (Aplauze)

(N.Filipescu: Nedovedite.)

Eu am făgăduit d-lui Filipescu că am să-i dovedesc lucruri la care nu se aşteaptă d-sa. D-voastră ştiţi că rectorul Universităţii trăieşte; întrebaţi-l, şi veţi afla că nu i s-a dat drumul să voteze decât numai când i s-a şoptit inspectorului: «Ce faci ? E părintele directorului poliţiei !». Dar tăgăduiţi, d-le Filipescu, că porţile erau închise cu lanţuri ?

(N.Filipescu: Negreşit, înainte de a se începe alegerea.)

Tăgăduiţi că aţi introdus în fiecare local de alegere câte o bandă de 70 - 80 inşi, de pe la miezul nopţii ? Dar d-ta, d-le Cerchez, tăgăduieşti că nu ne-aţi scăpat din mâinile bandiţilor poliţieneşti?" (Delavrancea, *Discursuri*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, pp. 18 - 19).

În sfârşit, prezenţa întrebării în discursurile politice, mai mult decât în alte tipuri de discurs, este determinată de faptul că aici „soluţionarea" problemelor (adică determinarea actului de legitimare în favoarea unui grup de putere sau altul) nu se poate face decât *împreună cu altul*, adică într-o relaţie dialogică autentică. Iar relaţia dialogică autentică este aceea în care prezenţa întrebărilor şi răspunsurilor este în afara discuţiei. Soluţionarea în domeniul politic se face împreună cu altul din mai multe puncte de vedere. În primul rând, soluţionarea împreună cu altul înseamnă prezenţa adversarului cu care te înfrunţi în lupta discursivă pentru a înclina balanţa legitimităţii într-o direcţie favorabilă. Dacă nu ar exista adversarul politic, atunci lupta discursivă ar fi fără sens şi puterea s-ar menţine în afara unei legitimări. În aceste condiţii, interesul pentru discursul politic ar scădea simţitor, chiar dacă un asemenea discurs ar putea să nu dispară complet, ci doar ar avea rolul să preamărească puterea (dacă ştii dinainte cine este şi cine va fi la putere, pentru ce mai e nevoie de un discurs de legitimare a puterii ?). Aşa se întâmplă în regimurile totalitare. Nu suntem departe de timpurile în care discursurile politice nu aveau nici un rol, nici o importanţă pentru auditoriu (pentru că toate spuneau acelaşi lucru). Prin urmare, este absolut necesar ca într-o dezbatere politică să existe cele două dimensiuni ale unui act discursiv complet: susţinerea şi respingerea uneia şi aceleiaşi teze, dimensiuni întruchipate de grupuri de putere opuse.

În al doilea rând, soluționarea împreună cu altul înseamnă prezența judecătorului actului discursiv politic, adică prezența aceluia care, în urma confruntării dintre grupurile de putere ce propun discursuri diferite, va acorda legitimitatea având ca motivație convingerea asupra unei opțiuni sau alta, convingere determinată de dezbaterea dată. Putem să afirmăm, fără a greși prea mult, că discursul politic, ca relație dialogică, este *confruntarea dintre două părți pentru influențarea celei de-a treia.* Grupurile de putere nu se înfruntă între ele de dragul adevărului (ar fi ideal să fie astfel), nici de dragul dialogului (ar fi frumos să fie astfel), ci pentru a-l influența pe acela care este capabil să determine legitimitatea în favoarea lor. Acest lucru este posibil dacă prin calitatea întrebărilor (sau răspunsurilor la întrebări) ele au capacitatea de a-și pune adversarul în încurcătură (în contradicție, în imposibilitatea unui răspuns, în ambiguitate etc.) sau au capacitatea de a ieși cu fața curată din „capcanele" întinse de adversari. Este una dintre cele mai interesante relații cu alteritatea care se poate manifesta în ordinea discursivă.

Să aducem în discuție și un alt factor care face din întrebare o prezență continuă în discursurile politice. Cel puțin în timpul din urmă, propaganda politică a cunoscut mijloace dintre cele mai diversificate, conlucrarea dintre ele a fost pusă în slujba imaginii favorabile a grupului de putere, încât toată tehnica nouă „participă" la crearea unei astfel de imagini favorabile. Suntem astăzi mai departe ca oricând de postura clasică a propagandei electorale în care candidatul vorbește unei mulțimi de alegători. Deși discursul oratoric clasic nu a dispărut complet din propaganda politică, televiziunea aduce astăzi noi ipostaze ale discursivității, în care imaginea se îmbină cu discursul, cu gesturile, cu mimica, cu contextul, cu ambianța. Propaganda electorală în special este mai degrabă un spectacol de mari dimensiuni, ce rivalizează deseori cu spectacolele hollywoodiene, și unde nu o dată sunt aduse în scenă staruri foarte cunoscute din domenii diferite (muzică, film, sport). În această nouă modalitate de adresabilitate a politicienilor la public, unde televiziunea deține rolul principal, au apărut forme dialogale în care întrebările și răspunsurile sunt indispensabile pentru derularea normală a „spectacolului". Așa cum s-a subliniat adeseori, „jocul politic" se mută cu arme și bagaje „sub imperiul jocului televizat". Fiecare dintre oamenii politici, fiecare dintre grupurile de putere

cunoaşte atât virtuţile cât şi riscurile pe care le presupune acest joc televizat: un necunoscut poate deveni, peste noapte, un element dominant al jocului politic, după cum o vedetă politică poate decepţiona şi pierde din imagine în faţa auditorilor[5].

Să revenim însă la ceea ce ne interesează: prezenţa interogaţiei retorice în discursul politic. Retorica tradiţională a analizat problema interogaţiei şi a funcţiilor ei în cadrul discursului oratoric: „interogaţia constă în a da o turnură interogativă frazei sau perioadei nu pentru a marca o îndoială sau pentru a provoca un răspuns, ci, dimpotrivă, pentru a marca cea mai mare convingere, pentru a-i împiedica pe cei cărora li se adresează să nege sau chiar să răspundă (...). Interogaţia este făcută să exprime uimirea, ciuda, teama, indignarea, durerea, toate mişcările sufletului şi ne folosim de ea pentru a delibera, a dovedi, a descrie, a acuza, a dezaproba, pentru a incita, pentru a încuraja, a convinge, în fine pentru mii de alte scopuri"[6]. Dacă ea poate fi utilizată în mii de alte scopuri, după cum spune Fontanier, atunci este firească prezenţa în discursul politic, discurs prin excelenţă orientat spre un scop şi care nu-şi găseşte raţiunea de a fi decât în îndeplinirea scopului.

Interogaţia retorică se regăseşte în discursul politic din antichitate şi până astăzi: ea este o prezenţă continuă în timp. Să-l ascultăm pe Demostene, model de elocinţă al antichităţii greceşti:

> „Nu numai că nimeni nu se răzbună pentru acţiunile prin care Grecia întreagă a fost insultată de el, dar nici pentru acelea prin care a fost nedreptăţit fiecare în parte: aceasta este ultima parte a nepăsării ! Nu s-a năpustit el asupra Ambraciei şi Leucadei, colo-

5. Este poate interesant să atragem atenţia că cele mai cunoscute staruri fac parte din „staff"-urile campaniilor electorale, lucru vizibil mai ales în America (Swarzenegger, Barbra Streissand etc.). Să semnalăm că, pentru campania lui Chirac din 1988, au „lucrat": comandantul Cousteau, vulcanologul Haroun Tazieff, Pr. Léon Schwarzenberg (pentru problemele societăţii), Anne Sinclair, Patrick Sébastien, Bernard Pivot (pentru problemele de media), Philipphe Noiret, Jean-Paul Belmondo şi Robert Hossein (pentru spectacol) (Cf. Thierry Saussez, *Nous sommes ici par la volonté des Médias*, Editions Robert Laffont, Paris, 1990, p. 37).

6. Pierre Fontanier, *Figurile limbajului*, Editura Univers, Bucureşti, 1977, p. 334.

> niile corintienilor ? Nu s-a jurat el că va preda etolienilor Naupactos-ul, oraşul aparţinând acheenilor ? Nu a smuls tebanilor oraşul Echinos şi acum nu se îndreaptă împotriva bizantinilor, care-i sunt aliaţi ?" (Demostene, *Filipica a treia*, în: Sanda Ghimpu, Alex. Ticlea, *Retorica– texte alese*, Casa de editură Sansa S.R.L., Bucureşti, 1993, p. 18).

Dar şi în timpurile moderne, instrumentul este des utilizat:

> „Care este această procedură, a cărei informaţie n-a putut să fie terminată, ale cărei resorturi n-au putut să fie combinate decât într-un an întreg ?... Care este această procedură care, punând în pericol douăzeci de persoane în timp de un an, curând abandonată şi curând reluată după interes şi vederile, temerile şi speranţele intriganţilor săi, n-a fost, atât de mult timp, decât o armă de intrigă ?..." (Mirabeau, *Sa vie, ses opinions et ses discours*, tome quatrième, Paris, s.a., p. 168).

Chiar şi în interiorul discursului politic ar trebui să facem o distincţie între două tipuri de interogaţii, distincţie care ar putea pune mai bine în lumină specificul acestui procedeu discursiv. Unele întrebări care se pun într-o dezbatere polemică au ca obiectiv înlăturarea îndoielii şi obţinerea certitudinii de către cel care le pune[7]. Prin urmare, în acest caz, cel care întreabă aşteaptă şi răspunsul pentru a-şi risipi îndoiala. Dacă interlocutorul, într-o dezbatere politică, pune întrebarea: „Câţi locuitori ai oraşului au participat la vot ?", se presupune că el urmăreşte să se informeze în legătură cu această chestiune. Răspunsul care poate fi dat înlătură îndoiala celui care întreabă.

Dar sunt întrebări care nu sunt interesate de răspuns, pentru că ele sunt rezultatul certitudinii celui care întreabă. Întrebările retorice se încadrează în această categorie. Ne este greu să acceptăm că întrebările lui Demostene cu privire la faptele lui Filip, cele ale lui Cicero cu privire la faptele lui Catilina au drept scop risipirea unor

7. Herman Parret, *Prolégomènes à la théorie de l'énonciation. De Husserl à la pragmatique*, Peter Lang, Bern, Francfort/M, New York, Paris, 1987, p. 311.

îndoieli pe care cei doi oratori le au cu privire la ceea ce ei afirmă în discursurile lor. Dimpotrivă, convingerea lor cu privire la adevărul acestor fapte este (şi pare pentru auditor) mai puternică decât oricând. Atunci pentru ce mai lansează întrebările ? Evident, pentru a induce în rândurile auditoriului aceeaşi convingere pe care oratorii înşişi o au cu privire la fapte.

Ce constatăm cu această ocazie ? Că întrebările retorice sunt, în fapt, afirmaţii deghizate. Ducrot a afirmat că interogaţia retorică este un uzaj particular al frazei interogative şi că, de fapt, „caracterul său specific este că locutorul, în timp ce pune întrebarea, pretinde că răspunsul este evident, sau cel puţin că el este evident pentru sine şi pentru alocutor, care nu poate să aibă asupra acestui punct cea mai mică ezitare (...). Funcţia de interogaţie retorică este astfel aceea de a face pe altul să recunoască ceea ce el ştie deja, sau cel puţin de a-l face să ia cunoştinţă..."[8]. Dacă întrebările retorice sunt afirmaţii deghizate, de ce nu sunt prezentate ele ca afirmaţii ?

Aici se regăseşte funcţia retorică a unor astfel de proceduri. În primul rând, nu se regăsesc ca afirmaţii directe pentru că raportarea auditoriului la o afirmaţie este diferită de raportarea la o interogaţie. Orice afirmaţie stă sub semnul adevărului sau falsităţii şi auditoriul reacţionează din această perspectivă dihotomică, destul de periculoasă din punctul de vedere al eficacităţii intervenţiei discursive. Interogaţia însă iese de sub incidenţa acestei dualităţi, ceea ce permite oratorului o anumită marjă, un anumit spaţiu de manevră în raport cu auditoriul său. Cel puţin acesta din urmă nu-l poate respinge direct (ca în cazul unei afirmaţii false sau considerate de auditor ca falsă), pentru simplul motiv că oratorul nu a făcut o afirmaţie.

În al doilea rând, interogaţiile nu se regăsesc ca afirmaţii directe pentru că ele înglobează în sine atât semnificaţia descriptivă cât şi semnificaţia situată a faptelor pe care le prezintă. Dacă luăm şi analizăm secvenţa discursivă din Demostene, constatăm că întrebările retorice aduc în faţa auditoriului anumite fapte şi situaţii. Toate acestea constituie semnificaţia descriptivă pe care oratorul o prezintă în faţa auditoriului său. Totodată, întrebările retorice pun

8. Oswald Ducrot, *La valeur argumentative de la phrase interrogative*, în: *Logique, argumentation, conversation*, Peter Lang, Bern..., 1983, pp. 79 - 110 (citatul la p. 83).

în evidență și ura, disprețul, mânia lui Demostene față de aceste fapte, adică atitudinea sa față de ele. Avem aici semnificația situată pe care oratorul vrea s-o transmită auditoriului. Această îmbinare fericită între semnificația descriptivă a faptelor puse în evidență și semnificația situată în raport cu ele influențează în mai mare măsură auditoriul. Aici stă forța persuasivă a interogațiilor retorice.

Poate că nu ar fi lipsit de interes să distingem cele două tipuri de întrebări despre care am vorbit și din punctul de vedere al rezultatului pe care îl au pentru un receptor oarecare: este vorba de *valoarea informativă* a întrebărilor ordinare (acelea prin care urmărim să risipim o îndoială) în raport cu *valoarea performativă* a întrebărilor retorice. S-a vorbit adesea despre valoarea performativă a întrebărilor, încercându-se o legătură cu teoria actelor de limbaj și distincțiile dintre funcțiile locuționare, ilocuționare și perlocuționare ale unui enunț[9]. Trebuie să constatăm că o întrebare obișnuită urmărește să informeze individul în legătură cu o stare de lucruri. Informarea este, în acest caz, scopul întrebării. Așa se întâmplă cu marea majoritate a întrebărilor:

> „Și știți d-voastră ce s-a făcut cu imensa moștenire de avere pe care Ștefan cel Mare și alții dintre glorioșii noștri domni au lăsat-o bisericilor în care se vor închina cei din neamul lor ? A servit să hrănească tot felul de venetici atrași de pretutindeni și care găseau de zece ori mai bună viața în Bucovina decât acasă la dânșii" (Iorga, *Discursuri parlamentare*, Editura Politică, București, 1981, p. 255).

În cazul întrebărilor retorice, informarea este doar instrumentul prin care se îndeplinește un scop, iar scopul este acțiunea, comportamentul, atitudinea. Prin urmare, întrebările retorice îndeplinesc același scop ca și comenzile, promisiunile, imperativele. Valoarea lor performativă este mult mai evidentă:

> „Să-mi dovedească contrariul cei care nu cred și dacă vor avea dreptate, atunci zic și eu că trebuie să încetăm agitațiunea; dacă

9. Alain Berrendonner, *L'illusion interrogative ou Illocutoire et Questions directes*, în: Alain Berrendonner, *Elements de pragmatique linguistique*, Les Editions de Minuit, Paris, 1981, pp. 139 – 171.

> însă nu vor avea dreptate, atunci vă întreb: e drept să se trimită încă o dată baionetele şi gloanţele Angliei împotriva nenorocitei mele patrii ? Ce s-a făcut pentru Irlanda ? Unde sunt făgăduielile binevoitoare ?" (O'Connel, *Despre starea Irlandei,* în: Gh.Adamescu, *Elocuenţa străină. Discursuri celebre din antichitate şi din timpurile moderne*, Editura Carol Müler, Bucureşti, 1896, pp. 168 - 169).

Constatăm, din mica secvenţă selectată, că întrebările descriu o situaţie nefavorabilă pentru Irlanda. Dar această descripţie nu are un scop informativ (auditoriul – membrii parlamentului englez – cunoşteau foarte bine situaţia Irlandei), ci unul performativ, acţional: a determina Parlamentul să nu recurgă la măsuri de forţă împotriva Irlandei.

O serie de exigenţe privind creşterea performanţei întrebărilor retorice în discursul politic ar trebui cunoscute. Interogaţia retorică trebuie să fie *sugestivă*. Sugestibilitatea se referă la capacitatea unui procedeu retoric (în cazul nostru, interogaţia retorică) de a-l face părtaş pe receptor la faptele, situaţiile, trăirile pe care le descrie şi le aduce în faţa receptorului. Sugestibilitatea întrebărilor retorice este determinată de concretitudinea faptelor aduse în discuţie:

> „Ar putea fi un echilibru, la fel de bine în ordinea materială ca şi în ordinea moraslă, dacă, prin disperare şi prin imposibil, Franţa s-ar decide într-o zi să separe destinul său exterior de cel al democraţiilor din Vest ? Cui ar servi, chiar de ar avea strivit, pentru un timp, germanismul şi sateliţii săi de agresiune dacă ei ar trebui după aceea să întoarcă în decepţia iritată şi umilă a Franţei temeiurile redresării ?" (De Gaulle, *Discours aux Francais*, Office Francais d'Edition, III, Paris, 1942, p. 19);

unde *faptul moral* este adus în faţa auditorilor în toată amplitudinea şi implicaţiile sale. Sugestibilitatea interogaţiilor retorice este determinată de *dramatismul* faptelor sau situaţiilor pe care interogaţiile le prefigurează:

> „Am văzut ţări mari cu armate puternice, pierzându-şi orice existenţă normală în câteva săptămâni. Am văzut cum Republica Franceză şi vestita armată franceză au fost înfrânte şi silite la o

> capitulare totală, cu toate că avuseseră mai puține pierderi decât în oricare dintre cele șase bătălii mari care s-au dat în 1914 - 1918. Întreg trupul Franței – uneori s-ar părea că și sufletul său – s-a prăbușit în urma unor efecte fizice incomparabil mai puțin groaznice decât cele pe care le-a suferit acum 25 de ani cu un curaj și o voință nestrămutate. (...). De ce credeți oare că vă spun toate acestea ?" (Churchill, *Discursuri de război*, Pilot Press Ltd, Londra, 1945, pp. 45 – 56);

unde tragismul situației prezentate dă forță sugestivă interogației din finalul secvenței analizate. Nu o dată sugestibilitatea este dată de efectul unor figuri retorice bine plasate în economia discursului politic:

> „Va să zică tu respecți memoria lui Cezar și-l iubești numai mort ? (...). Pentru ce palatul Senatului este îngrădit cu o cunună de ostași, pentru ce slujitorii tăi mă ascultă cu săbiile scoase ? (...). Dacă însă gloria nu te poate face să acționezi drept, nici măcar teama nu te poate depărta de faptele cele mai josnice ? (...). Nu știu însă dacă din pricina inocenței sau a violenței nu înțelegi de ce ar trebui să se teamă cel ce nu se teme de judecăți ?" (Cicero, *Filipica a doua*, în: Sanda Ghimpu, Alex.Ticlea, *Retorica–texte alese*, Casa de editură Sansa S.R.L., București, 1993, pp. 132 - 133).

Un oximoron („a iubi un mort"), o metaforă („cunună de ostași"), un paradox („ar trebui să se teamă de cel ce nu se teme") contribuie la o forță sugestivă deosebită a secvenței.

Eficiența interogațiilor retorice este augmentată dacă ele au o anumită întemeiere pentru a se produce (dacă decurg în mod firesc din desfășurarea normală a intervenției discursive). Interogația retorică poate rămâne fără efect dacă nu este susținută, dacă apare ca o formulă căutată, forțată în construcția discursului. Ea nu ține de voința celui care construiește discursul, ci mai mult de contextul în care acesta se desfășoară, context care o poate reclama în modul cel mai firesc. Temeiul unei astfel de interogații este dat de situații și fapte arhicunoscute de receptor, dar care par a rămâne în afara unei opțiuni evidente. De exemplu, interogațiile retorice ale lui Cicero din *Catilinare* au ca temei discursiv tocmai realitatea că auditoriul cunoaște faptele lui Catilina:

„O timpuri ! O moravuri ! Senatul cunoaşte aceste lucruri, consulul le vede. Catilina totuşi trăieşte. Trăieşte ?"

Regăsim temeiul interogaţiei retorice în conştiinţa comună a auditoriului cu privire la faptele săvârşite. Numai această conştiinţă împărtăşită permite acţiunea discursivă prin intermediul interogaţiei retorice. Alteori însă temeiul trebuie adus în faţa auditoriului pentru că faptele nu sunt atât de evidente:

„Soldaţi, sunteţi goi şi nemâncaţi; guvernul e dator mult către voi, dar nu poate să vă dea nimic. Minunate sunt răbdarea şi curajul pe care le arătaţi în mijlocul acestor stânci, dar ele nu vă aduc nici o glorie, nici o strălucire. Eu vă voi conduce în nişte câmpii roditoare; în puterea noastră vor fi provincii bogate şi oraşe mari; acolo veţi găsi onoare, glorie, avere. Soldaţi din Italia ! Fi-veţi oare lipsiţi de îndrăzneală sau de statornicie ca să ajungeţi acolo ?" (Napoleon, *Discurs către soldaţi la începutul războiului din Italia,* în: Gh.Adamescu, *Elocuenţa străină. Discursuri celebre din antichitate şi din timpurile moderne*, Editura Carol Müler, Bucureşti, 1896, p. 123).

Vedem cu claritate că întrebarea retorică, care apare la finalul discursului, e pregătită prin fapte, motive, situaţii pe care autorul le expune în prima parte a acestui discurs.

Şi, nu în ultimul rând, ar trebui să afirmăm că eficacitatea interogaţiei retorice în discursurile politice este dependentă şi de îmbinarea echilibrată şi armonioasă cu alte figuri şi proceduri retorice. Ca în orice împrejurare, şi aici excesele sunt dăunătoare scopului: sărăcia discursului în mijloace retorice îl face plat şi lipsit de sugestibilitate, expresivitate, după cum abundenţa de interogaţii retorice, ca şi de alte figuri, trimite mai degrabă spre literaturizare, ceea ce nu e de efect întotdeauna în privinţa legitimării pe care o urmăreşte un astfel de discurs. Din acest motiv, o echilibrare dinamică a interogaţiei retorice cu alte mijloace ce dau tonalitatea stilistică unui discurs poate fi eficientă şi, în fapt, este adesea o procedură urmată în discursul politic:

„Se apropie anul, de când, brusc, fără pregătire, tragic, România a fost pusă în faţa clipei care trebuia să decidă de toate străduinţele

trecutului ei întunecat şi vitreg, şi de toate făgăduinţele viitorului ei luminos şi falnic; clipa supremă, pe care am întrezărit-o cu toţii în visurile noastre de mărire, clipă pe care nu îndrăznea spre a o vedea sosind generaţiunea chemată s-o trăiască ! (...). Ardealul e leagănul care i-a ocrotit copilăria, e şcoala care i-a făurit neamul, e farmecul care i-a susţinut viaţa. Ardealul e scânteia care aprinde energia, e mutilarea care strigă răzbunare, e făţărnicia care cheamă pedeapsă, e sugrumarea care cere libertate ! (...). Un stat nu poate să rămână neutru decât atunci când n-are de cerut; un stat nu poate rămâne neutru atunci când are revendicări de impus, atunci mai ales când le-a şi formulat ! Aceasta ar însemna sau că nu e în stare să cucerească ceea ce pretinde că e al său, ceea ce e umilitor până la durere, sau că a renunţat de bună voie la idealul lui, ceea ce e absurd până la nebunie ! (...). Românismul să piară ? Nu e oare în fiecare din noi dorinţa de jertfă ? Nu e în fiecare din noi revoltă pentru nedreptate, dezgust pentru asuprire ? Nu dorm în sângele nostru strămoşii care aşteaptă ceasul de a fi deşteptaţi în mărire ?" (Titulescu, *Discurs rostit la mitingul naţional din Ploieşti*, 1915, în: Vasile V.Haneş, *Antologia oratorilor români*, Socec & Co SAR, Bucureşti, f.a., pp. 172 – 175).

3. Mecanismele intelective ale figurilor retorice

Accesibilitatea, impactul mai facil cu publicul, la care ţinteşte discursul politic sunt augmentate de prezenţa *figurilor retorice*, care au menirea de a înfrumuseţa discursul, de a-i da o anumită expresivitate[10]. Frumuseţea şi accesibilitatea pot să-l impresioneze pe receptor şi să determine adeziunea la o idee. Retorica antică, aceea pentru care discursul în public, în faţa mulţimii, constituia obiectul predilect al investigaţiei, a acordat o însemnătate deosebită „ornării" discursului, considerând că de aceasta depinde succesul oratorului. În schematica ei – care poate să pară astăzi rigidă – ce trimitea oratorul la respectarea anumitor etape în construcţia discursului ora-

10. Lena Jayyusi, „Language, Moral Order and Political Praxis", *Argumentation. An International Journal on Reasoning*, Volume 9, No. 1, February 1995, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht / Boston / London, 1995, pp. 75-93.

toric (inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio) există o etapă (elocutio) în care preocuparea principală este aceea a căutării mijloacelor de înfrumusețare a discursului. Aristotel (în *Retorica*) are o secțiune specială destinată analizei figurilor, Quintilian (în *Arta oratorică*) acordă un rol și o însemnătate speciale analizelor asupra figurilor retorice, după cum putem constata că unii retoricieni ai timpurilor moderne, precum Du Marsais (*Despre tropi)* sau Pierre Fontanier *(Figurile limbajului*) reduc retorica la o „tropologie" („reducția tropologică": analiza și sistematizarea figurilor retorice), aspecte criticate adesea ca o limitare a câmpului de acțiune al retoricii chiar în comparație cu viziunile clasice, aristotelică sau ciceroniană[11].

Este la îndemâna spiritului comun să constate că în discursurile literare rolul figurilor retorice, rolul stilului în general, este covârșitor și analize pertinente privind funcționarea figurilor s-au realizat pentru aceste tipuri de discurs. Cum am mai subliniat deja, ele sunt prezente și în discursurile politice[12]. Pornind de la înțelesul comun

11. Gerard Genette, *La rhétorique restreinte*, în: «Communications», 16, 1970, Seuil, Paris, pp. 158 – 171.

12. În sprijinul presupoziției noastre vin o serie de încercări care pun în evidență „jocul retoric" la care recurg oamenii politici. Iată o statistică interesantă :

Numărul total al figurilor *retorice utilizate*	Fabius *342*	Chirac *428*
Figuri de construcție	*33,33%*	*31,53%*
Argumente retorice	*28,35%*	*24,75%*
Figuri de gândire	*21,92%*	*25,93%*
Figuri de sens	*13,73%*	*10,04*
Figuri de cuvinte	*2,63%*	*7,71%*

care reflectă „popularea" cu figuri retorice a discursurilor politice ale celor doi oameni politici angajați (și analizați) într-o dezbatere politică (cf. Rodolphe Ghiglione, *Je vous ai compris ou l'analyse des discours politiques*, Armand Colin, Paris, 1989, p. 127).

al unora dintre figurile retorice[13], mai des utilizate şi cu efecte mai puternice la public, ne propunem să determinăm prezenţa şi acţiunea lor în compartimentul discursivităţii politice[14]. Pornim de la ideea, pe care am subliniat-o şi cu alte prilejuri în investigaţiile noastre retorice, că orice discurs este un tot şi acţionează ca un tot pentru a influenţa auditoriul şi pentru a-şi îndeplini scopul. Discursul politic nu face excepţie de la această regulă dominantă. Dacă am analizat mecanismele logico-argumentative de convingere şi persuadare, este firesc, pentru completarea imaginii „tot"-ului explicativ, să analizăm şi mecanismele retorico-discursive.

Mai întâi să încercăm a determina care este mecanismul de acţiune al figurilor retorice asupra receptorului. Aducem în atenţie aici propunerea interesantă aparţinând lui Jean Paulhan asupra teoriei tropilor la Du Marsais, o analiză în care autorul vorbeşte despre o „rhétorique décryptée"[15]. În viziunea lui Paulhan, orice limbaj care utilizează figuri retorice, adică un limbaj care se bazează pe jocul dintre gradul zero şi abatere, este un limbaj cifrat, un limbaj care presupune intelecţia receptorului pentru a se putea descoperi adevărata semnificaţie a discursului. Dacă nu ar fi aşa, atunci limbajul

13. Câteva repere ne-au fost de un real folos în determinarea propriului principalelor figuri retorice pe care le analizăm: Quintilian, *Arta oratorică*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974; Du Marsais, *Despre tropi*, Editura Univers, Bucureşti, 1981; Pierre Fontanier, *Figurile limbajului*, Editura Univers, Bucureşti, 1977; Jacques Dubois (et alii), *Retorica generală*, Editura Univers, Bucureşti, 1974; Val. Panaitescu (coord.), *Terminologie poetică şi retorică*, Editura Universităţii „Al.I.Cuza", Iaşi, 1994; Alex. Preminger, *Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton University Press, Princeton, 1965; Olivier Reboul, *La rhétorique*, PUF, Paris, 1990; *Langage et ideologie*, PUF, Paris, 1980, pp. 119 – 140.

14. Relaţia dintre domeniul retoricii şi cel al politicii a fost adesea invocată. A se vedea: Bruce E. Gronbeck, „Rhetoric and Politics", in: Lynda Lee Kaid (ed.), *Handbook of Political Communication Research*, Mahwah, New Jersey, London, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2004, pp. 135-154; Constantin Sălăvăstru, *Rhétorique et politique: le pouvoir du discours et le discours du pouvoir*, Editions l'Harmattan, Paris, 2004.

15. Jean Paulhan, *Traité des Figures ou La Rhétorique décryptée*, în: Du Marsais, *Traité des tropes*, Le Nouveau Commerce, Paris, 1977, pp. 269 – 322.

ar fi utilizat în sensul său direct (în gradul său zero), iar receptarea ar fi asigurată tocmai de acest înțeles comun care ar trece de la locutor la interlocutorul său. Așa se întâmplă în marea majoritate a discursurilor științifice. Nu aceasta este situația unui limbaj (și a discursului construit într-un astfel de limbaj) care utilizează din plin și cu folos figurile retorice.

Aici locutorul folosește figurile retorice tocmai pentru a atrage atenția receptorului că nu poate rămâne – în receptarea mesajului discursiv – la nivelul sensurilor primare ale termenilor sau secvențelor discursive date. Receptorul trebuie să treacă dincolo de ele. Aceasta presupune o *decriptare* a unui discurs retoric. Decriptarea implică, în concepția lui Paulhan, parcurgerea mai multor etape. Prima dintre etapele pe calea decriptării discursului retoric (înțelegem aici prin discurs retoric un discurs care este dominat de figuri retorice) este aceea a *recunoașterii*: receptorul trebuie să intre în „posesia" discursului (altfel, relația discursivă este anulată), iar pentru aceasta trebuie să-l recunoască: ca sistem de semne (să înțeleagă semnele din care este compus și legile combinării lor), ca sistem de sensuri (să înțeleagă că aceste sisteme de semne nu sunt arbitrar alese în economia discursului, ci pentru a transmite anumite informații), ca sistem de semnificații (receptorul trebuie să „vadă" lucrurile din spatele sensurilor și dacă există concordanță sau, dimpotrivă, discordanță între sensurile puse în fața sa și lucrurile pe care aceste sensuri le evocă).

Aici intervine competența lingvistică a receptorului. De ea depinde dacă receptorul poate sau nu poate intra în relație discursivă cu locutorul său. Un discurs produs într-o limbă străină pe care receptorul n-o cunoaște nu are nici un efect asupra acestuia din urmă pentru că el nu este recunoscut nici ca sistem de semne, nici ca sens, nici ca semnificație. Recunoașterea este imperativă și universală. Nimic nu se poate derula din punct de vedere discursiv dacă nu este trecut testul recunoașterii de către receptor. El este condiția necesară a derulării celorlalte etape, nu însă și suficientă pentru îndeplinirea integrală a scopurilor intervenției discursive. Universalitatea recunoașterii vine din faptul că ea nu este specifică doar acelor discursuri unde sunt prezente figurile retorice, ci tuturor tipurilor de discurs, indiferent că fac sau nu fac apel la ceea ce constituie expresivitate a limbajului.

Cu cea de-a doua etapă a decriptării discursului retoric, anume *analiza situației paradoxale*, intrăm, de fapt, în mecanismele proprii unui discurs figurat. În general, orice figură retorică percepută într-un discurs este resimțită de receptor ca un paradox, ca un atentat la „logica bunului simț", de care și receptorul este animat și pe care nu vrea s-o vadă pusă sub semnul întrebării. Această situație paradoxală resimțită de receptor este determinată fie de forma pe care o îmbracă discursul, fie de conținutul pe care discursul îl vehiculează. Un enunț precum:

„Forța puterii nu stă în puterea forței"

care este un *chiasm*, atrage atenția receptorului prin această paradoxalitate a formei în care apare, după cum expresia:

„Vom lupta"

din următorul text al lui Churchill:

> „Vom merge până la sfârșit, vom lupta în Franța, vom lupta pe mări și pe oceane, cu orice preț; vom lupta pe țărmuri, vom lupta pe terenurile de aterizare, vom lupta pe ogoare și pe străzi, vom lupta pe dealuri..."

dă naștere unei figuri de construcție numită *repetiție*, care devine paradoxală pentru receptor tot prin forma care pare să fie de-a dreptul suprasaturată ! În timp ce sloganul electoral al lui Eisenhower din campania prezidențială din 1952 („I like Ike") este o frumoasă figură de cuvinte, *paronomaza*, care apare paradoxală prin sonoritatea sa, prin asemănarea sonoră (în engleză) a două cuvinte total deosebite ca semnificație. Alteori, situația paradoxală este determinată de sensurile pe care expresia le pune în circulație, cum ar fi această secvență din Titulescu, la care ne-am mai referit:

> „Ardealul e scânteia care aprinde energia, e mutilarea care strigă răzbunare, e fățărnicia care cheamă pedeapsa, e sugrumarea care cere libertatea ! Ardealul e românismul în restriște, e întărirea care depărtează vrăjmașul, e viața care cheamă viața !"

unde o aglomerare de metafore dintre cele mai fericit alese dau un anumit dramatism întregului discurs.

În actul de opțiune pentru decriptare, receptorul trebuie să resimtă această stare de paradoxalitate care i se induce prin intermediul discursului. Altfel, el ia discursul în gradul său zero, iar efectul unei astfel de receptări este atenuat până la anulare. Fără îndoială, starea de paradoxalitate poate fi resimțită la niveluri diferite. Doi factori intervin aici și ei fac această diferență. Primul ține de natura figurii retorice: există figuri retorice în care dezacordul dintre sensul direct și sensul figurat nu este atât de profund ca să dea naștere unui nivel de paradoxalitate prea ridicat. Un exemplu: epitetele. În general, ele sunt suportate ca o stare normală. Sunt puține cazurile în care un epitet induce o stare de paradoxalitate puternică. Dacă el se repetă, intrăm sub incidența altei figuri retorice, repetiția, în care nivelul de paradoxalitate crește. Există figuri retorice care, prin ele însele, determină un grad de paradoxalitate ridicat: hiperbola, metafora, calamburul, ironia. În astfel de cazuri, receptorul resimte un dezacord puternic între sensul direct și sensul figurat. Efectul asupra receptorului este – în aceste situații – puternic, spre deosebire de primele unde este mai diminuat.

Al doilea ține de ceea ce numim enciclopedismul receptorului. Fiecare receptează un text, o secvență discursivă prin ceea ce știe cu privire la domeniul discursului sau la domenii colaterale. Discrepanța dintre sensul direct (gradul zero) și sensul figurat (abatere) va fi percepută prin intermediul acestui enciclopedism: pentru unii receptori figurile vor avea un efect mai puternic pentru că ansamblul cunoștințelor lor le permite să facă mai multe conotații, legături, deducții. Alții, din contra, vor miza pe mai puțin. Șocul cognitiv al distanțelor în receptare va fi diferit în funcție de natura figurilor retorice și de ceea ce știe receptorul.

Nimeni – și cu atât mai puțin un receptor avizat – nu se poate opri la constatarea unei situații paradoxale care i se prezintă prin construcția discursivă. El resimte nevoia de a trece la cea de-a treia etapă a decriptării unui discurs figurat: *analiza situației paradoxale*, adică a contradicțiilor pe care receptorul le resimte între sensul termenilor utilizați și noile contexte în care ei sunt folosiți și care par să intre în contradicție cu utilizarea obișnuită. Receptorul resimte paradoxalitatea și în repetiția la care recurge Churchill, și

în metaforele pe care le utilizează Titulescu şi în jocul de cuvinte asumat în sloganul lui Eisenhower. În legătură cu fiecare, el îşi pune întrebări, face o critică (în sensul kantian al termenului) a alternativelor la care este invitat a lua parte. Toate acestea pentru a descoperi *temeiul situaţiei paradoxale*: De ce, dacă se putea spune mai simplu: „Vom lupta peste tot", oratorul a resimţit nevoia să recurgă la această repetiţie parcă obsesivă? ; De ce, dacă ştie că Ardealul este o zonă geografică, el ni-l înfăţişează ca „scânteia care aprinde energia", „mutilarea care strigă răzbunarea" ?

De unde această pornire a receptorului spre căutarea temeiului situaţiei paradoxale ? Pentru că, în general vorbind, el *acordă credit oratorului* şi consideră că dacă oratorul a pus în discurs asemenea afirmaţii paradoxale, el le-a pus cu un anumit temei. Dacă, în urma analizei, nu găseşte acest temei, atunci oratorul se descalifică, iar figurile retorice (şi discursul care le încorporează) îşi pierd efectul asupra receptorului. Dacă îl găseşte, atunci efectul unor asemenea figuri va fi pe măsura temeiului şi a forţei figurilor retorice. Receptorul va găsi un temei pentru utilizarea repetată a termenului „luptă" (sublinierea perseverenţei şi îndârjirii cu care oratorul îşi propune să urmărească scopul evidenţiat prin discurs), va găsi un temei pentru metafora utilizată de Titulescu (Ardealul nu e scânteie, dar e, pentru români, ca şi scânteia care aprinde focul). Constatăm că, deşi temeiurile sunt de valori diferite, ele au raţiunea lor în raport cu intenţiile discursurilor în care astfel de figuri retorice sunt plasate.

Acesta este, în linii generale, mecanismul prin care acţionează figurile retorice asupra receptorului şi prin care un discurs figurat influenţează auditoriul. Fără îndoială, actul de intelecţie al receptorului (în care sunt integrate etapele de care am amintit) este unitar şi ţine de o anumită spontaneitate, astfel încât nu ne putem imagina că receptorul desfăşoară „analitic", în actul concret al receptării, aceste etape în urma cărora se produce decodificarea şi efectul intervenţiei. Dimpotrivă, receptarea intelectivă este spontană şi reacţia lui la intervenţia discursivă de asemenea. O analiză „didactică" însă, precum aceea la care ne-am referit pe urmele lui Paulhan, pune în evidenţă aceste etape ale decriptării discursului figurativ.

4. Figurile retorice în discursul politic

Pe urmele unei tipologii a figurilor care să faciliteze cât mai mult înțelegerea aplicațiilor noastre la discursul politic, tipologie propusă de Olivier Reboul [13], vom încerca să determinăm prezența și oportunitatea figurilor retorice în discursul politic pe următoarele aliniamente: *figuri de cuvinte* (acele figuri care se bazează pe anumite organizări ale materiei sonore a limbajului), *figuri de sens* (acele figuri în care paradoxalitatea vine din organizarea conținuturilor cuvintelor), *figuri de construcție* (acele figuri în care distanța resimțită de receptor se bazează pe arhitectonica enunțului sau secvenței discursive) și *figuri de gândire* (acele figuri, în general de mai mare amplitudine, în care paradoxalitatea este rezultatul unei relații „convenționale" între receptor și interlocutorul său).

Figurile de cuvinte sunt adesea folosite în discursurile politice, fie și pentru faptul că, datorită sonorității lor, datorită ușurinței în a fi reținute, atrag atenția. Or, discursul politic, adresându-se unor mase mari de indivizi, nu poate face abstracție de asemenea mijloace de influențare. Uneori este utilizat un anumit *ritm* al discursului sau al unei secvențe discursive, ritm ce se consideră a fi convenabil pentru un auditoriu dat, adecvat pentru un moment, un context, un subiect pe care le are de înfruntat discursul. Se știe, cel puțin din secvențele televizate câte le avem, că discursurile lui Hitler în fața mulțimilor nesfârșite de oameni (o obsesie a dictatorilor de a vorbi mulțimilor) se caracterizau printr-un anumit ritm, subliniat și prin gestica care însoțește discursul. Sunt cunoscute *ritmurile grave* ale discursurilor lui Churchill, în special ale celor din perioada războiului:

> „Câte tragedii, câte grozăvii, câte crime a dezlănțuit asupra Europei și asupra lumii Hitler și tot ce-l reprezintă pe el ! Ruinele Varșoviei, Rotterdamului și ale Belgradului sunt monumente care vor arăta generațiilor viitorului atrocitățile bombardamentelor aeriene executate fără nici o opoziție și cu o precizie științifică de toată cruzimea asupra populațiilor fără apărare" (Churchill, *Discursuri de război*, Pilot Press Ltd., Londra, 1945, p. 131);

sau *ritmurile solemne* ale discursurilor lui Napoleon:

„Nimic în istorie nu seamănă cu sfârşitul secolului optsprezece; nimic, în sfârşitul secolului optsprezece nu seamănă cu momentul actual. Înţelepciunea voastră a redat acest decret; braţele noastre vor şti să-l execute. Dorim o Republică fondată pe o adevărată libertate, pe o libertate civilă, pe o reprezentare naţională. O vom avea !... O jur ! O jur în numele meu şi în numele tovarăşilor mei de arme" (Napoleon, *Discours aux Conseil des Anciens,* în: Napoleon, *Messages et discours politiques*, Flammarion, Paris, s.a., pp. 49 - 50).

Ritmul este acela care, de multe ori, poate „confisca" auditoriul şi îl poate face aliat al ideilor care se prezintă. Ritmul discursului politic ar vrea să pară, nu o dată, ritmul ideilor şi acţiunii politice ale unui grup de putere. Ceea ce, fără îndoială, nu e întotdeauna adevărat.

Adeseori, ritmul, ca figură retorică, se asociază cu *rima*, dând o mai mare vigoare intervenţiei discursive:

„Nu sunt bătrân, şi chiar în copilăria mea am văzut asemenea lucruri. De la 1853 - 1858, numai în cinci ani, am avut cinci misiuni de armate străine, două holere şi mai multe invazii de lăcuste. Un scriitor însemnat, un poet cam uitat, Bolliac, scria atunci aceste versuri (...): «Sabie şi foc în ţară, / Cu holera pe picioare,/ Vin muscalii de la Nistru,/ Turcii Dunărea-npresoară, / Bălţile abia încap, / Nemţimea din munţi coboară/ Cu lăcustele pe cap». Aceasta era starea nenorocitei noastre ţări şi dv. veniţi să ne întrebaţi de ce proprietarii mari nu s-au purtat ca lorzii englezi, de ce n-au castele, de ce n-au învăţat, ajutat, căutat pe ceilalţi mici cultivatori ?..." (Al. Lahovary, *Proprietari şi ţărani,* discurs rostit în Cameră la 2 dec. 1888, în: V.V.Haneş, *Antologia oratorilor români,* Socec & Co SAR, Bucureşti, f.a., p. 91).

Fără a avea o prezenţă precum în discursurile literare, *aliteraţia*, ca figură de cuvinte, este prezentă uneori cu efecte deosebite în discursurile politice. Ea înseamnă „repetarea unui fonem sau a unui grup de foneme în scopul obţinerii unor valori conotative datorită virtualităţilor de semnificaţie intrinsece" (Panaitescu) sau „repetarea unei aceleiaşi consoane" (Reboul). Efectul ei constă, de obicei,

în crearea unei anumite atmosfere. Cum „efectul de atmosferă" este semnificativ şi are un rol important în obţinerea performanţelor discursive, această figură retorică îşi găseşte rostul şi locul în discursurile politice:

> „A se cumpăra cartuşe cu rentă, mobilier cu rentă, este o erezie financiară; o hală de gimnastică cu rentă – şi eu am făcut-o nu mă ascund – este o erezie financiară. Nu este permis a se face cu rentă decât o singură lucrare..." (Take Ionescu, *Cele patru adevăruri,* discurs rostit în Cameră la 30 nov. 1899, în: Take Ionescu, *Discursuri politice,* IV, Tipografia G.A.Lăzăreanu, Bucureşti, 1904, p. 95);

unde această repetare obsesivă a consoanei („r"), ca şi a cuvântului „rentă", determină un accent, o dominantă, o intenţie, o situaţie asupra cărora vrea să atragă atenţia cel care vorbeşte. Repetiţia aceasta, sau aceea din cazul *paronomazei* (unde se repetă anumite silabe) au darul de a crea o atmosferă, de a aduce în atenţie un fapt care poate rămâne neobservat, dar care, pentru locutor, este important.

Efecte mai semnificative în discursurile politice are *calamburul*, fundat pe un anumit joc de cuvinte, joc determinat de cuvintele cu pronunţie asemănătoare dar cu sensuri total diferite. El presupune din partea oratorului o agerime a minţii, fiindcă e destul de uşor ca un calambur utilizat să dea greş şi nu-ţi mai trebuie nimic pentru a cădea în deriziune. Când el reuşeşte şi este în ton cu problematica discursului, efectul este deosebit:

> „D-le Prim Ministru, a fost un englez, pe care nu ştiu cum îl chema, care dăunăzi, tot auzindu-l pe d.Titulescu al nostru, a spus: omul acesta vorbeşte prea mult. Şi pentru un diplomat arta superioară nu este de a vorbi, ci de a tăcea. (...). D-lor, Bismark nu ţinea discursuri. Diplomatul nu trebuie să ţină discursuri. Cu cât vei vorbi mai mult, cu atât vei încurca lucrurile, căci este imposibil ca din mulţimea cuvintelor, unele să nu poată fi răstălmăcite.
>
> D-l C.Argetoianu: Câteodată talentul e să le încurci, căci pe urmă le descurci.
>
> A.C.Cuza: Da, dar vezi că nu e aceeaşi chestiune, când le încurci, le încurci pe seama ţării. Şi dacă poţi să le descurci, este încă o problemă. Vă rog să nu vă jucaţi cu încurcatul, d-le Argetoianu.

> Eu te-am crezut pe d-ta mai diplomat..." (A.C.Cuza, *Liga Naţiunilor şi diplomaţia,* discurs rostit în Cameră la 28 sept. 1932, în: V.V.Haneş, *Antologia oratorilor români,* Socec & Co SAR, Bucureşti, f.a., pp. 208 - 209);

secvenţă în care regăsim mai multe jocuri de cuvinte de efect în economia discursului (bazate pe relaţiile dintre „încurci – descurci" şi „diplomat – diplomat"), jocuri de cuvinte în plasa cărora s-a prins, ne dăm seama, preopinentul oratorului.

O altă categorie a figurilor retorice o constituie *figurile de sens.* Deja am amintit că *metafora* este una dintre cele mai răspândite figuri retorice chiar şi în discursul politic. Ea este o comparaţie subînţeleasă şi se bazează, la rigoare, pe relaţiile de incluziune şi excluziune dintre noţiuni. Forţa de sugestie a metaforei este dintre cele mai semnificative, ceea ce-l făcea pe Aristotel, în *Poetica,* să afirme că metafora „este un indiciu al darurilor naturale". Iar Quintilian sublinia că „metafora a fost imaginată îndeosebi pentru a pune în mişcare sensibilitatea, pentru a da relief lucrurilor şi a ni le prezenta înaintea ochilor". Să urmărim această secvenţă discursivă:

> „Pe lângă justiţie trebuie să garantăm şi administraţiunea, cu care se întâmplă astăzi ceea ce se întâmplă cu camera rurală, că nu există decât de nume. Dar, îmi veţi zice: ce face prefectul ? Ce face prefectul ? Alegeri; Ce face comintetul permanent ? Alegeri; Ce face subprefectul ? Alegeri; Ce face primarul ? Alegeri. Întreaga noastră administraţiune nu este decât un imens aparat electoral" (P.P.Carp, *Discursuri parlamentare,* Tipografia Curţii Regale, F. Göbl, Bucureşti, f.a., p. 131).

O inspirată metaforă sugerează starea de fapt în care se află administraţia statului român (în viziunea lui Carp) în perioada în care el şi-a susţinut discursul (1884).

Fără îndoială, forţa metaforei vine în mare măsură şi din măiestria oratorului de a pune în comparaţie stări, fapte şi atitudini relevante pentru auditoriu şi care sunt îmbrăcate într-o haină dintre cele mai adecvate (ceea ce e în suferinţă în secvenţa dată). Blaga (în *Geneza metaforei şi sensul culturii*) va deosebi între „metaforele plasticizante"(în care apropierea sau compararea dintre fapte, situa-

ții are drept scop plasticizarea uneia dintre ele prin cealaltă) și „metaforele revelatorii" (în care apropierea sporește – și nu numai plasticizează – semnificația faptelor sau situațiilor). Metafora lui Carp este revelatorie (administrațiunea, ca fapt, își adaugă și calitatea de a fi „aparat electoral"), în timp ce aceea a lui Titulescu („Ardealul e scâteia care aprinde energia...") este o metaforă plasticizantă, deoarece al doilea termen al comparației disimulate („scânteia care aprinde energia") este adus în atenție tocmai ca să-l înfrumusețeze pe primul. Fără a extinde exemplele, trebuie să subliniem că acest procedeu retoric a fost utilizat cu succes de oameni politici celebri, de la Demostene și Cicero în antichitate, la Mirabeau, Disraeli, Gambetta, Napoleon și mulți alții în timpurile moderne. Cercetările mai vechi sau mai noi scot în evidență interesul de care s-a bucurat această figură retorică chiar în domeniul politic[16].

Din aceeași categorie cu metafora fac parte *metonimia* și *sinecdoca*. Prima este figura retorică prin care se substituie ceva cu altceva (cauza cu efectul, opera cu autorul etc.). Să urmărim acest fragment:

> „Pe pământul dreptului nostru, stăpânii suntem noi, și aici unde te afli, și la Alba-Iulia, unde ai intrat victorios, și la Turda, unde ai pătimit ca un mucenic. (...). Dormi, căci morții războiului din urmă ți-au făcut țara întreagă, cum ai vrut-o... Iar voi, ziduri ale mănăstirii de la Dealu, care, dimpreună cu cele de la Putna, sunteți până astăzi cele mai fericite și mai glorioase dintre ziduri, păziți liniștea neturburată a eroului, care s-a frământat prea mult, ca să

16. „Rolul metaforei în discursul politic a atras în mod special atenția în ultimii ani. Extinzând teoria cognitivă a metaforei dezvoltată de Lakoff și Johnson și aplicată în mod special la discursul politic de Lakoff, cercetătorii din domeniile sociolingvistic și al analizei discursului au investigat utilizarea de către politicieni a conceptelor metaforice folosite în limbajul curent pentru justificarea anumitor politici și pentru definirea unor evenimente cu intenția de a atrage opinia publică de partea propriilor puncte de vedere" (Pamela Hobbs, „Surging ahead to a new way forward: the metaphorical foreshadowing of a policy shift", *Discourse & Communication*, Vol.2(1), 2008, pp. 29-56 (citatul la p. 29), SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore. http://www.sagepublications.com

nu se odihnească de acum înainte, şi a avut griji prea grele, ca să n-aibă ţărâna uşoară" (Ion Petrovici, *Mihai Viteazul*, discurs rostit la mănăstirea Dealul cu ocazia aducerii capului domnitorului, 20 august 1920, în: V.V.Haneş, *Antologia oratorilor români*, Socec & Co SAR, Bucureşti, f.a., pp. 238 - 239).

Descoperim că în locul numelui domnitorului (căruia îi este făcut un elogiu în discurs) sunt aduse în atenţie fie locurile de care numele domnitorului este legat (Alba-Iulia, Turda), fie renumele determinat de faptele săvârşite („păziţi liniştea netulburată a eroului"), ceea ce e mult mai sugestiv din punctul de vedere al imaginii care se vrea creată. Pe aceeaşi linie procedurală merge *sinecdoca*, care recurge la o înlocuire a întregului prin parte, a genului prin specie:

„Revolverele Gestapoului lui Hitler reduc la tăcere pe cele ale oficialilor germani care au destul bun simţ pentru a recunoaşte că fiecare zi de luptă suplimentară reprezintă o nouă acumulare de ruine şi distrugeri pentru ţara lor..." (Roosevelt, *Messages de Guerre de Franklin D. Roosevelt*, Service Intérimaire Américain d'Information, 1945, p. 42).

Partea („les revolvers") este substituită întregului („mijloacele de represiune") cu un efect mult amplificat în receptare, fie şi numai pentru faptul că partea adusă în atenţie e mijlocul de represiune cel mai crud cu putinţă din tot arsenalul ce poate constitui întregul.

Să aducem în atenţie, în aceeaşi categorie a figurilor de sens, prezenţa *oximoronului*, figură care se bazează pe efectul de perplexitate al punerii împreună a doi termeni care sunt contradictorii şi care, pentru aceasta, nu ar putea să stea la un loc. Or, receptându-i ca fiind puşi împreună de către orator, auditoriul este pus în gardă că ceva se întâmplă în actul de semnificare:

„Să zicem dar ca biserica noastră: «Ceea ce Dumnezeu a unit, oamenii să nu mai îndrăznească a mai despărţi». Nu. (...). La din contră, acea binecuvântare a strămbunilor noştri, ce ne privesc din sânul veşniciei, se va preface într-un blestem; şi sunt în drept a zice că cel ce va îndrăzni de astăzi înainte a mai arunca tăciunele discordiei între noi, să aibă blestemul nostru şi al urmaşilor noştri..."

(Barbu Catargiu, *Discurs pentru unirea definitivă,* în: V.V.Haneş, *Antologia oratorilor români*, Socec & Co, SAR, Bucureşti, f.a., pp. 58 - 59).

Această asociere „binecuvântare ca blestem" este un oximoron. Receptorul trebuie să vadă aici că punerea împreună a celor doi termeni contradictorii („binecuvântare" – „blestem") este determinată de posibilitatea săvârşirii faptelor contradictorii (a milita pentru unire – a milita pentru despărţire).

Există destule situaţii în care oratorul amplifică cu bună ştiinţă faptele sau situaţiile prezentate tocmai pentru a atrage atenţia asupra lor. Suntem aici în prezenţa *hiperbolei* ca figură retorică. În general, în discursul politic, amplificarea (exagerarea) faptelor sau situaţiilor are două aspecte: sunt amplificate (exagerate) faptele proprii ale grupului de putere pe care discursul îl reprezintă şi care sunt convenabile pentru determinarea opţiunii auditoriului într-un sens favorabil grupului de putere şi sunt amplificate faptele reprobabile ale adversarilor (tocmai pentru a-i îndepărta de o opţiune favorabilă). În următorul text din Cicero avem o hiperbolizare a faptelor lui Catilina:

„O, zei nemuritori ! În ce ţară ne aflăm ? În ce oraş trăim ? Ce fel de republică avem ? Aici, senatori, aici, între noi, în cea mai sfântă şi cea mai importantă adunare de pe suprafaţa pământului, sunt unii oameni în stare să se gândească la uciderea noastră a tuturor, la pieirea acestui oraş şi chiar a lumii întregi" (Cicero, *Catilinara I,* în Sanda Ghimpu, Alex.Ticlea, *Retorica–texte alese*, Casa de editură Şansa S.R.L., Bucureşti, 1993, p.102);

în timp ce, în textul lui Delavrancea, se amplifică la maximum o situaţie:

„Europa se clatină din temelii sub greutatea armelor. De doi ani şi mai bine Europa înoată în sânge. Milioane de vieţi s-au stins, şi se sting, unanim şi eroic. Omenirea pare să fie cuprinsă de furii. O veche civilizaţiune atacată, rănită şi împinsă la exasperare s-a ridicat năpraznic împotriva năvălitorilor.(...). Europa a ajuns un vast

abator de oameni" (Delavrancea, *Războiul și datoria noastră,* în: V.V.Haneș, *Antologia oratorilor români*, Socec & Co, SAR, București, f.a.,p. 119);

pe când, în textul următor din Churchill, avem o exagerare a faptelor reprobabile ale inamicului:

„Astăzi, totalitatea națiunilor beligerante este în luptă, nu numai soldații, ci toată populația, bărbații, femeile și copiii. Linia frontului este pretutindeni. Se sapă tranșee în mijlocul orașelor și al străzilor. Fiecare sat este fortificat. Fiecare drum este baricadat. Linia frontului trece prin uzine" (Churchill, *Discursuri de război*, Pilot Press Ltd., Londra, 1945, p. 46).

Dacă procedura este inversă (se diminuează anumite fapte sau situații), atunci avem de-a face cu o nouă figură retorică numită *litotă*. Ea va acționa în discursul politic pe aceleași două căi: se diminuează faptele adversarului care ar putea să convină auditoriului și se diminuează faptele proprii care nu convin auditoriului. Mai sunt și alte figuri care fac parte din această categorie și care intervin în discursul politic (ambiguitatea, antifraza, antiteza, eufemismul).

A treia categorie de figuri retorice trimite la *figurile de construcție*. Ele țin de anumite operații (suprimare, adiție, permutare) care se aplică unor enunțuri sau unor secvențe discursive și de aici efectul lor retoric. Una dintre cele mai cunoscute figuri retorice din această categorie este *repetiția* (fie a unui cuvânt, fie a unei sintagme, fie a unei propoziții). Ea atrage atenția asupra cuvântului, sintagmei sau propoziției, subliniind esențialitatea lor în discurs:

„O, doamne ! mare și frumoasă îți este misiunea ! Constituția din 7/19 august ne însemnează o epocă nouă; și Măria ta ești chemat să o deschizi. Fii dar omul epocii; fă ca legea să înlocuiască arbitrariul; fă ca legea să fie tare; iar Tu, Măria ta, ca Domn, fii bun și blând, fii bun mai ales pentru aceia pentru care mai toți domnii trecuți au fost nepăsători sau răi" (Kogălniceanu, *Discurs la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei,* în: Kogălniceanu, *Texte social-politice,* Editura Politică, București, 1967, pp. 217 - 218).

Repetiția unor termeni (epocă, lege, domn, bun) creează un efect deosebit asupra receptorului, atrage atenția asupra esenței acțiunii vizate prin discurs, dincolo de faptul că se combină cu alte figuri retorice (antiteza, de exemplu). O repetiție (prin identitate dar și prin contrast), deosebit de edificatoare din punct de vedere retoric, este și sloganul lui De Gaulle: „Franța a pierdut o bătălie, dar Franța nu a pierdut războiul", după cum o asemenea figură retorică regăsim în următorul fragment:

> „Ce lucru ciudat ! (...). S-au sculat pe rând, reprezentantul unei părți a majorității, *anarhistul* d.Carp, așa numit de D.președinte al consiliului; s-a sculat D.Panu, un alt *anarhist* în numele radicalilor; s-a sculat D.general Manu în numele altei fracțiuni a majorității, un probabil *anarhist* al viitorului, deoarece va combate guvernul..." (Al.Marghiloman, *Discursuri politice*, Institutul de Arte Grafice „Carmen Sylva", București, 1916, p. 350).

O figură de construcție este și *antiteza* (pe care am regăsit-o și în secvența din Kogălniceanu). Ea înseamnă punerea față în față a doi termeni opuși pentru a atrage atenția asupra deosebirilor fundamentale dintre cei care întruchipează acești termeni. Este vorba de o *înțelegere prin contrast* din partea receptorului: Cuza este (sau trebuie să fie) domnul cel *bun* prin contrast cu ceilalți care sunt domnii cei *răi*. Acesta este mecanismul retoric regăsit în finalul discursului pentru unire al lui Barbu Catargiu:

> „Acum, pe drapelul nostru, înaintea căruia să fim toți îngenunchiați, să scriem astăzi: Toate pentru țară, nimic pentru noi !".

Utilă discursului politic – care face adesea apel la comparație și la înțelegerea prin contrast – antiteza se regăsește din abundență în astfel de discursuri, indiferent dacă e utilizată ca o componentă a unui discurs mai larg în care se integrează și unde „lucrează" la obținerea performanței împreună cu alte figuri retorice:

> „Țara are să scape numai prin unirea tuturor celor de bună credință, oameni care se interesează de soarta și viitorul acestei țări. Numai așa putem scăpa țara, iar nu prin vreo câteva articole de lege, fie acele articole cele mai draconice" (I.C.Brătianu,

Discursuri, scrieri, acte şi documente, II, 2, Imprimeriile «Independenţa», Bucureşti, 1912, p. 479);

sau dacă va constitui substanţa unui slogan politic ca intervenţie discursivă de sine stătătoare:

„Ajunge cu descurajarea ; Să devenim învingători"

Un rol important în discursurile politice are *gradaţia,* care trimite la o dispunere a faptelor, situaţiilor, evenimentelor într-o ordine crescătoare, favorabilă îndeplinirii scopului intervenţiei discursive. Gradaţia va însemna, pe de o parte, o augmentare a probelor aduse în sprijinul tezei susţinute (importantă pentru convingerea auditoriului), dar şi o amplificare a tensiunii afective ce poate fi indusă auditoriului prin intermediul discursului (importantă pentru persuasiunea auditoriului). Cu atât mai mult cu cât masele (în faţa cărora se produc, de obicei, discursurile politice) se conduc după o logică specială, diferită de cea a individului. Se vorbeşte chiar de o ordine discursivă ascendentă a producerii probelor şi a tensiunii afective ca o condiţie necesară a succesului discursiv. Să urmărim secvenţa:

„Deodată, unul sau doi dintre dorobanţi se întorc fără ordin şi deschid focuri izolate; exemplul lor se lăţeşte, focurile izolate devin focuri de plutoane, focurile de plutoane devin salve de batalioane, linia mişcătoare a inamicului se transformă într-un zid de trupuri moarte şi, turcii fiind învinşi, dorobanţii intră în redută" (P.P.Carp, *Regele şi dorobanţul,* discurs rostit în Cameră la 29 nov. 1886, în: V.V.Haneş, *Antologia oratorilor români,* Socec & Co, SAR, Bucureşti, f.a., p. 76).

Utilizarea gradaţiei ca figură retorică răspunde unui principiu elementar de eficientizare a oricărei argumentări: principiul trecerii, din aproape în aproape, până la convingerea deplină a receptorului. Nimeni nu este dispus să renunţe la convingerile sale pentru a le îmbrăţişa pe ale interlocutorului (care, în politică, este adversar). Cu atât mai puţin în politică, unde nici o probă nu poate fi definitivă ! Zdruncinarea pas cu pas a reţelei de convingeri a adversarului are mai multe şanse de reuşită dacă se prezintă în mod gradat

argumente şi probe, astfel încât starea sa opinabilă să treacă de la combatere la părere indecisă, considerație şi de aici, dacă este posibil, la convingere.

Discursurile politice recurg adesea la *anacolut*, identificat cu o anumită discontinuitate în construcția frazei sau secvenței discursive cu scopul de a-l lăsa pe receptor să înțeleagă şi singur despre ce este vorba în enunț. Suntem în fața unui joc constructiv al oratorului care îşi ia libertatea de a-şi asocia receptorul la acordarea de sensuri şi semnificații construcției discursive. Această discontinuitate voită în construcția frazei e determinată de factori diferiți. În funcție de natura acestora, se determină şi forța unei asemenea figuri retorice. Este determinată fie de duritatea cuvântului ce ar trebui utilizat (şi atunci este lăsată libertatea auditoriului să-l folosească), fie de apercepția receptorului (un fapt cunoscut până la saturație nu mai este rostit), fie de o tactică ce pune în evidență demnitatea aceluia care ştie să renunțe (sau să evite) o polemică nedemnă. Regăsim anacolutul în acest fragment:

> „Dacă, dar, zic, când feudalitatea domnea în Europa şi până la oarecare punct şi la noi, dacă atunci chiar românul a protestat şi n-a voit să primească împilarea, cum puteți d-voastră crede că o să primească acum ? Aceasta nu mai este posibil, d-lor, şi eu unul vă spun drept, râd, când văd că cineva mai crede că o să se poată să mai pierdem noi ceea ce am câştigat. Nu, d-lor: *toți Românii proprietari, toți Românii liberi, toți Românii egali*" (I.C.Brătianu, *Discurs ținut în Capitală la 8 ianuarie 1869*, în: V.V.Haneş, *Antologia oratorilor români*, Socec & Co, SAR, Bucureşti, f.a., p. 64);

după cum aceeaşi figură o întâlnim în următoarea secvență:

> „Să nu trecem dincolo, în jalea generală, veselia ospețelor noastre. Banchet la Iaşi, banchet la Craiova, banchet la «Capşa», alte banchete vor avea loc în zilele acestea... nu vi se pare că prea benchetuim ?" (Delavrancea, *Discursuri*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 176).

În sfârşit, ultima categorie este aceea a *figurilor de gândire*, figuri care țin mai mult de înlănțuirea ideilor ce se aduc în atenție

într-o secvență discursivă. Din această înlănțuire receptorul trebuie să tragă anumite concluzii cu privire la realitatea de fapt a ideilor. Dacă figurile de cuvinte erau ușor reperabile prin forma în care ele apar, dacă figurile de sens răsăreau din jocul de înțelesuri pe care îl puneau în circulație anumite cuvinte, dacă figurile de construcție pot fi detectate uneori chiar din forma grafică a secvenței sau din exprimarea orală a ei, figurile de gândire presupun procese deductive de o mai mare amplitudine, mai complicate.

Ironia este adesea utilizată în discursul politic[17]. Există analize clasice asupra acestei proceduri retorice (Socrate, Kierkegaard, Jankélévitch). Ironia este figura retorică (adesea considerată și în sensul larg de procedeu retoric) prin care oratorul, punând în circulație un enunț, urmărește ca receptorul să înțeleagă contrariul acelui enunț. Care este diferența între „a spune direct" și „a spune indirect prin ironie" ? Uneori enormă. Receptorul este invitat să găsească enigma care se ascunde în spatele gradului zero al enunțului. Acest lucru nu este la îndemâna tuturor. De aici diferențele. Să urmărim secvența discursivă:

> „Nu oricine poate să treacă un examen de patru clase primare, dar oricine poate fi prefect sau inspector comunal în această țară; (...)... la 1864 s-a zis: țăranul și-a căpătat libertatea și demnitatea personală. Și de atunci nu-i mai trebuie nimic. Îi este sete ? Să bea libertate. Îi este foame ? Să mănânce demnitate personală. Căci, d-lor, îndată ce are libertate personală și demnitate, bietul român are tot ce-i trebuie" (Iorga, *Discursuri parlamentare,* Editura Politică, București, 1981, pp. 110; 130).

Regăsim aici o fină ironie la adresa tuturor acelora care considerau că acordarea câtorva drepturi clasei țărănimii rezolvă com-

17. Dacă se pune problema investigării rolului pe care „umorul" l-ar putea avea în relațiile dezvoltate între indivizi la locurile de muncă, atunci cu atât mai mult ar fi necesar să gândim în mod serios că politicianul ar trebui să aibă „simțul umorului" și să-l valorifice în chipul cel mai firesc în relațiile sale de comunicare. A se vedea: Janet Holmes, „Politeness, Power and Provocations: How Humour Functions in the Workplace", *Discourse Studies*, Vol.2(2), 2000, pp. 159-185, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA, New Delhi; http://www.sagepublications

plicatele probleme ale acestei clase, probleme acumulate în timp, amplificate cu trecerea timpului şi mereu prezente – ca obiect de dispută politică – pe masa tuturor acelora care au gestionat puterea politică în România.

Cum am subliniat şi cu alt prilej[18], manifestarea ironiei ca figură retorică trebuie să ţină seama de o serie de exigenţe:

(a) Ironia se instalează numai într-o situaţie de comunicare: un mesaj trebuie să circule de la emiţător la destinatarul discursului şi, ceea ce e mai important poate, el trebuie recepţionat. Dacă nu există această trecere de la locutor la receptor, acesta din urmă nu are la îndemână „textul" pe care să-l descifreze ca opus sensului direct care i se transmite. Factori diverşi pot interveni pe traiectul relaţiei dintre orator şi auditoriu pentru a împiedica o comunicare autentică şi, astfel, manifestarea unei intervenţii discursive ironice: competenţa lingvistică (dacă receptorul nu cunoaşte limba, atunci relaţia de comunicare este anulată), ambiguitatea discursului (dacă receptorului i se propune un text cu sensuri multiple, atunci receptarea va fi pusă în dificultate), obscuritatea discursului (dacă oratorul foloseşte un limbaj abscons, în care anumiţi termeni nu sunt înţeleşi, comunicarea sa cu auditoriul este afectată), ambianţa intervenţiei discursive (dacă locutorul se află în faţa unui auditoriu ostil, care se manifestă prin întreruperi, prin dezaprobări, atunci o intervenţie ironică are puţine şanse de izbândă). Secvenţele din discursul lui Iorga se integrează unei autentice situaţii de comunicare, deşi unele obstacolări pot fi identificate din desfăşurarea de ansamblu a discursului lui Iorga (dese vociferări şi întreruperi din partea opoziţiei);

(b) Într-o intervenţie discursivă bazată pe ironie, secvenţa discursivă respectivă trebuie să fie receptată ca *abatere*, adică drept o secvenţă care trece dincolo de sensul direct, mai mult chiar, ea trebuie să fie percepută ca opusă sensului direct. Receptorul trebuie să vadă această opoziţie între „ce se spune" şi „ce vrea să se spună" pentru ca efectul ironic să fie deplin şi să aibă repercusiunile unei astfel de intervenţii discursive. Dacă receptorul (plenul Camerei) ar

18. Constantin Sălăvăstru, *Logică şi limbaj educaţional*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1995, pp. 206 – 210; *Mic tratat de oratorie*, Editura Universităţii „Al.I.Cuza", Iaşi. 2006. pp. 342-344.

înțelege în secvențele lui Iorga că, într-adevăr, oricine poate ocupa o funcție, fie de prefect, fie de inspector comunal (chiar și cel care n-are patru clase primare !), că libertatea și demnitatea sunt cu adevărat suficiente pentru țăran, atunci discursul ar fi o simplă „descripție de stare", importantă poate ca informație, dar nesemnificativă din punct de vedere retoric. Dar, în această ipotetică situație, cum s-ar explica și justifica o asemenea poziție favorabilă venită de pe băncile opoziției ? E destul de limpede că discursul trebuie luat ca abatere, iar unele trimiteri în acest sens vin chiar din tonul interogativ al intervenției. Aceeași este situația și în următoarea secvență:

> „Îmi închipui că ați citit în ziare că, printr-o proclamație specială, dictatorul italian a felicitat armata italiană din Albania pentru laurii de glorie câștigați prin victoria lor asupra grecilor. Aceasta constituie desigur recordul mondial în materie de ridicol și de batjocură" (Churchill, *Discursuri de război*, Pilot Press Ltd., Londra, 1945, p. 104);

unde ironia oratorului are în vedere discrepanța dintre realitate (armatele italiene au suferit o rușinoasă înfrângere în Grecia, salvată până la urmă prin intervenția Germaniei) și modul cum e prezentată această realitate (o proclamație de felicitare pentru o armată înfrântă ?). Întâlnim procedeul și în enunțuri de tip slogan:

> „Aici stânga are toate puterile, chiar și pe aceea de a crește rata șomajului".

(c) Manifestarea și forța unei intervenții discursive ironice sunt condiționate de cunoașterea contextului discursiv în care se desfășoară intervenția ironică. Contextul are aici un sens foarte larg. Trebuie să fie cunoscută de receptor situația descrisă prin intervenția ironică, fiindcă altfel ironia își pierde efectul: trebuie să se știe că un individ care n-a trecut de clasele primare nu poate ajunge prefect, că libertatea și demnitatea nu sunt suficiente pentru rezolvarea problemelor unei clase sociale, că cel mai ușor pe lume e să crești rata șomajului și nu-ți trebuie nici un efort special pentru asta (dincolo de faptul că scăderea șomajului e una dintre lozincile stângii). Trebuie să fie cunoscute, pe de altă parte, ambiențele discursului și

producerii lui: în general – cu deosebire în discursul politic – ironia presupune o participare colectivă la descifrarea enigmei sensului direct. Fiecare reacționează în consens cu ceilalți (nu râzi de unul singur, chiar atunci când există temeiul pentru o astfel de reacție, dacă te afli într-un grup care reacționează ca un tot !). De aici, o importantă regulă pentru creşterea eficienței unei intervenții discursive ironice: oratorul trebuie să beneficieze de cunoaşterea auditoriului, pentru a aprecia dacă există un context favorabil unei intervenții ironice;

(d) Eficiența intervenției ironice este diferită în funcție de auditoriul pe care oratorul îl are în față. De acest aspect ar trebui să se țină seama în cadrul discursurilor politice, pentru care auditoriul se schimbă foarte rapid. Eficiența cea mai puternică se manifestă în fața unui auditoriu omogen. Aceasta pentru că aici se regăsesc şi se îndeplinesc la cotele cele mai înalte cerințele anterioare: aici se manifestă o autentică relație de comunicare, aici se cunosc mai bine contextele, aici se determină mai bine abaterile. În cazul unui public eterogen, toate aceste cerințe stau sub semnul incertitudinii şi de aici consecințe imprevizibile pentru finalitățile intervenției discursive. Discursurile politice se lovesc de ambele situații. Intervențiile parlamentare au, în general, un public omogen, în timp ce discursurile electorale beneficiază, de cele mai multe ori, de un public de mare eterogenitate.

Alături de ironie am putea aduce în spectrul figurilor de gândire *alegoria*. Ea este definită drept „o figură de stil prezentând o comunicare deplină a unui înțeles ascuns dincolo de cel inițial, prin intermediul unui ansamblu de echivalențe complet descifrabile pe cale rațională" (Panaitescu), de unde se vede şi caracterul ei de figură de gândire. Ne dăm seama că, într-o prezentare alegorică, din echivalarea unei situații descrise şi care este mai cunoscută receptorului cu o situație abstractă se ajunge la cunoaşterea acesteia din urmă prin descifrarea enigmei care stă în spatele acestui paralelism dintre situația concretă şi situația abstractă.

Dacă luăm în atenție una dintre cele mai cunoscute şi mai invocate alegorii, anume *alegoria peşterii* din *Republica* lui Platon (care rămâne un discurs cu tentă politică), vom constata că un concept abstract (acela de *cunoaştere)* este explicat printr-o echivalare cu o situație concretă descrisă (cunoaşterea umbrelor obiectelor de către

aceia înlănțuiți în peșteră). Receptorul (cititorul) este invitat în mod discret să descopere enigma acestui paralelism și, descoperind-o, poate înțelege sensul conceptului abstract.

Olivier Reboul, care s-a ocupat și de funcționarea alegoriei ca figură retorică pură, dar și de impactul ei în discursul didactic[19], consideră că, prin intermediul alegoriei, se asigură o anumită *transparență a abstractului*, foarte importantă pentru a intra în intimitatea auditoriului. Această transparență a abstractului trebuie bine dozată pentru a lăsa receptorului acea plăcere a descoperirii enigmei ce se ascunde în spatele relației alegorice. Există o anumită *dramatizare* a situației pe care o induce orice discurs alegoric prin această repartizare de roluri (fie și numai sugerată) pe care o propune, fiecare rol fiind bine susținut și bine orchestrat tocmai pentru a impresiona auditoriul. Fie secvența discursivă:

> „Tu, Erou Necunoscut, tu ai privit, sub piatra veșniciei tale, ani întregi de decădere; și ai așteptat ca, din uitarea popasului nostru de dezonoare, să toarcem iarăși ceasul acesta sfințit al învierii naționale. În fața ta am adus sărbătoarea cugetelor noastre unite și ți-am făgăduit să cinstim legea Sarmisegetuzei, care cere să mori, pentru ca Patria să trăiască; în fața ta, acum un an, am spovedit păcatul disprețuirii datinilor strămoșești și mărturia sufletelor noastre frânte, atunci când granițele se prăbușiseră în fața flăcării tale dojenitoare. Din remuşcarea pe care acum nu am târât-o în fața mormântului tău, am ridicat o culme de credință nouă și ți-am făgăduit, Erou Necunoscut, auzindu-ți dojana aspră a tăcerii, ca să durăm din puterea statorniciei tale, statornicia îndatoririlor noastre; ca să aprindem, din făclia ta, lumini de credință înnoitoare și veșnică, veșnică cum numai flacăra ta poate să fie“ (Ion Antonescu, *La mormântul eroului necunoscut*, discurs rostit la 14 mai 1942, în: V.V.Haneș, *Antologia oratorilor români*, Socec & Co, SAR, București, f.a., p. 281).

19. Olivier Reboul, *L'allègorie est-elle pédagogique ?*, în: Olivier Reboul, Jean-Francois Garcia (sous la direction), *Rhétorique et Pédagogie*, Cahiers du Seminaire de Philosophie, no 10/1991, Presses Universitaires de Strasbourg, 1991, pp. 1 – 25.

Constatăm că din descrierea unei anumite situații (cea a eroului necunoscut, a importanței lui pentru români etc.) receptorul trebuie să înțeleagă un concept abstract (sau mai multe), precum cel de *datorie* sau cel de *jertfă*. Din analiza acestei secvențe discursive se poate vedea complexitatea și dinamica discursului alegoric, în sensul că el presupune și alte figuri retorice, îndeosebi *personificarea* („Tu, Erou Necunoscut, tu ai privit..."), *metafora* („uitarea poporului nostru de dezonoare", „păcatul disprețuirii datinilor strămoșești"), *antiteza* („care cere să mori pentru ca Patria să trăiască"), *oximoronul* („dojana aspră a tăcerii"), toate în scopul creșterii puterii de semnificare în raport cu auditoriul.

Doar câteva cuvinte despre rolul *personificării*. Atribuirea calităților omenești unor lucruri, unor ființe sau unor situații se face, de obicei, cu scopul de a crea auditoriului impresia că ele suferă, se bucură, se înalță sau cad, aspiră la glorie sau sunt demne de oprobiul public la fel ca și cei care le manipulează prin intermediul discursului. Prin personificare, orice descripție de fapte capătă calități umane:

> „Națiunea a tresărit de mândrie aflând ce au făcut soldații săi la Bir-Hakeim. Bravi și puri copii ai Franței care tocmai au scris, cu sângele lor, una dintre cele mai frumoase pagini de glorie!" (De Gaulle, *Discours aux Francais*, Office Francais d'Edition, Tome III, Paris, 1942, p. 73);

unde constatăm că o abstracție („națiunea") suferă și se bucură ca o ființă umană. Efectul e dintre cele mai puternice.

BIBLIOTECA METROPOLITANĂ BUCUREȘTI
Serviciul INFORMARE COMUNITARĂ
Filiala LIVIU REBREANU
Nr. Inventar

THE DISCOURSE OF POWER
– essay of applied rhetoric –
(Abstract)

Under the title *The Discourse of Power,* we offer to any interested reader an essay of rhetorical analysis applied to political discourse. A few questions beg to be asked at the very beginning of our rhetorical investigation of political discourse. The first question is: what is political discourse? In the context of our investigation, we assign a special meaning to this type of discourse: political discourse is a form of discoursivity through which a certain locutor (individual, group, party, etc.) seeks to obtain power in the political fight against other individuals, groups or parties.

This definition, which is undoubtedly incomplete, highlights the pragmatic dimension and the pragmatic force of political discourse, that is often associated with a *discourse of power.* Political discourse is intimately tied to power. In addition, it is one of the most important instruments that political forces have available for their ascension to power. Obviously, political actors are very interested in the mechanisms that ensure ascension to power. At this point, the issue of the *legitimacy of power* is a fundamental concern.

The second question: what is the relation between political discourse and the legitimacy of power? In our opinion, the legitimacy of power is an issue of discoursivity. The act of legitimising power for a political group or for a political party is the result of large scale discoursive activity, performed under various forms, with various intentions and by using very diverse channels of communication. Hence the obsessive preoccupation of political groups to look for discourse forms capable to have a deep and strong impact on the audience.

Starting from this understanding of political discourse and of its role in the act of legitimising power, we have established certain characteristic features of political discourse, that build the identity of this type of discourse among all various forms of discoursivity: the intentional ambiguity of political discourse (political discourse finds in ambiguity an instrument of persuasion), the dissimulative character of political discourse (there is a sizeable distance between what discourse says and what it does), the imperative dimension of political discourse (this type of discourse aims to make the addressee perform a specific, concrete action).

If political discourse has such an important role in legitimizing power, then we have all reasons to try and find the framework of freedoms within which this type of discourse acts and, on the other hand, to see the constraints that political discourse has, as well as the obstacles that rise against its actions and intentions. We shall start with the freedoms.

Political discourse is marked by an *ample set of issues,* considerably larger in comparison with other types of discourse (philosophical discourse, scientific discourse, etc.). All that could have an influence on the addressee's decision concerning his or her option on the legitimacy of power is welcomed within the framework of political discourse and is used there as such. Questions of economic politics, questions that concern teaching and education, aspects that are concerned with administrative politics, human rights and other various issues are set on stage together to accomplish the pursued intentions and goal.

On the other hand, political discourse benefits from a significant *procedural openness.* All discoursive forms (description, argumentation, explanation, narration, demonstration) are used in favorable contexts and in profitable proportions to influence the auditorium, all forms of reasoning (deductive, inductive, by analogy etc.) are used to bring proofs in front of the addressees and to conveniently determine their option and decision with respect to the legitimacy of power.

Finally, political discourse is, maybe, the only type of discourse where one can see a *rationality of manipulation,* a discourse where manipulation is not considered a vice but an efficient form and equally, an efficient instrument to influence the audience. We suggest an original form to systematize the forms of manipulation by

starting from two criteria: the field targeted by the manipulative action and the nature of the manipulative action. Starting from the world of objects, the world of beliefs and the world of actionns as field and from manual/mechanic and discoursive actions as form (nature) of action, we have found the six forms of manipulation that are analysed in more detail in our investigation.

The freedoms that would lend huge strength to political discourse are tamed by the constraints of this type of discourse. One first category of constraints consists in *doctrinaire constraints.* All political discourse is the concrete expression of a political doctrine. Starting from this point, political discourse must observe the exigencies of doctrine because only thus can it be recognised as significant for a certain political group or for a certain political party. Political discourse faces a doctrinaire constraint.

The second constraint is connected with the *relation between political discourse and credibility.* Political discourse must be credible. If it is not credible, then its effect on the audience is sensibly diminished. Yet, the situation is always the same: the sacrifice that is made does not aim to accomplish a goal but to ensure the credibility of discourse. Consequently, political discourse will assume certain restrictions concerning the issues, the procedures, and the categories of audience so as to ensure a favourable influence on the process of legitimising power.

Finally, there are constraints given by the *relationship between political discourse and interest.* Political discourse proposes its addressees a possible construction about the development of society. However, the latter is dominated by various group and party interests, and interests of other segments of the population. Obviously, political discourse must consider these interests. If interests ask for it, certain things cannot be told in front of an audience. Hence, a new constraint of political discourse.

We have seen that the central concept in the analysis of political discourse lies in the notion of *power.* Consequently, we have performed a *logical analysis of the concept of „power"* by using the apparatus of the logic of relations. Power is a *relation* that supposes three elements: the *holder of power* (who possesses power), the *recipient of power* (who undergoes the acts of power) and the *field of*

power (power's field of action). If power is a relation, then it can be analysed with the help of the instrument of the logic of relations.

Any relation features a series of properties: *reflexivity* (a relation is reflexive and an element of this relation enters in relation with itself), *symmetry* (a relation is symmetrical if the relation persists when the elements of the relation change place among themselves), *connexity* (a relation is connex if it is manifest – directly or indirectly – between any two elements of a field), *transitivity* (a relation is transitive if, when it is manifest between a and b and between b and c, then it is manifest between a and c as well).

Applying these properties to a power relation leads to important consequences for a new vision of the concept of power and of its functionality in the constituent framework of political discourse. First, power relation is *irreflexive,* which means that the holder of power can never be at the same time the addressee of power (for the same field of the power relation). Consequently, the power holder and the addressee of power are always different, which yields a remarkable result for political discourse: *discourse is never aimed at the power holder but only at the addressee of power.*

On the other hand, the power relation is *anti-symmetrical.* The power holder cannot become the addressee of power and the addressee of power cannot become the power holder either, in the same field of the power relation and in the same legitimizing act. We can notice that the power relation is unidirectional (from holder to addressee) and, under circumstances of normal (standard) operations, it cannot be bidirectional. Hence a significant consequence for the construction of political discourse: a *strong polemic character* for this type of discoursivity.

The power relation is *transitive.* So, if a certain individual (x) is the holder of power vis-à-vis a certain individual (y), and if (y) is the power holder vis-à-vis (z), then (x) is the power holder vis-à-vis (z) who is the recipient of power. One persuasive phrasing of this property of the power relation is the following: *the holder of the holder of power vis-à-vis a certain addressee is the holder of power vis-à-vis this adressee.* Or, to put it differently, *my boss's boss is my boss.* This occurs under certain circumstances: sameness of the field of the power relation, sameness of the act of legitimizing power and sameness of the hierarchical structure of the power relation.

We emphasise that the transitivity of the power relation constitutes the grounds for the *delegation of power* and also the grounds of the *hierarchical structure of power.*

Finally, the power relation is *non-connex,* which means that this relation is selective: individuals can choose the power relations that they assume. We notice that the non-connex feature of power explains the *nature of political regime,* non-connexity is the expression of *democratic regimes,* connexity is the expression of *authoritarian regimes* (the tendency to multiply power relations that the individual is forced to enter), whereas disconnexity is the expression of *anarchic regimes* (the tendency to elude power relations).

The final two chapters of our investigation into political discourse consider the logical order and the rhetorical order of this type of discourse. We are convinced that the power of political discourse, its influence on the audience, as well as the results that are obtained through this type of discoursive intervention, totally depend on a certain logical construction of discourse as well as on a certain rhetorical organisation of this construction.

The logical analysis of political discourse starts with an investigation into the types of arguments used in political discourse. We consider *arguments grounded on facts, arguments grounded on examples, arguments grounded on authority and arguments grounded on analogy relation.* The conviction and persuasion force of these types of arguments is very different depending on the field of political argumentation, on the audience and the goal pursued trough political intervention. A profitable correlation between these different types of arguments can have important results for discursive intervention.

An innovative contribution of our logical analysis of political discourse consists in the ample investigation of the presence of sophisms in this type of discourse. Starting from the ten rules of opinion-conflict resolution, we analyse and illustrate, in a manner that we consider pertinent, the ten types of sophisms and how they function in political discourse. Certain sophisms of classical logic can be found in our systemic presentation, while others are totally new in comparison with the classical tradition.

Rhetorical order amplifies the effects of the logical order. Political discourse influences the audience not only through logical

construction, correct arguments and the observance of the elementary principles of rationality, but also through procedures that consider the sensitivity of the receiver. The latter mechanisms constitute the rhetorical armature of discourse. Any political discourse must convince the audience but, at the same time, it must please the audience. Barthes even talked about a „pleasure of the text".

We analyse the role of the *slogan* in political discourse. As everybody knows, in the political field there is always an abundance of certain discoursive formulas that have a great penetration force with a certain audience. A rhetorical procedure of important functions is *rhetorical interrogation,* interrogation that does not expect a reply but suggests a sentence, a decision, or an action. Finally, a captivating section (for the author) of our investigation into the rhetorical order of political discourse targets the analysis of *rhetorical figures* in political discourse, a classical subject yet one of permanent topicality due to the significant role of these figures in the performance of discoursive intervention. For the purpose of our investigation, discourse – political discourse in particular – is a whole. What a political discourse can do – with reference to its audience vis-à-vis its audience – it does it by capitalising on its characteristic features, by capitalising on its freedoms and by counteracting its constraints and obstacles, through an action that agrees with the exigencies of a logic of power relation, through the profitable corroboration of the logical order and the rhetorical order of this type of discourse.

LE DISCOURS DU POUVOIR
– essai de rhétorique appliquée –
(Résumé)

Sous le titre *Le discours du pouvoir* nous proposons au lecteur intéressé un essai de rhétorique appliquée au discours politique. Quelques questions sont impératives au début même de l'analyse rhétorique du discours politique. La première question: qu'est-ce que le discours politique? Dans le contexte de notre investigation sur le discours politique, nous retenons un sens spécial pour la compréhension de ce type de discours: le discours politique est une forme de la discursivité par l'intermédiaire de laquelle un certain locuteur (individu, groupe, parti, etc.) poursuit l'obtention du pouvoir dans la lutte politique contre d'autres individus, groupes ou partis.

Cette définition, indubitablement approximative, met en évidence la dimension pragmatique et la force pragmatique du discours politique, souvent associé avec un *discours du pouvoir.* Le discours politique est profondément lié au pouvoir, et encore il est l'un des plus importants instruments que les forces politiques ont à leur disposition pour leur ascension au pouvoir. Mais, sans doute, les acteurs (politiques sont bien intéressés par les mécanismes qui assurent l'ascension au pouvoir. À ce point, le problème de la *légitimité du pouvoir* est une préoccupation fondamentale.

La deuxième question: quelle est la liaison entre le discours politique et la légitimité du pouvoir? A notre avis, la légitimité du pouvoir est un problème de discursivité. L'acte de légitimation du pouvoir pour un groupe politique ou pour un parti politique est le résultat d'une activité discursive de grande amplitude, déroulée sous

des formes diverses, avec des intentions différentes et en usant de canaux de communication très diversifiés. D'où cette préoccupation obsessive des groupes politiques pour chercher des formes de discours capables d'avoir un impact profond et puissant sur l'auditeur.

En partant de cette compréhension du discours politique et de son rôle dans l'acte de la légitimation du pouvoir, nous avons déterminé certaines caractéristiques du discours politique, des caractéristiques qui font l'identité de ce type de discours dans l'ensemble des formes diverses de la discursivité: l'ambiguïté intentionnelle du discours politique (le discours politique trouve dans l'ambiguïté un instrument de la persuasion), le caractère dissimulé du discours politique (il y a une distance appréciable entre ce que le discours dit et ce qu'il fait), la dimension impérative du discours politique (ce type de discours a comme but de faire le récepteur passer à une action concrète).

Si le discours politique a un rôle tellement important dans l'activité de légitimation du pouvoir, alors nous avons toutes les raisons pour chercher à trouver quelles sont les libertés dans le cadre desquelles actionne ce type de discours et, d'autre part, pour voir quelles sont les contraintes que le discours politique subit, les obstacles qui s'opposent à ses actions et à ses intentions. D'abord, les libertés. Le discours politique bénéficie d'une *amplitude problématique* considérablement plus grande par rapport à d'autres types de discours (le discours philosophique, le discours scientifique, etc.). Tout ce qui pourrait avoir une influence sur la décision du récepteur en ce qui concerne son option sur la légitimité du pouvoir est bienvenu dans le cadre du discours politique et y est utilisé comme tel. Les questions de politique économique, les questions qui concernent l'enseignement et l'éducation, des aspects qui ont en vue la politique administrative, les droits de l'homme et d'autres questions encore sont mises en scène pour accomplir les intentions et le but suivis.

D'autre part, le discours politique bénéficie d'une *ouverture procédurale* significative. Toutes les formes discursives (description, argumentation, explication, narration, démonstration) sont utilisées dans les contextes favorables et en proportions profitables pour influencer l'auditoire, toutes les formes de raisonnement (déductives, inductives, par analogie etc.) sont utilisées pour apporter les preuves

devant le récepteur et pour déterminer convenablement son option et sa décision en ce qui concerne la légitimation du pouvoir.

Enfin, le discours politique est, peut-être, le seul type de discours où nous assistons à une *rationalité de la manipulation,* un discours où la manipulation n'est pas considérée un vice, mais une forme et, également, un instrument efficace pour influencer l'auditeur. Nous proposons une forme inédite de systématisation des formes de la manipulation à partir de deux critères: le domaine visé par l'action manipulatrice et la nature de l'action manipulatrice. Ayant comme domaine le monde des objets, le monde des croyances et le inonde des actions, et comme forme (nature) de l'action les actions manuelles / mécaniques et les actions discursives, nous avons obtenu les six formes de la manipulation qui sont analysées plus en détail dans notre investigation.

Les libertés qui donneraient une puissance immense au discours politique sont tempérées par les contraintes de ce type de discours. Une première catégorie de contraintes sont les *contraintes doctrinales.* Tout discours politique est l'expression concrète d'une doctrine politique. Partant de là, le discours politique doit respecter les exigences de la doctrine parce que seulement de celte manière il peut être reconnu comme significatif pour un certain groupe politique ou pour un certain parti politique. Le discours politique se trouve devant une contrainte d'ordre doctrinal. La deuxième contrainte tient à la *liaison du discours politique avec la crédibilité.* Le discours politique doit être crédible. S'il n'est pas crédible, alors son effet sur l'auditoire est sensiblement diminué. Mais, c'est toujours pareil: le sacrifice qui est fait ne vise pas l'accomplissement du but, mais la crédibilité du discours. Par conséquent, le discours politique va assumer certaines restrictions concernant la problématique, les procédures, les catégories d'auditoire, pour déterminer une influence favorable sur la légitimation du pouvoir. Enfin, il y a des contraintes données par le *rapport entre le discours politique et l'intérêt.* Le discours politique propose aux récepteurs une construction possible sur le développement de la société. Mais, cette dernière est dominée par les intérêts différents des groupes, des partis et d'autres segments de population. Évidemment, le discours politique doit tenir compte de ces intérêts. Si les intérêts le demandent, certaines choses ne peuvent pas être dites devant l'auditoire. Une nouvelle contrainte du discours politique.

Nous avons vu que le concept central dans l'analyse du discours politique reste le concept de *pouvoir*. Par conséquent, nous avons procédé à une *analyse logique du concept de «pouvoir»* en utilisant l'appareil de la logique des relations. Le pouvoir est une *relation* qui présuppose trois éléments: le *porteur du pouvoir* (celui qui détient le pouvoir), le *destinataire du pouvoir* (celui qui supporte les actes du pouvoir) et le *domaine du pouvoir* (le champ de l'action du pouvoir). Si le pouvoir est une relation, alors elle peut être analysée à l'aide de l'instrument de la logique des relations.

Toute relation présente une série de propriétés: la *réflexivité* (une relation est réflexive si un élément de cette relation entre en relation avec lui-même), la *symétrie* (une relation est symétrique si la relation persiste quand les éléments de la relation changent de place entre eux), la *connexité* (une relation est connexe si elle se manifeste – directement ou inversement – entre n'importe quels deux éléments du domaine), la *transitivité* (une relation este transitive si, quand elle se manifeste entre a et b et entre b et c, alors elle se manifeste entre a et c aussi).

L'application de ces propriétés à la relation de pouvoir a des conséquences importantes pour une nouvelle vision sur le concept de pouvoir et sur sa fonctionnalité dans le cadre constructif du discours politique. Premièrement, la relation de pouvoir est *irréflexive*, ce qui signifie que jamais le porteur du pouvoir ne peut être en même temps le destinataire du pouvoir (pour le même domaine de la relation de pouvoir). Par conséquent, le porteur du pouvoir et le destinataire du pouvoir sont toujours différents, ce qui a un résultat remarquable pour le discours politique: *le discours ne vise jamais le porteur du pouvoir, mais seulement le destinataire du pouvoir.*

D'autre part, la relation de pouvoir est *antisymétrique*. Le porteur du pouvoir ne peut pas devenir le destinataire du pouvoir et le destinataire du pouvoir ne peut pas devenir le porteur du pouvoir dans le même domaine de la relation de pouvoir et dans le même acte de légitimation. Nous observons que la relation de pouvoir est unidirectionnelle (du porteur au destinataire) et, dans un fonctionnement normal (standard), elle ne peut pas être bidirectionnelle. D'où une conséquence importante pour la construction du discours politique: un *caractère polémique prononcé* pour ce type de discursivité.

La relation de pouvoir est *transitive*. Donc, si un individu quelconque (x) est le porteur du pouvoir par rapport à un individu quelconque (y), et si (y) est le porteur du pouvoir par rapport à (z), alors (x) est le porteur du pouvoir par rapport à (z) qui est le destinataire du pouvoir. Une formulation persuasive de cette propriété de la relation de pouvoir est la suivante: *le porteur du porteur du pouvoir par rapport à un destinataire quelconque est le porteur du pouvoir par rapport à ce destinataire*. Ou, dans une autre expression: *le chef de mon chef est mon chef*. Dans certaines conditions: le même domaine de la relation du pouvoir, le même acte de légitimation du pouvoir et la même structure hiérarchique de la relation de pouvoir. Nous soulignons que la propriété de la transitivité de la relation de pouvoir est le fondement de la *délégation du pouvoir* et encore le fondement de la *structure hiérarchique du pouvoir*.

Enfin, la relation de pouvoir est *non-connexe*, ce qui signifie que cette relation est sélective: l'individu a la possibilité d'un certain choix sur les relations de pouvoir qu'il assume. Nous constatons que le caractère non-connexe du pouvoir explique *la nature du régime politique*, la non-connexité est l'expression des *régimes démocratiques*, la connexité est l'expression des *régimes autoritaires* (la tendance de multiplication des relations de pouvoir où l'individu est obligé d'entrer), tandis que la disconnexité est l'expression des *régimes anarchiques* (la tendance d'éludation des relations de pouvoir).

Les deux derniers chapitres de notre investigation sur le discours politique ont en vue l'ordre logique et l'ordre rhétorique de ce type de discours. Nous sommes convaincu que le pouvoir du discours politique, son influence sur l'auditoire, les résultats qui sont obtenus par l'intermédiaire de ce genre d'intervention discursive sont tout à fait dépendants d'une certaine construction logique du discours et, également, d'une certaine organisation rhétorique de cette construction.

L'analyse logique du discours politique débute avec une investigation sur les types d'arguments utilisés dans le discours politique. Nous avons en vue *les arguments fondés sur les faits, les arguments fondés sur les exemples, les arguments fondés sur l'autorité et les arguments fondés sur la relation d'analogie*. La force de conviction et de persuasion de ces types d'arguments est très différente en fonction du domaine de l'argumentation

politique, en fonction de l'auditoire et en fonction du but poursuivi par l'intermédiaire d'une intervention politique. Une corrélation profitable entre ces types différents d'arguments peut avoir des résultats importants pour l'intervention discursive. Un élément de nouveauté dans notre analyse logique du discours politique se concrétise dans une ample investigation sur la présence des sophismes dans ce type de discours. En partant des dix règles de la résolution des conflits d'opinion, nous analysons et nous illustrons d'une manière que nous considérons pertinente les dix types de sophismes et leur fonctionnement dans le discours politique. Certains sophismes de la logique classique se retrouvent dans cette systématisation, d'autres sophismes sont de toute nouveauté par rapport à la tradition classique.

L'ordre rhétorique amplifie les effets de l'ordre logique. Le discours politique influence l'auditoire non seulement par l'intermédiaire de la construction logique, par l'intermédiaire des raisonnements corrects et en respectant les principes élémentaires de la rationalité, mais aussi par l'intermédiaire des procédures qui ont en vue la sensibilité du récepteur. Ces derniers mécanismes constituent l'armature rhétorique du discours. Un discours politique doit convaincre l'auditoire mais, en même temps, il doit faire plaisir à l'auditoire. Barthes parlait même d'un „plaisir du texte".

Nous analysons le rôle du *slogan* dans le discours politique, étant connu que dans le domaine politique abondent toujours certaines formules discursives avec une grande force de pénétration chez un auditoire quelconque. Une procédure rhétorique avec des fonctions importantes est l'*interrogation rhétorique*, interrogation qui n'attend pas une réponse mais qui suggère une sentence, une décision, une action. Enfin, une section captivante (pour l'auteur) de notre investigation sur l'ordre rhétorique du discours politique a en vue l'analyse *des figures rhétoriques* dans le discours politique, un thème classique, mais toujours d'une grande actualité grâce au rôle important de ces figures dans la performance d'une intervention discursive. Pour notre investigation, le discours – et le discours politique particulièrement – est une intégralité. Ce que peut faire un discours politique – par rapport à son auditoire – il le fait par la mise en valeur de ses traits caractéristiques, par l'intermédiaire

de la valorisation de ses libertés et par l'action de contrecarrer les contraintes et les obstacles, par une action en consensus avec les exigences d'une logique de la relation de pouvoir, par une corroboration profitable de l'ordre logique et de l'ordre rhétorique de ce type de discours.

ARTA DEZBATERILOR PUBLICE

Constantin Sălăvăstru

La capătul unui travaliu care poate părea gratuit (fiecare ştie să poarte o discuţie cu celălalt, la ce bun un demers explicativ în acest scop?), vrem să atragem atenţia asupra unui lucru care ni se pare important şi aducător de sens oricărui efort de cunoaştere: nimic nu e mai dificil de explicat decât ceea ce pare simplu! Şi, mai ales, accesibil tuturor! Fiindcă ambele situaţii cad sub incidenţa sofismului: *ad ignorantiam* (pentru ceea ce pare simplu) şi *ad populum* (pentru ceea ce pare accesibil tuturor). Or, pentru un lucru simplu a militat întregul nostru demers: să nu cădem în capcana sofismului! Căci eroarea are aceeaşi irezistibilă forţă de atracţie ca şi viciul, iar virtuos e considerat acela care rezistă tentaţiei. Să aducem în sprijinul afirmaţiei noastre câteva cuvinte ale lui Hemingway:

> „Există câteva lucruri care nu pot fi învăţate repede, şi timpul, adică singura noastră avuţie, trebuie risipit din plin ca plată pentru însuşirea lor. Sunt lucrurile cele mai simple cu putinţă, şi cum pentru a le afla e nevoie de o viaţă întreagă, stropul de noutate pe care fiecare om îl culege pe lume e foarte costisitor şi-i unica moştenire ce-o lasă după sine".

Am încercat să punem la dispoziţia celor interesaţi un set de informaţii cu privire la dezbaterile publice, astfel încât, atunci

când insul se află în situația de a dezbate, să o poată face în acord cu o serie de reguli de corectitudine și eficiență. Probabil că, uneori, se obține succesul și fără a ști astfel de reguli. Dar, important e să ai și *conștiința critică* asupra modului în care succesul se ivește sau se poate ivi. Poate că, aici, ar trebui să medităm la – sau să urmăm chiar – îndemnul lui André Gide:

> „Să nu accepți nimic fără dovadă; pofta de a ști se naște din îndoială. Încetează de a crede, și învață. Nu cauți niciodată să impui decât din lipsă de dovezi. Nu te lăsa convins. Nu lăsa să ți se impună".

ANTROPOLOGIE POLITICĂ

Nicolae Frigioiu

Antropologia politică este o disciplină de graniță din sistemul științelor politice care studiază, dintr-o perspectivă comparativă, geneza și evoluția formelor și instituțiilor politice precum și modalitățile de organizare a comunităților politice, de la societățile arhaice până în zilele noastre.

Antropologia politică este o disciplină de graniță deoarece, ca și în cazul sociologiei sau filosofiei politice, obiectul de studiu este politicul în integralitatea manifestărilor sale specifice, iar tehnicile de cercetare aparțin domeniului antropologic, în special cercetărilor de teren.

Alături de antropologia fizică, juridică, culturală, socială, lingvistică, economică, vizuală, antropologia politică este o ramură a antropologiei generale care ca știință integrală despre om, studiază „evoluția lui filogenetică de la *hominide* la *humanide*, de la primele făpturi umane, nediferențiate rasial, până la marea varietate a raselor umane, de la procesul antropogenezei până la marea diversitate a proceselor etnogenezei, de la complexitatea lui biologică, socială și psihologică până la activitatea lui creatoare".

COMUNICAREA INTERNĂ ÎN ORGANIZAȚII

Diana-Maria Cismaru

Diana-Maria Cismaru este lector universtitar la Facultatea de Comunicare şi Relaţii Publice din cadrul SNSPA şi coordonator executiv al masteratului de Comunicare şi Relaţii Publice. Doctor în sociologia comunicării la Universitatea Bucureşti, a publicat articole şi lucrări în domeniile: comunicare organizaţională, relaţii publice, comunicare în spaţiul public. În mediul academic, Diana-Maria Cismaru promovează o perspectivă aplicată, adaptând teoriile şi metodele de cercetare pentru a oferi viitorilor specialişti în comunicare o abordare corectă din punctul de vedere al ştiinţelor sociale, însă accesibilă şi adaptabilă la restricţiile existente în activitatea comunicatorului modern.

Premieră în domeniu, lucrarea reprezintă o incursiune în formele şi tipurile de comunicare internă în organizaţii, oferind o perspectivă de ansamblu asupra posibilităţilor de analiză şi de intervenţie.

În organizaţiile moderne, comunicarea funcţională şi comunicarea strategică reprezintă variabile importante pentru creşterea eficienţei şi adaptarea la influenţele şi presiunile din exterior. În această ordine de idei, lucrarea oferă instrumente utile pentru specialiştii în comunicare şi domenii conexe, dar şi pentru managerii de orice nivel. Valoarea lucrării decurge atât din tratarea unor subiecte noi şi incitante precum construirea identităţii organizaţionale şi managementul performanţei prin comunicare, cât şi din adaptarea teoriilor şi modelelor de analiză la contextul social şi caracteristicile organizaţiilor româneşti.

Apariţie binevenită în peisajul editorial, cartea Dianei-Maria Cismaru aduce noi deschideri pentru domeniul comunicării aplicate.

MĂȘTILE COMUNICĂRII
DE LA ETICĂ LA MANIPULARE ȘI ÎNAPOI

Irina Stănciugelu

Pe parcursul documentării, realizând o sinteză a câmpului teoretic ce abordează realitatea culturală şi socială postmodernă din perspectiva comunicării, autoarea a observat că majoritatea studiilor se construiesc pe două planuri distincte. Primul dintre ele, planul sociologic-interpretativ – în cadrul acestui tip de cercetare se pleacă de la marile teorii sociologice, procesul comunicării fiind astfel citit şi înțeles prin prisma acestora; urmează apoi, pe aceeaşi linie, „praxis"-ul, respectiv studiile aplicate privind influența, impactul şi efectele comunicării la nivelul publicului, utilizate ca motor funcțional al activității de comunicare socială şi de relații publice. Cel de-al doilea, planul cultural critic – specificul acestui tip de analiză constă în faptul că se porneşte de la modelele şi teoriile critice ale culturii, încercând să se discearnă modul în care procesele dominante de comunicare intervin şi modifică sensibilitatea culturală a unei epoci. Ambele perspective par însă să fie atrase de aceeaşi capcană: demonizarea comunicării prin acuzația de manipulare.

Astfel, abordarea pe care autoarea o propune aici încearcă să facă o deconstrucție din punct de vedere etic al acestei presupoziții de manipulare ce erodează câmpul comunicării sociale, cu consecințe nefaste majore pentru activitatea de relații publice. Fără a pleca de la un model cultural anume, ci mai degrabă de la o sinteză a lor, Irina Stănciugelu încearcă să analizeze modificările pe care atitudinea postmodernă le-a produs în problematica filosofică şi etică a epocii contemporane, insistând asupra specificului proceselor de comunicare ce străbat societatea.

www.tritonic.ro
Librăria virtuală a Grupului Editorial Tritonic

Reduceri între **10%** şi **60%** la orice carte comandată
Pentru informaţii, vă rugăm să ne contactaţi la
tel /fax: **021.242.73.77; 0728.877.440**
sau la adresa de email: **editura@tritonic.ro**

Tritonic Grup Editorial
Str. Coacăzelor nr. 5, sector 2, cod 022651,
Bucureşti, Căsuţa poştală 3 12